

Rozvojový koncept

pre trvaloudržateľnú ochranu a ekonomické využitie
kultúrnych a prírodných hodnôt okresu Snina

S finančnou podporou
Výzva na predkladanie žiadostí
o poskytnutie dotácie v oblasti
podpory regionálneho rozvoja

ÚRAD VLÁDY
SLOVENSKEJ REPUBLIKY

Obsah

Úvod	2
Komunitný rozvoj	3
Lokálna ekonomika	14
Verejná technická infraštruktúra	34
Ochrana prírody a krajiny	42
Lesné hospodárstvo	58
Poľnohospodárstvo	74
Cestovný ruch	87
Inštitucionálny a ekonomický rámec pre manažment rozvoja	129
Riešiteľský tím	138
Mapa záujmového územia	142

Rozvojový koncept bol vypracovaný odborným riešiteľským tímom pre neziskovú organizáciu Aevis v roku 2018

pre **divokú**
prírodu

Úvod

Oblasť severovýchodného Slovenska, a osobitne okres Snina, definujú dve protichodné charakteristiky.

Z pohľadu ekonomického rozvoja je dlhodobou bariérou regiónu jeho značná vzdialenosť od dominantných ekonomických centier a dopravná dostupnosť. Samotný región okresu Snina nemá silné ekonomické odvetvia, ktoré by dokázali ponúknuť dostatočný počet pracovných miest pre miestnych obyvateľov. Otvorený pracovný trh v rámci celej Európskej únie tu preto spôsobuje výrazný odliv najmä mladších vrstiev obyvateľstva, čo vytvára veľké riziká pre socioekonomickú budúcnosť regiónu.

Naopak, z pohľadu prírodných, ale aj kultúrnych hodnôt je región okresu Snina výnimočný v celoeurópskom kontexte. V regióne sa nachádzajú zvyšky karpatských bukových pralesov, ktorých výnimočná hodnota bola potvrdená ich zaradením na zoznam UNESCO ako prírodné dedičstvo celosvetového významu. Dôležitý, a pre turistické využitie potenciálne veľmi atraktívny, je aj výskyt v Európe vzácných druhov zvierat ako medveď, vlk, rys, zubor, bobor či sova dlhochvostá. Takáto kombinácia veľkých charizmatických druhov sa nachádza už len na niekoľkých miestach v celej Európe. Dôležité je tiež napojenie Národného parku Poloniny na ďalšie národné parky v Poľsku a na Ukrajine. Prepojením týchto rozľahlých chránených území sa vytvára atraktívny priestor pre návštevníkov a zároveň jedinečný priestor pre európsku divokú prírodu a jej návrat.

Potenciál regiónu je možné hľadať aj v ďalších prírodných zaujímavostiach, ako je Park tmavej oblohy Poloniny, či v jeho histórii a kultúre (drevené chrámy, pamiatky prvej a druhej svetovej vojny, kultúra Rusínov a pod.). Región je zároveň strategickým zdrojom pitnej vody, ktorú prostredníctvom vodárenskej nádrže Starina poskytujú pre státisíce obyvateľov východného Slovenska vrátane Prešova a Košíc.

Napriek výnimočným prírodným hodnotám je ich ochrana často vnímaná miestnymi obyvateľmi ako prekážka rozvoja. Domnievame sa, že je to spôsobené nevyužitím jej potenciálu pre rozvoj regiónu formou prírode blízkeho turizmu, ako aj nevhodnou a nedostatočnou komunikáciou v minulosti a nevhodnými obmedzeniami zo strany štátnych inštitúcií.

Využitie prírodného a kultúrneho potenciálu regiónu pre jeho ekonomický rozvoj a súčasné zachovanie a zveľaďovanie prírodných hodnôt, môže byť východiskom zo socioeconomickej krízy, v ktorej sa región ako jeden z najmenej rozvinutých okresov Slovenska v súčasnosti nachádza.

Tento dokument má za cieľ navrhnúť koncept rozvoja na báze využitia prírodných a kultúrnych zdrojov okresu Snina. Prináša analýzu možností rozvoja regiónu najmä na základe prírode blízkeho turizmu, ekologického poľnohospodárstva, ochrany prírody a práce s miestnou komunitou pre naštartovanie lokálnej ekonomiky. Snaží sa zdefinovať víziu v jednotlivých tematických oblastiach a hľadá možnosti realizácie z pohľadu existujúcich aktivít ako je lesníctvo a poľnohospodárstvo, ale aj predpokladov pre rozvoj, vrátane verejnej infraštruktúry, ľudského potenciálu, efektívnej ochrany prírody, marketingu a služieb.

Výstupy konceptu sú navrhnuté v podobe konkrétnych pilotných projektov a riešení pre každú tematickú oblasť. Tieto návrhy vychádzajú z analytických prác na základe situačných analýz, predstavenia príkladov dobrej praxe a socioekonomických dosahov, SWOT analýzy, metódy scenárov - negatívneho, v prípade ak sa podmienky v území nezmenia a pozitívneho, ak sa zmenia tak, aby prírode blízke spôsoby hospodárenia mohli byť v regióne systematicky rozvíjané.

Pokračovaním tohto konceptu bude aktívna prezentácia pilotných návrhov a riešení pre konkrétnych mienkotvorných aktérov na národnej, regionálnej a miestnej úrovni, pre získanie podpory a určenie priorít. Za kľúčové považujeme získanie podpory predovšetkým od lokálnych komunít a ich aktívne zapojenie sa do riešenia regionálnej situácie.

Komunitný rozvoj

Stručný opis aktuálneho stavu

Cieľom tejto kapitoly je poukázať a iniciovať možné **stimuly a aktivity, ktoré by aj vďaka miestnej komunite a jej zapojeniu mohli prispieť k rozvoju v tejto prihraničnej oblasti a dosiahnuť zlepšenie kvality života jej obyvateľov**. Keďže komunitný rozvoj sa týka najmä obyvateľov územia, ich vnútornej motivácie a vnútorného potenciálu, upriamujeme pozornosť **na nutnosť procesu plánovania priamo s komunitami**, tzv. komunitného plánovania a **pravidelnej komunikácie s miestnymi komunitami**. Plán, ktorý je definovaný „zvonku“, nemusí a s veľkou pravdepodobnosťou ani nebude prijatý samotnými komunitami, a aj preto je potrebná vysoká miera ich participácie a zapojenia do plánovania rozvoja v rámci regiónu.

Historické míľniky s dosahom na vývoj obyvateľstva v záujmovom území

V minulosti bolo územie okresu Snina pomerne málo osídlené; jeho trvalé osídlenie sa spája až s **valašskou kolonizáciou** na konci 14. a začiatku 15. storočia. Osídľovanie sa začalo najmä v dolinách riek Cirocha, Ulička, Ublanka a Pčolinka. Aj v súčasnosti je územie **prirodzene územne členené práve na tieto štyri doliny**.

Väčší stavebný **rozvoj záujmového územia** nastal v **18. storočí**. Okrem iného bol prezentovaný aj umeleckým rozvojom zachovaným predovšetkým v **drevených chrámoch**, tzv. cerkvách východného obradu. V čase hospodárskej krízy sa život v regióne rapídne zhoršil, dôsledkom čoho bolo **vystáhovalectvo** ľudí do zahraničia (najmä do USA a Kanady). K ďalšiemu rozvoju územia **začiatkom 19. storočia** prispela najmä industrializácia (najmä ťažba železnej rudy a jej spracovanie), neskôr začiatkom 20. storočia prerušená prvou svetovou vojnou. Počas prvej svetovej vojny na území prebiehali intenzívne boje a bolo zničených veľa domov. Túto históriu dodnes pripomínajú najmä **vojenské cintoríny** (v Stakčíne, Hostoviciach, Príslope, Topoli, Runine, Uliči a Zboji), kde je pochovaných takmer 1 000 vojakov rakúsko-uhorskej a ruskej armády.

Čiastočné hospodárske oživenie záujmového územia priniesla začiatkom 20. storočia **výstavba železnice** z Humenného do Stakčína, ktorá prispela k rozvoju predovšetkým drevárskeho priemyslu. Počas druhej svetovej vojny mnoho miestnych ľudí narukovalo do armády, zapojilo sa do odboja alebo ich inak zachytili **vojnové udalosti**, ktoré sa prehnali regiónom. Vojna priniesla hlad, biedu a choroby. Z celého okresu bolo počas vojny **deportovaných 630 Židov**. Po vojne sa niektorí z nich vrátili, no dnes už potomkovia pôvodnej židovskej komunity na území nežijú. Po vojne (1945 – 1947) pôsobili v širšom regióne severovýchodného Slovenska a príľahlého Poľska ozbrojené skupiny Ukrajinskej povstaleckej armády (tzv. banderovci), ktoré ďalej pokračovali v odboji nielen na Ukrajine, ale aj na tomto území. Dôsledky vojny miestni obyvatelia pociťovali aj dlhé roky po jej ukončení, keďže značná časť územia bola zamínovaná. Ukončením druhej svetovej vojny a zmenou politického systému sa región prvýkrát uzavrel smerom na východ (vznikla **štátna hranica s bývalým Sovietskym zväzom**). V roku 1950 bol pre región vybudovaný strategický priemyselný **strojársky podnik Vihorlat Snina**, ktorý sa postupne rozvíjal až do polovice 80. rokov. V tom období **v závode pracovalo 5 500 ľudí**.

Významnú zmenu v štruktúre osídlenia územia spôsobili vybudovanie **vodárenskej nádrže (VN) Starina** v 80. rokoch minulého storočia (1981 – 1988), keď bolo **vysídlených 7 obcí** (Starina, Zvala, Ruské, Veľká Poľana, Ostrožnica, Smolník a Dara). Podľa oficiálnych údajov bolo vystáhovaných celkovo **3 500 obyvateľov** (najmä do neďalekej Sniny a Humenného). V prípade vysídlenia tejto oblasti platí **tzv. fenomén „kolektívnej pamäte“** a ritualizovaného **spoločného spomínania** ako súčasť „živej histórie“. ¹ Ľudia sa vracajú na miesta, kde stáli ich domy, školy, kostoly, a navštevujú cintoríny, kde majú pochovaných príbuzných. Každoročne sa v zaniknutých obciach konajú stretnutia rodákov. Pôvodní obyvatelia a ich potomkovia sú dnes aktívni najmä prostredníctvom **Združenía vysídencov vodárenskej nádrže Starina a urbárskych spoločností**.

Zásadný vplyv na zamestnanosť a život v regióne mali 90. roky minulého storočia, ktoré naštartovali postupný **krach podniku Vihorlat Snina**. Výraznú vlnu vystáhovalectva za prácou prinieslo najmä **otvorenie európskeho pracovného trhu** po vstupe Slovenska do EÚ (v roku 2004). Do života regiónu v neposlednom rade zasiahlo novodobé uzatvorenie sa smerom na východ vstupom do tzv. Schengenského priestoru (**schengenská hranica**).

¹ <https://goo.gl/pMRY8w>

Riešené územie bolo v minulosti súčasťou historického regiónu Zemplín. V súčasnosti (od roku 1996) je v rámci územného členenia **samostatným okresom Snina** (predtým súčasť okresu Humenné) s výmerou 804,74 km². Žije v ňom **36 610 obyvateľov** v 33 obciach a meste Snina, ktoré má 19 877 obyvateľov (54,3 %).

Miestne obyvateľstvo sa v rámci záujmového územia delí podľa rôznych kritérií do skupín, z ktorých každá si dodnes zachováva svoju **špecifickú kultúrnu identitu** a zároveň je schopná fungovať v bezproblémových vzťahoch s ostatnými skupinami obyvateľstva. Najvýraznejšie delenie obyvateľstva je:

- **podľa religiozity** (rímskokatolíci 47,2 %, gréckokatolíci 20,2 %, pravoslávni 19,9 %),
- **podľa národnosti** (slovenská 78 %, rusínska 12,3 %, ukrajinská 1,6 %, rómska 1,2 %).²

Táto **rôznorodosť a multikulturalizmus** vyplývajú najmä zo situovania územia a prelínania západného (latinského) a východného (byzantského) obradu. Významný etnografický podiel na tejto rôznorodosti má **rusínska kultúra**.

Základné východiská súčasných problémov lokálnej komunity

Na riešenom území je **dlhodobo zlá sociálno-ekonomická situácia**, ktorá má jednoznačne negatívny dosah aj na jeho demografický vývoj. V regióne dlhodobo dochádza k poklesu počtu obyvateľov, k poklesu prirodzeného prírastku, zvyšovaniu priemerného veku aj indexu starnutia obyvateľstva a k migrácii obyvateľstva za prácou mimo regiónu, pričom najmarkantnejší je **odliv predovšetkým mladšej populácie do zahraničia. Hlavným dôvodom nezamestnanosti a odchodu ľudí z regiónu je predovšetkým nedostatok pracovných príležitostí s adekvátnou mzdou**. Priemysel (v minulosti dominantný) je v ňom v porovnaní s ostatnými regiónmi veľmi obmedzený, dostupnosť práce v priemyselných centrách je zlá, investície do rozvoja priemyslu a podpory stredných a veľkých podnikov minimálne. Medzi hlavných zamestnávateľov v rámci okresu patria okrem priemyselnej výroby štátna správa, zdravotníctvo, stavebníctvo, poľnohospodárstvo, lesníctvo a obchod.

Nasledujúca tabuľka³ poukazuje na **vývoj miery nezamestnanosti** v rámci okresu Snina za posledných 10 rokov. Na základe štatistických údajov by sa mohlo zdať, že aktuálna miera nezamestnanosti nie je (v porovnaní s mierou nezamestnanosti na úrovni kraja) katastrofálna. Realita je však taká, že okres vykazuje **vysoký podiel ekonomicky aktívnych obyvateľov odchádzajúcich za prácou**, ktorí nie sú evidovaní na úrade práce. Zamestnanosti a podnikaniu (primárne sociálnemu) sa podrobnejšie venujeme v samostatnej časti.⁴

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Miera evidovanej nezamestnanosti (v %) ⁵	14,87	22,31	19,38	19,31	21,10	20,58	19,06	16,92	14,66	9,28

Nasledujúca tabuľka⁶ poukazuje na vývoj počtu obyvateľov v niektorých vybraných obciach okresu Snina vrátane samotného mesta Snina. Počet obyvateľov od roku 2010 evidentne klesá, **územie okresu Snina sa vyľudňuje**.

Obec	Roky								
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	
Stakčín	2 457	2 475	2 460	2 453	2 460	2 435	2 444	2 434	
Ulič	926	933	921	914	911	894	879	863	
Osadné	191	188	181	182	173	166	160	157	
Hostovice	311	300	302	302	290	291	289	285	
N. Sedlica	285	286	282	293	291	289	277	268	
Zboj	401	370	359	352	348	335	329	314	
Runina	54	65	78	74	79	79	82	80	
R. Potok	130	135	135	133	135	138	137	135	
Príslop	59	65	64	60	60	59	57	54	
Snina	20 995	20 726	20 599	20 504	20 301	20 197	20 068	19 877	

² Podľa sčítania obyvateľov, domov a bytov z roku 2011. <https://census2011.statistics.sk/tabulky.html>

³ <http://datacube.statistics.sk>

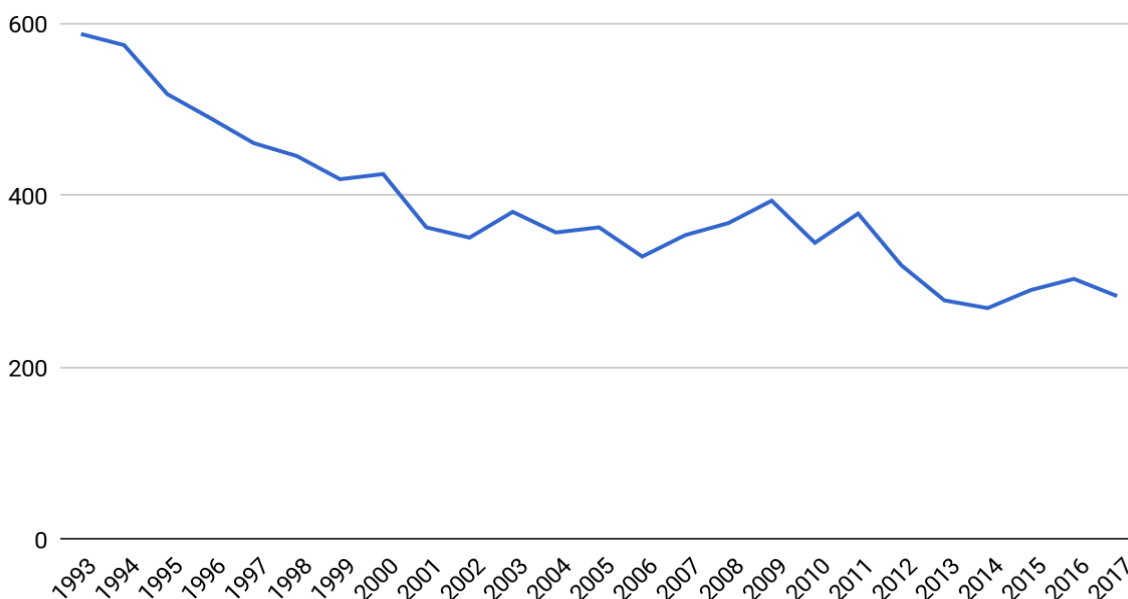
⁴ Pozri tematická časť Lokálna ekonomika.

⁵ Úradu práce sociálnych vecí a rodiny. www.upsvar.sk

⁶ <http://datacube.statistics.sk>

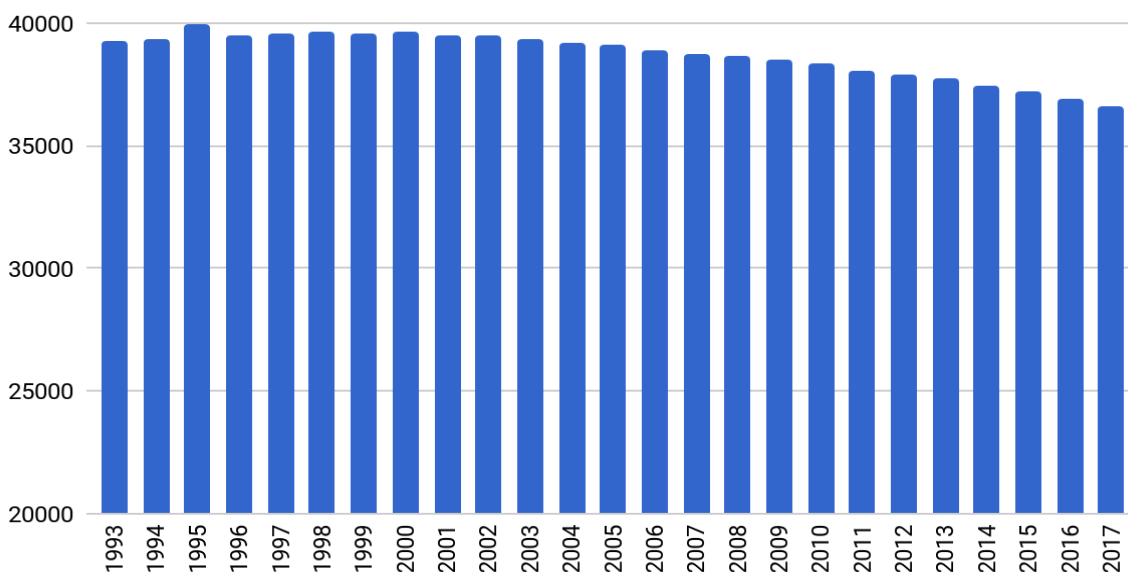
Demografická perspektíva v rámci okresu nie je pozitívna, obyvateľstvo v priemere starne a natalita⁷ je na nízkej úrovni. Podľa štatistických údajov⁸ je zrejma skutočnosť, že **od roku 1993 do roku 2017 je priemerná ročná úmrtnosť 388 obyvateľov.** Nasledujúci graf⁹ poukazuje na skutočnosť, že **v okrese Snina od roku 1993 klesá pôrodnosť.** Kým v roku 1993 sa narodilo 588 detí, v roku 2017 to bolo len 283 detí, pričom minimum (269) narodených detí bolo v roku 2014.

Prírastok obyvateľov (živonarodení) okresu Snina

Nasledujúci graf¹⁰ poukazuje na znižujúci sa počet obyvateľov v rámci celého územia v rokoch 1993 – 2017, pričom v roku 1993 to bolo 39 246 obyvateľov, maximum dosiahol v roku 1995 s počtom obyvateľov 39 926 a v roku 2017 to bolo najmenej, 36 610 obyvateľov. Od roku 2000 **počet obyvateľov stále rapídne klesá.**

Stav trvale bývajúceho obyvateľstva okresu Snina na konci obdobia

⁷ Vyjadruje počet živonarodených detí za jeden kalendárny rok pripadajúcich na 1 000 obyvateľov.

⁸ <http://datacube.statistics.sk>

⁹ <http://datacube.statistics.sk>

¹⁰ <http://datacube.statistics.sk>

Z pohľadu lokálnej ekonomiky v rámci reálneho využitia potenciálu lokálnej komunity (zamestnania ľudí) je dôležité zohľadniť aj **rastúci trend podielu ľudí v postproduktívnom veku** (dôchodcov).

Najväčší pokles obyvateľov – až o 63,24 % – oproti roku 1970 je v **Uličskej doline**. V súčasnosti žije v tejto doline celkovo 2 184 obyvateľov. Značný pokles obyvateľov pri porovnaní s rokom 1970 je evidentný aj v Pčolinskej (o 47,47 %) a Ubľanskej doline (o 46,92 %). Nárast počtu obyvateľov oproti roku 1970 je len v Cirošskej doline, hlavne z dôvodu výhodnej polohy v blízkosti okresného mesta, a to o 32,35 %, čo predstavuje 7 069 obyvateľov. V roku 2017 žilo v Cirošskej doline celkovo 28 921 obyvateľov (pričom najviac z nich žilo v Snine). Vývoj počtu obyvateľov v regióne Snina za vybrané roky je nasledujúci:¹¹

Obce/doliny	Roky			
	1869	1970	2001	2017
Uličská dolina	2 992	5 941	2 628	2 184
Kolbasov	243	390	135	75
Nová Sedlica	263	793	317	268
Príslop	115	231	73	54
Runina	197	275	84	80
Ruský Potok	279	407	154	135
Topoľa	432	640	176	147
Ulič	618	1 469	1 078	863
Uličské Krivé	312	608	279	251
Zboj	533	1128	467	311
Ubľanská dolina	4 671	7 036	4 183	3 735
Brezovec	95	148	61	39
Dúbrava	245	464	278	222
Hrabová Roztoka	123	135	69	62
Kalná Roztoka	517	937	637	556
Klenová	620	804	544	501
Kolonica	619	719	601	566
Ladomírov	429	771	330	267
Michajlov	153	224	104	87
Ruská Volová	357	362	126	97
Stakčínska Roztoka	296	434	292	318
Strihovce	244	426	189	153
Šmigovec	217	312	93	85
Ubľa	756	1 300	859	782
Pčolinská dolina	3 235	3 369	1 883	1 770
Čukalovce	363	385	152	168
Hostovice	827	664	339	285
Osadné	619	547	200	157
Parihuzovce	247	152	26	28
Pčoliné	736	958	614	560
Pichne	443	663	552	572
Cirošská dolina	9 143	21 852	30 696	28 921
Belá nad Cirochou	1 001	2 544	3 278	3 372
Dlhé nad Cirochou	1 568	1 865	2 099	1 936
Jalová	160	183	88	64
Snina	2 329	9 979	21 613	19 855
Stakčín	963	2 372	2 378	2 435
Zemplínske Hámre	-	1 430	1 240	1 259
Ruské	592	781		-
Veľká Poľana	658	677	-	-
Smolník	276	353	-	-

¹¹ Štatistický úrad, 2016, 2017 www.statistics.sk/ a Urbanistická štúdia Poloniny v rozsahu okresu Snina <https://goo.gl/RGJrPr>

Ostružnica	168	168	-	-
Zvala	475	411	-	-
Dara	176	185	-	-
Starina	777	904	-	-
CELKOM	20 041	38 198	39 390	36 610

Osídlenie okresu Snina je dnes charakteristické väčšinou **malými sídelnými útvarmi do 299 obyvateľov** (60 % dotknutých samospráv) a **vyľudňovanie vidieka ďalej pokračuje**, pričom neexistuje koncepčné riešenie na zastavenie a zvrátenie tohto nepriaznivého stavu. V minulosti sa štát obdobnú situáciu snažil riešiť napr. **formou opatrenia vtedajšej vlády ČSSR z roku 1961**. Toto opatrenie malo prispieť k zabezpečeniu rýchlejšieho rozvoja Uličskej a Ublánskej doliny (štát v rámci pomoci podporoval hlavne výstavbu infraštruktúry a nových murovaných domov). Z krátkodobého hľadiska sa mohlo toto opatrenie javiť ako účinné, avšak z dlhodobého hľadiska na základe súčasnej sociálno-ekonomickej situácie a demografického vývoja v regióne možno konštatovať, že bolo zjavne nesystémové, rozvoju regiónu nepomohlo a nezastavilo jeho vyľudňovanie. Paradoxne toto opatrenie prispelo k celoplošnému zániku posledných zvyškov tradičnej ľudovej architektúry na vidieku.

Základné informácie o Rusínoch a ich kultúre

Na území Slovenska je približne 700 obcí s rusínskym obyvateľstvom a 22 obcí, v ktorých tvoria Rusíni viac ako 50 % obyvateľstva. V roku 2011 sa k rusínskej národnosti prihlásilo 33 482 obyvateľov, čo predstavuje 0,6 % populácie Slovenska, a boli **tretou najpočetnejšou menšinou v Slovenskej republike**. Vierovyznaním patria Rusíni k tzv. východnému cirkevnému obradu (gréckokatolícka cirkev 57 % a pravoslávna cirkev 33 %).¹²

Podľa posledného celoslovenského sčítania obyvateľov sa v rámci Prešovského samosprávneho kraja stali Rusíni minoritou s najväčšou koncentráciou v rámci Slovenska. **Mesto Snina pritom patrí medzi mestá s najvyšším počtom Rusínov** (1 663 obyvateľov, 8,02 %). V regióne sa tiež nachádza obec Stakčín, ktorá je v rámci Slovenska obcou s najväčším počtom rusínskeho obyvateľstva (480 obyvateľov, 19,38 %). Po nej nasleduje obec Ulič (294 obyvateľov, 31,55 %). Z hľadiska percentuálneho zastúpenia Rusínov na území je obcou s najväčším podielom Rusínov obec Runina (81,18 %). Po nej nasleduje obec Ruská Volová (75,68 %).

Súčasnú kultúru Rusínov na Slovensku rozvíjajú najmä kultúrne spolky, školy, múzeá a ich edukačné programy, osvetové strediská, centrá voľného času, divadlá, médiá a národnostné vysielania, samosprávy a amatérske folklórne súbory (na regionálnej úrovni napr. súbory Polonina v Uliči, Beskyd v Stakčíne a Čemerica v Stakčíne), ktoré pripravujú svoj program prevažne v rusínskom jazyku. Mnohé obce majú svoj miestny rusínsky folklórny festival. Významnou súčasťou regiónu sú národné kultúrne pamiatky (v záujmovom území sú drevené cerkvi napr. v Topoli, Ruskom Potoku, Uličskom Krivom či Kalenej Roztoke). Najstaršie pochádzajú zo 17. storočia a v niektorých z nich sa dodnes konajú bohoslužby. Na ich záchrane sa aktívne podieľa aj nezisková organizácia Karpatské drevené cerkvi.¹³

Významné miesto v rusínskej kultúre má **rusínske nárečie**, ktoré sa v porovnaní s inými východoslovenskými nárečiami vyznačuje vysokým počtom prevzatých slov zo susedného poľského, slovenského, maďarského a v menšej miere rumunského jazyka. V roku 1995 bolo toto nárečie na Slovensku **kodifikované¹⁴ a oficiálne uznané ako minoritný jazyk**. Kodifikácia bola základným predpokladom zavedenia tohto jazyka do rôznych funkčných sfér života Rusínov (v mediálnej, literárnej, scénicko-divadelnej či cirkevnej sfére a v úradnom styku).¹⁵

Medzi najznámejšie osobnosti Rusínov patrí predovšetkým **Alexander Duchnovič** (1803 – 1865), významný predstaviteľ gréckokatolíckej cirkvi a národného obrodzenia Rusínov v 19. storočí.

Medzi miestne tradície, ktoré sa viažu na toto rusínske prostredie, patria okrem iného aj tradičné gastronomické špeciality: **tatarčané pirohy** (pirohy z pohánkovej múky plnené zemiakmi alebo tvarohom) a **máčanka** (hubová polievka s kyslou kapustou a so zemiakmi).

¹² Podľa sčítania obyvateľov, domov a bytov z roku 2011

¹³ <http://karpatskecerkvi.org/>

¹⁴ Kodifikácia je uzákonenie jazykových noriem v rámci spisovného jazyka.

¹⁵ http://www.unipo.sk/public/media/11525/Rusinsky_jazyk_na_Slovensku.pdf

Marginalizované¹⁶ komunity v regióne

V rámci územia okresu Snina žijú vo vybraných obciach aj marginalizované rómske komunity.¹⁷

Obec	Celkový počet obyvateľov obce	Podiel obyvateľstva MRK na celkovom počte obyvateľov obce
Klenová	526	25,9 %
Stakčín	2 477	22,2 %
Ulič	928	20,2 %
Ubľa	802	17,8 %
Kalná Roztoka	560	8,4 %
Snina	20 478	6,3 %
Dlhé nad Cirochou	2 036	2,1 %
Belá nad Cirochou	3 353	2,0 %

Tradičné remeselné činnosti

V minulosti sa v regióne vykonávali mnohé remeslá, z ktorých sa do dnešných čias zachovali predovšetkým stolárstvo, rezbárstvo a ojedinele aj píšťalkárstvo, šúpoliarstvo, metliarstvo, prútenárstvo, hrnčiarstvo, tkáčstvo, výšivkárstvo, podkováčstvo, gombičkárstvo, krasličiarstvo a sviečkarstvo. Úplne zanikli pôvodné remeslá spojené s činnosťou tradičného hospodárenia a tradičnej stavebnej a priemyselnej výroby (kožušníctvo, súkenníctvo, remenárstvo, kolárstvo, truhliarstvo, korytárstvo, garbiarstvo, kamenárstvo, hámorníctvo). Rovnako zanikla (v 70. rokoch 20. storočia) aj výroba striech zo slamy, nadväzujúca na tradičné pestovanie raže.

V súčasnosti možno hovoriť o zachovaných najmä nasledujúcich tradičných remeslách:

- **píšťalkárstvo** (Kolonica),
- **podkováčstvo koní** (Snina),
- **rezbárstvo** (Ruský Potok, Stakčín, Zemplínske Hámre),
- **prútenárstvo** (Runina),
- **metliarstvo** (Zemplínske Hámre),
- **tkáčstvo** (Dlhé nad Cirochou),
- **krasličiar** (Stakčín, Snina),
- **výšivkárstvo** (Uličské Krivé),
- **šúpoliarstvo** (Kolonica),
- **sviečkarstvo** (Stakčín, Belá nad Cirochou).

Najviac remeselníkov je dnes sústredených v Uličskej a Cirošskej doline. Väčšinou ide o činnosti, ktoré uskutočňujú miestni ľudia ako svoju záľubu, teda remeslo nie je hlavným zdrojom ich príjmu. V posledných rokoch sa prezentujú najmä počas regionálnych folklórnych podujatí. Ukážky tradičného tkania a tiež tvorivé hrnčiarske dielne realizuje občianske združenie DO Fénix v Snine pod vedením Jozefa Talaroviča.

Tradičné remeslá boli v posledných rokoch rozšírené aj o výrobu remeselných produktov, ktoré možno charakterizovať ako tzv. **lokálne produkty**. Ich predaj sa realizuje poväčšine len na lokálnej úrovni počas miestnych folklórnych festivalov. Ide hlavne o:

- **rezbárstvo** (Snina, Pčoliné, Ulič),
- **hrnčiarstvo** (Snina),
- **výšivkárstvo** (Snina, Ulič),
- **tkáčstvo** (Snina).

¹⁶ Okrajové, spravidla chudobné a sociálne vylúčené skupiny obyvateľstva

¹⁷ Atlas rómskych komunít, 2013. https://www.minv.sk/?atlas_2013

Komunitný rozvoj a plánovanie

Ak má byť rozvoj regiónu Snina (v našom prípade rozvoj na báze cestovného ruchu a prírodného turizmu)¹⁸ úspešný a efektívny, je dôležité **venovať dostatočnú pozornosť miestnym komunitám** a ich rozvoju.

Komunitný rozvoj vo všeobecnosti môžeme definovať ako **proces aktivizovania komunít**, t. j. skupín a jednotlivcov, **k pozitívnym zmenám**. Angažovanými sa ľudia stávajú na základe svojej vlastnej vnútornej motivácie pri napĺňaní svojich potrieb, pri riešení svojich problémov alebo vplyvom motivácie zvonku. Obidva typy motivácie sú veľmi dôležité, avšak bez vnútorného presvedčenia sa napĺňanie cieľov realizuje len veľmi ťažko. Zvlášť náročné je aktivizovať jednotlivcov či komunity, ktorých aktivita by mala súvisieť s niečím verejným, mimo seba samého a mimo svojho najbližšieho okolia rodiny, priateľov a známych. Máme na mysli vzbudenie záujmu a zodpovednosti za veci verejné, za stav komunity a prostredia či dokonca spoločnosti ako takej. **Podnecovanie obyvateľov záujmového územia k činnosti, aktivite, participácii, angažovanosti** je však nevyhnutným procesom, na ktorý treba pri rozvoji územia pamätať a plánovať ho spolu s tými jednotlivcami a komunitami, ktorých sa týka. V opačnom prípade môžeme predpokladať nestotožnenie sa ľudí so všeobecnými očakávaniami a s predstavami, ako by mala ich komunita vyzeráť, kam by mala smerovať a kto by sa mal o jej rozvoj pričať.

Zvlášť v riešenom záujmovom území, ktorého komunity vykazujú **črty iste sociálnej deprivácie**¹⁹ spojené s vyludňovaním územia, starnutím obyvateľstva, obmedzeným prístupom k jednotlivým zdrojom, pomerne vysokou nezamestnanosťou a migráciou za prácou atď., je veľmi silným faktorom na naštartovanie a rozvoj komunitného života, **objavenie novej životnej perspektívy** na úrovni jednotlivcov i na úrovni samotných komunít.

Komunitný rozvoj však má svoje miesto v rámci udržateľného rozvoja územia len ako jeden zo segmentov a je **ovplyvňovaný ekonomickou situáciou, stavom životného prostredia a zdravím, vekovou štruktúrou obyvateľstva, jeho vzdelaním** atď. Želateľný stav komunitného rozvoja preto treba vidieť cez optiku všetkých takýchto súbežných faktorov.

Čo sa týka potreby práce s komunitou, „komunitný život“ môžeme rozdeliť na tri oblasti, ktorými je vhodné zaoberať sa:

1. komunitný rozvoj verzus **oživenie a uchovávanie tradícií a etnografických hodnôt**,
2. komunitný rozvoj verzus **aktívne trávenie voľného času**,
3. komunitný rozvoj verzus **sociálne služby**.

Poslednú oblasť sme sem zaradili okrem iného aj preto, že Zákon o sociálnych službách²⁰ ukladá obciam povinnosť spracovať vlastný rozvojový dokument, tzv. **Komunitný plán rozvoja sociálnych služieb**. Ten má **reflektovať reálne potreby a problémy komunity, má byť postavený na jeho reálnych zdrojoch a má navrhovať opatrenie pre znevýhodnené skupiny obyvateľstva** (ako sú seniori, zdravotne znevýhodnení a marginalizovaní obyvatelia, dlhodobo nezamestnaní atď.). Komunitné plánovanie sociálnych služieb má byť postavené na sociálnej súdržnosti na všetkých úrovniach komunity a má jej pomôcť vyrovnávať rozdiely jej členov v rámci sociálnej situácie a postavenia na trhu práce. Sociálnemu podnikaniu, ktoré sa vzťahuje na túto oblasť, sa podrobnejšie venujeme v samostatnej časti.²¹

Komunitné plánovanie je otvorený proces zisťovania potrieb a zdrojov a **hľadanie najlepších riešení v oblasti sociálnych služieb**. Predstavuje **nástroj demokratického zapájania sa verejnosti do riešenia konkrétnych problémov územia** a je prínosom hlavne pre poskytovateľov a zadávateľov sociálnych služieb, pre prijímateľov sociálnych služieb a ostatných obyvateľov územia. Komunitné plánovanie dá odpoveď na otázku, ako veľa a aké sociálne služby treba vytvoriť, ako by mali byť na území rozmiestnené a aké ľudské, materiálne a finančné zdroje máme k dispozícii. Sú to veľmi dôležité odpovede, pretože v nich je okrem iného skrytá aj odpoveď na otázku, koľko nových pracovných miest a kde sa vytvorí.

¹⁸ Viď tematické časti Ochrana prírody a Cestovný ruch.

¹⁹ Nedostatok sociálnych podnetov, primeraných medziludských kontaktov, izolácia od spoločenského prostredia, separácia

²⁰ Zákon o sociálnych službách č. 448/2008 Z. z.

²¹ Pozri tematická časť Lokálna ekonomika.

Posúdenie vhodnosti podmienok záujmového územia

V súčasnosti neexistujú subjekty, ktoré by v záujmovom území systematicky a efektívne využívali **participatívne plánovanie s presahom na miestne komunity**. Miestne subjekty tretieho sektora sú veľmi ojedinelé a ich reálny dosah na zásadné zmeny v rámci komunít je minimálny. Občianska angažovanosť sa prejavuje spravidla iba na úrovni mesta Snina alebo len vo formálnych obecných štruktúrach u miestnych poslancov. Programy rozvoja obcí sú väčšinou formálne dokumenty vytvorené z dôvodu, aby daná obec mohla čerpať finančné zdroje z externých dotačných mechanizmov (najmä z EÚ). Miestni ľudia sú angažovaní najmä v miestnych spolkoch, folklórnych súboroch, ako aj v rámci folklórnych, kultúrnych a cirkevných podujatí, stretnutí rodákov alebo činností miestnych urbárskych a poľovníckych združení. Ich príslušnosť k miestnej komunite na úrovni obce je pomerne silná, so znakmi silného lokálpatriotizmu, čo sa výrazne prejavuje u Rusínov.

Opis príkladov dobrej praxe

Ako príklad dobrej praxe zo Slovenska v oblasti práce s komunitou a komunitného plánovania môžeme jednoznačne uviesť obec **Spišský Hrhov**²² s 1 445 obyvateľmi. V roku 2001 – 2002 prebiehal v tejto obci historicky prvý **participatívny proces tvorby rozvojovej stratégie obce**, ktorej ambíciou bolo postihnúť všetky rozvojové oblasti, nevynímajúc oblasti ako zamestnanosť, ekonomickú aktivitu, rozvoj komunít či sociálnu oblasť. Výsledkom tohto procesu bol materiál (koncept), ktorý nahliadal na obec ako na „mikrokozmos“, v ktorom väčšina miestnych obyvateľov má šancu napĺňať svoje potreby. Strategické plánovanie na úrovni obce tak umožnilo získať vhlad do **možností jej širokospektrálneho rozvoja**, umožnilo **identifikáciu a zhodnocovanie vlastných zdrojov a možností ich využívania vo vzťahu k potrebám**. Ukázalo zároveň, že obec môže v podstatnej väčšine oblastí svojho života fungovať ako autonómny, sebestačný, interakčný, integračný a trvalo sa rozvíjajúci celok. Vznikol teda veľmi konkrétny a dobre evaluovateľný koncept rozvoja obce, ktorý napriek svojej časovej ohraničenosti (riešil horizont do dvoch rokov) postavil víziu na desaťročia dopredu.

To, že bola zvolená správna cesta, svedčí aj fakt, že hlavné **rozvojové tézy a pravidlá prijaté v roku 2002 sú aktuálne viac-menej aj dnes a javia sa progresívne aj do ďalších rokov**. Jedným z hlavných výstupov komunitného plánovania bol **vznik úspešného obecného podniku**, ktorému sa venujeme v samostatnej časti.²³

SWOT analýza

Silné stránky

- **silný lokálpatriotizmus** u miestnych ľudí a vzťah k územiu, kde žili ich predkovia
- **stále živá rusínska kultúra**, udržiavané tradície a rusínsky jazyk
- pomerne zachovalý, autentický a svojím spôsobom **výnimočný región**

Slabé stránky

- **nízky počet miestnych lídrov**, v súčasnosti „stelesnených“ najmä v roli starostu obce, miestneho kňaza, predsedu pozemkového spoločenstva alebo poľovníckeho združenia
- **nízky počet subjektov tretieho sektora a miestnych občianskych aktivistov**
- **slabé skúsenosti s participatívnym plánovaním rozvoja** v prospech miestnych komunít
- **absencia motivácie** zo strany obyvateľov k zásadným zmenám a občianskej angažovanosti
- na základe doterajších skúseností **silná nedôvera v štát** a jeho návrhy riešení
- **starnutie obyvateľstva a postupné vyľudňovanie** obcí
- odchod mladých ľudí do zahraničia a z toho vyplývajúci **nedostatok perspektívnych ľudí v regióne**
- **politické ovplyvňovanie procesov rozhodovania** na lokálnej úrovni
- **značne konzervatívne myslenie a konanie** miestnych ľudí

²² <http://www.spisskyhrhov.info/>

²³ Pozri tematická časť Lokálna ekonomika.

Príležitosti

- **akčný plán na rozvoj okresu Snina** a s tým spojená finančná pomoc od vlády SR
- **realizácia plánovaných pilotných projektov**
- **prenos vedomostí, poznatkov, kapacít a zdrojov do záujmového územia**

Ohrozenia

- región je vnímaný ako periférna oblasť Slovenska, s čím súvisí **nezáujem štátu o rozvoj** tohto územia
- **fluktuácia²⁴ volených zástupcov** na regionálnej úrovni a s tým spojené **riziko straty kontinuity v rámci realizácie dlhodobých rozvojových zámerov**

Opis dvoch scenárov vývoja

Negatívny scenár

Dlhodobým trendom v rámci regiónu Snina je, žiaľ, **stagnácia a absencia funkčných stimulov rozvoja** (v neposlednom rade aj komunitného). Na základe údajov o vývoji počtu obyvateľov jednotlivých obcí záujmového územia možno reálne očakávať, že ak v najbližších rokoch nedôjde k naštartovaniu zásadných sociálno-ekonomických zmien o porovnateľné obdobie cca 50 rokov, ktoré predstavuje jednu generáciu, **niektoré obce** (najmä tie malé s počtom do 99 obyvateľov) **zaniknú. S nimi zanikne aj časť tradičných zvykov rusínskej kultúry.** Vyludňovanie obcí, ktoré už dnes majú nízke počty obyvateľov, povedie k chátraniu existujúcich budov a miestnej infraštruktúry, resp. k premene obcí na chatárske osady s víkendovým alebo sezónnym pobytom ľudí.

Pozitívny scenár

Riešením pre dané územie a zvrátenie vyst'ahovalectva je **prist'ahovalectvo**, s ktorým do územia môžu prísť aj nové myšlienky a životné perspektívy pre miestne komunity. Pre prist'ahovalcov je dôležitým atribútom **zabezpečenie bývania, práce a prístup k verejným službám** (zdravotníctvo, úrady a pod.). Žiadna z obcí v záujmovom území dnes nedisponuje konceptom na systematické prilákanie ľudí (ktorí sa z regiónu odsťahovali, ako aj úplne nových ľudí) na život v záujmovom území. To je potrebné **zmeniť prístupom komunitného plánovania**, ktoré pôsobí zároveň aj ako istý nástroj motivácie pre miestnych ľudí. Potrebná **zmena by mala nastať aj vo vnímaní prist'ahovalcov** ako „záchrancov“ vidieka, miestnych zvykov, tradícií, prírody a krajiny.

Návrh pilotných projektov, riešení a postupu implementácie

Participatívne komunitné plánovanie

Rozvoj v každej z troch kľúčových oblastí komunitného života – v oblasti oživenia a uchovania tradícií, v aktívnom trávení voľného času a v sociálnej oblasti – je nevyhnutné **analyzovať a plánovať s členmi komunit, ktorých sa týkajú** (t. j. s nositeľmi a udržiavateľmi tradícií a ľudových zvyklostí, s mladými ľuďmi, formálnymi i neformálnymi záujmovými skupinami v oblasti kultúry, športu, umenia, s cieľovými skupinami sociálnych služieb a s ich poskytovateľmi, ako aj s ďalšími relevantnými inštitúciami v predmetom území).

Odporúčaním je realizovať v každej z uvedených oblastí **participatívne komunitné plánovanie postavené na princípe spolupráce a stotožnenia sa s jeho navrhnutým obsahom.** Hľadanie odpovede na otázku „Ako rozvíjať komunitu?“ je teda ukryté v procese plánovania s tými, ktorí komunitu tvoria a ktorí vedú najpresnejšie identifikovať svoje potreby, problémy, očakávania, predstavy, vízie a takisto svoje vnútorné zdroje (t. j. motiváciu, pocit spolupatričnosti), ich kvalitu a možný osobný vklad pre rozvoj svojej komunity. K participatívne plánovaniu treba identifikovať aj iné možné subjekty verejnej správy, samosprávy i podnikateľského sektora, ktoré môžu mať vplyv na jednotlivé opatrenia v rámci rozvoja komunity predmetného územia.

²⁴ Častá zmena, striedanie

V rámci rozvoja komunitného života na princípoch participatívneho plánovania a participatívnej spolupráce je potrebné:

- **poznať príčiny a dôsledky** vývoja komunity (spoločenstva),
- **analyzovať aktuálny stav** komunity a vzťahov v nej,
- **dizajnoviť budúci vývoj** na základe potrieb komunity (nie individuálnych potrieb jednotlivcov),
- **nastaviť systém rozpoznávania zmien**, ich kvalifikácie a kvantifikácie.

Komunitný rozvoj verzus oživenie a uchovávanie tradícií a etnografických hodnôt územia

V tejto oblasti je vhodné, ak komunita vychádza z vlastnej motivácie postavenej na silnej identite k tradíciám a hodnotám svojej kultúry a má potrebu oživiť ju, uchovať a následne aj interpretovať a prezentovať, avšak takisto ju prenášať na mladšie generácie a ostatných členov komunity. Ide predovšetkým o **tvorivú prácu v záujmových formálnych i neformálnych skupinách a spolkoch** (folklórne skupiny, folklórne súbory, spevácke folklórne i cirkevné zbory, ochotnícke divadelné skupiny, remeselné a tvorivé dielne a pod.), ako aj **prezentovanie tradícií a materiálnych hodnôt územia** (organizácia festivalov, trhov, jarmokov, prezentácie remesiel, výstavy a pod.).

Komunitný rozvoj verzus aktívne trávenie voľného času

Oblasť aktívneho trávenia voľného času skupín a jednotlivcov z komunity by mala byť postavená na ich zmysluplnosti a užitočnosti, atraktivite a primeranosti plánovaných aktivít pre skupiny a jednotlivcov. Navyše by mala reflektovať skutočné potreby, záujmy a potenciál komunity, čím sa myslí predovšetkým:

- **kultúrne a spoločenské** pravidelné, nepravidelné i jednorazové podujatia,
- **vzdelávacie a motivačné aktivity** v rámci procesu celoživotného vzdelávania (napr. workshopy, semináre, dielne, kurzy a pod.),
- **športové činnosti** a pravidelné, nepravidelné i jednorazové podujatia a súťaže,
- **združovanie sa v záujmových spolkoch** (napr. v divadelnom, turistickom, pre seniorov a pod.),
- **komunitné činnosti** (spoločné brigády a estetizácia územia, verejných priestranstiev, miestnych vodných tokov, sadov, školských záhrad a pod.).

Komunitný rozvoj verzus sociálne služby

Táto oblasť je naviazaná na zákon o sociálnych službách č. 448/2008 Z. z. a tento jej vymedzuje rámec, v ktorom môžu byť sociálne služby naplánované. Ide predovšetkým o presne vymedzené kompetencie jednotlivých subjektov na riešenom území.²⁵

Komunitné priestory

Pre každú z troch uvedených oblastí rozvoja komunitného života je okrem ľudských zdrojov potrebné aj zázemie, t. j. technické a materiálne zdroje. Sami o sebe síce komunitný rozvoj nenaštarujú, avšak majú vplyv na kvalitu, trvácnosť, pestrosť komunitných aktivít i služieb. Môžeme tak hovoriť o lokálnych komunitných priestoroch, akými sú klubové priestory, športové exteriérové a interiérové priestory, oddychové zóny atď. V rámci pilotných projektov je preto žiaduce **zefektívniť komunitné priestory**. Ako vhodné pilotné územie navrhujeme obec Ulič, ktorá už má vybudované základné zázemie a aktívne podporuje komunitný život v obci.

Komunikačný plán a manažment vzťahov s miestnou komunitou

Rozvoj cestovného ruchu v regióne je miestnou komunitou dlhodobo vnímaný viac-menej pesimisticky. Pre úspech konceptu rozvoja územia na báze návratu divokej prírody²⁶ a s tým spojených foriem cestovného ruchu blízkej prírode²⁷ bude preto kľúčová **postupná zmena verejnej mienky miestnej komunity** vo vzťahu k tomuto konceptu. Tá je dnes skôr neutrálna až negatívna (vzhladom na doterajšie skúsenosti miestnych ľudí, ktorí, ako sami konštatujú, žiadene významný prínos z cestovného ruchu a ochrany prírody zatiaľ nepocítili).

²⁵ Pozri zákon č. 448/2008 Z. z. o sociálnych službách.

²⁶ Pozri tematická časť Ochrana prírody.

²⁷ Pozri tematická časť Cestovný ruch.

V rámci navrhovaného konceptu rozvoja cestovného ruchu sa očakáva zriadenie správcovskej organizácie (akceptovanej autority).²⁸ Jedna z najdôležitejších rolí vo výkone jej manažmentu by mala zahŕňať **manažment vzťahov na území s lokálnymi obyvateľmi** (miestnou komunitou), pretože práve lokálne komunity a miestni obyvatelia budú v značnej miere ovplyvňovať samotný úspech konceptu.

Ďalšie dôležité prínosy aktívne udržiavaného dobrého vzťahu s miestnymi komunitami:

- **obyvatelia územia budú prví, tzv. ambasádori**, ktorí budú o koncepte hovoriť (zdravý lokálpatriotizmus, reklama, tzv. word-of-mouth²⁹),
- **obyvatelia budú potenciálni zákazníci služieb** cestovného ruchu, pretože budú mať spoločné niektoré lokálne služby s návštevníkmi (napr. verejnú dopravu, nákup lokálnych produktov a i.),
- **návštevníci si zo správania miestnych ľudí budú odvodzovať pozitívne pocity**, že sú na danom mieste vítaní (pocity lokálnej atmosféry) a môžu sa na nich obrátiť ohľadom informácií, odporúčaní, tipov a pod.

Obyvatelia, pokiaľ sa stotožňujú s navrhovaným konceptom cestového ruchu ako s odvetvím, ktoré im a ich komunite prináša reálne ekonomické výhody a zvyšuje kvalitu ich života, sú **ochotnejší v tomto odvetví pracovať a podporovať ho, rovnako i akceptovať riadiace činnosti správcovskej organizácie**. Preto musí byť súčasťou práce tejto organizácie v rámci interných vzťahov v regióne vzťah s lokálnou komunitou.

V pilotnom projekte preto navrhujeme **vytvoriť tzv. Plán činností s miestnou komunitou** (Community relationship planning), ktorý bude zahŕňať prácu s istou časťou generačnej populácie v záujmovom území a vhodnou formou „komunikovať“ význam rozvoja územia, rozvoja cestovného ruchu i vnímanie správcovskej organizácie na území. V rámci tohto plánu bude potrebné zamerať sa predovšetkým na:

- **analýzu** vnímania cestovného ruchu zo strany obyvateľov a lokálnych komunit,
- **komunikáciu** správcovskej organizácie s miestnymi obyvateľmi,
- **vzdelávanie** v cestovnom ruchu,
- **zapájanie** lokálneho obyvateľstva do plánovania a vyhodnocovania,
- **lobing** pre cestovný ruch,
- **nábor** komunitnej podpory a dobrovoľníctva atď.

²⁸ Pozri tematickú časť Manažment rozvoja.

²⁹ Posúvanie informácie alebo príbehu ústnou formou (podaním) od jedného človeka k druhému. Osobné odporúčania.

Lokálna ekonomika

Stručný opis aktuálneho stavu

Jeden z najvážnejších rozvojových limitov okresu Snina je jeho postupné vyľudňovanie, ktoré má viacero vzájomne súvisiacich príčin. Nim sa z pohľadu problémov lokálnej komunity venujeme v samostatnej tematickej časti.³⁰ Pre toto územie je príznačné odchádzanie najmä mladých ľudí, a to nielen pre štúdium a sezónne za prácou, ako to bolo aj v minulosti. Veľká časť ekonomicky aktívneho obyvateľstva dnes odchádza natrvalo, aj keď si často necháva v regióne trvalý pobyt (čo má okrem iného paradoxne vplyv na skreslenie reálnej miery nezamestnanosti v rámci okresu). V celom širšom regióne severovýchodu Slovenska je to dlhodobá vážna a vypuklý problém, ktorý si vyžaduje promptné naštartovanie zásadných systematických riešení a zmien, keďže v najbližších rokoch práve tento fenomén tzv. **novodobého vyst'ahovalectva môže znemožniť ktorékoľvek iné riešenia udržateľného rozvoja** v tomto území. Odchod kvalifikovaných pracovných síl do priemyselných centier Slovenska a zahraničia **výrazne oslabuje ľudský potenciál regiónu**. Navyše to bude finančne podporované formou štátneho príspevku na trvalé presťahovanie sa za prácou.³¹ Početné sú aj týždňové odchody žien v produktívnom veku do zahraničia naviazané na poskytovanie opatrovateľskej starostlivosti najmä v Rakúsku, u mužov zasa stavebné práce na západnom Slovensku a v Českej republike. Podľa prieskumu je **pre bežných ľudí hlavným dôvodom odchodu z územia nedostatok pracovných príležitostí s adekvátnou mzdou** (v porovnaní s ostatnými regiónmi Slovenska), **časovo a finančne náročné každodenné cestovanie za prácou a strata motivácie podnikat'** pre vysokú odvodovú a daňovú zaťaženosť a nadmernú byrokraciu.

Lokálna ekonomika riešeného záujmového územia (primárne Národného parku Poloniny a jeho okolia) je **nedostatočne výkonná**, s malými výnimkami vo väčších obciach (Stakčín, Ulič a Ubl'a) neexistujú takmer žiadne podnikateľské subjekty, ktoré by sa významnejšie podieľali na ekonomickom rozvoji. Najvýznamnejší regionálni zamestnávateľia sídlia buď v okresnom meste Snina (výnimkou je Lesopoľnohospodársky majetok Ulič., š. p., so sídlom v Uliči), alebo ide napr. o organizácie ministerstva vnútra (z dôvodu ochrany štátnej hranice), ktoré však v rámci celkového počtu zamestnancov zamestnávajú iba zanedbateľný počet miestnych ľudí s trvalým pobytom v riešenom území. Táto **centralizácia pracovných miest a podnikateľského prostredia prehľbuje problémy vidieka a prispieva k jeho úpadku**.

Ľudia pracujúci mimo regiónu väčšinou pracujú pre zamestnávateľov, ktorí nemajú sídlo v okrese Snina a ktorí tak **nemajú vplyv na lokálnu ekonomiku**. Z pohľadu živnostníkov, obchodných spoločností aj investorov sú hlavnými limitmi okresu Snina **predovšetkým nízka kúpna sila obyvateľstva, značná odľahlosť a dopravná vzdialenosť, nedostatok kvalifikovanej pracovnej sily, demotivujúce podnikateľské prostredie a celkovo absencia jasného dlhodobého konceptu rozvoja regiónu**.

Väčšina dotknutých samospráv v riešenom území zabezpečuje iba základné služby pre svojich obyvateľov a v značne limitovanom počte zamestnáva prevažne ľudí, ktorí sú na bežnom trhu práce nezamestnateľní, na tzv. „aktívne práce“. **Možnosti, schopnosti a reálne aktivity samospráv v oblasti sociálneho podnikania sú minimálne**. Spravidla jedinými a značne obmedzenými zdrojmi ich príjmov sú **podielové dane a miestne dane a poplatky, ktoré sú však limitované** počtom obyvateľov, ktorý dlhodobou klesá.³²

Miestni ľudia, podnikateľský sektor aj samosprávy sa pritom viac-menej zhodujú v tom, že **jednou z hlavných prekážok rozvoja regiónu Snina je paradoxne nečinnosť, resp. bariéry zo strany štátu**, voči ktorému majú dlhodobú nedôveru.

Mzdy a zamestnanosť v regióne

Okres Snina **patrí medzi okresy s najnižšími priemernými príjmami**, a to nielen z pohľadu príjmov z národného hospodárstva do regiónov, ale aj príjmov obyvateľov ako takých. V nasledujúcej tabuľke je na porovnanie uvedená priemerná mesačná mzda vo vybraných regiónoch na Slovensku a v okrese Snina.

³⁰ Pozri tematická oblasť Komunitný rozvoj.

³¹ Od 1. mája 2018 bude Úrad práce, sociálnych vecí a rodiny poskytovať príspevok na trvalé presťahovanie za prácou (o najmenej 70 kilometrov) vo výške najviac 4 000 eur a v prípade, že sú nezamestnaní obaja manželia a presťahujú sa, príspevok môže byť až do sumy 6 000 eur.

³² Pozri tematická oblasť Komunitný rozvoj.

	Priemerná mesačná mzda zamestnanca v roku 2017 v EUR ³³
na Slovensku	1 041
v Bratislavskom kraji	1 283
v Prešovskom kraji	829
v okrese Snina	693

Vo všeobecnosti zároveň môžeme konštatovať, že ide o **región s výrazným poddimenzovaním schopnosti tvorby a udržiavania pracovných miest**. Medzi hlavných poskytovateľov pracovných miest v rámci okresu Snina patrí okrem (do nedávna dominantnej) priemyselnej výroby hlavne štátna a verejná správa, zdravotníctvo, stavebníctvo, poľnohospodárstvo, lesníctvo a obchod. **Obsadenosť pracovných miest v rámci okresu je viac-menej ustálená, stav zamestnanosti zohľadňuje reálne súčasné možnosti zamestnávateľov a kvalitu uchádzačov o zamestnanie a ponuka novovytvorených miest je minimálna.**

Medzi najväčších zamestnávateľov v okrese Snina patria:³⁴

- Nemocnica Snina, s. r. o. (zdravotná starostlivosť, 265 zamestnancov),
- MOPS PRESS, s. r. o. (výroba tlakových odliatkov z ľahkých kovov pre priemysel, 215 zamestnancov),
- UNEX Slovakia, a. s. (strojárenská výroba, 215 zamestnancov),
- Lesopoľnohospodársky majetok Ulič, š. p. (lesníctvo a poľnohospodárstvo, 200 zamestnancov),
- Úrad hraničnej a cudzineckej polície Prezídia Policajného zboru (ochrana štátnej hranice),
- Autotex, s. r. o. (výroba pre automobilový priemysel, 160 zamestnancov),
- Agrifop, a. s., Stakčín (poľnohospodárstvo, 150 zamestnancov),
- JAS, s. r. o. (obuvnícky priemysel),
- základné a stredné školy.

Podľa portálu Profesia³⁵ bolo napr. počas marca 2018 **pre okres Snina zverejnených 245 inzerátov, pričom len 4 z nich ponúkali prácu s výkonom miesta v tomto okrese**, všetky zvyšné ponuky boli mimo kraja (väčšina na západnom Slovensku a v Českej republike v automobilovom priemysle, na stavbe, montážne práce a pod.). V ponuke Úradu práce, sociálnych vecí a rodiny SR nebolo pre okres Snina **žiadne voľné pracovné miesto**.

Podľa databázy Úradu práce, sociálnych vecí a rodiny SR³⁶ má **okres Snina 18 798 ekonomicky aktívnych obyvateľov** (z toho 8 164 žien), čo predstavuje **51,35 % z celkového počtu obyvateľov**. **Miera evidovanej nezamestnanosti v okrese Snina bola v decembri 2017 9,28 %, čo je približne na úrovni miery nezamestnanosti celého Prešovského kraja (9,68 %)**. Oproti ostatným okresom Prešovského kraja je však zjavný **kvantitatívny rozdiel vo využívaní tzv. nástrojov aktívnej politiky trhu práce**. Napr. v decembri 2017 bolo podľa evidencie úradu na absolventskej praxi 25 osôb, v menších obecných službách len 1 osoba a v dobrovoľníckej službe 5 osôb. Z celkového počtu uchádzačov o zamestnanie, t. j. 1 988 osôb, však až 202 osôb bolo dočasne práceneschopných alebo ošetrojúcich člena rodiny (t. j. 10 %).

Nasledujúca tabuľka poukazuje na vývoj miery evidovanej nezamestnanosti ekonomicky aktívneho obyvateľstva a disponibilného počtu uchádzačov o zamestnanie v rámci okresu Snina za posledných 10 rokov.

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Miera evidovanej nezamestnanosti (v %)	14,87	22,31	19,38	19,31	21,10	20,58	19,06	16,92	14,66	9,28
Ekonomicky aktívne obyvateľstvo	18180	18019	19560	19471	19199	18561	18680	18654	18725	18798
Disponibilný počet uchádzačov o zamestnanie	2 703	4 020	3 791	3 760	4 051	3 820	3 561	3 156	2 746	1 744

³³ Stav dát k IV. Q. 2017. Minimálna mzda v roku 2017 bola 435,- EUR. <http://statdat.statistics.sk>

³⁴ Priemerný ročný a zaokrúhlený počet zamestnancov. Zdroj: účtovné závierky a výročné správy 2017 alebo 2016.

³⁵ <https://www.profesia.sk/>

³⁶ K 31. 12. 2017. Úrad práce, sociálnych vecí a rodiny disponuje štatistickými údajmi o nezamestnanosti každej z obcí okresu Snina. V takejto detailnej štruktúre však tieto údaje nie sú verejne dostupné. www.upsvar.sk

Na základe štatistických údajov by sa mohlo zdať, že aktuálna situácia v okrese Snina je (napr. oproti roku 2012) relatívne dobrá, resp. priemerná, čo sa týka nezamestnanosti (dostatok lokálnych pracovných miest a málo nezamestnaných). Realita je však taká, že **Snina dlhodobo patrí medzi okresy s najvyšším podielom ľudí odchádzajúcich za prácou**. Tí, ktorí za prácou odišli, resp. pravidelne odchádzajú, teda poväčšine ani neboli a nie sú v evidencii nezamestnaných, čo má **vplyv na skreslenie oficiálnej štatistiky**.

Po postupnom rozpade a zániku strategických podnikov v rámci okresu (najmä strojárskoho podniku Vihorlat Snina) bola situácia v regióne doslova katastrofálna. Umocnená bola aj tým, že z odľahlého okresu bolo cestovanie za prácou (napr. do Košíc, Prešova alebo Bratislavy) veľmi náročné a pre väčšinu populácie vzhľadom na výšku miezd a súvisiace výdavky (na cestovné, stravu a ubytovanie) nerentabilné, resp. nereálne. Po otvorení európskeho pracovného trhu (po vstupe Slovenska do EÚ v roku 2004) sa však **takmer kompletná disponibilná časť obyvateľstva zamerala na prácu v zahraničí**. Napriek tomu, že evidencie nezamestnaných nevykazovali žiadne katastrofické čísla (miera evidovanej nezamestnanosti nestúpila, ale naopak klesla), **okres Snina po všetkých stránkach aj naďalej stagnoval** a často jedinými stimulmi jeho rozvoja boli súkromné investície ľudí pracujúcich hlavne v zahraničí.

Popri demografickej kríze Slovensko dlhodobo čelí aj významnému odlivu mozgov. Podľa registra zdravotných poisťovní klesol počet ľudí žijúcich na Slovensku za posledných 15 rokov o 300-tisíc, čo predstavuje približne 5 % obyvateľstva, a každý rok naďalej klesá. Podľa údajov za rovnaké obdobie má viac ako polovica odchádzajúcich menej ako 30 rokov. Z absolventov vysokých škôl odchádza do zahraničia približne každý desiaty. Najvyššia miera odchodu do zahraničia je pritom v okresoch na severovýchode Slovenska. **Snina je okresom najviac zasiahnutým odchodmi; medzi rokmi 2005 a 2015 z neho odišlo do zahraničia viac než 6,5 % obyvateľstva**. Nasledujú okresy Humenné (6,3 %) a Medzilaborce (5,8 %). Vyššia miera nezamestnanosti je na úrovni okresov spojená s väčším odlivom ľudí do zahraničia.³⁷

Faktom teda je, že vysoký počet produktívneho obyvateľstva pracuje mimo okresu a často aj širšieho regiónu vymedzeného susednými okresmi. Aj keď ide o obyvateľov s trvalým pobytom na území, podstatné je, že pre rozvoj regiónu majú len minimálny prínos. **Model, keď jeden rodinný príslušník žije dlhodobo mimo domova a ostatných členov rodiny len ekonomicky zabezpečuje na diaľku, nie je možné považovať za perspektívu rozvoja územia**. V tejto súvislosti je potrebné zároveň zdôrazniť, že odchod spravidla vzdelaných a odborne zdatných ľudí za prácou spôsobuje **nedostatok kvalifikovaných ľudí v okrese, čím vzniká vážny problém pre zamestnávateľov pri výbere vhodných uchádzačov o zamestnanie a vytváraní nových pracovných príležitostí podnikateľským sektorom**.

Časť obyvateľov v produktívnom veku vôbec nie je v evidencii príslušného úradu práce, a to často z dôvodu tzv. „dobrovoľnej nezamestnanosti“, keďže evidovanie na úrade práce považujú buď za záťaž z hľadiska dostupnosti úradu z bydliska, pravidelných návštev úradu, zbytočnej byrokracie, alebo sa pohybujú v intenciách tzv. „šedej ekonomiky“ (napr. pracujú nelegálne).

V neposlednom rade je potrebné uviesť, že okrem pracovnej migrácie je nemenej závažným faktorom, ktorý vplýva na situáciu s nezamestnanosťou v okrese Snina a ktorý je potrebné riešiť, **problém nezamestnanosti marginalizovaných nízkoprijmových skupín obyvateľov a znevýhodnených ľudí na trhu práce** (ohrozených sociálnou exklúziou, osôb s nízkou kvalifikáciou alebo bez kvalifikácie, dlhodobo nezamestnaných, a pod.) Ich jediným možným zamestnávateľom by mohli byť sociálne obecné podniky, ktoré však v regióne chýbajú.

Cestovanie za prácou

Zánik pracovných miest na vidieku a naopak pokračujúci trend v sústredovaní pracovných miest a podnikateľského prostredia v rámci mesta Snina a jeho bezprostredného okolia **zvyšuje závislosť ľudí od dochádzania z vidieka za prácou**. S tým súvisia **problémy s dostupnosťou a kvalitou verejnej dopravy, stratou času potrebného na prepravu do zamestnania a výdavkami na cestovné**. Na vidieku pritom dnes býva **45,7 % obyvateľov okresu**. V nasledujúcej tabuľke sú na porovnanie uvedené časové a finančné nároky cestovania ľudí autobusom za prácou do Sniny z troch hraničných obcí v rámci okresu.

³⁷ Inštitút finančnej politiky, 2017. <https://goo.gl/sV6cPJ>

Obec	Celkový počet prejazdených kilometrov mesačne do Sniny a späť	Celkový čas minútý mesačne počas presunov do Sniny a späť	Celkové náklady na cestovné mesačne na presuny do Sniny a späť
z Novej Sedlice	1 760 – 2 680 km ³⁸	60 hodín	108,- EUR
z Uble	1 120 km	24 hodín	65,- EUR
z Osadného	1 080 km	21 hodín	57,- EUR

Občania Novej Sedlice aj Osadného pritom majú počas dňa k dispozícii 6 spojov do Sniny a 6 spojov späť zo Sniny. Občania z Uble majú počas dňa k dispozícii 14 spojov do Sniny a 13 spojov späť zo Sniny. Čo sa týka dochádzania za prácou do Sniny v rámci celého okresu, **najhoršie sú na tom obyvatelia 9 obcí z Uličskej doliny**, t. j. priamo z NP Poloniny. Ak by mal človek dochádzať autobusom za prácou z Novej Sedlice do Sniny, musel by na cestovné za celý rok minúť 1 300,- EUR a v autobuse by musel presedieť celkovo 720 hodín.

Okrem cestovania za prácou do Sniny dochádzajú miestni ľudia napr. aj **do Stakčína**, kde je významným zamestnávateľom poľnohospodárska firma AGRIFOP, a. s. Stakčín, alebo **do Dlhého nad Cirochou**, kde firma Drevop, s. r. o, ktorá sa zaoberá pilovaním a hobľovaním dreva, v súčasnosti zamestnáva približne 50 ľudí.

Obyvatelia okresu Snina dochádzajú za prácou aj **do susedného mesta Humenné**, ktoré je od Sniny vzdialené 22 km, a **do Michaloviec**, ktoré sú od Sniny vzdialené až 50 km. Medzi najvýznamnejších zamestnávateľov pre ľudí z okresu Snina v týchto mestách patria:

- Nemocnica Svet zdravia, a. s., Humenné (zdravotná starostlivosť),
- Mecom Group, s. r. o, Humenné (spracovanie mäsa),
- Chemkostav HSV, a. s., Humenné (stavebné a montážne práce),
- Nexis Fibers, a. s., Humenné (výroba polyamidových vlákien),
- Yazaki Wiring Technologies Slovakia, s. r. o., Michalovce (výroba pre automobilový priemysel).

Ak zoberieme do úvahy priemernú mesačnú mzdu v okrese Snina a odpočítame z nej všetky náklady spojené s cestovaním za prácou, dostávame sa reálne na úroveň minimálnej mzdy, za ktorú dnes miestni ľudia pracujú. Pri takto nastavených podmienkach sa dá len ťažko hovoriť o vnútornej motivácii ľudí pracovať. Aj napriek evidentne zlým podmienkam ľudia v regióne pracujú a chcú pracovať. Svoje **nedostatočné príjmy sa snažia riešiť neoficiálnou prácou popri zamestnaní, sezónnou prácou a optimalizáciou svojich výdavkov** (hlavne čiastočnou potravinovou sebestačnosťou vo forme dopestovania vlastných potravín a chovu domácich zvierat).

Ďalšie obmedzenia

Miestni obyvatelia považujú za vážne limity života a ekonomickej aktivity na území aj Schengenskú hranicu s Ukrajinou kombinovanú s nepriechodnosťou severnej hranice do Poľska (nielen z dôvodu prirodzene ťažko priechodného terénu, ale aj NP Poloniny ako chráneného územia). **Územie v ktorom žijú, preto vnímajú ako izolované, krajne separované od ostatných rozvinutejších regiónov.**

Obyvatelia charakterizujú tiež **ťažkú dostupnosť miestnych zdrojov, ktoré prirodzene považujú za svoje.** Ako hlavné paradoxy uvádzajú napr.:

- **nedostupnosť pitnej vody** (prostredníctvom verejných vodovodov) napriek tomu, že na území leží významný zdroj pitnej vody (Vodárenská nádrž Starina),³⁹
- **nedostupnosť drevnej hmoty** napriek bohatstvu lesov, ktoré sú ťažené hlavne štátnymi organizáciami, a vyvážanie drevnej hmoty mimo územia,⁴⁰
- **nedostupnosť pôdy na hospodárenie** z dôvodu veľkej rozdrobenosti a väčšinového využívaniu štátom a niekoľkými veľkými prenajímateľmi pôdy, ktorí na pôde často ani nehospodária, len využívajú dotačnú politiku (priame platby) v poľnohospodárstve.⁴¹

Aj pomerne drobné činnosti, ktoré obyvateľom v minulosti prinášali aspoň sezónnu (príležitostnú) prácu a finančný profit (napr. kosenie lúk alebo údržba plôch na štátnej hranici s Ukrajinou), sú minulosťou, čo obyvatelia

³⁸ Niektoré spoje majú navyše zachádzku do obcí Ruský Potok, Topoľa, Runina a Jalová.

³⁹ Pozri tematická oblasť Verejná technická infraštruktúra.

⁴⁰ Pozri tematická oblasť Lesné hospodárstvo.

⁴¹ Pozri tematická oblasť Poľnohospodárstvo.

považujú za ďalšie **ovplyvňovanie, resp. obmedzovanie ich života zo strany štátu** (priamo či nepriamo prostredníctvom činnosti štátnych podnikov, štátnej ochrany prírody a ministerstva vnútra). Tieto činnosti zabezpečujú pre štátne inštitúcie víťazné firmy vo verejnom obstarávaní, často nie miestne príslušné.

Za zdroj obmedzení v záujmovom území zo strany miestnych obyvateľov je považovaná aj ochrana prírody, a to napriek tomu, že jej vplyv na hospodárenie v regióne je veľmi limitovaný. Reálne sa prísna ochrana vzťahuje iba na necelé 3 % územia v rámci okresu Snina. Ide o územia s najprísnejším režimom ochrany (národné prírodné rezervácie, prírodné rezervácie a prírodné pamiatky). Na 97 % územia okresu sa realizuje v podstate bežná poľnohospodárska a lesohospodárska činnosť.⁴²

Podnikateľské prostredie v regióne

Najväčším dosahom zlého stavu podnikateľského prostredia na lokálnej úrovni je vyľudňovanie regiónu (hlavne vidieka). Vzniká tu dobre známy tzv. domino efekt – keď nie je v regióne práca, odchádzajú z neho ľudia a keď nie sú v regióne ľudia, odchádza z neho práca (zamestnávateľia a podnikatelia). Základom je teda práca. **Uspokojivá, dobre platená a stabilná práca** (vo forme zamestnania alebo podnikania) **bez zbytočného dochádzania na veľké vzdialenosti so sebou do regiónu synergicky prináša lepšie podmienky na život** – dostupnejšie a kvalitnejšie služby, lepšie podmienky na bývanie (so zabezpečenou technickou infraštruktúrou), lepšie zázemie pre rodinu (ako je napr. zdravotná a sociálna starostlivosť, školstvo, komunitný život, voľný čas a kultúra). Aj keď práca a podmienky na život sa vzájomne podporujú, nevznikajú často automaticky či samovoľne. Je preto potrebné pomáhať im, vytvárať ich **systematicky, koncepčne a dlhodobo v rámci spoločne koordinovaných aktivít** všetkých kľúčových aktérov v regióne.⁴³

Kúpna sila miestneho obyvateľstva⁴⁴ je v okrese Snina jedným z hlavných limitov podnikania a investovania. Vo všeobecnosti platí, že čím je viac dobre zarábajúcich obyvateľov, tým je vyššia kúpna sila regiónu. Prešovský kraj, kde je k dispozícii iba 6 554 € ročne na obyvateľa, zaostáva za celoslovenským priemerom najviac (7 769 € ročne na osobu). Na porovnanie, v Bratislavskom kraji, ktorý je spomedzi všetkých krajov najsilnejší, je kúpna sila 11 131 € ročne na obyvateľa, čo je 81,6 % európskeho priemeru a zároveň o 43 % viac ako slovenský priemer. Samotný **okres Snina patrí medzi okresy s kúpnou silou v rozmedzí 80 – 89 % slovenského priemeru**. Nižšou kúpnou silou sa vyznačujú už len okresy Kežmarok, Sabinov, Rimavská Sobota, Vranov nad Topľou a Gelnica.⁴⁵

Podľa aktuálne dostupných údajov Štatistického úradu SR⁴⁶ k 31. 12. 2016 pôsobilo na území okresu Snina celkovo **573 firiem**⁴⁷ a **2 094 živnostníkov**⁴⁸. Jednoznačne najviac ich bolo sústredených v rámci katastrálneho územia mesta Snina. Smerom ďalej, do okrajových častí okresu, ich počet dramaticky klesal. V štruktúre podnikateľského sektora okresu Snina dominoval obchod, priemyselná výroba, stavebníctvo, lesníctvo a poľnohospodárstvo. Z celkového počtu 573 podnikov pôsobilo vo veľkoobchode a v maloobchode 20,94 %, v priemyselnej výrobe 19,55 %, v oblasti stavebníctva 11,34 % a v poľnohospodárstve a lesníctve 10,64 %. Z celkového počtu 2 094 živnostníkov pôsobilo v oblasti priemyselnej výroby 32,28 %, v stavebníctve 18,48 %, vo veľkoobchode a v maloobchode 15,14 %, v odborných, vedeckých a technických činnostiach 8,4 % a v poľnohospodárstve a lesníctve 7,64 %.

Podľa aktuálnych informácií z Obchodného registra SR⁴⁹ je počet registrovaných obchodných spoločností so sídlom v okrese Snina zhruba rovnaký ako v roku 2016. **So sídlom v Snine je registrovaných viac ako 500 subjektov, v Stakčíne 50 subjektov, v Ublí 17 subjektov, v Zemplínskych Hámroch 17 subjektov a v Uličí 11 subjektov**. V malých obciach je počet registrovaných firiem zanedbateľný.

⁴² Pozri tematické oblasti Ochrana prírody, Lesné hospodárstvo a Poľnohospodárstvo.

⁴³ Pozri tematickú oblasť Manažment rozvoja a Komunitný rozvoj.

⁴⁴ Kúpna sila je ukazovateľom disponibilného príjmu na jedného obyvateľa (vrátane akýchkoľvek štátnych dávok) po odpočítaní daní a príspevkov na charitu.

⁴⁵ <https://goo.gl/DBqJij> a <https://goo.gl/FRGicD>

⁴⁶ www.statistics.sk/

⁴⁷ Obchodných spoločností v zmysle Obchodného zákonníka, t. j. právnických osôb založených za účelom podnikania (spoločností s ručením obmedzeným, akciových spoločností, verejných obchodných spoločností a komanditných spoločností)

⁴⁸ Fyzických osôb, ktoré dosahujú príjmy zo živnosti na základe živnostenského oprávnenia podľa zákona č. 455/1991 Zb. o živnostenskom podnikaní

⁴⁹ Stav k 31. 3. 2018. <http://www.orsr.sk/>

V nasledujúcej tabuľke je ako príklad uvedený oficiálny **prehľad obchodných spoločností** registrovaných v 16 vybraných obciach (v rámci riešeného záujmového územia NP Poloniny a jeho bezprostredného okolia) v porovnaní so skutočným stavom (či v danej obci aj reálne podnikajú, realizujú svoju činnosť, zamestnávajú ľudí).

Obec	Počet s. r. o. registrovaných v obci	Počet s. r. o. reálne podnikajúcich v obci z celkového počtu s. r. o. registrovaných v obci
Stakčín	50	32
Ulič	11	6
Uličské Krivé	5	0
Topoľa	5	1
Pčoliné	5	0
Nová Sedlica	2	0
Kolbasov	2	0
Zboj	1	0
Runina	1	1
Hostovice	0	0
Ruský Potok	0	0
Príslop	0	0
Jalová	0	0
Parihuzovce	0	0
Čukalovce	0	0

V nasledujúcej tabuľke je ako príklad uvedený **stav živnostníkov** (podľa aktuálnych údajov Živnostenského registra SR⁵⁰), oficiálne registrovaných v už spomínaných 16 vybraných obciach, v porovnaní s reálnym stavom (či v danej obci aj reálne podnikajú, realizujú svoju činnosť, prípadne zamestnávajú ľudí).

Obec	Počet ukončených živností, v minulosti registrovaných v obci	Počet živnostníkov aktuálne registrovaných v obci	Počet živnostníkov reálne podnikajúcich v obci z celkového počtu živnostníkov registrovaných v obci
Stakčín	318	132	65
Ulič	92	58	26
Pčoliné	69	28	7
Nová Sedlica	24	22	11
Ruský Potok	21	14	6
Uličské Krivé	20	13	3
Hostovice	28	12	5
Zboj	24	11	1
Topoľa	17	10	1
Čukalovce	19	8	3
Kolbasov	6	7	3
Osadné	10	5	2
Príslop	6	4	0
Runina	6	3	3
Jalová	11	2	0
Parihuzovce	2	1	1

⁵⁰ Stav k 31. 3. 2018. <http://www.zrsr.sk/>

V nasledujúcej tabuľke je ako príklad uvedený oficiálny **počet prevádzok** (podľa aktuálnych dát Živnostenského registra SR⁵¹), registrovaných v už spomínaných 16 vybraných obciach, v porovnaní s prevádzkami poskytujúcimi služby v cestovnom ruchu. V uvedených obciach 51 % prevádzok prevádzkujú podnikateľské subjekty (povážšine živnostníci), ktorí v daných obciach priamo žijú a podnikajú. Iba 18 % prevádzok v týchto obciach prevádzkujú podnikateľské subjekty z iného ako Sninského okresu.

Obec	Počet prevádzok registrovaných v obci	Počet prevádzok v cestovnom ruchu z celkového počtu registrovaných prevádzok v obci
Stakčín	45	3 (ubytovanie a stravovanie)
Ulič	22	3 (ubytovanie a stravovanie)
Pčoliné	9	0
Runina	4	3 (ubytovanie)
Zboj	4	0
Uličské Krivé	4	0
Nová Sedlica	3	2 (ubytovanie a stravovanie)
Topoľa	3	0
Hostovice	2	0
Kolbasov	2	1 (ubytovanie)
Ruský Potok	2	1 (ubytovanie)
Parihuzovce	2	0
Čukalovce	2	0
Osadné	2	1 (ubytovanie)
Príslop	0	0
Jalová	0	0

Prehľad významnejších podnikateľských subjektov pôsobiacich v rámci okresu (okrem mesta Snina):

Pôsobnosť	Názov subjektu	Činnosť
v rámci okresu	COOP Jednota Humenné, spotrebné družstvo	potraviny
v rámci okresu	Slovenská pošta, a. s.	pošta
Nová Sedlica	Mária Michalcová (Penzión Kremenec)	ubytovanie a stravovanie
Nová Sedlica	Anna Rusičová (Hostinec Beskyd)	ubytovanie a stravovanie
Ulič	Lesopoľnohospodársky majetok Ulič, š. p.	lesníctvo a poľnohospodárstvo
Ulič	HANY Ulič, s. r. o.	potravínárska výroba
Ulič, Ubľa	GVP, spol. s r. o., Humenné	potraviny
Ulič	Svetlana Poldruháková (Penzión Poloniny)	ubytovanie a stravovanie
Stakčín	Miroslav Kapraľ – STOLÁRSTVO	stolárstvo
Stakčín	ARMALES, a. s.	ubytovanie
Stakčín	AGRIFOP, a. s.	zmiešané hospodárstvo
Pčoliné	ROTAX – ARCH, spol. s r. o.	poľnohospodárstvo
Pčoliné	Miroslav Haburaj drevovýroba	drevovýroba
Pichné	AGRIDEA, s. r. o.	poľnohospodárstvo
Hostovice	ITAL-SLOVAK, s. r. o.	poľnohospodárstvo
Ladomírov	Jurčišín, s. r. o. (turistická ubytovňa Jurčišín)	ubytovanie a stravovanie
Dlhé nad Cirochou	AGRO DLHÉ, s. r. o.	chov oviec a spracovanie mlieka
Dlhé nad Cirochou	DREVOP, s. r. o.	komplexné spracovanie dreva
Zemplínske Hámre	SUPTRANS G.T.M., s. r. o.	ťažba a spracovanie kameňa
Zemplínske Hámre	Ľubica Kislíková – LUKI (Penzión LUKI)	ubytovanie a stravovanie

⁵¹ Stav k 31. 3. 2018. <http://www.zrsr.sk/>

Oficiálne údaje o počte registrovaných podnikateľských subjektov, žiaľ, **neodzrkadľujú skutočný stav podnikateľského prostredia v okrese Snina**. Podľa vlastných zistení reálneho stavu podnikateľského prostredia (so zameraním najmä na územie NP Poloniny a jeho potenciál) môžeme konštatovať nasledujúce:

- **Veľa firiem bolo nútených svoje podnikanie v regióne ukončiť a veľa živností a prevádzok bolo zrušených.** Značnú časť ľudí vzhľadom na nepriaznivý stav podnikateľského prostredia podnikanie vo vlastnom regióne odradilo a **podnikať ani nezačali**.
- Vo väčšine obcí okresu sú dnes stabilnými a **často jedinými podnikateľskými subjektmi viacmenej iba prevádzkovatelia potravín a krčiem, ktorí nemajú v ponuke žiadne voľné pracovné miesta**. Výnimkou sú obce v bezprostrednej blízkosti mesta (najmä Stakčín, Belá nad Cirochou a Dlhé nad Cirochou) a väčšie obce (Ubl'a a Ulič), v ktorých sú dostupné aj iné prevádzky a služby (napr. farmy, výrobná činnosť, kaderníctvo, stravovacie a ubytovacie služby a i.).
- Podľa zistení v súčasnosti **v obciach nezostal na podnikanie dostatočný ľudský potenciál. Šikovní ľudia v produktívnom veku buď už v regióne podnikajú, alebo z regiónu odišli** a ich návrat späť je neistý (chýba im motivácia). Značnú časť miestneho obyvateľstva pritom tvoria ľudia v poproduktívnom veku, ktorí z pochopiteľných dôvodov už o podnikanie nemajú záujem.
- **Živnostníci**, ktorí svoju činnosť vykonávajú vo svojej obci, resp. v jej okolí, **pováčšine pracujú v lesnom hospodárstve alebo poľnohospodárstve ako subdodávatelia**. Ich počet je minimálny. Tí, ktorí pracujú mimo okresu, poskytujú svoje služby hlavne **v stavebníctve a priemyselnej výrobe**.
- Značný počet firiem a živnostníkov, ktorí sú v súčasnosti stále registrovaní v okrese Snina, svoju **podnikateľskú činnosť priamo v regióne buď nevykonávajú, alebo ju vykonávajú vo veľmi obmedzenom rozsahu s obmedzenou ponukou pracovných miest**.
- **Najstabilnejšie podnikateľské a zamestnávateľské prostredie v rámci okresu poskytuje mesto Snina**, v ktorom ponuku práce vo výraznej miere rozširuje štátna správa, samospráva, zdravotníctvo a štátne spoločnosti, resp. spoločnosti s účasťou štátu. Medzi obce s najväčším počtom miestnych podnikateľských subjektov a zároveň s potenciálom na ďalší rozvoj patria obce v bezprostrednom susedstve mesta Snina (**Stakčín, Belá nad Cirochou, Dlhé nad Cirochou**) a perspektívnejšie obce **Ulič a Ubl'a**, ktoré majú vyšší počet obyvateľov a strategické umiestnenie.
- V rámci záujmového územia NP Poloniny a jeho širšieho okolia sú v súčasnosti **dominantnými zamestnávateľmi Lesopoľnohospodársky majetok Ulič, š. p., a Ministerstvo vnútra SR** (Úrad hraničnej a cudzineckej polície Prezídia Policajného zboru). **Lesopoľnohospodársky majetok Ulič, š. p., je napriek tomu paradoxne výraznou prekážkou ďalšieho rozvoja regiónu**.
- V regióne pôsobí aj **45 urbárskych spoločností**, tie však prevažne **nikoho stabilne nezamestnávajú**; svoju činnosť si zabezpečujú subdodávateľsky. Ich ekonomické ukazovatele nie sú verejne dostupné.
- V regióne **chýbajú podnikateľské aktivity podporujúce rozvoj cestovného ruchu**. Viac-menej jedinými službami v rámci tohto segmentu sú ubytovacie a stravovacie služby.⁵²
- V regióne **chýbajú podnikateľské aktivity podporujúce rozvoj ekologického poľnohospodárstva**. Ich rozvoju bráni hlavne monopolizácia prístupu k pôde a nevhodne využívaná dotačná politika.⁵³
- Vo väčšine obcí okresu **samosprávy zamestnávajú jedného, maximálne dvoch administratívnych pracovníkov**. Väčšie obce zvyknú zamestnávať viac ľudí v obecnej administratíve a **nezamestnaných vo forme tzv. aktivačných prác. Sociálne podnikanie v obciach nefunguje**.
- V celom regióne je evidentná **stagnácia podnikateľských aktivít, chýba inovatívny prístup a zásadný odklon od doterajšieho smerovania**, resp. doteraz zaužívaných postupov. Absentuje tiež **efektívna vzájomná podpora a koordinácia** medzi jednotlivými podnikateľskými subjektmi.
- **Do komunitného života obce a spolupráce so samosprávou sa zapája minimum podnikateľských subjektov**. Starostovia obcí si pochvalujú spoluprácu najmä so živnostníkmi, ktorí žijú v danej obci a majú k nej vybudovaný vzťah (lokálpatriotizmus). Okrem živnostníkov pomáhajú pri zabezpečení rôznych prevažne spoločenských a kultúrnych aktivít v rámci obce aj miestne urbárske spoločnosti.

Ďalšie informácie súvisiace so zamestnanosťou a podnikateľským prostredím sú uvedené aj v iných tematických oblastiach tohto dokumentu.⁵⁴ Návrh na reštrukturalizáciu Lesopoľnohospodárskeho majetku Ulič, š. p., je predmetom pilotného projektu v tejto časti.

⁵² Pozri tematická oblasť Cestovný ruch.

⁵³ Pozri tematická oblasť Poľnohospodárstvo.

⁵⁴ Pozri tematické oblasti Poľnohospodárstvo, Cestovný ruch, Komunitný rozvoj a Verejná technická infraštruktúra.

Ekonomika a podnikanie samospráv

Najvýznamnejším zdrojom príjmov pre obce sú daňové príjmy, a to hlavne **podielové dane**. Ide o podiel dane, ktorý štát z ním vybratej dane z príjmu fyzických osôb prerozdelení samosprávam (v pomere 70 % obciam a 30 % vyšším územným celkom) podľa vopred stanoveného kľúča⁵⁵. Príjem podielových daní závisí od výkonnosti ekonomiky, vytvárania podmienok pre živnostníkov odvádzajúcich daň z príjmu fyzických osôb, ale aj od efektívnosti vymáhania daní alebo odhaľovania tieňovej ekonomiky. Výška podielu prerozdelennej dane pre konkrétnu obec **závisí hlavne od počtu jej obyvateľov** a počtu žiakov, čiže ide nepriamo o daň na obyvateľa (viac obyvateľov a detí v obci = viac peňazí od štátu pre obec). Príklad mechanizmu prerozdelenia podielovej dane obciam ukazuje nasledujúca tabuľka.⁵⁶

Východiskové štatistické údaje a podiel obcí na výnose dane z príjmu fyzických osôb pre rok 2018

Obec	Počet obyvateľov k 1.1.2017	Prepoč. počet žiakov/obecné ZUŠ a š.z.	Počet obyvateľov 62+ k 1.1.2017	Neštátne ZUŠ a školské zariadenia ppž	Prepoč. počet žiakov spolu	Rok 2018 celkom vr. zúčt. za rok 2017 v Eur
Stakčín	2 449	2 323,8	484	0,0	2 323,8	668 149
Ulič	877	1 345,7	192	0,0	1 345,7	283 152
Pčoliné	562	409,9	166	0,0	409,9	148 728
Zboj	327	15,4	127	0,0	15,4	71 650
Hostovice	289	15,4	82	0,0	15,4	60 867
Nová Sedlica	277	15,4	95	0,0	15,4	60 428
Uličské Krivé	259	36,3	70	0,0	36,3	54 909
Čukalovce	167	7,7	51	0,0	7,7	35 779
Topoľa	150	11,0	54	0,0	11,0	33 115
Osadné	160	6,6	38	0,0	6,6	33 068
Ruský Potok	137	7,7	37	0,0	7,7	29 271
Runina	81	0,0	29	0,0	0,0	18 104
Kolbasov	79	2,2	36	0,0	2,2	17 467
Jalová	66	8,8	22	0,0	8,8	14 578
Príslop	57	4,4	26	0,0	4,4	13 284
Parihuzovce	27	0,0	6	0,0	0,0	5 520

Pre každú samosprávu by teda malo byť dôležité, aby ukazovatele a ich kritériá na výpočet podielovej dane boli pre nich výhodné. V rámci okresu Snina je preto nevyhnutné v prvom rade **zabezpečiť podmienky na zotrvanie ľudí na území** (zastavenie vyludňovania) **a návrat, resp. príchod ľudí v produktívnom veku do regiónu** (rozvoj prístahovateľstva). K zabezpečeniu týchto podmienok môže výraznou mierou prispieť **reštrukturalizácia a stabilizácia podnikateľského prostredia, reálna podpora štátu**, ako aj **dobře nastavené sociálne podnikanie** prostredníctvom lokálnych obecných podnikov.⁵⁷

Okrem daní z príjmov majú obce **príjem aj z miestnych daní**. Miestne dane, ktoré môže samospráva zaviesť, určuje zákon.⁵⁸ Ide najmä o:

- **daň z nehnuteľní** (zo stavieb, z pozemkov a z bytov), ktorá sa vzťahuje na vlastníka nehnuteľnosti bez ohľadu na to, či má alebo nemá trvalý alebo prechodný pobyt v danej obci,

⁵⁵ Na základe východiskových štatistických údajov a podielu obcí na výnose DPFO pre rok 2018

⁵⁶ <https://goo.gl/yXgr2w>

⁵⁷ Pozri pilotný projekt Obecný sociálny podnik a tematická časť Komunitný rozvoj.

⁵⁸ Zákon č. 582/2004 Z. z. o miestnych daniach a miestnom poplatku za komunálne odpady a drobné stavebné odpady.

- **poplatok za zber komunálneho odpadu a drobné stavebné odpady**, ktorý sa vyberá buď podľa frekvencie vývozov a počtu vyvezených smetných nádob, alebo od počtu osôb, ktoré majú v danej obci trvalý alebo prechodný pobyt,
- **daň za psa**, ktorá sa vyberá podľa počtu psov,
- **daň za užívanie verejného priestranstva**,
- **daň za ubytovanie**, ktorá sa platí od počtu osobonocí za odplatné prechodné ubytovanie v ubytovacom zariadení⁵⁹ nachádzajúcom sa na území danej obce.

Jednotlivé poplatky za tieto miestne dane sa v obciach líšia; každá obec si poplatky určuje sama v zmysle zákona na základe schváleného všeobecne záväzného nariadenia (VZN).

Vzhľadom na veľmi nízky počet ubytovacích kapacít v rámci okresu Snina⁶⁰ má v súčasnosti **príjem z dane za ubytovanie iba mesto Snina a zopár samospráv**. Prehľad vybraných obcí, ktoré majú platné VZN k tejto dani, je uvedený v tejto tabuľke:

Obec	Sadzba dane za ubytovanie v zmysle VZN (v EUR za 1 osobu/noc)	Vybraná daň z ubytovania v roku 2016 (v EUR) ⁶¹
Snina	0,40	6 220,00
Stakčín	0,33	887,00
Nová Sedlica	0,70	517,30
Ubl'a	0,35	103,50
Ulič	0,30	0,00
Belá nad Cirochou	0,50	0,00
Ladomírov	0,35	údaj nie je k dispozícii
Zboj	0,40	údaj nie je k dispozícii
Osadné	údaj nie je k dispozícii	údaj nie je k dispozícii
Runina	údaj nie je k dispozícii	údaj nie je k dispozícii
Zemplínske Hámre	údaj nie je k dispozícii	údaj nie je k dispozícii

Ďalšími finančnými zdrojmi (ostatnými príjmami),⁶² ktoré obce využívajú, resp. môžu využívať, sú **predaj alebo prenájom obecného majetku, príjem z administratívnych a iných poplatkov, dotácie zo štátneho rozpočtu či príjem z podnikateľskej činnosti**, napr. prostredníctvom už spomínaných obecných podnikov.⁶³

V prípade príjmu z administratívnych a iných poplatkov ide hlavne o **rôzne správne poplatky, ktoré sa vyberajú na obecnom úrade** (napr. za overovanie podpisov a listín, za vyhotovenie odpisu, výpisu alebo písomnej informácie z úradných kníh, úradných záznamov, evidencií, registrov listín alebo zo spisov v úradnej úschove, vydávanie rozhodnutí o výrube stromov, žiadosti o stavebné povolenie a iné).

Dotácie zo štátneho rozpočtu získavajú obce **na úhradu nákladov preneseného výkonu štátnej správy**. Poslaním týchto dotácií je vyrovnávať fiškálnu nerovnováhu. Účelové dotácie sú poskytované za presne vymedzených podmienok a je určený účel, na ktorý ich môže samospráva použiť. Sú to napríklad: dotácie na zariadenia sociálnych služieb, dotácie na prenesený výkon štátnej správy (matriku, stavebné úrady, životné prostredie). **Výška týchto dotácií je odvodená od počtu obyvateľov danej obce**. Poskytujú sa na základe osobitných predpisov, zákonov alebo výnosov príslušných ministerstiev.

Samosprávy v záujmovom území by si mohli svoje **príjmy optimalizovať, resp. zvýšiť** nasledujúcim spôsobom:

- **systematickým vytváraním vhodných podmienok na bývanie a zázemia pre rodinu** (ak by sa zvyšoval počet obyvateľov, rástol by aj príjem z podielových daní),

⁵⁹ Pod ubytovacím zariadením rozumieme hotel, motel, hotel, hostel, penzión, apartmánový dom, kúpeľný dom, liečebný dom, ubytovacie zariadenie prírodných liečebných kúpeľov a kúpeľných liečební, turistická ubytovňa, chata, stavba na individuálnu rekreáciu, zrub, bungalov, kemping, minikemp, táborisko, rodinný dom, byt v bytovom dome, v rodinnom dome alebo v stavbe slúžiacej na viaceré účely.

⁶⁰ Pozri tematická oblasť Cestovný ruch.

⁶¹ Záverečný účet obce

⁶² Okrajovo spomínané aj v zákone č. 563/2009 Z. z. o správe daní (daňový poriadok)

⁶³ Pozri pilotný projekt Obecný sociálny podnik.

- **zosúladením reálneho stavu pozemkov so stavom v katastri nehnuteľností** (aby sa vyberali dane z nehnuteľností v lepšej sadzbe),
- **zlegalizovaním nelegálneho ubytovania, tzv. ubytovania „na čierno“ a prijatím VZN o dani za ubytovanie** (aby sa zvýšil podiel vybratej dane za ubytovanie),
- **dohliadnutím na povinnú registráciu psov v obci**, očkovanie, čipovanie (aby sa zvýšil počet platiacich obyvateľov dane za psa),
- **prenájom kancelárskych či iných verejných priestorov alebo predajom nevyužívaných obecných budov** (aby sa finančne zhodnocovali nevyužívané obecné priestory a budovy),
- **predajom obecných pozemkov** (napr. v rámci zmeny nevyužívaných obecných pozemkov v územnom pláne na pozemky na výstavbu rodinných domov),
- **podnikaním** (napr. prostredníctvom obecných podnikov).

Konkrétnym príležitostiam na podnikanie obcí sa venujeme v rámci návrhu pilotného sociálneho podniku.⁶⁴

Prehľad koncepčných dokumentov vytvorených v rámci regiónu

Na základe prieskumu koncepčných dokumentov spracovaných v rámci okresu Snina je možné konštatovať, že **okres Snina nemá spoločnú dlhodobú víziu rozvoja, ktorú by akceptovali a o ktorú by sa delili všetci miestni aktéri na širšej regionálnej úrovni**. V rámci regiónu boli spracované napr. tieto dokumenty:

- Urbanistická štúdia Poloniny v rozsahu okresu Snina,
- Study of sustainable development of protected areas in the National Park Poloniny Emphasis on socioeconomics relation with land use and protections of nature,
- Stratégia rozvoja produktov cestovného ruchu spojených s astronómiou,
- Stratégia destinačného marketingu cestovného ruchu Prešovského samosprávneho kraja,
- Program hospodárskeho a sociálneho rozvoja Prešovského samosprávneho kraja na roky 2014 – 2020,
- Program rozvoja vidieka Prešovského samosprávneho kraja,
- Program hospodárskeho rozvoja a sociálneho rozvoja obce Ruský Potok na roky 2016 – 2025,
- Program hospodárskeho rozvoja a sociálneho rozvoja obce Ulič na roky 2017 – 2025,
- Program hospodárskeho rozvoja a sociálneho rozvoja obce Nová Sedlica na roky 2017 – 2025,
- Program hospodárskeho rozvoja a sociálneho rozvoja mesta Snina 2016 – 2022,
- Komunitný plán obce Nová Sedlica 2011 – 2021,
- Program hospodárskeho rozvoja a sociálneho rozvoja obce Runina na roky 2016 – 2025,
- Plán starostlivosti o NP Poloniny 2017 – 2026,
- Koncepcia rozvoja cestovného ruchu v regióne Horný Zemplín 2012,
- Koncepcia rozvoja cestovného ruchu mesta Snina na obdobie 2012 – 2021,
- Integrovaná stratégia rozvoja územia Miestna akčná skupina Poloniny na roky 2009 – 2015,
- Akčný plán rozvoja cestovného ruchu v obci Zemplínske Hámre.

Posúdenie vhodnosti podmienok záujmového územia

Z pohľadu nami navrhovaného konceptu rozvoja je okres Snina **ideálnym územím na realizáciu konkrétnych pilotných projektov**, ktoré majú reálnu šancu naštartovať systémové zmeny a pozitívne tak ovplyvniť celkový rozvoj regiónu. Bližšie zdôvodnenie je uvedené v rámci samostatných tematických častí.⁶⁵ Dôležitú úlohu v tomto smere by mohol zohrať plánovaný **Akčný plán pre Sninu** ako jeden z najmenej rozvinutých okresov Slovenska a jeho **možnosti finančnej podpory miestnych aktivít a projektov formou regionálneho príspevku,⁶⁶ ako aj iné nadregionálne podporné mechanizmy a participácia štátu** (napr. zo strany samosprávnych krajov, príslušných ministerstiev a Úradu vlády).

⁶⁴ Pozri časť Návrh pilotných projektov a riešení.

⁶⁵ Pozri všetky ostatné tematické oblasti.

⁶⁶ V zmysle zákona 336/2015 Z. z. o podpore najmenej rozvinutých okresov

Opis príkladov dobrej praxe

Viaceré pozitívne príklady dobrej podnikateľskej praxe, napr. v oblasti cestovného ruchu či poľnohospodárstva, sú uvedené v rámci samostatných tematických častí tohto dokumentu.⁶⁷

Ako príklad dobrej praxe zo Slovenska v oblasti sociálneho podnikania môžeme jednoznačne uviesť obec **Spišský Hrhov**.⁶⁸ V rámci obce dnes fungujú **3 sociálne podniky**. Počet ich zamestnancov počas roka kolíše **od 15 do zhruba 75 ľudí**, ale v priemere ich je 30. Pôvodne pritom začínali s 3 zamestnancami a už po prvom polroku ich mali 15. Medzi hlavné činnosti týchto podnikov patrí výroba a predaj zámkovej dlažby, kompletná stavebná činnosť (aj odborné práce), výkopové práce, výroba brikiet a peliet, drevovýroba, výroba a predaj suvenírov a kováčstvo. V rámci obecných živností zabezpečujú prevádzku kúpaliska (vrátane občerstvovacieho zariadenia), sadovnícku činnosť a údržbu zelených plôch a verejných priestranstiev. **V obci je vďaka týmto obecným firmám nízka až žiadna nezamestnanosť a vytvorené pracovné miesta sú dlhodobo udržané.** Firmy **hospodária každý rok s prebytkovým rozpočtom, takže šetria rozpočet obce** (zarábajú si samy na seba), a pravidelne dokupujú nové stroje a zariadenia, čo je priamo úmerné novým pracovným činnostiam.

Pozitívnymi príkladmi podnikateľskej činnosti samosprávy v rámci okresu Snina sú napr. obce **Zemplínske Hámre**⁶⁹ a **Ulič**.⁷⁰ Obec Zemplínske Hámre zriadila obecné múzeum a turistické informačné centrum. Príjmy zo vstupného, z predaja suvenírov, z predaja iných doplnkových produktov idú priamo do obecného rozpočtu a následne sú doplnené na skvalitnenie služieb či na mzdy zamestnancov v týchto zariadeniach. Obec Ulič úspešne realizuje činnosť obecného podniku, ktorý aj keď nemá štatút sociálneho podniku, napĺňa všetky kritériá sociálneho podnikania. Podnik zamestnáva 14 ľudí, jeho hlavnou výrobnou činnosťou je drevovýroba.

SWOT analýza

Silné stránky

- **miestne príslušná disponibilná pracovná sila**
- **perspektívne prírodné zdroje** na vytváranie miestne príslušnej hodnoty
- **vhodné podmienky na rozvoj** cestovného ruchu vo forme prírodného a vidieckeho turizmu, agroturistiky a ekologického poľnohospodárstva

Slabé stránky

- **nedostatok voľných pracovných miest** pre uchádzačov o zamestnanie
- **nízke príjmy** za prácu v okrese po odpočítaní výdavkov na cestovanie za prácou
- **nedostatočné zázemie a podmienky na zotrvanie a návrat ľudí** do regiónu
- **chýbajúca motivácia podnikateľ** spojená s vysokým odvodovým a daňovým zaťažením a byrokraciou
- **nízka kúpna sila** obyvateľstva
- **centralizácia podnikateľského prostredia** a pracovných miest, náročné dochádzanie za prácou
- **slabé podnikateľské prostredie** ako základ pre miestne príslušné odberateľsko-dodávateľské vzťahy
- **nestabilná a slabá miestna ekonomika** s malou schopnosťou udržať príjmy
- **nedostatok kvalifikovanej a motivovanej pracovnej sily** pre zamestnávateľov
- **absencia jednotnej dlhodobej stratégie rozvoja** regiónu a jeho manažmentu
- **roztrúsené malé obce s obmedzenými kapacitami** (personál, príjmy, kapitál, disponibilné finančné zdroje, kvalifikácia, systém plánovania a riadenia)
- **minimálne skúsenosti so sociálnym podnikaním**

⁶⁷ Pozri všetky ostatné tematické oblasti.

⁶⁸ <http://www.spiskyhrhov.info/>

⁶⁹ <http://www.zemplinskehamre.sk/>

⁷⁰ www.obeculich.sk/

Príležitosti

- **akčný plán pre najmenej rozvinuté okresy** a možnosti finančnej podpory miestnych aktivít a projektov formou regionálneho príspevku
- **prípravovaný systém štátnej podpory subjektom sociálnej ekonomiky**
- **finančná stimulácia pre prisťahovalectvo** do regiónu z iných okresov Slovenska
- **podpora podnikateľskej a pracovnej mobility**
- **sociálne podnikanie prostredníctvom obecných podnikov**
- **projekt Európskej komisie a Svetovej banky „Catching-up Regions“**
- **rastúci trend a dopyt po ekologicky čistom, zdravom a bezpečnom prostredí na bývanie, tradičných produktoch a zdravých potravinách ekologického poľnohospodárstva**
- **veľký potenciál cestovného ruchu zameraného na prírodný turizmus** a pobyty v divokej (nedotknutej) prírode
- **medzinárodné prestížny status** záujmového územia z pohľadu prírodných a kultúrnych hodnôt
- **replikovateľné príklady dobrej praxe** z oblasti podnikania vrátane sociálneho podnikania
- **realizácie navrhovaných pilotných projektov**
- **cielenejšie zameranie štátnej investičnej pomoci na najmenej rozvinuté okresy**

Ohrozenia

- **nepriaznivý demografický vývoj** regiónu
- **jednorazový stimulačný poplatok za vyst'ahovanie za prácou** mimo svojho bydliska
- **nezáujem a nedostatočná podpora zo strany štátu** a prípadné ďalšie bariéry z jeho strany
- **zabehnuté štruktúry, slabá podpora zo strany miestneho obyvateľstva** a ich neochota meniť sa
- **pokračovanie v doterajšom trende zo strany Lesopoľnohospodárskeho majetku Ulič, š. p.**
- **legislatívne a byrokratické bariéry a nevhodná dotačná politika**
- **nedostatok kvalifikovaných ľudí**
- **nezáujem investorov a nedostatok investícií**
- **politické ovplyvňovanie procesov rozhodovania**
- **strata statusu UNESCO pre Karpatské bukové pralesy, prípadne statusu „národný park“**

Opis dvoch scenárov vývoja

Negatívny a pozitívny scenár je konkretizovaný v rámci samostatných tematických častí konceptu.⁷¹ Aby sa naplnili očakávania pozitívneho scenára (pozitívnych zmien) v rámci navrhovaného konceptu rozvoja (primárne v záujmovom území NP Poloniny), je nevyhnutné najmä:

- **vylúčiť negatívne vplyvy lesohospodárskej činnosti** na predmet ochrany, atraktivitu a stabilitu krajiny, ekosystémové funkcie a potenciál rozvoja regiónu v rámci prírodného turizmu,
- **vyriešiť koncepčný nesúlad medzi záujmami, požiadavkami a plánmi** lesného hospodárstva (vrátane súkromných vlastníkov) a ochrany prírody (vrátane prijatia zonácie národného parku a dodržiavania medzinárodných štandardov a záväzkov) v rámci ďalšieho smerovania regiónu,
- **zvýhodniť ľudí za udržanie ekosystémových služieb** ako nevyhnutného kroku na zabezpečenie socioekonomických benefitov chráneného územia,
- **reštrukturalizovať Lesopoľnohospodársky majetok Ulič, š. p.**, ktorý je v súčasnej forme prekážkou rozvoja navrhovaného prírodného turizmu a ekologického poľnohospodárstva,
- **dobudovať chýbajúcu technickú infraštruktúru a zabezpečiť jej kompatibilitu** v obciach (verejných vodovodov a kanalizácií s koreňovými čistiarnami odpadových vôd prostredníctvom obecných podnikov),
- **zabezpečiť priaznivé podmienky** pre súkromne hospodáriacich roľníkov a malé, resp. rodinné farmy a podporu výroby a predaja lokálnych produktov,

⁷¹ Pozri všetky ostatné tematické oblasti.

- **zosynchronizovať záujmové a rozvojové aktivity** (zjednotiť jeden spoločný a dlhodobý koncept rozvoja), **zabezpečiť efektívny manažment** na území v kombinácii s vytvorením vhodnej formy správcovskej inštitúcie alebo inštitúcií a **umožniť investície a dostatočnú kontrolu nad ich použitím**,
- **zaviesť systém participatívneho komunitného plánovania** a zapojiť čo najširšie spektrum ľudí,
- vytvoriť podporné mechanizmy pre prisťahovalcov a začínajúcich podnikateľov,
- **odstrániť legislatívne a byrokratické bariéry a eliminovať nevhodnú dotačnú politiku**,
- **zrealizovať navrhované pilotné projekty**.

V rámci pozitívnych zmien navrhovaného konceptu je **očakávaný nasledujúci rozsah nových pracovných miest v regióne**:

Oblasť	Odhadovaný počet novovytvorených pracovných miest
v cestovnom ruchu a súvisiacich službách	400
v poľnohospodárstve a súvisiacej výrobe a službách	400
v lesníctve, drevovýrobe a súvisiacich činnostiach	150
v ochrane prírody a správe územia	50
CELKOM	1 000

Návrh pilotných projektov a riešení

V rámci navrhovaného konceptu je kladený dôraz na **zachovanie a uvedomelé a citlivé zhodnocovanie miestnych prírodných zdrojov**. Ide o **inovatívny prístup vo využívaní územia a zároveň v jeho ochrane**. Jadrom tohto konceptu je NP Poloniny, pretože toto územie dnes ponúka vysoko atraktívnu kombináciu posledných zvyškov jedinečných a autentických prírodných a kultúrnych hodnôt, ktoré majú šancu stať sa základom na **naštarovanie pozitívnych socioekonomických zmien** v rámci celého okresu Snina. V rámci tohto preferovaného územia je vhodné sústrediť sa a **podporovať primárne rozvoj obcí Stakčín a Ulič, ktoré sú už dnes dôležitými bodmi lokálnej ekonomiky a zamestnanosti a majú vybudovaný dobrý základ zázemia pre bývanie a rodinu**. V rámci podnikateľských zámerov je žiaduce **stimulovať hlavne projekty prírodného turizmu, ekologického poľnohospodárstva a výroby tradičných produktov**.

V rámci našťartovania lokálnej ekonomiky regiónu v zmysle navrhovaného konceptu sa javí ako **klúčové našťartovanie vybraných pilotných projektov**, ktoré na konkrétnych reálnych príkladoch aplikácie do praxe majú šancu inšpirovať a motivovať miestnych ľudí k ich participácii a zmenám. Návrhy viacerých pilotných projektov vhodných na realizáciu vo forme podnikateľských zámerov sú uvedené a bližšie opísané v samostatných tematických častiach.⁷² Na ich realizáciu je žiaduce:

- **vytvoriť územie neregulovanej prírody a pozorovania zvierat**, ako i podpory prírodného turizmu,
- **zriadiť návštevnické centrum** zamerané na podporu rozvoja prírodného turizmu a lokálnej ekonomiky,
- **zrealizovať projekt pilotnej ekofarmy** zameranej na aplikáciu ekologických princípov a postupov poľnohospodárskej praxe,
- **vytvoriť lokálny poľnohospodársky fond** na podporu rozvoja ekologického poľnohospodárstva, agrolesníctva, vidieckeho turizmu a agroturistiky,
- v pilotnej obci s využitím kapacít obecného podniku **dobudovať verejný vodovod a verejnú kanalizáciu s koreňovou čistiarnou odpadových vôd**.

Okrem uvedených projektov zároveň navrhujeme:

- **reštrukturalizovať Lesopoľnohospodársky majetok Ulič, š. p.**, a rozbehnúť proces zásadných zmien súvisiacich s doterajšou činnosťou tohto štátneho podniku,
- **zriadiť podnikateľský inkubátor**, zameraný na podporu podnikania na lokálnej úrovni,
- **podporiť rozvoj vybraných podnikateľských projektov**, ktoré majú šancu reálne vytvoriť viac nových pracovných miest a zamestnať viac miestnych ľudí,
- **zriadiť pilotný sociálny obecný podnik**.

⁷² Pozri všetky ostatné tematické oblasti.

Návrh na reštrukturalizáciu Lesopoľnohospodárskeho majetku Ulič, š. p.

Najdominantnejším subjektom v záujmovom území NP Poloniny je **Lesopoľnohospodársky majetok Ulič, š. p.**, ktorý podľa oficiálnych údajov zamestnáva zhruba do 200 pracovníkov ročne a spolupracuje s ďalšími zhruba 70 živnostníkmi v rámci dodávateľsky poskytovaných služieb. Napriek kvantitatívnemu hľadisku (na miestne pomery ide o pomerne veľkého zamestnávateľa) však môžeme tento štátny podnik paradoxne považovať skôr za prekážku ekonomického rozvoja územia, a to z viacerých príčin. Ich analýza si vyžaduje podrobnejší audit, ktorý navrhujeme spracovať v rámci pilotného projektu ako podklad na návrh „**reštrukturalizačného plánu**“ **tohto podniku**. Zjednodušene povedané, ide o to, že Lesopoľnohospodársky majetok Ulič, š. p., je takmer monopolom na poľnohospodársku činnosť na území a zároveň najväčším obhospodarovateľom miestnych lesov, čím deformuje prirodzené prostredie malých hospodárskych subjektov z pohľadu konkurencieschopnosti. Krajne nelogickým faktorom limitujúcim rozvoj je aj využívanie dotácií, ktoré tento štátny podnik poberá na dotovanie svojej poľnohospodárskej činnosti. Obrovským problémom je však hlavne lesné hospodárenie, ktoré je nastavené a dlhodobo vykonávané síce v zmysle lesného zákona, no de facto na úkor zákona o ochrane prírody a krajiny (ochrana prírody by mala byť v tomto území nadradená nad ostatné činnosti) a v príkrom rozpore s poslaním a smerovaním národného parku (v porovnaní s národnými parkami vo svete). Súčasný trend hospodárenia v NP zároveň blokuje podnikanie v oblasti prírodného turizmu, agroturizmu a ekologického poľnohospodárstva.⁷³

Návrh na zriadenie podnikateľského inkubátora

Rozvoj podnikateľských zručností pri prechode z tradičných oblastí zamestnávania je pre miestnych ľudí kľúčový. Rovnako je kľúčový aj pre tých, ktorí budú do regiónu postupne prichádzať žiť (pristáhovalectvo) či už z iných regiónov Slovenska alebo z prihraničných oblastí Poľska alebo Ukrajiny. Takúto formu pomoci uvítajú aj mladí absolventi, ktorí sa po škole rozhodnú vrátiť do domovského regiónu a nedisponujú dostatočnými skúsenosťami s podnikaním. Inkubačná lehota pre začínajúcich podnikateľov pritom býva **na úrovni 3 rokov**, počas ktorej sa podnikateľské subjekty (firmy alebo živnostníci) osamostatnia, stanú sa finančne nezávislé, úspešné a začnú postupne sami pôsobiť na obchodnom trhu.

Pomoc podnikateľského inkubátora spočíva primárne v **mentorskom programe** pri tvorbe podnikateľského a finančného plánu, ktorý neslúži len na získavanie finančných zdrojov, ale je základným dokumentom (stratégiou) pre rozvoj podnikania. Podnikateľský inkubátor by mal byť zároveň **prepojený s fondom mikropôžičiek pre začínajúcich podnikateľov**. V prípade, ak začínajúci podnikateľ získa zdroje z fondu, budú jeho podnikateľské aktivity podliehať monitorovaniu realizácie podnikateľského plánu.

Pri príprave podnikateľského plánu mentor spoločne s podnikateľom identifikujú oblasti na získanie riadiacich, podnikateľských, finančných a marketingových zručností a nastaví pre podnikateľa jeho **vzdelávací program**. Pri napĺňaní podnikateľského plánu býva kľúčová najmä **marketingová podpora** (príprava marketingovej stratégie a marketingových nástrojov na podporu predaja, definovanie cieľovej skupiny odberateľov, plánovanie reklamnej kampane, účasť na prezentačných aktivitách, návrh a správa obsahu webovej stránky, profilov na sociálnych sieťach a pod.).

Podnikateľský inkubátor zároveň združuje rôzne **podporné služby pre podnikanie** pod jednou strechou (právne, finančné, účtovné a daňové služby, podnikateľské poradenstvo, IT servis, poradenstvo pri využívaní fondov EÚ, networking – sprostredkovanie dodávateľských a odberateľských kontaktov, vypracovanie a manažment projektov, zapojenie do projektov, sponzoring a podobne). Začínajúcim podnikateľom tiež poskytuje výhodnejšie priestory a služby za nižšie ceny ako trhové a prostredníctvom svojich interných a externých spolupracovníkov poradenstvo za symbolický poplatok. Začínajúci podnikatelia získajú možnosť užívať administratívne služby, prístup k vybaveniu (tlačiarenské a kopírovacie stroje a iné), prenájom nebytových priestorov (využívanie skladov, výrobných a obchodných priestorov, konferenčných alebo prednáškových miestností).

Pre podnikateľov vo fáze rastu inkubátory poskytujú podporu pri **exportnom prenikaní na zahraničné trhy** (organizovanie medzinárodných networkingových stretnutí a prezentácií).

⁷³ Pozri tematické oblasti Lesné hospodárstvo a Ochrana prírody.

Podpora existujúcich podnikateľských zámerov

V rámci podpory existujúcich a zabehnutých podnikateľských subjektov, ktoré majú šancu reálne a v pomerne krátkom čase od prijatia investičnej pomoci vytvoriť viac nových pracovných miest a zamestnať viac miestnych ľudí, navrhujeme podporiť **spoločnosť HANY Ulič, s. r. o.**⁷⁴ Spoločnosť sa venuje výrobe domácich ručne lepených pirohov a plnených knedličiek. Vyrába celkovo viac ako 20 druhov výrobkov z troch druhov cesta určených na varenie alebo pečenie. Mesačná výroba spoločnosti predstavuje niekoľko ton. Samotná výroba sa nachádza v obci Ulič. Firma pôsobí na domácom trhu už takmer 8 rokov a svoje výrobky dodáva pre viacero obchodných reťazcov a pre mnohé reštauračné zariadenia prevažne na východnom Slovensku. V roku 2016 firma získala certifikát Ministerstva hospodárstva SR pre finančne stabilnú firmu. V súčasnosti táto firma zamestnáva **20 pracovníkov na riadny pracovný úväzok a 10 pracovníkov pracuje na dohodu**. Vybudovaním nových výrobných priestorov a rozšírením prevádzky by táto firma vedela vytvoriť **minimálne 20 nových pracovných miest** priamo v regióne. Zároveň navrhujeme podporiť výrobu ovocných a bylinných sirupov, ktorá sa rozbiehala v rámci spoločnosti HANY Ulič, s. r. o., a dnes figuruje pod vlastnou značkou **mMMm Vličie sirupy**. Samotná výroba sirupov sa nachádza v obci Ulič a je pripravená na ďalšie investície. Rozšírenie výroby by prinieslo do regiónu **10 nových pracovných miest**.

Sociálny obecný podnik

V kontexte príležitostí sa navrhujeme zamerať na **model sociálneho podniku ako subjektu sociálnej ekonomiky**. Zdôrazňujeme, že ide o subjekt, ktorého základným poslaním nie je generovať zisk pre zisk, ale reagovať na sociálny problém (ako napr. nezamestnanosť, vzdelanie, nedostupnosť bývania, sociálno-patologické javy atď.) alebo ho priamo riešiť. Dôležitým aspektom je to, že nejde o subjekt, ktorý je permanentne dotovaný, ale že problém (resp. kombinácie problémov) rieši **vlastnou hospodárskou a ekonomickou aktivitou, ktorá je perspektívne udržateľná**.

Optimálnym scenárom je to, ak sociálny podnik dokáže správne **identifikovať ekonomický potenciál na území**, a tak **našartovať aktivity, ktoré postupne prechádzajú na súkromné prirodzené subjekty** (miestnych podnikateľov), **využívať a zveľaďovať zdroje územia** (prírodné, ľudské, technické, technologické, priestorové, finančné a i.) a **byť trvalým článkom udržateľného rozvoja v segmentoch, ktoré nedokáže na území z rôznych príčin zabezpečiť nikto iný** (mimo záujmu štátnych, súkromných i mimovládnych štruktúr).

Na základe prieskumu v obciach riešeného územia sme identifikovali tri **klúčové faktory, ktoré sú nevyhnutné na zotrvanie ľudí na území, resp. príchod nových obyvateľov do územia, a ktorým by sa mal sociálny podnik primárne venovať**. Máme pritom na mysli predovšetkým obyvateľstvo v produktívnom veku, ktoré je hlavným elementom rozvoja lokálnej ekonomiky. Identifikovali sme tieto tri faktory:

1. **bývanie,**
2. **zázemie pre rodinu,**
3. **práca.**

1. Bývanie

Napriek pomerne veľkému počtu domov a objektov vhodných na bývanie je dostupnosť samostatného bývania pre rodinu v záujmovom území NP Poloniny problémová (na rozdiel od Cirošskej doliny, kde je situácia na bývanie priaznivejšia, napr. v Dlhom nad Cirochou či Zemplínskych Hámroch). Hlavným dôvodom je majetkovoprávne vyrovnanie domov a ich nevhodnosť (technická zastaranosť) na bývanie. Pre tých, ktorí by sa rozhodli prísť žiť na územie, je veľmi ťažké nájsť objekt na bývanie, ktorý by bolo možné kúpiť alebo dlhodobo prenajať. Vlastníci domov odmietajú nehnuteľnosti predávať buď preto, že majú veľa vlastníkov neschopných dohodnúť sa na predaji, alebo si objekty nechávajú zo sentimentalít a v nádeji, že ich budú využívať neskôr. Faktom je, že domy sa postupne devastujú. Okrem výnimiek, ktorou je napr. obec Ulič, na území takmer nenájdeme vhodné a pripravené pozemky na individuálnu bytovú výstavbu (IBV). V menovanej **obci Ulič** je aktuálne pripravených 24 stavebných pozemkov na IBV a ďalších 20 je na tieto účely pripravovaných. V ostatných obciach ide prevažne o hypotetickú možnosť zakúpenia záhrady v intraviláne za účelom výstavby. Tu však často narážame na problém napojenia sa na potrebnú technickú infraštruktúru (prístupovú cestu, elektrinu, vodovod, kanalizáciu atď.).

⁷⁴ <http://www.pirohy.eu/>

Na základe analýzy stavu podmienok na bývanie sme identifikovali nasledujúce príležitosti na činnosť sociálneho podniku v oblasti podpory bývania:

Prípravné činnosti:

- **identifikácia** objektov, domov a pozemkov aktuálne alebo perspektívne vhodných na trvalé bývanie,
- **pasportizácia** objektov, domov a pozemkov aktuálne alebo perspektívne vhodných na trvalé bývanie,
- **pomoc s majetkovoprávnym vysporiadaním** objektov, domov a pozemkov aktuálne alebo perspektívne vhodných na trvalé bývanie,

Hospodárske činnosti:

- **realitné služby – sprostredkovanie, resp. realizácia predaja** objektov, domov a pozemkov aktuálne alebo perspektívne vhodných na trvalé bývanie,
- **projekčná činnosť** – príprava a ponuka štýlových modelov projektov domov na novú výstavbu i rekonštrukcie,
- **práce v stavebníctve** – rekonštrukčné stavebné práce, stavebné práce adekvátne zdrojom podniku na budovanie novostavieb (prevažne drevostavieb),
- **doplnkové stavebné práce** – rekonštrukcie a budovanie plotov, altánkov, hospodárskych budov, krbov, pecí, úžitkových objektov,
- **budovanie domovej infraštruktúry** – výstavba alternatívnych čistiarní odpadových vôd a domových čistiarní, montáž alternatívnych systémov technickej infraštruktúry domov a objektov (solárne systémy, alternatívne vykurovanie, kompostovacie toalety a pod.),
- **služby a obchodná činnosť v stavebníctve** – predaj základných stavebnín a stavebného materiálu, drobná doprava stavebných materiálov a pod.

V kontexte stavebnej a obchodnej činnosti sa javí reálne aj **prevádzkovanie špecializovanej stavebnej výroby a špecializovanej stavebnej činnosti**, ako napr. výroba materiálov na rekonštrukciu pamiatok, výroba šindľov, atypických dverí, okien, častí interiérov i exteriérov. Na území je napr. akútna potreba pamiatkovej obnovy drevených chrámov. Napriek tomu, že ich aktuálny stav je žalostný, systém ich správy nefunkčný a chrámy dodnes stoja doslova len pričinením farníkov a dobrovoľníkov, môžeme predpokladať, že v najbližších rokoch dôjde k nastaveniu systému ochrany (obnovy a údržby) týchto vzácných pamiatok. Na domácom trhu takmer absentujú firmy, ktorú sú schopné vyrábať a aplikovať vyššie uvedené materiály. Okrem toho bude práve v roku 2018 znova spustený systém obnovy pamiatok prostredníctvom štátnych dotácií Ministerstva kultúry SR (Obnov si svoj dom). Tu by mohlo byť dokonca ambíciou zriadiť sociálny podnik zabezpečujúci vybranú špecializovanú činnosť na celonárodnej úrovni.

2.1 Zázemie pre rodinu so zameraním na zdravotnú a sociálnu starostlivosť

Z pohľadu zdravotnej starostlivosti je územie pomerne dobre pokryté vďaka zdravotným strediskám v Uličí a **Stakčine**, ako aj v nemocnici v Snine. Z hľadiska príležitostí pre sociálny podnik je možné v rámci podpory v tejto oblasti realizovať:

- **poskytovanie dopravnej služby**, hlavne do špecializovaných pracovísk v Snine, avšak aj s donáškou liekov, zdravotných pomôcok a podobne,
- **budovanie štruktúr striebornej ekonomiky**⁷⁵.

V oblasti sociálnych služieb na území miestami funguje opatrovateľská služba, zariadenia sociálnej starostlivosti (CSS Zátiešie v Osadnom, Domov v Poloninách v Novej Sedlici, Poloniny, n. o., v Stakčinskej Roztoke, Domov pokojnej staroby v Snine). Segment tzv. striebornej ekonomiky tvorí v Európe čoraz významnejšiu oblasť ekonomiky a aj preto ju v nami riešenom území (navyše aj vďaka mimoriadne atraktívnemu prírodnému prostrediu) pokladáme za veľmi perspektívnu.

2.2 Zázemie pre rodinu so zameraním na školstvo

Momentálne fungujú plne organizované strediskové školy pre územie v Uličí, Stakčine a Snine. Počet žiakov je priamoúmerný demografickému vývoju na území za predpokladu vhodných intervencií. V širšom kontexte rozvoja

⁷⁵ Pojem „strieborná ekonomika“ je populárne označenie pre ekonomiku, kde vysokú časť spotreby vytvárajú seniori. Strieborná ekonomika nehovorí o zvyšovaní zamestnanosti starších osôb, ale o využití ekonomického dopytu, ktorý produkuje populácie v staršom veku (so striebornými vlasmi).

územiam môžeme považovať za rovnako zaujímavý rozvojový potenciál miestnej ekonomiky školy. Platí, že aj **základná škola môže fungovať ako významný subjekt sociálnej ekonomiky**. Na Slovensku už v súčasnosti existujú školy, ktoré sú toho dôkazom (napr. ZŠ s MŠ v Spišskom Hrhove). Predpokladom fungovania takéhoto subjektu je dobrá profilácia. V prípade fungujúcich škôl v Ulici a Stakčine by to mohla byť **orientácia na environmentálnu výchovu a cudzie jazyky**.

Škola sa prispôbuje náplňou výchovnovzdelávacieho procesu i tvorbou priestorov (interiérov i exteriérov) pre tzv. **školský cestovný ruch** – školské výlety a poznávacie zájazdy. Za predpokladu dobrej ponuky, účinného marketingu, hlavne však vytvorením exkluzívnych a pútavých živých expozícií (napr. dendrologických, entomologických a pod.) v kombinácii s expozíciami, napr. chov včiel, oviec a pod., môže byť práve škola veľmi vyhľadávaným cieľom školských zájazdov z iných častí Slovenska. Návštevníci majú možnosť byť v exkluzívnom území národného parku (prepojenie aktivít s aktivitami konvenčného cestovného ruchu), avšak v škole zažiť originálnym spôsobom aktivity environmentálnej výchovy.

V kombinácii so stravovaním a s predajom drobných suvenírov sa tieto aktivity ukazujú ako ziskové a perspektívne. Okrem exkluzivity v environmentálnej výchove je veľmi **vhodná profilácia v cudzích jazykoch ako potenciál pre sprievodcovské služby**.

V oblasti zázemia pre rodinu a školstvo môžeme identifikovať aj ďalšiu príležitosť – **dopravu detí z odľahlejších lokalít jednak do školy, ale aj na mimoškolské aktivity** (ZUŠ, voľnočasové kluby, záujmové krúžky a pod.). Za istých okolností môže byť pre subjekt sociálnej ekonomiky perspektívnou aj táto drobná činnosť (v spojení s ostatnými koordinovanými drobnými činnosťami).

2.3 Zázemie pre rodinu so zameraním na komunitný život, voľný čas a kultúru

Aj keď komunitných aktivít momentálne na území nie je veľa, za predpokladu rozvoja a zastavenia negatívnych demografických trendov môžeme predpokladať ich naštartovanie. Sociálny podnik v takomto prípade môže slúžiť **aj ako poskytovateľ nasledujúcich servisných služieb**:

- **doprava aktívnych obyvateľov** na miesta, kde sa dejú komunitné aktivity (predpokladajme, že tieto aktivity budú vždy sústredované na jednom mieste a nebudú všetky prebiehať všade),
- **organizovanie komunitných aktivít** (tvorivé dielne, kultúrne a spoločenské kluby a spolky a i.),
- **organizovanie podujatí s lokálnym presahom** (typu festivalov, športových, kultúrnych a spoločenských podujatí).

Vo všetkých troch typoch navrhovaných aktivít **je reálne predpokladať aj potrebný profit**, a to za predpokladu prepojenia s ostatnými činnosťami (občerstvenie, suveníry, doprava).

3. Práca

Tvorbu pracovných príležitostí môžeme oprávnene považovať za najdôležitejší stimul rozvoja územia. Práve tu môže mať sociálna ekonomika prostredníctvom svojich subjektov najväčšie opodstatnenie a účinnosť. Túto oblasť sme rozdelili do častí podľa druhu činností a adekvátne k nej sme sa pokúsili opäť identifikovať príležitosti pre aktivity sociálneho podniku.

3.1 Práca so zameraním na informačné technológie, kancelárske práce, účtovníctvo

V prípade zamestnaní uvedených v názve ide o pracovné činnosti neviazané na konkrétne miesto, keď môže človek vykonávať činnosť buď z domu, alebo kdekoľvek, kde to umožňujú technické možnosti.

Príležitosťou pre sociálny podnik môže byť:

- **príprava (vybudovanie) priestorov na prenájom kancelárií,**
- **prenájom kancelárií,**
- **predaj (prenájom) kancelárskeho vybavenia, techniky a materiálu,**
- **doprava** (podobne ako vo vyššie uvedenom),
- **lokálna kuriérska služba.**

3.2 Práca so zameraním na obchodnú činnosť

Z geografického hľadiska je územie zaujímavé aj pre niektoré typy podnikania spojeného hlavne s blízkosťou hraníc s Ukrajinou, a to podnikania na báze cestovného ruchu (cestovných agentúr a cestovných kancelárií), ako aj regionálnych produktov (uvedené nižšie). Príležitosťou pre sociálny podnik v tejto oblasti môže byť:

- **príprava, prenájom a prevádzkovanie priestorov na obchodnú činnosť,**
- **dopravná činnosť.**

3.3 Práca so zameraním na poľnohospodárstvo a potravinársku výrobu

Aj v oblasti poľnohospodárstva⁷⁶ sme identifikovali príležitosti na sociálne podnikanie. **Územie je exkluzívne z hľadiska čistého životného prostredia bez záťaží,** čo by malo tvoriť hlavný atribút tzv. ekologickej produkcie. Z hľadiska sociálneho podniku (nielen však neho) považujeme za kľúčový **vytvorenie originálnej a exkluzívnej regionálnej značky,**⁷⁷ charakteristickej pre Poloniny, ktorá tvorí pridanú hodnotu lokálnym produktom z územia. Tými by mali byť predovšetkým:

- **včelie produkty** (med, propolis, pasta, peľ a i.),
- **liečivé a aromatické byliny a produkty z nich** (čajoviny, extrakty, tinktúry a i.),
- **oleje** (originálne úžitkové i aromatické oleje, ako napr. bukvicový, ľanový, pohánkový, bylenný a pod.),
- **huby** (sušené a konzervované),
- **džemy, pečené čaje** a pod.,
- **exkluzívne potraviny** (pohánka, raž a pod.),
- **domáce biopotraviny** (mäso, mlieko, vajcia, syr a pod.).

Produkcia týchto lokálnych produktov nevyžaduje vysokú kvalifikáciu pracovnej sily s výnimkou domácich biopotravín a exkluzívnych potravín, dokonca ani špeciálne priestorové, technické či technologické vybavenie. Z hľadiska dopytu po tomto type produktov sa navrhované činnosti javia ako **optimálne na rozbeh obecnej firmy a naštartovanie lokálnej ekonomiky** smerom dovnútra i smerom von (mimo regiónu).

3.4 Práca so zameraním na drevovýrobu

Vychádzajúc z potenciálu a zdrojov záujmového územia, primárne územia NP Poloniny a jeho príslušného okolia, možno konštatovať, že (s výnimkou porezu dreva v Uličí, Stakčine a Uličskom Krivom a drevovýroby v Pčolinom) na území absentuje spracovanie dreva s pridanou hodnotou. Preto je podľa nášho názoru vhodné činnosť sociálneho podniku orientovať na:

- **výrobu polotovarov z dreva** na ďalšie využitie (napr. komponenty z dreva na výrobu nábytku, hračiek, interiérových i exteriérových doplnkov),
- **výrobu úžitkových predmetov a suvenírov** (napr. lopáriky, police, drevený riad, lavičky, drevené kocky, hlavolamy a pod.).

Napriek dostatku drevnej hmoty, ktorá sa na území ťaží aj popri prísnej ochrane chránených území, ktorú predpokladáme v budúcnosti, je na území relatívny problém so zabezpečením palivového dreva. Pre činnosť sociálneho podniku je preto jednou z možností **príprava, distribúcia a predaj palivového dreva.** S tým súvisí aj ďalší málo využívaný zdroj, a tým je zvyšková drevná hmota po ťažbe a spracovaní. Ako vhodná sa javí aj výroba drevených brikiet.

3.5 Práca so zameraním na cestovný ruch

Sociálny podnik môže byť pre túto kľúčovú oblasť rozvoja regiónu veľmi dôležitým článkom, predovšetkým cez realizáciu nasledujúcich aktivít:

- **budovanie, značenie a údržba turistických a cykloturistických chodníkov,**
- **budovanie a prevádzkovanie atrakcií pre cestovný ruch** (napr. prístrešky, pozorovateľne, zázemie pre kemping a pod.),
- **služby pre cestovný ruch** (napr. výroba stánkov, stolov, lavičiek, informačných tabúl a pod.),
- **výroba a predaj originálnych suvenírov,**
- **doprava pre turistov,**
- **sprievodcovské služby.**

⁷⁶ Pozri tematická oblasť Poľnohospodárstvo.

⁷⁷ Pozri časť Podpora prostredníctvom regionálnej značky v rámci tematickej oblasti Poľnohospodárstvo.

Zaujímavým môže byť aj perspektívne využívanie objektu bývalého domova sociálnych služieb v **Hostoviciach**, ktorý je vo vlastníctve obce a za predpokladu rekonštrukcie a investícií môže tvoriť areál pre školu v prírode, turisticko-informačné centrum a pod. s kapacitou min. 50 lôžok so súvisiacimi službami. Na prevádzkovanie tohto areálu, ale aj jeho rekonštrukciu a správu môže byť sociálny podnik rovnako veľmi vhodným riešením.

Návrh realizácie sociálneho podniku

Vychádzajúc z reálnych podmienok územia v nadväznosti na navrhovaný rozvojový kontext je podľa nášho názoru vhodné **zriadiť a prevádzkovať tri sociálne podniky, a to v Uliči, Stakčíne a Osadnom**, a to jednak z hľadiska prirodzených centier a „vstupných brán“ do NP Poloniny, jednak z hľadiska existujúceho a možného rastového potenciálu. Mohlo by byť vhodným riešením aspoň v počiatočnej fáze rozbehu sociálneho podnikania, aby mali všetky **tri podniky formu samostatných prevádzok so spoločným manažmentom, marketingom a stratégiou**.

Obec Ulič už dnes úspešne realizuje činnosť obecného podniku, ktorý aj keď nemá štatút sociálneho podniku, spĺňa všetky kritériá sociálneho podnikania. Aktuálne podnik zamestnáva 14 ľudí. Jeho hlavnou výrobnou činnosťou je výroba drevených exteriérových doplnkov, lavičiek, informačných tabúľ, poľovníckych posedov a pod. Reálne môžeme tento podnik považovať za **dobrý základ rozbehu väčšieho a dobre fungujúceho sociálneho podniku** na území.

Netreba zabudnúť na fakt, že územie sa nachádza v okrese, ktorý sa stal jedným z vládou podporovaných okresov **v rámci programu podpory najmenej rozvinutých regiónov**. Podpora na základe Akčného plánu pre pomoc okresu počíta aj so zakladaním sociálnych podnikov, situácia teda umožňuje reálnu prípravu, spustenie a prevádzkovanie navrhovaného modelu.

Dôležité je uvedomiť si fakt, že **každá z navrhovaných činností aktuálne nemá šancu na prosperujúce a udržateľné fungovanie, ak bude realizovaná samostatne**. Za predpokladu vhodného kombinovania a plánovania týchto drobných aktivít na začiatku je pravdepodobné, že **sociálny podnik môže veľmi výrazným spôsobom naštartovať ekonomické aktivity na území, motivovať obyvateľov k ďalším činnostiam alebo realizovať tie činnosti, ktoré sa v sociálnom podniku ukážu ako perspektívne a výnosné**.

Inštitucionálne zabezpečenie sociálneho podniku môže byť rôzne a malo by sa odvíjať od kvalitnej a reálnej stratégie. Optimom sa však už teraz javí (aspoň na začiatku) **inštitucionalizovať sociálny podnik ako spoločnosť s ručením obmedzeným so 100-percentnou účasťou vybranej obce**.

K stabilizácii sociálneho podniku by malo dôjsť do dvoch rokov. V tomto období stabilizácie je potrebné sociálnemu podniku poskytovať zvýšenú podporu na všetkých úrovniach, všetkými možnými spôsobmi a všetkými partnerskými samosprávnymi, štátnymi i mimovládnyimi organizáciami.

Verejná technická infraštruktúra

Stručný opis východísk aktuálneho stavu

Rozvoj cestovného ruchu (CR) na báze prírodného turizmu v okrese Snina, primárne na území Národného parku (NP) Poloniny, predpokladá aj **zmenu prístupu k budovaniu technickej infraštruktúry** na regionálnej úrovni. Ak má byť takýto CR efektívny, mal by okrem ochrany prírodných hodnôt zabezpečiť aj environmentálne šetrný a inovatívny rozvoj v iných oblastiach – od architektúry a výstavby až po dopravu či gastronómiu –, a to tak, aby organizované výlety za zážitkami a poznávaním neostali iba dočasnými a bizarnými exkurziami do divokej prírody v prostredí, ktoré iba kopíruje prežitú, neefektívne a neperspektívne stereotypy, bežné kdekoľvek inde. Moderný a progresívny trend rozvoja v oblasti CR teda musí byť **kompatibilný aj s rozvojom iných sektorov** v regióne.

Vzhľadom na prírodné, krajinárske a kultúrno-historické hodnoty záujmového územia, ktoré výrazne presahujú regionálny význam, je nevyhnutné zosúladiť ich ochranu s plánovaným spoločenským a hospodárskym rozvojom regiónu. Týka sa to aj verejnej technickej infraštruktúry, ktorá otvára **možnosti na uplatnenie zaujímavých inovácií**. Patria k nim najmä dostupné a využiteľné prírodné zdroje (pitnej vody, energie) v kombinácii s lokálne viazanými miestnymi pracovnými kapacitami.

V rámci konceptu rozvoja regiónu Snina sa primárne zameriavame na **hľadanie riešení v rozvoji verejnej vodárenskej infraštruktúry, verejnej dopravy a lokálnej energetiky pre územie NP Poloniny** (pre 11 obcí, v ktorých žije celkovo viac ako 4 700 obyvateľov, pričom 6 z týchto obcí má menej ako 200 obyvateľov). Väčšina navrhovaných riešení je aplikovateľná aj v iných vidieckych regiónoch s podobnými charakteristikami.

Vodárenská a sanitačná infraštruktúra

Z oblasti odvádzania a čistenia komunálnych odpadových vôd patrí Slovenská republika (SR) k priemerným krajinám Európskej únie (EÚ) – napojenosť na tento typ infraštruktúry je na úrovni 65,2 %.⁷⁸ Podrobnejšie členenie však odhaľuje obrovské rozdiely infraštruktúrnej vybavenosti nielen medzi regiónmi, ale najmä medzi veľkostnými kategóriami sídiel. **Najhoršia situácia je v najmenej rozvinutých okresoch a v malých obciach do 2 000 obyvateľov**. Uvedené platí aj pre okres Snina vrátane územia NP Poloniny.

Orientácia verejných financií na výstavbu vodárenskej a kanalizačnej infraštruktúry je daná politickým záväzkom SR voči EÚ, ktorý sa primárne týka aglomerácií⁷⁹ nad 10 000 EO,⁸⁰ resp. nad 2 000 EO. Na priebežné plnenie tohto záväzku sa sústreďuje hlavná dotačná a podporná politika štátu (vrátane podporných zdrojov EÚ). Pozícia menších sídiel, kde sú sociálne aj environmentálne dôsledky absencie vodárenskej infraštruktúry najsilnejšie, pripomína „postavenie mimo hry“ – malé samosprávy sú odkázané na doplnkové a objemovo menšie zdroje verejných financií. Vzhľadom na veľký počet obcí tejto veľkostnej kategórie je to vážny problém.

V oblasti NP Poloniny sú dve spádové obce (Stakčín a Ulič) s vybudovanou vodárenskou infraštruktúrou (verejný vodovod, verejná splašková kanalizácia a čistiareň odpadových vôd). Zvyšných 9 veľmi malých obcí vidieckeho charakteru je **bez verejnej vodárenskej infraštruktúry** (s výnimkou obce Runina, v ktorej sa však existujúca infraštruktúra využíva veľmi nedostatočne).

⁷⁸ Výskumný ústav vodného hospodárstva (VÚVH), rok 2015

⁷⁹ Aglomeráciou sa myslí územie s natoľko rozvinutým osídlením alebo hospodárskou činnosťou, že je opodstatnené odvádzat z neho odpadové vody kanalizáciou do čističiek odpadových vôd.

⁸⁰ EO = ekvivalentný obyvateľ: množstvo biologicky odstrániteľného organického znečistenia vyjadreného hodnotou BSK5 (parameter kvality vody – biochemická spotreba kyslíka) rovné znečisteniu vyprodukovaného 1 obyvateľom

Základné údaje o vodárenskej infraštruktúre v obciach na území NP Poloniny

Obec	Počet obyvateľov ⁸¹	Verejný vodovod ⁸²	Verejná kanalizácia	ČOV
Nová Sedlica	270	nie	nie	nie
Zboj	317	nie	nie	nie
Uličské Krivé	253	nie	nie	nie
Ulič	863	napojenosť 98 %	napojenosť 95 %	napojenosť 95 %
Ruský Potok	136	nie	nie	nie
Kolbasov	78	nie	nie	nie
Runina	80	napojenosť 25 %	nie je v prevádzke	nie
Topoľa	147	nie	nie	nie
Príslop	55	nie	nie	nie
Jalová	65	nie	nie	nie
Stakčín	2 437	napojenosť 99 %	napojenosť 92 %	napojenosť 92 %

Verejná doprava

Súčasná intenzita verejnej autobusovej dopravy na území NP Poloniny je značne obmedzená. Celková dĺžka autobusovej linky zo Sniny do obce Nová Sedlica (vrátane odbočiek do obcí Runina a Ruský Potok) a späť je približne 150 km. V súčasnosti túto autobusovú linku zabezpečuje spoločnosť **SAD Humenné, a. s.**, v pracovných dňoch celkovo 6 spojmi, t. j. dvomi autobusmi, pričom autobusy sa v polovici trasy stretávajú (t. j. nasadení sú súčasne dvaja vodiči). **Počas víkendov sú podľa súčasného grafikonu k dispozícii iba 3 autobusové spoje.** Počas pracovných dní **autobusové spoje nie sú dostatočne vyťažené.** Cez víkendy (najmä počas letnej turistickej sezóny) to však pre zvýšený počet návštevníkov neplatí.

Lokálna energetika

Všetkých 11 obcí v záujmovom území NP Poloniny je elektrifikovaných, pričom elektrina sa na ich území nevyrába, ale dováža prostredníctvom distribučnej siete. Dve obce (Stakčín a Ulič) sú plynifikované. V regióne nie sú systémy centrálného zásobovania teplom. Sektor budov predstavuje miesto najväčšej energetickej potreby a vyznačuje sa vysokou energetickou náročnosťou. Budovy všetkých kategórií sa vykurojú lokálne, najmä z vlastných kotolní na báze tuhých palív, predovšetkým **palivového dreva** pochádzajúceho z viac-menej lokálnej, resp. regionálnej produkcie. Všetky palivá spotrebované vo verejnej a v neverejnej doprave sú importované. S výnimkou dreva sa **obnoviteľné zdroje energie** (slnko, vietor, voda, biomasa a nízkoenergetické teplo) **lokálne takmer vôbec nevyužívajú.**

Príklady dobrej praxe

Moderná a funkčná vodárenská infraštruktúra, verejná doprava a sebestačná lokálna nízkoenergetická energetika s využitím inovácií **na báze úsporných a voči prostrediu šetrných technológií** má veľký potenciál stať sa vysokou pridanou hodnotou k jedinečnej kvalite divokej prírody, na ktorej má byť postavený budúci rozvoj CR. **Vhodne nastavené technické inovácie môžu tvoriť doplnkový produkt CR formou odborných exkurzií.**

Svedčia o tom regióny smerujúce k energetickej sebestačnosti, v ktorých sa rozvinula tzv. **energetická poznávacíka turistika** priťahujúca vzdelanú a náročnú klientelu. Dobrými príkladmi rozvoja tejto generácie cestovného ruchu sú mnohé mestá a regióny v Rakúsku, napr. **Bruck an der Leitha**⁸³ alebo **Güssing**.⁸⁴ Ponúkajú organizované exkurzie do energetických prevádzok (bioplynové stanice, veterné parky, solárne elektrárne, energeticky pasívne stavby, vyspelé systémy bezmotorovej dopravy) a prehliadky ich najrôznejších kombinácií sprevádzané kvalifikovaným odborným výkladom a osvetovými či vzdelávacími odbornými podujatiami.

⁸¹ DataCube, stav trvale bývajúcего obyvateľstva k 30. 9. 2017

⁸² Informácie o verejných vodovodoch, verejných kanalizáciách a čistiarňach odpadových vôd sú získané od starostov (2018) a z Plánov hospodárskeho a sociálneho rozvoja (PHSR) obcí.

⁸³ <http://www.energiepark.at>

⁸⁴ <http://www.oekoenergieland.at/index.php/radwegenetz-nordic-walking>

V Českej republike (ČR) je v tomto smere zaujímavou destináciou malá obec **Hostětín** s 231 obyvateľmi,⁸⁵ ktorá ponúka viacero atraktívnych turistických produktov zameraných na prezentáciu lokálnych energetických projektov. Jedným z projektov je miestne **ekocentrum** Veronica, postavené v roku 2006 ako prvá verejná **budova spĺňajúca štandard pasívneho domu**.⁸⁶ V obci od roku 1997 **využívajú solárnu energiu, a to na výrobu tepla, ako aj elektriny**. Menšie solárne inštalácie sú na 9 domoch v obci, veľkoplošné zasa v ekocentre aj na miestnej muštárni, ktorá vyrába jablkové biomušty a bylenné biosirupy. Od roku 2000 funguje v obci **obecné centrálné vykurovanie na biomasu** (drevná štiepka sa vyrába z drevného odpadu z okolitých píl a lesov), zásobujúce teplom asi 80 % budov v obci (predtým vykurovaných najmä uhlím). To prispelo k výraznému zlepšeniu kvality ovzdušia. Obec sa nachádza v ochrannom pásme vodného zdroja a svoje odpadové vody čistí v **obecnej koreňovej čistiarni**, ktorá bola postavená ako jedna z prvých svojho druhu v ČR.

Na Slovensku zatiaľ nie sú v prevádzke rozsiahlejšie prírodné systémy čistenia komunálnych odpadových vôd. Pozornosť laickej verejnosti, odborníkov aj samospráv, ktorí hľadajú takéto riešenie znečistených odpadových vôd v malých sídlach, sa preto obracia na **početné príklady dobrej praxe v tejto oblasti v Rakúsku, Nemecku alebo v Česku**⁸⁷ (napr. v obci Dražovice s koreňovou čistiarnou odpadových vôd približne pre 850 obyvateľov, ktorej prevádzkové náklady sú v porovnaní s ekvivalentnou aktivačnou čistiarnou asi trikrát nižšie). Postupná realizácia extenzívnych sanitačných systémov v záujmovom území môže rozšíriť portfólio technických produktov poznávacej turistiky aj na Slovensku.

Podobne je to s elektromobilitou. Na Slovensku sa zatiaľ systematická konverzia dopravy na elektromobilitu nestala rozvojovou prioritou žiadneho uceleného regiónu, a tak sa pozornosť záujemcov o funkčné príklady a skúsenosti v tejto sfére obracia na iné krajiny. Napríklad **Nórsko**, kde sa elektrifikácia dopravy stala hlavnou prioritou dopravnej politiky, plánuje **dosiahnuť nulové emisie v sektore verejnej dopravy** už v roku 2025. Nórsko sa snaží systematicky prebudovávať nielen svoju podpornú dopravnú infraštruktúru v prospech elektromobility (dotačné schémy, rozvoj sústavy nabíjacích staníc atď.), ale úspešne testuje aj elektrifikáciu ťažkej mechanizácie a stavebnej techniky.⁸⁸

Dobrym príkladom využitia celoročnej energie na lokálnej úrovni je napríklad aj **realizácia bioplynovej stanice**, ktorá môže zužitkovať odpad z domácností (biologické zvyšky), poľnohospodárstva a so stúpajúcim rozvojom cestovného ruchu aj bioodpad produkovaný z reštauračných a ubytovacích zariadení. Príkladom je opäť nórske **Oslo**, kde takáto bioplynová stanica zásobovaná výlučne zo zvyškov potravín z mesta Oslo produkuje bioplyn, ktorý poháňa takmer dvesto autobusov v meste a takisto sa používa na vykurovanie. Použitie takto vyrobeného bioplynu má teda mnohoraké využitie a navyše vytvára trvalé pracovné miesta (napr. pri zbere a separácii odpadu alebo pri obsluhu bioplynovej stanice). Bioplynom sa dá kúriť, variť či vyrábať elektrina. Substrát, ktorý napríklad v meste Oslo vzniká, sa spätne poskytuje miestnym farmárom ako hnojivo.

Čiastková SWOT analýza

Silné stránky

- **lokálne viazané miestne pracovné kapacity**
- **dostatok lokálnych vodných zdrojov**
- **značne využiteľný potenciál obnoviteľných zdrojov energie**
- **záujem samospráv o funkčnú verejnú infraštruktúru**

Slabé stránky

- **roztrúsené malé obce s obmedzenými kapacitami** (personál, príjmy, kapitál, disponibilné finančné zdroje, kvalifikácia, systém plánovania a riadenia)
- **nestabilná a slabá miestna ekonomika** s malou schopnosťou udržať príjmy, ktoré do nej tečú (a „otáčať“ ich v rámci regiónu)
- **nízka ekonomická výkonnosť regiónu, slabá ekonomická sila obyvateľstva**

⁸⁵ <https://hostetin.veronica.cz/exkurze-po-ekologickyh-projektech-v-obci>

⁸⁶ <https://hostetin.veronica.cz/pasivni-dum>

⁸⁷ <https://goo.gl/FDe4oT> a <http://www.korenova-cisticka.cz/>

⁸⁸ <https://goo.gl/6PMV3r>

- **takmer celé územie je bez verejnej kanalizácie a čistenia odpadových vôd a verejných vodovodov**
- **vysoká energetická náročnosť**, zlé tepelno-technické parametre a nevyhovujúci technický stav väčšiny budov
- **ohrozený sociálny kapitál** – zvýšený odchod vzdelanejších a „schopnejších“ ľudí z regiónu pre neadekvátne životné podmienky

Príležitosti

- **pozitívna diskriminácia** najmenej rozvinutých okresov, ku ktorým v roku 2018 pribudne okres Snina
- zámery krajskej samosprávy (Prešovského samosprávneho kraja) koncepčne riešiť energetickú efektívnosť na území kraja – projekt „**Energetický klaster Prešovského kraja**“⁸⁹
- **pripravovaný systém štátnej podpory** subjektom sociálnej ekonomiky
- **medzinárodne prestížny status** záujmového územia
- **replikovateľné príklady dobrej praxe** z oblasti energetiky (Centrum udržateľnej energetiky, energeticky sebestačné regióny, rozvoj elektromobility)
- **je k dispozícii modelové riešenie extenzívnych systémov čistenia odpadových vôd** v okrese Rimavská Sobota a pilotné projekty v malých obciach
- **vývoj politiky EÚ** na stabilizáciu klímy, podporu energetickej bezpečnosti, energetickej efektívnosti, využívania obnoviteľných zdrojov a obehovej ekonomiky

Ohrozenia

- **tlak na živelnú ťažbu drevín** v citlivých lokalitách (rozmach trhu s biomasou)
- **chýbajú zásady integrovanej protipovodňovej ochrany** (hrozí, že „protipovodňové“ opatrenia narobia viac škôd ako osohu)
- **komplex byrokratických bariér** na efektívne využitie potenciálnych podporných nástrojov a verejných fondov v okrese
- **absencia funkčných a praxou overených príkladov** obdobných inovácií v oblasti infraštruktúry na Slovensku

Opis dvoch scenárov možného vývoja

Negatívny scenár

Súčasný stav a systém verejnej infraštruktúry záujmového regiónu NP Poloniny **predstavuje bariéru pre jeho rozvoj**. Konzervácia existujúceho stavu je **v príkrom rozpore s ambíciou regiónu budovať novú generáciu CR na báze mimoriadnych prírodných a kultúrnych hodnôt**. Turisti prichádzajúci za jedinečnými hodnotami budú konfrontovaní s elementárnymi každodennými problémami, ktoré budú svedčiť o ekonomickom zaostávaní a úpadku regiónu.

Okrem toho poddimenzovaná, nefunkčná a neefektívna technická infraštruktúra bude podkopávať ciele ochrany a zveľaďovania prírodných, spoločenských a kultúrnych hodnôt, od ktorých priamoúmerne závisí aj využitie ekonomického potenciálu CR.

Bez funkčnej verejnej vodárenskej a sanitačnej siete nie je možné rozširovať ubytovacie a reštauračné služby. Zvýšenie počtu návštevníkov spôsobí bez účinného systému čistenia odpadových vôd **zvýšenie znečistenie povrchových aj podzemných vôd** a ďalej negatívne zaťaží životné prostredie obyvateľov. Neregulovaný rozvoj osobnej dopravy **zvýši tlak na výstavbu parkovísk a opravy ciest** a negatívne ovplyvní kvalitu ovzdušia. Ďalší rozmach CR bez zásadnej rekonštrukcie technickej infraštruktúry sa tak dostane **do konfliktu so záujmami obyvateľov regiónu**. Energeticky náročná turistická infraštruktúra **negatívne ovplyvní ekonomickú bilanciu CR**.

⁸⁹ <http://www.ekpk.sk/>

Pozitívny scenár

Inovácie do vodárenskej a sanitačnej infraštruktúry

Ak majú dotknuté obce v NP Poloniny tvoriť bezprostredné zázemie pre CR, mali by mať zabezpečený **prístup ku garantovanej pitnej vode**, ako aj zabezpečené primerané **čistenie komunálnych odpadových vôd**. Potreba dobudovať neexistujúcu vodárenskú infraštruktúru v NP Poloniny pritom ponúka príležitosť uplatniť nový inovatívny prístup, a to z pohľadu technologického aj organizačného:

- **Technologická inovácia vo forme kanalizačných systémov ukončených koreňovými čistiarňami odpadových vôd (ČOV)**. Správne navrhnuté a prevádzkované koreňové ČOV majú práve v prípade malých obcí na území NP Poloniny porovnateľný alebo dokonca lepší čistiaci efekt, životnosť a výrazne nižšiu energetickú náročnosť oproti bežným mechanicko-biologickým (aktivačným) ČOV.
- **Výstavba prostredníctvom obecných podnikov**. Vďaka vysokému podielu manuálne náročných terénnych prác a výrobe jednoduchých komponentov realizovateľných s využitím lokálnej pracovnej sily a lokálneho prírodného materiálu (tieto položky spolu tvoria rozhodujúcu časť investičných nákladov) zostane veľký podiel investičných nákladov v regióne (a „neodtečie“ z neho ako v prípade klasickej výstavby „na kľúč“).
- **Prevádzka pod lokálnou kontrolou**. Jednoduché vodárenské a sanitačné siete s koreňovou ČOV umožnia obciam zabezpečovať aj budúcu prevádzku tejto infraštruktúry vlastnými kapacitami. To vytvára predpoklad veľmi nízkych prevádzkových nákladov, a teda aj vysokej miery napojenosti domácností a následnej sebestačnosti.
- **Impulz k rozvoju sociálnej ekonomiky v regióne**. Obecné podniky, ktoré sa v prvých etapách sústredia na výstavbu infraštruktúry, ju neskôr môžu prevádzkovať. Ich primárnym cieľom nebude dosahovanie zisku a v ďalších etapách môžu využiť získané vybavenie, skúsenosti a osvedčených pracovníkov a pokračovať v poskytovaní rôznych technických služieb a činností vo svojom okolí. Môžu sa tak stať zdrojom trvalej práce a príjmov pre obce a tieto príjmy spätne investovať vo verejnom záujme.

Po predpokladanom zaradení okresu Snina do zoznamu najmenej rozvinutých okresov získa tento okres – vrátane záujmového územia – **prístup k osobitnej podpore podľa zákona č. 336/2015 Z. z. o podpore najmenej rozvinutých okresov**. Jedným z hlavných cieľov tejto podpory je **vytváranie pracovných príležitostí**, a keďže nový model výstavby a prevádzky vodárenskej infraštruktúry je s týmto cieľom plne kompatibilný, je možné navrhnuť ho medzi opatrenia budúceho Akčného plánu rozvoja okresu Snina. Tým sa zvýšia jeho šance na **získanie podpory z dostupných verejných fondov**.

Inovácie do verejnej dopravy

Z pohľadu transformácie dopravného systému na území NP Poloniny sa popri podpore bezmotorovej dopravy (hlavne cyklo dopravy) a plánovaní záchytných parkovísk pre individuálnu dopravu ukazuje v prvej fáze ako optimálne **začať s prestavbou verejnej dopravy na báze elektromobility⁹⁰ vrátane posilňovania intenzity verejnej dopravy vyvolanej rozvojom cestovného ruchu**. Mnohé samosprávy vo svete už takúto zásadnú rekonštrukciu verejnej dopravy v neporovnateľne väčšom rozsahu realizujú alebo plánujú a dieselové autobusy postupne nahrádzajú elektrobusedmi.⁹¹ Na Slovensku je modernizácia a podpora využívania verejnej dopravy, ktorá je šetrnejšia k životnému prostrediu, žiaduca **nielen v mestách, ale aj v chránených územiach**.

Podobne ako v prípade dobudovania vodárenskej infraštruktúry, je dôležité zabezpečiť, aby inovovaný systém verejnej dopravy zostal **pod kontrolou regiónu a príjmy z neho boli v čo najväčšej miere využívané v prospech regiónu**. Alternatívou môže byť určitá **forma spolupráce súkromnej dopravnej spoločnosti a verejného sektora**.

⁹⁰ Prevádzka dopravných prostriedkov s elektrickým pohonom

⁹¹ Napríklad Oslo by malo mať tzv. bezuhlíkovú verejnú dopravu už v roku 2020, celé Nórsko do roku 2025.

Inovácie do lokálnej energetiky

Energetická a klimatická politika EÚ a snaha rozvíjať CR stavia región pred potrebu zásadnej transformácie komunálnej energetiky. Predovšetkým je potrebné:

1. **optimalizovať energetickú potrebu**, aby sa podporilo efektívne využívanie energie a palív na vlastný rozvoj a zabránilo sa energetickému plytvaniu;
2. **podriadiť produkciu palív a energie z lokálnych obnoviteľných zdrojov limitom prostredia**;
3. **dostať energetiku pod lokálnu kontrolu**, aby sa obmedzil únik verejných financií a zároveň v lokálnej energetike vznikali nové pracovné príležitosti.

Samosprávy v záujmovom území NP Poloniny potrebujú zmeniť doterajší živelný postup v oblasti energetiky na **citlivý a koordinovaný rozvoj vlastnej energetickej autonómie na báze dostupných obnoviteľných zdrojov**. Zatiaľ im v tom bráni najmä absencia personálnych a vedomostných kapacít v tejto oblasti a finančné zdroje na ich pokrytie. Bez toho nie je možné uskutočniť žiadnu, ani len čiastkovú transformáciu komunálnej energetiky. Pre záujmové územie NP Poloniny preto navrhujeme zriadiť podľa vzoru iných najmenej rozvinutých okresov na Slovensku **Centrum udržateľnej energetiky (CUE)**, a to buď samostatne, alebo na úrovni celého okresu Snina.

Návrh konkrétnych pilotných projektov a riešení

Uplatnenie nového modelu výstavby verejných vodovodov a kanalizácií s koreňovými čistiarnami odpadových vôd prostredníctvom obecných podnikov

Ako sme už uviedli, v deviatich obciach na území NP Poloniny je žiaduce vybudovať kompletnú vodárenskú infraštruktúru ukončenú koreňovými čistiarnami odpadových vôd, a to formou obecných podnikov.

Dobudovanie verejných vodovodov

S výnimkou obce Jalová (kde navrhujeme napojiť prírodné potrubie na verejný vodovod zásobovaný pitnou vodou z VN Starina) by sa mali vo všetkých ostatných obciach v NP Poloniny **vybudovať verejné vodovody napájané z lokálnych vodných zdrojov v rámci niekoľkých celkov**, napríklad:

- obce **Nová Sedlica, Zboj a Uličské Krivé** z vodného zdroja v katastri obce Zboj;⁹² s ohľadom na vzdialenosť medzi obcami a výdatnosť lokálnych vodných zdrojov treba posúdiť aj variant, v rámci ktorého by sa obec Uličské Krivé napojila na verejný vodovod v obci Ulič;
- obce **Ruský Potok a Kolbasov** napojiť zo spoločného vodného zdroja; treba však posúdiť aj variant samostatných obecných vodovodov zásobovaných vlastnými vodnými zdrojmi;
- podobne ako obce Ruský Potok a Kolbasov treba riešiť obce **Topoľa a Prislop**;
- v obci **Runina** treba napojiť zvyšné domácnosti aj budúce zariadenia cestovného ruchu (ubytovacie, stravovacie) na existujúcu vodovodnú sieť zásobovanú z lokálneho vodného zdroja.

Dobudovanie verejnej kanalizácie

Typ obecných rozvodov verejnej kanalizácie závisí od lokálnych podmienok, v zásade však ide o **bežné technické riešenia**. Kanalizácia bude buď **gravitačná, tlaková alebo kombinovaná**. Z ekonomického aj organizačného pohľadu je však potrebné vždy posúdiť a uprednostniť, ak je to možné, kladenie vodovodných a kanalizačných potrubí do tzv. spoločnej ryhy.

Výstavba koreňových ČOV

V regióne NP Poloniny navrhujeme prírodné – extenzívne systémy čistenia odpadových vôd, tzv. **koreňové čistiarne**. Tieto čistiarne sú založené na tom istom princípe ako bežne používané intenzívne (aktivačné) čistiarne. Na odstraňovanie znečistenia v odpadových vodách využívajú rovnaké prírodné procesy, líšia sa však v rýchlosti čistiaceho procesu. Prírodné ČOV pracujú pomaly a sú odkázané na vplyv počasia. Aby vyčistená

⁹² V minulosti bol vypracovaný projekt zásobovania viacerých obcí v NP Poloniny z tohto zdroja.

odpadová voda dosiahla požadované odtokové koncentrácie, jej čistenie si oproti aktivačným ČOV vyžaduje oveľa väčšiu plochu. Plošnú náročnosť však vyvažuje **minimálna prevádzková náročnosť a absencia zložitejších, investične náročnejších technologických zariadení.**

Podrobnejší opis koreňových ČOV, ich komponentov a konfigurácií, rôzne veľkostné a technologické varianty a návrhy pilotných riešení (vo vybraných obciach okresu Rimavská Sobota) obsahuje odborná štúdia neziskovej organizácie Centrum rozvoja Gemera a Malohontu (CEROGEMA).⁹³ Zámery koreňových ČOV pre obce v NP Poloniny by mali z uvedenej štúdie vychádzať a rešpektovať zásady pre návrh, dimenzovanie a prevádzku koreňových ČOV, ktoré sú v nej obsiahnuté.

V záujmovom území sa z pohľadu veľkostnej kategorizácie koreňových ČOV uplatnia dva typy:

1. V šiestich obciach NP Poloniny do 200 obyvateľov by základnú konfiguráciu objektov koreňovej ČOV tvorili rozdeľovacia šachta, mechanické predčistenie (môže byť aj viackomorový septik), šachta rozdeľujúca toky odpadovej vody na filtre, pulzné napúšťanie a filtračné polia (vertikálne filtre). Vzhľadom na existujúcu verejnú kanalizáciu **v obci Runina**, ale nefunkčnú práve pre absenciu ČOV odporúčame **začať s výstavbou práve v tejto obci.**
2. Koreňové ČOV v ostatných troch obciach v NP Poloniny (s počtom obyvateľov od 200 do 500, t. j. v Uličskom Krivom, Novej Sedlici a Zboji) by v súlade s uvedenou odbornou štúdiou mohli mať namiesto septiku štrbinovú usadzovaciu nádrž kombinovanú s horizontálne pretekaným filtračným poľom (na ktorý musí nadväzovať vertikálny pulzne kropený filter).

Približne **dvojročná fáza výstavby vodárenskej infraštruktúry** vo vyššie uvedenom rozsahu by mohla v regióne dočasne vytvoriť približne **50 až 60 nových pracovných miest, z ktorých časť by mohla byť trvalá.** Po vybudovaní vodárenskej infraštruktúry by osvedčení pracovníci obecných alebo sociálnych podnikov mohli zabezpečovať nielen jej prevádzku, ale napr. aj opravy a údržbu ostatnej technickej infraštruktúry (napríklad ciest), prípadne by sa mohli sústrediť na výstavbu a údržbu vodozadržných opatrení, protipovodňovej ochrany, drobné stavebné a terénne práce a ďalšiu činnosť, ktorú si obce v súčasnosti obstarávajú externe alebo ich pre nedostatok kapacít zanedbávajú. Tým by sa šetрили vlastné zdroje samospráv alebo by vznikali dodatočné príjmy, s ktorými by obce mohli voľne disponovať.

Treba uviesť, že investičné náklady na navrhované riešenie sú **porovnateľné s bežnými technickými riešeniami** (t. j. kanalizačným systémom ukončeným aktivačnou ČOV). Prevádzkové náklady sú však pri porovnateľnej životnosti oboch vodárenských systémov v prípade navrhovaného riešenia **výrazne nižšie oproti klasickým systémom.** Znamená to, že koreňové ČOV sú z pohľadu celého životného cyklu systému v prípade malých sídel **ekonomicky oveľa výhodnejšie** oproti bežným aktivačným mechanicko-biologickým ČOV. Okrem toho, výstavbu a prevádzku extenzívneho systému môžu zabezpečiť obce **s využitím lokálnej pracovnej sily a materiálu, čo je dôležité z pohľadu stabilizácie a sebestačnosti lokálnej ekonomiky.**

Pilotný projekt elektrobusev vo verejnej doprave v chránenom území

V prvej fáze transformácie verejnej dopravy na území NP Poloniny navrhujeme **existujúce dieselové autobusy** na linke Snina – Nová Sedlica **nahradiť elektrobusedmi a frekvenciu spojov na tejto linke zachovať minimálne v súčasnom rozsahu.** Celkovo to znamená:

- **nákup troch elektrobusev** (jeden z nich ako záložný, resp. rezervný);
- **vybudovanie základnej infraštruktúry pre elektromobily** – sústava rýchlych nabíjajúcich staníc a pružný technický obslužný systém. Trasu Snina – Nová Sedlica so zachádzkami do obcí Runina a Ruský Potok by mohli obslúžiť dve 100 kW rýchlonabíjacie stanice, jedna v Snine a druhá v Novej Sedlici. Ide o technologicky jednoduchý a priestorovo malý objekt, ktorého vybudovanie si nevyžaduje stavebné povolenie, ale potrebuje samostatnú elektrickú prípojku a vhodný zdroj. Nabíjacia stanica by sa mohla v budúcnosti využívať aj na nabíjanie osobných elektromobilov. Aj keď prvá servisná prehliadka elektrobusev sa vyžaduje až po najazdení 100-tisíc km (u dieselových autobusov po 30-tisíc km), v okrese Snina bude treba vyškoliť servisných technikov. Údržba a kontrola elektrobusev sa sústreďuje na funkčnosť napájania z batérie prostredníctvom počítača;

⁹³ <http://www.cerogema.sk/analyza-kcov/>

- **regulačný systém** vrátane záchytných parkovísk a obmedzenie pohybu vozidiel so spaľovacími motormi v zónach s prísnejším ochranným režimom.

Elektrobuses zvyčajne nepotrebnú väčší dojazd ako 150 až 200 km na jedno nabitie, čo je ideálne riešenie na ich zavedenie práve na dopravnej linke Snina – Nová Sedlica. Náhradné batérie sa môžu nabíjať buď počas dňa zo slnečnej energie, alebo v noci z verejnej siete. Orientačná nákupná cena jedného elektrobuse je **od 400- do 600-tisíc EUR** (t. j. približne polovičná cena oproti dieselovým autobusom). Ich údržba je oveľa jednoduchšia a lacnejšia, keďže ich motor obsahuje oveľa menej komponentov, a vzhľadom na menšiu hmotnosť **je spotreba energie asi tretinová**. Súhrnné investičné a prevádzkové náklady elektrobuse (tzv. total cost of ownership – celkové vlastnicke náklady) sú už **porovnateľné s autobusmi so spaľovacími motormi**.

V ďalších fázach, po očakávanej intenzifikácii cestovného ruchu, bude potrebné **rátat' s postupným posilnením spojov**, a teda aj s nárastom počtu elektrobuse.

Pilotný projekt centra udržateľnej energetiky

Centrá udržateľnej energetiky (CUE) vznikli vďaka vládnej podpore akčných plánov pre najmenej rozvinuté okresy Slovenska v okresoch Rimavská Sobota, Kežmarok a Svidník a pripravuje sa zriadenie CUE pre okres Rožňava. Cieľom týchto nových regionálnych kapacít je **vytvárať podmienky a koordinovať postup pri posilňovaní ich energetickej sebestačnosti a bezpečnosti**.⁹⁴

Prvoradou úlohou CUE na území NP Poloniny, resp. okrese Snina, bude:

- **dôkladne zdokumentovať existujúci stav energetickej potreby**, predovšetkým zistiť hodnotu finančného úniku z regiónu cez energetiku a stanoviť potenciál energetických úspor aj dostupných obnoviteľných zdrojov;
- **navrhnuť strednodobý plán a ciele ohľadom znižovania energetickej potreby, emisií, využívania obnoviteľných zdrojov a ich regulácie** z pohľadu životného prostredia vrátane konkrétnych aktivít a opatrení;
- **poskytovať samosprávam podporu pri príprave konkrétnych zámerov súvisiacich s energetikou** (napr. v oblasti výstavby a rekonštrukcie verejných budov alebo projektov využívania slnečnej energie, biomasy, vody, vetra alebo nízkopotenciálového tepla);
- **usmerňovať samosprávy pri optimalizácii vlastnej energetickej potreby** (napr. v oblasti dopravy, osvetlenia alebo vykurovacích systémov) **a spotreby** (napr. optimalizáciou odberných miest, vzťahov s dodávateľmi palív a elektriny), **poskytovať informačný servis samosprávam aj verejnosti** (napr. sprostredkovať príklady dobrej energetickej praxe), **zabezpečovať osvetu a vzdelávanie a podporovať vznik partnerstiev** s inými regiónmi s podobnými záujmami.

⁹⁴ www.nro.vlada.gov.sk

Ochrana prírody a krajiny

Stručný opis východísk aktuálneho stavu

V okrese Snina sa nachádza relatívne veľké množstvo chránených území rôzneho charakteru a rozličných kategórií. Keďže tieto územia sú viazané na predmety ochrany národného, európskeho a dokonca svetového významu, je evidentné, že **sú z hľadiska ochrany prírody mimoriadne cenné**, s vysokým potenciálom na zviditeľnenie regiónu využiteľného v jeho prospech. Žiaľ, **vo väčšine chránených území je stav reálnej ochrany nedostatočný a v rozpore s poslaním a koncepciou jednotlivých kategórií**. Týka sa to najmä veľkoplošne chránených území (ich výmera predstavuje 41,5 % výmery okresu Snina) s vysokou lesnatosťou, kde efektívna **ochrana vo forme najprísnejšieho stupňa je extrémne poddimenzovaná, viazaná iba na necelé 3 % v rámci okresu**, a to spravidla na maloplošné enklávy bez potrebného priestorového prepojenia. Slovensko navyše dlhodobo nedokáže plniť medzinárodné záväzky, ku ktorým sa zaviazalo (Výbor svetového dedičstva, Rada Európy), rovnako Národný park (NP) Poloniny nespĺňa medzinárodné IUCN⁹⁵ kritériá pre túto kategóriu chráneného územia. Na druhej strane aj takto koncipovaná **ochrana prírody je vnímaná ako problém, resp. obmedzenie rozvoja regiónu**, ak je tento chápaný vo forme tradičných exploatačných odvetví⁹⁶ ako lesné hospodárstvo, poľovníctvo a poľnohospodárstvo. Tie sú z objektívnych dôvodov v častom konflikte záujmov s ochranou prírody. Situácia v ochrane prírody je teda komplikovaná, problematická a **pri zachovaní súčasného stavu neponúka systémové riešenia v prospech rozvoja regiónu**.

Chránené územia v okrese Snina

Charakteristický výskyt biotopov⁹⁷ a druhov európskeho a národného významu v záujmovom regióne okresu Snina je odzrkadlený v pomerne rozsiahlom súbore chránených území.⁹⁸ V okrese Snina ležia alebo doň zasahujú nasledujúce chránené územia národného a medzinárodného významu:

Veľkoplošné chránené územia

Názov	Kategória ⁹⁹	Rok vyhlásenia	Výmera v ha (z toho v okrese Snina)	Výmera ochranného pásma
Poloniny	NP	1997	29 805 (29 805)	10 973
Vihorlat	CHKO	1973	17 485 (1 909)	-
Východné Karpaty	CHKO	1977	25 350 (1 696)	-

Maloplošné chránené územia

Názov	Kategória ¹⁰⁰	Rok vyhlásenia	Výmera v ha (z toho v okrese Snina)	Stupeň ochrany
Havešová	NPR	1964	171,32	5
Jarabá skala	NPR	1964	359,94	5
Pľaša	NPR	1967	110,8	5
Rožok	NPR	1965	67,13	5
Stinská	NPR	1986	90,78	5
Stužica	NPR	1965	761,49	5
Bahno	PR	1988	2,78	5
Borsučiny	PR	1993	83,72	5

⁹⁵ International Union for Conservation of Nature <https://www.iucn.org/>

⁹⁶ Odvetví, využívajúcich (zúžitkujúcich) prírodné bohatstvo, prírodné zdroje

⁹⁷ Biotop je také miestne prostredie, ktoré spĺňa nároky charakteristické pre konkrétne živé organizmy. Je to súbor všetkých činiteľov (živých aj neživých), ktoré vzájomným spolupôsobením vytvárajú životné prostredie daného jedinca, druhu, populácie alebo spoločenstva.

⁹⁸ V zmysle zákona č. 543/2002 Z. z. o ochrane prírody a krajiny

⁹⁹ Národný park (NP) a chránená krajinná oblasť (CHKO)

¹⁰⁰ Národná prírodná rezervácia (NPR), prírodná rezervácia (PR) a prírodná pamiatka (PP)

Borsukov vrch	PR	2015	146,79	5
Bzaná	PR	1993	15,46	4
Gazdoráň	PR	1993	17,30	4
Grúnik	PR	1982	4,60	4
Hlboké	PR	1988	2,28	5
Hostovické lúky	PR	1980	4,69	4
Pod Ruským	PR	1988	11,14	4
Roztoky	PR	1988	1,03	4
Ruské	PR	1988	1,46	4
Stinská slatina	PR	1988	2,76	5
Stružnická dolina	PR	1982	2,24	4
Šípková	PR	1993	156,32	5
Udava	PR	1982	391,98	5
Uličská Ostrá	PR	1993	25,24	5
Sninský kameň	PP	1982	5,59	5
Ulička	PP	1994	7,25	5

Sústava Natura 2000

Sústavu území Natura 2000¹⁰¹ tvoria dva typy území – **chránené vtáčie územia (CHVÚ)** a **územia európskeho významu (ÚEV)**. Aj keď sú súčasťou jednotnej siete, predstavujú špecifické kategórie s rozdielnymi cieľmi a manažmentom. CHVÚ sú zakladané na ochranu voľne žijúcich a sťahovavých druhov vtákov, pričom nie sú viazané na osobitný stupeň ochrany (môžu byť vyhlásené aj ako územia s prvým stupňom ochrany; z pohľadu zákona¹⁰² vtedy nejde o osobitne chránené územia). Naopak, ÚEV sú vyhlasované na ochranu biotopov a druhov európskeho významu ako osobitne chránené územia (minimálne s druhým stupňom ochrany).

Chránené vtáčie územia

- **SKCHVU002 Bukovské vrchy** – vyhlásené v r. 2008, celková rozloha stanovená vyhláškou je 40932,42 ha (výmera na základe vrstvy GIS ŠOP SR¹⁰³ je 40885,28 ha)
- **SKCHVU035 Vihorlatské vrchy** – vyhlásené v r. 2010, celková rozloha stanovená vyhláškou je 48286,26 ha (výmera na základe vrstvy GIS ŠOP SR je 47667,50 ha), z toho v okrese Snina 1976 ha
- **SKCHVU011 Laborecká vrchovina** – vyhlásené v r. 2009, celková rozloha stanovená vyhláškou je 102813,91 ha (výmera na základe vrstvy GIS ŠOP SR je 102908,1 ha), z toho v okrese Snina 13589 ha

Územia európskeho významu

- **SKUEV0229 Bukovské vrchy** – výmera 29 230,78 ha
- **SKUEV0378 Beskyd** – výmera 5 348,59 ha, z toho v okrese Snina 909 ha
- **SKUEV0385 Pliškov** – výmera 45,70 ha
- **SKUEV0386 Hostovické lúky** – výmera 13,36 ha
- **SKUEV0209 Morské oko** – výmera 16 007,52 ha, z toho v okrese Snina 1 965 ha
- **SKUEV0063 Ublianka** – výmera 24,92 ha
- **SKUEV0234 Ulička** – výmera 102,89 ha
- **SKUEV0210 Stinská** – výmera 1 526,55 ha

¹⁰¹ Sústavy chránených území členských krajín Európskej únie, ktorej hlavným cieľom je zachovanie prírodného dedičstva, ktoré je významné nielen pre príslušný členský štát, ale najmä pre EÚ ako celok. Táto sústava chránených území má zabezpečiť ochranu najzácnejších a najviac ohrozených druhov voľne rastúcich rastlín, voľne žijúcich živočíchov a prírodných biotopov vyskytujúcich sa na území štátov EÚ a prostredníctvom ochrany týchto druhov a biotopov zabezpečiť zachovanie biologickej rôznorodosti v celej EÚ.

¹⁰² Zákon č. 543/2002 Z. z. o ochrane prírody a krajiny

¹⁰³ Dáta geografického informačného systému Štátnej ochrany prírody a krajiny Slovenskej republiky

Biosférická rezervácia Východné Karpaty

V roku **1993** bolo územie NP Poloniny spolu s príslušným územím Poľska zapísané do zoznamu medzinárodných biosférických rezervácií¹⁰⁴ pod názvom **MBR Východné Karpaty**. V roku 1999 boli k tejto biosférickej rezervácii priradené chránené územia na Ukrajine, čím vznikla prvá trilaterálna biosférická rezervácia na svete. Dnes je s rozlohou 208 089 ha druhou najväčšou biosférickou rezerváciou v Európe.

Lokalita svetového dedičstva UNESCO¹⁰⁵ Staré bukové lesy a bukové pralesy Karpát a iných regiónov Európy

Pôvodná bilaterálna slovensko-ukrajinská nominácia z roku 2007 obsahujúca 10 komponentov bola do súčasnosti rozšírená na multilaterálnu – od roku 2017 je v nej zahrnutých už **12 krajín Európy**. Lokalitu svetového dedičstva celkovo tvorí 82 komponentov, ktoré predstavujú európsku sieť bukových lesov v širokom spektre lokalít, ktoré sú súčasťou rozmanitých lesových spoločenstiev od pobrežia mora v severozápadnej Európe až po hlavné európske horské pásma. V okrese Snina ležia alebo doň zasahujú štyri komponenty **Stužica – Bukovské vrchy, Rožok, Havešová a Vihorlat**. V zmysle schváleného nominačného projektu by sme vo forme bezzásahového režimu mali chrániť (spolu v okrese Snina a Sobrance) celkovo 5 766 ha územia zaradeného do tzv. jadrovej (A) zóny. Zároveň by sme okolo tejto jadrovej zóny mali citlivo využívať celkovo 13 818,4 ha územia tzv. nárazníkovej (B) zóny, ktorá by mala slúžiť na ochranu a prípadné rozširovanie jadrovej zóny v budúcnosti.

Slovensko zároveň v nominačnom projekte deklarovalo, že Karpatské bukové pralesy budeme chrániť ako súčasť jadrovej zóny v zmysle pravidiel ochrany „la“ podľa medzinárodných kritérií IUCN (ako prísne chránené lokality 5. stupňa ochrany bez zásahu v zmysle ustanovení zákona č. 543/2002 Z. z. o ochrane prírody a krajiny) v nasledujúcom rozsahu:

Deklarované územie¹⁰⁶ lokality UNESCO v rámci NP Poloniny

Názov lokality	Výmera jadrového územia	Výmera nárazníkovej zóny
Stužica – Bukovské vrchy	2 950 ha	11 300 ha
Havešová	171,3 ha	64 ha
Rožok	67,1 ha	41,4 ha
SPOLU	3 188,4 ha	11 405,4 ha

Deklarované územie lokality UNESCO v rámci CHKO Vihorlat¹⁰⁷

Názov lokality	Výmera jadrového územia	Výmera nárazníkovej zóny
Vihorlat	2 578 ha	2 413 ha
SPOLU	2 578 ha	2 413 ha

Slovensko okrem iného deklarovalo, že:

- na území zahrnutom do jadrovej zóny budú **lesy v bezzásahovom režime** aj v zmysle zonácie chránených území, aj v zmysle Programov starostlivosti o lesy,
- v nárazníkovej zóne bude dovolené aplikovať **len manažment zameraný na podporu alebo zvyšovanie ekologickej stability s využitím prírody blízkeho obhospodarovania lesa**,
- **vyhlásenie jadrového územia výrazne prispeje k nárastu ochrany lokalít**, ktoré boli dovtedy chránené len čiastočne cez jednotlivé prírodné rezervácie,
- **najneskôr do roku 2015 budú schválené Programy starostlivosti o lesy s bezzásahovým režimom alebo prírode blízkym režimom**.

Prehľad medzinárodných ochranárskych noriem, prípadne režimov, ktoré sa týkajú územia s manažmentovými špecifikami

- **Smernica, resp. odporúčania Medzinárodnej únie ochrany prírody a prírodných zdrojov (IUCN)** na aplikáciu manažmentových kategórií IUCN uvádza pre každú kategóriu chráneného územia názov, definíciu, manažmentové ciele, výberové kritériá, kompetencie, zodpovedajúce kategórie predošlého

¹⁰⁴ <http://www.unesco.org/mab/>

¹⁰⁵ <https://en.unesco.org/>

¹⁰⁶ Deklarovaná slovenskou stranou v zmysle nominačného projektu z roku 2007

¹⁰⁷ Ide o územie rozprestierajúce sa v rámci okresov Snina a Sobrance.

systemu a poznámky k praktickému uplatňovaniu tejto kategórie. Pre naše územie pripadá do úvahy V., II., resp. Ia/b.¹⁰⁸ V databáze World Commission on Protected Areas (WCPA) je územie Polonín zaradené ako V. – chránená krajinná oblasť, ide teda o nesúlad s národnou nomenklatúrou, kde je územie vedené ako národný park, avšak reálny manažment nezodpovedá medzinárodným kritériám pre túto kategóriu.

- **Kritériá a hlavné ciele biosférických rezervácií** demonštrujú integráciu prírodných a ľudských ekosystémov a majú tri hlavné funkcie (ochranársku, rozvojovú a logistickú – podpornú), čomu je prispôsobený aj systém ich zónovania. Jadrová A zóna predstavuje najcennejšie územie vyžadujúce prísnu ochranu v rámci kategórie chráneného územia¹⁰⁹. Biosférická rezervácia Východné Karpaty je na zozname lokalít, ktoré nespĺňajú kritériá biosférických rezervácií („exit strategy“).
- **Smernica o vtácoch a smernica o biotopoch** ako dve právne normy EÚ, ktoré sú základom pre vytvorenie sústavy Natura 2000. Chránené vtáčie územia majú za cieľ ochranu európsky vzácných druhov a sú v nich definované špecifické podmienky ochrany (napr. zakázané činnosti s negatívnym vplyvom na predmet ochrany). Územia európskeho významu slúžia na udržanie a zlepšenie priaznivého stavu európsky významných typov biotopov a v nich sa vyskytujúcich rastlinných a živočíšnych druhov.¹¹⁰
- **Európsky diplom** pre chránené územia je medzinárodné ocenenie udeľované Výborom ministrov Rady Európy a vyzdvihuje hodnoty prírodných a poloprírodných oblastí výnimočných v rámci Európy, ktoré sú významné pre ochranu biologickej, geologickej a krajinnej biodiverzity a sú manažované príkladným spôsobom. Chránené územia môžu získať Európsky diplom za výnimočné vedecké, kultúrne alebo estetické kvality, ale zároveň musia byť predmetom vhodného režimu ochrany.¹¹¹
- **Dohovor o ochrane svetového kultúrneho a prírodného dedičstva UNESCO** má za cieľ ochranu najvýznamnejších objektov kultúrneho a prírodného dedičstva. Okrem toho, že lokality musia spĺňať hodnoty potrebné na vyhlásenie, musia mať dostatočnú veľkosť a predpoklady na zabezpečenie dlhodobej ochrany týchto hodnôt, ako aj adekvátnu legislatívnu a inštitucionálnu ochranu.¹¹² Karpatským bukovým pralesom hrozí zaradenie na zoznam lokalít v ohrození.

Program starostlivosti o NP Poloniny na roky 2017 – 2026

Programy starostlivosti o les vypracované pre lesné celky (LC) na území NP Poloniny, ktoré sú v súčasnosti platné, boli schválené pred schválením Programu starostlivosti o národný park Poloniny (PS). Ten bol schválený uznesením vlády SR č. 293/2016 zo dňa 7. 7. 2016 a to na roky 2017 – 2026. Z tohto dôvodu neobsahujú zásady manažmentu stanovené pre jednotlivé ekologicko-funkčné priestory NP. Súčasťou schváleného PS nebol návrh zonácie územia NP ani návrh na zmenu návštevníckeho poriadku.

Program starostlivosti o národný park Poloniny netvorí právny rámec na obhospodarovanie lesov. Nepriamo a okrajovo sa hospodárenie v lesoch upravilo v schválenom PS prostredníctvom vyčlenenia jednotlivých ekologicko-funkčných priestorov (EFP). Na území NP ich bolo vyčlenených 17, z toho 4 sa týkajú lesného pôdneho fondu. Ide o nasledujúce EFP:

- **EFP1a Lesné ekosystémy s 5. stupňom ochrany** (2 325 ha) – ide o porasty v existujúcich prírodných rezerváciách s 5. stupňom ochrany. Tieto porasty budú bez zásahu, to znamená, že sa ponechajú na samovývoj a samoreguláciu.
- **EFP1b Lesné ekosystémy v jadrovej zóne Svetového prírodného dedičstva s 3. stupňom ochrany** (170,99 ha) – ide o porasty s 3. stupňom ochrany, ktoré tvoria jadrovú zónu lokality Svetového prírodného dedičstva UNESCO „Karpatské bukové pralesy a staré bukové lesy Nemecka“ – sublokality Havešová, Rožok a Stučica – Bukovské vrchy (ďalej len „lokality UNESCO“). Tieto porasty budú bez zásahu, to znamená, že sa ponechajú na samovývoj a samoreguláciu v prípade, že tak rozhodne príslušný orgán.
- **EFP2 Lesné ekosystémy v nárazníkovej zóne svetového prírodného dedičstva** (2 049,84 ha) – sú to lesné porasty zahrnuté do nárazníkovej zóny lokality UNESCO, ktorej úlohou je biologická ochrana jadrovej zóny. V porastoch v EFP2 musí byť uplatnený integrovaný manažment v súlade s nominačným projektom a primárnou potrebou ochrany jadrového územia lokality UNESCO. Porasty v nárazníkovej zóne bezprostredne nadväzujú na jadrovú zónu.

¹⁰⁸ <https://portals.iucn.org/library/node/30018>

¹⁰⁹ http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/SC/images/biosphere_reserve_nomination_form_2013_en.pdf

¹¹⁰ <http://www.sopsr.sk/natura/index1.php?p=2&lang=sk>

¹¹¹ <https://rm.coe.int/1680479efd>

¹¹² <http://whc.unesco.org/en/criteria/>

- **EFP3 Lesné ekosystémy s 3. a 4. stupňom ochrany** (22 706,16 ha) a **EFP4 Lesné ekosystémy trvalo obhospodarované s 2. stupňom ochrany** (5 099,40 ha) – sú to ostatné lesné porasty v NP, kde je cieľom uplatňovať obhospodarovanie blízke prírode so špecifickým cieľom v čo najväčšej miere zachrániť ucelené časti pôvodných (prírodných) bučín.

Pralesy v okrese Snina

Na základe celoslovenskej inventarizácie pralesov boli v okrese Snina identifikované nasledujúce pralesy a pralesové zvyšky¹¹³:

- **Stužica** (614,84 ha), Bukovské vrchy, NP Poloniny, NPR Stužica – najväčší slovenský prales,
- **Havešová** (146,26 ha), Bukovské vrchy, NP Poloniny, NPR Havešová,
- **Riaba skala** (128,57 ha), Bukovské vrchy, NP Poloniny, NPR Jarabá skala, (malá časť 3. stupeň ochrany),
- **Rožok** (65,61 ha), Bukovské vrchy, NP Poloniny, NPR Rožok,
- **Nežabec** (50,11 ha – iba časť v okrese Snina), Vihorlatské vrchy, CHKO Vihorlat (2. stupeň ochrany),
- **Udava** (35,06 ha), Bukovské vrchy, NP Poloniny, PR Udava,
- **Rydošová** (28,62 ha), Laborecká vrchovina, CHKO Východné Karpaty (2. stupeň ochrany),
- **Pľaša** (25,13 ha), Bukovské vrchy, NP Poloniny, NPR Pľaša,
- **Sninský kameň** (25,87 ha – iba časť v okrese Snina), Vihorlatské vrchy, CHKO Vihorlat, časť PP Sninský kameň (2., 3. a 5. stupeň ochrany),
- **Nozdrica** (13,78 ha), Bukovské vrchy, NP Poloniny, NPR Jarabá skala,
- **Stinská** (13,34 ha), Bukovské vrchy, NP Poloniny, NPR Stinská,
- **Kalinovec** (11,69 ha), Bukovské vrchy, NP Poloniny (3. stupeň ochrany),
- **Kruhliak** (11,58 ha), Bukovské vrchy, NP Poloniny (3. stupeň ochrany),
- **Šípková** (9,87 ha), Bukovské vrchy, NP Poloniny, PR Šípková,
- **Bukovec** (6,34 ha), Bukovské vrchy, NP Poloniny (3. stupeň ochrany).

V okrese Snina sa zachovali najrozsiahlejšie bukové pralesy v rámci Slovenska. Ide však už len o zvyšok oveľa rozsiahlejších bukových pralesov, ktoré ešte v 50. rokoch 20. storočia pokrývali rozsiahle súvislé plochy v Bukovských vrchoch, ako aj na Vihorlate. Mnohé z nich boli vyťažené v rámci štátneho programu likvidácie tzv. prestarnutých lesných porastov. Prevažná väčšina lokalít je navrhovaná na zaradenie do jadrovej zóny slovenských komponentov UNESCO lokality Staré bukové lesy a bukové pralesy Karpát a iných regiónov Európy. Dostatočnú výmeru a kompaktnosť má v súčasnosti len prales Stužica, a to hlavne v kontexte nadväzujúcich pralesov na poľskej a ukrajinskej strane. Ostatné pralesy, hoci sú súčasťou výmerovo rozsiahlejších NPR alebo PR, nemajú dostatočnú výmeru a kompaktnosť na dlhodobé/trvalé udržanie si svojich prírodných hodnôt. Ich zachovanie je preto priamo závislé od vhodného manažmentu okolia rezervácií, koncipovaného s cieľom zväčšiť plochu na regeneráciu lesných spoločenstiev v podmienkach bez aktívnych zásahov.

Štátna správa ochrany prírody a správa chránených území

Výkon práva v zmysle zákona č. 543/2002 Z. z. o ochrane prírody a krajiny v rámci okresu Snina zastrešujú:

- Ministerstvo životného prostredia (ako ústredný orgán štátnej správy vo veciach ochrany prírody a krajiny) priamo, ako aj prostredníctvom svojej odbornej organizačnej zložky, ktorou je Štátna ochrana prírody SR (ŠOP SR) v zastúpení Správ NP Poloniny (so sídlom v Stakčíne), CHKO Vihorlat (so sídlom v Michalovciach) a CHKO Východné Karpaty (so sídlom v Medzilaborciach),
- Slovenská inšpekcia životného prostredia (so sídlom v Košiciach),
- Okresný úrad v Prešove, odbor starostlivosti o životné prostredie, oddelenie ochrany prírody a krajiny a Okresný úrad v Snine, odbor starostlivosti o životné prostredie (ako organizačné zložky patriace pod Ministerstvo vnútra SR).

Časť kompetencií v zmysle tohto zákona je prenesených aj na samosprávy.

Okresný úrad Snina, odbor starostlivosti o životné prostredie sídlia a pôsobiaci priamo v regióne, má 4 zamestnancov (vedúceho a 3 odborných pracovníkov). Pôsobnosť Správ CHKO Východné Karpaty a Vihorlat v rámci okresu Snina je iba čiastočná a súvisí s presahom týchto CHKO do okresu Snina (časti katastrálnych území Hostovice, Osadné, Kolonica, Ladomírov, Snina, Stakčín, Strihovce a Zemplínske Hámre). Hlavnou organizačnou zložkou ŠOP SR v regióne je teda Správa NP Poloniny, ktorá pôsobí výlučne v okrese Snina a má

¹¹³ Ak nie je uvedené inak, územie je chránené v piatom stupni ochrany.

k dispozícii 15 zamestnancov (riaditeľa, anorganika, krajinára, zoológa, botanika, pracovníka environmentálnej výchovy, 2 lesníkov, 4 strážcov, informatika, technicko-administratívneho pracovníka a pracovníka informačného strediska).

Kompetencie a úlohy ŠOP SR definuje zákon 543/2002 Z. z o ochrane prírody a krajiny v rámci § 65a ods. 2, podrobnejšie informácie o jej pôsobnosti a ďalších úlohách stanovuje štatút ŠOP SR.

Slabé miesta ochrany prírody

Ak má byť rozvoj regiónu Snina postavený na báze prírodného turizmu¹¹⁴ a asociovaných aktivitách, **je nevyhnutné vychádzať z koncepcie ochrany prírody**. V súčasnom systéme ochrany prírody na Slovensku je tento cieľ možné realizovať len v 5. stupni ochrany za predpokladu striktnej bezzásahovosti a dostatočnej plošnej výmery. Sieť chránených území v dotknutom regióne je síce plošne pomerne rozsiahla, ale netvorí kompaktný atraktívny produkt využiteľný na rozvoj z dôvodu nekonceptného manažmentu, nefunkčnej a formálnej ochrany prírodných hodnôt. **Piaty stupeň ochrany je plošne nedostatočný (tvorí iba necelé 3 % v rámci okresu)**, limitovaný na maloplošne chránené územia (národné prírodné rezervácie a prírodné rezervácie). Systematické a postupné navyšovanie rozlohy 5. stupňa ochrany v podobe jadrovej zóny NP Poloniny nie je vôbec realizované (väčšina súčasných rezervácií bola vyhlásená ešte v 80. a 90. rokoch 20. storočia). **Ostatné stupne ochrany v rámci NP sú neefektívne**, pretože legálne umožňujú exploatačné využívanie lesných ekosystémov (najmä lesnú ťažbu, poľovníctvo), čo je v priamom rozpore s cieľom vytvoriť neregulovanú zónu.¹¹⁵ Nadradenosť ochrany prírody nad ostatné činnosti v 3. stupni ochrany nemá reálny efekt, netýka sa hospodárskeho využitia daného územia. **Plošný podiel bezzásahovej zóny NP** (maloplošných území s piatym stupňom ochrany) **je dlhodobopoddimenzovaný** (v súčasnosti tvorí **iba necelých 8 %** z celkovej výmery parku), takže je **v príkrom rozpore s medzinárodnými štandardmi IUCN** pre národný park. Obdobne zle je dimenzovaný aj manažment nárazníkovej zóny. Do realizácie manažmentu a návrhu koncepcií významne vstupujú záujmy iných rezortov zastupujúcich záujmy najmä lesného hospodárstva. V tomto kontexte je **vytvorenie funkčného rozvojového konceptu na báze prírodného turizmu v súčasnosti nerealizovateľné**.

V rámci ochrany Karpatských bukových pralesov ako lokality svetového dedičstva UNESCO **Slovensko do dnešných dní nevykonalo žiadne zásadné opatrenia, ku ktorým sa ešte v roku 2007 zaviazalo**.¹¹⁶ Doposiaľ neboli jednoznačne vymedzené jadrové ani nárazníkové zóny Karpatských pralesov (zonácia NP Poloniny ani CHKO Vihorlat dodnes neexistuje), pričom v týchto územiach bola **vykonávaná intenzívna ťažba dreva**, v dôsledku ktorej **došlo k výraznému poškodeniu tejto medzinárodne uznanej prírodnej pamiatky**. Najviac bola masívnou ťažbou dreva poškodená lokalita v doline Zbojského potoka. To, čo sa v súčasnosti v NP Poloniny (a CHKO Vihorlat) reálne chráni, sú (až na jednu výnimku) iba prírodné rezervácie, ktoré boli vyhlásené ešte pred rokom 2007. Na základe uvedeného je teda možné konštatovať, že za viac ako 10 rokov **nebola dostatočne zabezpečená a garantovaná reálna ochrana Karpatských bukových pralesov** v súlade s nominačným projektom. Porovnanie deklarovanej a reálnej jadrovej zóny je uvedené v nasledujúcej tabuľke:

Aktuálny stav ochrany slovenskej časti lokality svetového dedičstva UNESCO

	Výmera deklarovanej jadrovej zóny ¹¹⁷	Výmera reálnej jadrovej zóny ¹¹⁸	Rozdiel v ochrane jadrovej zóny
V rámci NP Poloniny	3 188 ha	2 165 ha	o 32 % menej
V rámci CHKO Vihorlat	2 578 ha	325 ha	o 87 % menej
CELKOM	5 766 ha	2 490 ha	o 57 % menej

Posúdenie aktuálneho stavu ochrany prírody v rámci modelového územia

Posúdenie vhodnosti záujmového územia pre manažment v kontexte neregulovanej prírody¹¹⁹ a rozvoj cestovného ruchu na báze prírodného turizmu¹²⁰ je možné ilustrovať na základe aktuálneho stavu v modelovom území – jadrovej časti NP Poloniny **nad vodárenskou nádržou (VN) Starina**.

¹¹⁴ Pozri kapitola Ochrana prírody v rámci pozitívnych socioekonomických zmien.

¹¹⁵ Neregulovaná zóna = jadrová a bezzásahová zóna alebo A zóna v zmysle zákona 543/2002 Z. z. o ochrane prírody a krajiny

¹¹⁶ Pozri kapitola Lokalita svetového dedičstva UNESCO

¹¹⁷ Podľa nominačného projektu z roku 2007

¹¹⁸ Podľa rozlohy existujúcich prírodných rezervácií s 5. stupňom ochrany (stav k 31. 12. 2017)

¹¹⁹ Pozri kapitola Neregulovaná príroda

¹²⁰ Pozri tematická časť Cestovný ruch

Celá plocha povodia VN Starina je 125,1 km², z toho zhruba až 74 % zaberajú lesy (92,4 km²). Územie je **charakteristické flyšovým podložíom, ťažkými pôdami a nízkou rentabilitou** poľnohospodárskeho pôdneho fondu. **Až 25 % povodia je tvorené rájonom nestabilných území**, v rámci ktorého je zdokumentovaných celkovo 103 zosuvov (1 419,3 ha), z toho až sedem svahových deformácií sa nachádza v bezprostrednej blízkosti VN Starina (153,4 ha). V rámci povodia VN Starina je všeobecne charakteristická **veľmi silná až extrémna potenciálna erózia pôdy**, limitujúca viaceré formy využitia. Napriek tomu je na tomto území umiestnená široká škála negatívnych prvkov. V povodí sa pomerne často vyskytujú nelegálne stavby a objekty s priamym dosahom na **fekálne znečistenie vodných tokov** Cirocha a Stružnica.

Obzvlášť problematická je **predimenzovaná cestná sieť s celkovou dĺžkou 565,44 km situovaná v povodí VN Starina**, z toho 99,53 km pripadá na spevnené cesty, ostatných 465,91 km tvoria nespevnené cestné komunikácie. Na lesnom pôdnom fonde (LPF) je vybudovaných 428,3 km ciest (spevnené 49,91 km, nespevnené 378,39 km). Celková hustota cestnej siete je 45,2 m/ha, hustota ciest na LPF je 46,3 m/ha. Cestná sieť je vysoko predimenzovaná, evidujeme tu **prekročenie optimálnej hustoty ciest na LPF o 275 %, v rámci ochranných lesov je toto prekročenie na úrovni 331 – 661 %**. Pri uvažovanej jednotnej šírke telesa cesty 4 m je celková plocha ciest 226,2 ha. Z tejto plochy sú ročné **infiltračné straty v podobe odtoku z cestnej siete na úrovni 1,49 mil. m³ vody**. S týmto negatívnym procesom je priamo spojená aj **zvýšená erózia pôdy**, pričom **ročný úbytok pôdy z nespevnených ciest je 82,4-tis. m³**, z toho úbytok z nespevnených ciest na LPF je až 67-tis. m³. **Až 133,1 km ciest je trasovaných v územiach s najvyšším rizikom výskytu svahových deformácií**.

S uvedenými rizikami sú spojené **škody vo forme znižovania kvality poskytovaných ekosystémových služieb s priamym dosahom na zvýšené náklady pri manažovaní vodného zdroja**. Ocenenie funkcie/služby lesných ekosystémov vplyvať na kvalitu vôd je vo výške 2,51 mil. €/r. Trhová hodnota služby všetkých ekosystémov v povodí VN Starina vplyvať na kvalitu vôd je odvodená od hodnoty vody, ktorú vyprodukujú ročne, a je distribuovaná vo vodovodnej sieti. Jej výška je na úrovni 29,54 mil. €/r. Hodnota protierózneho pôsobenia lesných porastov je stanovená na 67,48 mil. €, hodnota protierózneho pôsobenia trvalých trávnych porastov (TTP) je 13,61 mil. €. Straty na ekosystémových službách odvodených od negatívneho vplyvu cestnej siete sú ročne vo výške 1,36 mil. €. Táto škoda je priamo spôsobená prítomnosťou cestnej siete. Do kalkulácií neboli zahrnuté ďalšie škody v povodí VN Starina spojené s lesnou hospodárskou činnosťou.

Z doterajších výsledkov výskumu pritom vyplýva, že manažment v kontexte neregulovanej prírody v povodí VN Starina **nie je vôbec realizovaný a stav reálnej ochrany územia je nevyhovujúci, dôsledkom čoho je celá škála negatívnych dosahov** (a to nielen na ochranu prírody). Keďže vyplývajú z realizácie nevhodného aktívneho manažmentu s prevahou lesného hospodárstva, **alternatíva vo forme neregulovanej prírody, ktorá vylučuje tieto negatívne dosahy, automaticky predstavuje vhodnejšie využitie územia**.

Podrobnejší výskum v tejto oblasti navrhujeme ďalej rozpracovať vo forme samostatného pilotného projektu.

Neregulovaná príroda ako rozvojový koncept

Za divokú prírodu, resp. divočinu je považované **územie regulované výhradne prírodnými procesmi s autochtónnymi biotopmi a druhmi**¹²¹. Takéto územie musí byť **zároveň dostatočne rozsiahle** na efektívne fungovanie charakteristických ekologických procesov. Väčšinou ide o zachované alebo len slabozmenené prírodné územia s vylúčením regulačných a exploatačných ľudských vstupov, bez sídel, infraštruktúry a vizuálneho narušenia.¹²²

V rámci Európy existuje len minimum území, ktoré by spĺňali všetky atribúty divokej prírody, na druhej strane je tu široká škála (chránených) území s viac-menej zachovalou divočinovou štruktúrou alebo potenciálom na jej vytvorenie. Zväčša ide o územia, v ktorých prevládajú prírodné procesy s prirodzenými spoločenstvami a populáciami druhov, ktoré môžu byť predmetom ochrany v kontexte divočinového režimu. V minulosti (prípadne aj v súčasnosti) došlo k ich čiastočnému ovplyvneniu z dôvodu rôznych exploatačných činností v spojitosti s lesníckym využitím územia, pastvou dobytká, budovaním sídelnej a komunikačnej infraštruktúry. Veľkým problémom je ich malá rozloha, prípadne priestorová fragmentácia a izolácia, čo neumožňuje plne sa prejaviť všetkým charakteristickým ekologickým procesom a funkciám. Je teda zrejmé, že **koncept divokej prírody a**

¹²¹ Za autochtónne považujeme druhy a biotopy s prirodzeným areálom rozšírenia v danej oblasti, ich výskyt nie je podmienený ľudskou intervenciou. Opakom sú potom napr. invázne, zavlečené alebo introdukované druhy a kultúrne biotopy.

¹²² http://ec.europa.eu/environment/nature/natura2000/wilderness/index_en.htm

tvorby divočinových území je nevyhnutné postaviť na územiach, ktoré atribúty divokej prírody síce momentálne v plnej miere nenapĺňajú, no existuje predpoklad, že pri adresnom a cielenom manažmente tento stav dosiahnu v rámci procesu tzv. navrátenia divočiny (re-wilding).

Proces **navrátenia divočiny** vychádza z rekonštrukcie (resp. vytvorenia) vhodných podmienok (štrukturálnych, plošných, funkčných) ako predpokladu následného prirodzeného fungovania predmetného územia.

Definícia prinavrátania divočiny sa odvíja od aktivít ochrany prírody zameraných na rekonštrukciu a ochranu prírodných procesov v chránených územiach, umožňujúcu **prepojenie jadrových území a zachovanie druhového bohatstva**. Tieto aktivity môžu vyžadovať aktívne rekonštrukčné zásahy s cieľom prepojiť fragmentované lokality alebo reintrodukcie rastlinných a živočíšnych druhov podieľajúcich sa na kľúčových ekologických procesoch, ktoré z územia z dôvodu ľudskej intervencie v minulosti vymizli.

Neregulovaná príroda, tak aby naplnila podstatu rozvojového konceptu, musí plniť niekoľko základných kritérií. Najkritickejšie sú podmienky vyplývajúce z ekologickej funkčnosti tohto konceptu, no v prípade implementácie sú najsilnejším marketingovým nástrojom na jeho šírenie a propagáciu, pretože ich naplnenie so sebou prináša mnohé pozitívne vplyvy vrátane výrazného dosahu na atraktivitu a originalitu dotknutého regiónu. V rámci takto koncipovaného územia **musia byť zachované všetky prírodné ekosystémy zodpovedajúce lokálnym podmienkam**. Žiadny z nich by týmto režimom nemal byť ohrozený, resp. potláčaný. **Populácie charakteristických druhov musia byť životaschopné** v rámci prirodzených populačných fluktuácií s možnosťou migrácie a interakcie. Nevyhnutnou podmienkou na zabezpečenie tohto stavu je **existencia ekologických a evolučných procesov**, sprostredkovaná neregulovanými vodnými tokmi, migračnými trasami, vetrom, hmyzom, veľkými spásacími a predátormi. Ekosystémy a krajina v tomto režime musia byť dostatočne odolné voči krátkodobým a dlhodobým zmenám a narušeniam bez straty ekologickej konektivity, čo je **závislé od dostatočne veľkej plošnej výmery** takto chráneného územia.

Posúdenie vhodnosti podmienok záujmového územia

Vhodnosť záujmového územia NP Poloniny pre manažment v kontexte neregulovanej prírody vyplýva najmä z existencie rozsiahleho chráneného územia s vysokou lesnatosťou, s ekosystémami plne schopnými autoregulácie a autoregenerácie. Ďalšími pridanými hodnotami je dobrá východisková situácia týkajúca sa populácií pôvodných druhov zvierat, najmä veľkých cicavcov, ktoré boli vyhubené v rámci väčšiny územia Európy a zároveň predstavujú dôležitú zložku stabilného fungovania ekosystémov (ako ekosystémoví inžinieri a kľúčové druhy) a atraktívny objekt v rámci činností spojených s prírodným turizmom. Významným predpokladom funkčného konceptu na báze prírodného turizmu je aj **relatívne nízke osídlenie oblasti, neprehustená infraštruktúra a geografický kontext umožňujúci cezhraničnú spoluprácu a vytvorenie nadregionálnej sústavy chránenej európskej prírody** v bezprecedentnom geografickom meradle (Slovensko, Poľsko a Ukrajina) so silným potenciálom pre v súčasnosti neexistujúce (alebo silne degradované) prírodné úkazy, ako sú napríklad veľké migrácie európskych druhov.

Územie je vysoko vhodné aj z hľadiska významného výskytu pralesných formácií, ktorých ochrana bude vyžadovať územné rozšírenie bezzásahového režimu, a to aj nezávisle od predkladaného rozvojového rámca. Oblasť so silným regionálnym charakterom (*genius loci*) predstavuje vhodné doplnenie na vytvorenie pestrého, osobitého a atraktívneho zázemia s možnosťou ďalšej diverzifikácie služieb. Na rozdiel od existujúcich aktivít má divočinový manažment reálnu silu na **vytrhnutie regiónu z demografickej a hospodárskej stagnácie**, pričom jeho realizáciou **nedochádza k vyčerpaniu, ale naopak k posilneniu zdroja pre rozvoj** (chránená príroda), a tak ako jediný napĺňa primárne atribúty trvalej udržateľnosti.

Opis príkladov dobrej praxe

Širšie socioekonomické a kultúrne hodnoty prírodných ekosystémov v chránených územiach sa v poslednom období začínajú zdôrazňovať rovnako ako dôležité ekosystémové služby, ktoré poskytujú. **Hľadanie spôsobov, ako zvýhodniť ľudí za udržanie ekosystémových služieb, je jedným z kritických krokov na zabezpečenie socioekonomických benefitov chráneného územia a následne na zabezpečenie podpory pre chránené územie**¹²³. V niektorých prípadoch (rozvojové africké krajiny) je dokonca jednou z úloh chráneného územia

¹²³ <http://press-files.anu.edu.au/downloads/press/p312491/pdf/CHAPTER2.pdf>

znižovanie chudoby¹²⁴. Na druhej strane, aj v bohatých krajinách je **zriaďovanie prírodných parkov úspešným mechanizmom na stabilizovanie populácie a miestnej ekonomiky pri súčasnom trende, najmä v marginalizovaných horských a vidieckych oblastiach.**¹²⁵

Existuje množstvo prípadových štúdií, v rámci ktorých sa realizovalo socioekonomické hodnotenie chránených území. Hodnotenie chránených území napríklad v Čiernej Hore ukázalo, že **hodnoty generované územiami majú podstatný multiplikačný efekt pre ekonomiku.**¹²⁶ Podobne boli spracované hodnotenia chránených území Chorvátska a Bosny a Hercegoviny.¹²⁷ Rovnako pozitívne príklady pochádzajú aj z anglických národných parkov.¹²⁸

Štúdia z poľských Tatier a zo Slovenského raja¹²⁹ ukázala dominanciu najmä rekreačných hodnôt v porovnaní s ostatnými úžitkami, ktoré územie poskytuje (napr. ťažba dreva). Vďaka výberu vstupného je poľský Tatrzański park narodowy schopný pokryť 80 až 90 % nákladov na správu.¹³⁰ Úspešným príkladom je aj taliansky národný park Abruzzo, v ktorom je prioritou ochrana prírody a mäkký cestovný ruch založený na spolupráci s miestnymi na neštátnych pozemkoch. Základom tejto dobrej spolupráce je **silné postavenie ochrany prírody v kombinácii s environmentálnou výchovou, propagáciou a podporou lokálnych produktov a tradičných foriem obhospodarovania krajiny.**¹³¹

Existujú viaceré príklady prezentujúce pozitívny ekonomický dosah národných parkov a ich vnímanie v očiach verejnosti. Výsledky z Rakúska a Nemecka jasne ukazujú, že **cestovný ruch v chránených územiach generuje významné benefity pre regionálny rozvoj.** Tieto informácie potom zvyšujú aj akceptovateľnosť národného parku v očiach miestnych komún a politikov. Napr. štúdia z nemeckého národného parku Bavorský les ukázala, že **národný park funguje ako významný ekonomický faktor (50 % návštevníkov prichádza do regiónu práve pre existenciu národného parku).** 95 % tamojších obyvateľov národný park akceptuje a „mŕtve“ stromy ľudí od návštevy tohto územia neodradili, naopak, problémy spôsobené podkôrnym hmyzom zvýšili atraktivitu územia vďaka možnosti pozorovať životný cyklus divokej (neregulovanej) prírody v európskych podmienkach.¹³²

Veľmi podobné štúdie boli realizované aj v rakúskom národnom parku Hohe Tauern, kde miera poznania, akceptovateľnosti a dojmu z návštevy národného parku dosahuje vysoko pozitívne čísla. Národný park Hohe Tauern dosahuje podľa údajov z roku 1999 výšku multiplikátora pre investície¹³³ 1,94 (čo je viac ako v prípade diaľnic!).¹³⁴

Ochrana prírody v rámci pozitívnych socioekonomických zmien

Pozitívny vplyv chránených území na ekonomiku a rozvoj regiónu bol už pomerne dobre zdokumentovaný a etablovaný. Na druhej strane si uvedomujeme, že chránené územia sú zakladané z ekonomických dôvodov veľmi výnimočne. Na ich vyhlasovanie sú obvykle hlavnými dôvodmi zachovanie ekologickej integrity, ochrana biotopov a voľne žijúcich druhov alebo duchovné a kultúrne hodnoty. Stále je však jasnejšie, že na to, **aby mohla byť ochrana prírody efektívna a trvalo udržateľná, mala by byť aj ekonomicky rentabilná, obzvlášť ak má obstať v konkurencii s inými exploatačnými a rozvojovými formami.** Z tohto hľadiska, napriek slovenskej realite, má ochrana prírody veľmi dobré šance, špeciálne v kontexte s cieľovým územím okresu Snina, byť nositeľom hodnôt, ktorých **dôsledná ochrana môže byť ekonomicky rentabilná a obstojí aj v konkurencii s existujúcimi ekonomickými aktivitami.** Dôvodom, prečo to na Slovensku takto nie je vnímané, je absencia reálnych príkladov správne manažovaného chráneného územia so zameranými pozitívnymi socioekonomickými dosahmi.

¹²⁴ <https://portals.iucn.org/library/sites/library/files/documents/PAG-013.pdf>

¹²⁵ https://www.parks.swiss/en/die_schweizer_paerke/

¹²⁶ Global Environmental Finance/United Nations Development Programme 2011

<http://www.undp.org/content/undp/en/home/sustainable-development/global-environmental-finance.html>

¹²⁷ https://natureforpeople.org/protected_areas/

¹²⁸ <https://goo.gl/pffr2W>

¹²⁹ Dokument na stiahnutie: http://assets.panda.org/downloads/econo_values_pas_carpathians_nov2009_parta.pdf

¹³⁰ http://www.minzp.sk/files/sekcia-ochranyprirodyakrajiny/ps-543/final-report-part-b-pl-sk_getzner_201003.pdf

¹³¹ <http://www.parks.it/parco.nazionale.abruzzo/Eindex.php>

¹³² http://www.nationalpark-bayerischer-wald.de/doc/service/publikationen/d_berichte/en_studie_job_kurz_ba.pdf

¹³³ Koefficient, ktorý vyjadruje, koľkokrát sa zvýši výstup ekonomiky, ak sa investície zvýšia o 1 jednotku. Môže priniesť niekoľkonásobne vyšší efekt v podobe prírastku HDP.

¹³⁴ <http://www.tauerngold.info/2014/05/basisdaten-zum-nationalpark-hohe-tauern.html>

Fungujúca sieť chránených území vie byť pre ekonomiku veľmi prínosná z viacerých dôvodov. Chránené územia ponúkajú príležitosť na ekonomický rozvoj regiónu, pričom **mnohé z prínosov zostávajú v lokálnej komunite a regiónu**. Lokálny rozvoj na báze ochrany prírody umožňuje diverzifikovať ekonomiku najmä vo vzťahu k ťažobnému a exploatačnému priemyslu, charakteristickému skokovými nárastmi a pádmi výroby. **Ekonomika založená na dôslednej ochrane hodnotných území a citlivo regulovanom cestovnom ruchu môže byť životaschopná a rentabilná dlhodobo**, pretože jej realizovaním nedochádza k vyčerpaniu zdroja (v tomto prípade efektívne chránená príroda).

Manažment chránených území vo svete sa stále viac zameriava na zahrnutie prírodného turizmu do konceptu fungovania konkrétnych území. Ten, samozrejme, musí odzrkadľovať konkrétne prírodné podmienky a limity územia na takéto využitie. V každom prípade **dosah prírodného turizmu na ekonomiku regiónu je výrazne pozitívny**. Okrem pomerne ťažko uchopiteľného pozitívneho vplyvu na regionálny obraz a povedomie **má prírodný turizmus zjavný ekonomický efekt, odvodený najmä z priamych a zo sprostredkovaných príjmov z návštevnosti prevažne klienta vyššej príjmovej kategórie**.

Rast cestovného ruchu sám o sebe pre región nezaručuje automatickú rentabilitu. Aj keď dopyt po prírodnom turizme celosvetovo rastie, čoraz dôležitejšiu úlohu zohráva konkurencia a schopnosť zaujať a prilákať návštevníkov v stále sa rozširujúcom globálnom portfóliu lukratívnych turistických destinácií. Región, ktorý od prírodného turizmu očakáva profit, **musí byť zároveň nositeľom unikátnej regionálnej pridanej hodnoty, ktorá má potenciál vytvárať zvýšený záujem o návštevu**, obzvlášť ak ide o geograficky alebo inak znevýhodnenú oblasť. Táto pridaná hodnota musí byť zároveň **dobře marketingovo a organizačne manažovaná**, v opačnom prípade nebude jej vysoký potenciál dostatočne zhodnotený.

Čiastková SWOT analýza

SWOT analýza ochrany prírody vo vzťahu k rozvoju cestovného ruchu (prírodného turizmu) ako nástroja na dlhodobý rozvoj regiónu Snina

Silné stránky

- **etablovaná sieť osobitne chránených území** (NP, CHKO, NATURA 2000, prírodné rezervácie)
- **objektívne opodstatnená ochrana prírody** (pralesy, chránené druhy a biotopy, vysoká lesnatosť)
- **v rámci Európy jedno z (potenciálne) najkvalitnejších území pre populácie divokých zvierat** (výskyt vlka, medveďa, rysa, zubra, bobra a i.) s potenciálom na ďalšie šírenie a posilnenie populácie
- **nadregionálnosť a medzinárodný rozmer ochrany prírody** (UNESCO MAB + World Heritage, diplom Rady Európy, nadväznosť na poľské a ukrajinské národné parky)
- **krajinoekologické podmienky územia** (relatívne vysoká lesnatosť, minerálna sila hornín, priaznivý spôsob využitia krajiny vo vzťahu k vodným zdrojom, tvar povodia nad VN Starina)
- **legislatíva regulujúca socioekonomické aktivity z pohľadu vodárenských zdrojov**
- **existujúce inštitúcie zamerané na ochranu prírody** (Správa NP a Správa CHKO)
- **pomerne nízka hustota osídlenia a infraštruktúry** umožňuje rozvoj konceptu návratu divokej prírody

Slabé stránky

- **neefektívne spravovanie územia NP** prostredníctvom dvoch štátnych organizácií s protichodnými poslaniami a záujmami (Správa NP Poloniny a Lesopoľnohospodársky majetok Ulič, š. p.)
- **nedostatočné kompetencie Správy NP** na presadzovanie poslania a manažmentu národného parku
- **správa NP Poloniny nemá v regione autoritu a dosah na reálne zmeny na území a jej činnosť je vnímaná pasívne až negatívne**
- **vzťah lokálnych komunit k ochrane prírody** (rozporuplné záujmy rôznych skupín, zlá reputácia ochrany prírody, tzv. ochranárov)
- **doterajší vplyv na rozvoj regiónu** v rámci neadresnej štátnej správy
- **geoekologické podmienky** (náchylnosť územia na geodynamické javy, hustá cestná sieť – spevnené aj nespevnené cesty, nelegálne obydlia v 2. ochrannom pásme VN Starina – prechodná kontaminácia povrchových vôd koliformnými, termotolerantnými koliformnými baktériami, psychrofilnými baktériami a fekálnymi streptokokmi)

- **chýbajúca turistická infraštruktúra na pozorovanie prírody a starostlivosť o návštevníkov NP**
- takmer nerealizovaná **sprievodcovská činnosť** Správou NP Poloniny
- plán starostlivosti o les nie je v súlade s **Plánom starostlivosti o národný park Poloniny**, chýba integrovaný manažmentový plán pre komponenty UNESCO Karpatské bukové pralesy

Príležitosti

- **pozitívne externality** plynúce z **prísnej ochrany prírody** (ekosystémové funkcie, atraktivita krajiny, potenciál na štúdium prírodných procesov)
- **ochrana prírody ako nástroj na rozvoj turizmu blízkeho prírode a regiónu** (zvýšenie, resp. substitúcia príjmu miestneho obyvateľstva)
- **rastúci spoločenský dopyt po efektívnej ochrane prírody**
- **možnosť cezhraničnej spolupráce a medzinárodných projektov** zameraných na ochranu prírody
- **možnosť vytvorenia pilotného územia** fungujúceho a prosperujúceho na princípoch mäkkého turizmu, prírodnej turistiky
- **využitie časti zisku, ktorý preukázateľne generujú ekosystémy v povodí VN Starina (pitná voda), na stimulovanie užívateľov krajiny hospodáriť v intencióch rozvoja regiónu na báze prírodného turizmu**
- **prenos znalostí a skúseností z partnerských krajín zaradených v UNESCO pamiatke Staré bukové lesy a bukové pralesy Karpát a iných regiónov Európy**

Ohrozenia

- **oslabovanie chránených území a stupňov ich ochrany**
- **intenzifikácia lesného hospodárenia**
- **nepriaznivý demografický vývoj regiónu**
- **slabá podpora zo strany miestneho obyvateľstva**
- **lipnutie na tradičnom využívaní krajiny a regiónu**
- **silné postavenie exploatačného využitia regiónu v miestnych komunitách** (poľovníctvo, lesníctvo)
- **neexistujúci príklad správne manažovaného chráneného územia** na Slovensku a chráneného územia s funkčnou zonáciou

Opis dvoch scenárov vývoja

Negatívny scenár

Ak bude v záujmovom území naďalej pokračovať doterajší trend v ochrane prírody bez zásadných systémových zmien, je možné očakávať nasledujúce stavy, resp. výstupy:

- **Negatívne vplyvy lesného hospodárstva a poľovníctva na predmet ochrany, krajinný obraz, atraktivitu a stabilitu krajiny, ekosystémové funkcie a prestíž chráneného územia sa budú aj naďalej kumulovať.** Tieto negatívne vplyvy dlhodobo prebiehajú priamo v rámci územia, ale negatívnym vplyvom sú vystavené aj oblasti s bezzásahovým režimom, keďže nevhodným manažmentom v ich okolí dochádza k izolácii, fragmentácii a degradácii predmetu ochrany. Okolie neumožňuje interakciu izolovaných plôšok prísne chránenej prírody a ich stabilizovanie a rozširovanie v priestore a čase s negatívnym dosahom na metapopulácie citlivých druhov a lesných spoločenstiev.
- **Systém ochrany prírody bude aj naďalej neefektívny.** Bez efektívnej ochrany prírody nie je možné budovať a propagovať prírodnú destináciu a stavať na nej rozvoj regiónu (ochrana prírody musí byť pre návštevníkov uveriteľná a reálna). Ochrana prírody tak v konečnom dôsledku bude prekážkou (nie príležitosťou) pre rozvoj regiónu, ktorý bude stále viac orientovaný na exploatačné využitie (aj keď to samotné je v súčasnej podobe brzdou rozvoja regiónu z dôvodu prílišnej angažovanosti štátneho sektora bez možnosti rozvoja regionálnych subjektov).
- **Nevhodný manažment povodia vo vzťahu k strategickému vodnému zdroju môže tento zdroj reálne ohroziť.** Súčasný systém manažmentu aktivít v celom povodí VN Starina prináša vážne riziká zníženia výdatnosti a kvality vodného zdroja s presahom na zásobovanie pitnou vodou pre Prešovský a Košický samosprávny kraj.

- **Nedodržíme medzinárodné normy a záväzky v ochrane prírody** (IUCN, UNESCO, NATURA 2000), čo bude mať negatívny vplyv na medzinárodnú reputáciu a prestíž Slovenska.
- **Súčasný manažment regiónu zameraný na exploataciu územia neprinesie ďalšiu diverzifikáciu, zmenu postupov, prípadne zvýšenie pridanej hodnoty produkcie a využívanie širšieho potenciálu územia.** Súčasný lesný hospodárenie predstavuje ekonomicky najsilnejšie a plošne najzastúpenejšie odvetvie, no jeho ďalšia expanzia je silne limitovaná. Nemá potenciál zamestnať viac ľudí, ako už v súčasnosti zamestnáva, ani nepriláka do regiónu nových ľudí. Intenzifikácia lesníctva v kontexte štandardných postupov je nevyhnutne spojená s ekologickými škodami a rizikami a neumožňuje trvalo udržateľné využívanie územia.
- **Stále väčšia závislosť od dotačných schém, charakteristická pre lesnú aj poľnohospodársku krajinu a výrobu, povedie k monopolizácii a intenzifikácii výroby** bez reflektovania lokálnych potrieb, surovínovej a potravinovej sebestačnosti a podpory regionálnych a tradičných odvetví s negatívnym dosahom na lokálnu zamestnanosť a potenciál pre rozvoj lokálnej ekonomiky.

Pozitívny scenár

Aby sa zastavil doterajší negatívny trend v ochrane prírody na dotknutom území, je potrebné prijať a vykonať viacero zásadných systémových zmien. Navrhujeme preto nasledujúce ciele a konkrétne opatrenia, nevyhnutné na zabezpečenie implementácie konceptu rozvoja regiónu Snina (v časovom horizonte 5 až 20 rokov):

- **Územie národného parku organizovať v súlade s medzinárodnými štandardmi tejto kategórie.** Tým sa zabezpečí naplnenie cieľov a záväzkov ochrany prírody a krajiny a rozvoj esteticky atraktívnej a funkčnej neregulovanej prírody ako hlavnej podstaty zvýšenia lukratívnosti regiónu pre geograficky širokú základňu cestovného ruchu.
- **Z bezzásahovej (jadrovej a potenciálne nárazníkovej) zóny národného parku je nutné vylúčiť exploatačné odvetvia,** pretože sú v priamom rozpore s využitím územia na princípe neregulovanej prírody a takto založeného marketingu a branding. V ideálnom prípade by jadrová a nárazníková zóna mali byť využité na manažovanie návštevnosti, pričom exploatačné činnosti by mali byť zakázané v oboch zónach.
- **Maximalizovať propagáciu takéhoto režimu v kombinácii so súvisiacou terciálnou štruktúrou** (UNESCO, NATURA 2000, IUCN). Poloniny majú šancu stať sa pralesným národným parkom, parkom s bohatou zastúpenou a početnou európskou megafaunou (tzv. európske Serengeti¹³⁵).
- **Podporovať odvetvia cestovného ruchu profitujúce z neregulovanej prírody** (činnosti zamerané na poznávanie a pobyt v prírode, pozorovanie zvierat, podporu lokálnych produktov, ubytovania, sprevádzania, zážitkovej turistiky, tradičného využitia krajiny – mimo jadrovej zóny a v okolí NP).
- **Zosúladiť manažment aktívnych zón a širšieho okolia s lesníckou, poľnohospodárskou a poľovníckou činnosťou** tak, aby tieto odvetvia tvorili funkčný systém, ktorý by podporil lokálnu ekonomiku, no súčasne zachoval a obnovil tradičný ráz krajiny a prispel k ochrane biologickej rozmanitosti regiónu. Napr. tzv. adresný manažment vo forme riadeného spásania je možné použiť ako nástroj pre ochranu a podporu nelesných spoločenstiev a druhov.
- **Posilniť populácie voľne žijúcej megafauny vylúčením poľovníckej činnosti z jadrového územia národného parku, čo umožní zachovanie nelesných zložiek krajiny v kontexte prirodzenej dynamiky spásania a predácie.** Riešením je bezzásahový režim, ktorý je funkčným predpokladom vytvorenia a zachovania priaznivého stavu biotopov a chránených druhov na území národného parku z dôvodu vysokej miery autoregulácie lesných spoločenstiev a nevyhnutným predpokladom udržania a rozširovania pralesného režimu jadrových území.
- **Zabezpečiť kompatibilitu technickej infraštruktúry** (vodárenskej, dopravnej, energetickej) v národnom parku a priľahlých zónach s vyššie uvedenými cieľmi, a to prostredníctvom citlivej regulácie a podporou pilotných inovácií a ich postupným plošným uplatňovaním, napríklad zavedením pružného systému verejnej elektromobility s vlastným zásobovaním energiou na báze obnoviteľných zdrojov kombinovaného s cyklo dopravou, využívaním decentralizovaných extenzívnych systémov čistenia odpadových vôd a postupným zvyšovaním miery energetickej sebestačnosti.
- Takto koncipovaný a propagovaný národný park bude jasne deklarovaným a jednoznačne čitateľným zámerom na ochranu neregulovanej európskej prírody. Ako taký bude na európskom trhu cestovného ruchu unikátnym a vysoko žiadaným artiklom.

¹³⁵ Jeden z turisticky najzaujímavejších národných parkov vo svete, ktorý leží v oblasti Serengeti na severe Tanzánie. Park je známy najmä obrovskou migráciou voľne žijúcich zvierat (prevažne kopytníkov).

Za nevyhnutné podmienky implementácie daných opatrení považujeme najmä:

- **presun rozhodovacích a riadiacích kompetencií** na území národného parku pod gesciu národného parku vrátane činností z mimorezortných odvetví (nevyhnutná reorganizácia štátnej správy);
- **schválenie dlhodobej koncepcie NP Poloniny** ako územia spĺňajúceho medzinárodné kritériá IUCN pre kategóriu území II;
- **vytvorenie funkčného a ekonomicky efektívneho pilotného projektu** zameraného na pozorovanie divokej prírody (wildlife watching) v kontexte neregulovaného celistvého územia, dolinového celku, povodia, s kľúčovými nízko položenými partiami, významnými z hľadiska zimovania zveri; v závislosti od lokalizácie je potrebná reorganizácia štátnej správy, prípadne zmluvná dohoda so súkromnými subjektmi a vlastníckymi pozemkami; v nadväznosti je potreba efektívneho personálneho manažmentu a marketingu takéhoto územia;
- **vytvorenie funkčného a udržateľného systému finančných mechanizmov** využiteľných pri zhodnotení ekosystémových služieb s dôrazom na strategické zdroje pitnej vody v povodí VN Starina s cieľom kompenzovať ušlé príjmy spojené s vylúčením súčasnej hospodárskej činnosti z územia;
- **postupné, adresné, no striktné vylúčenie činností s deštruktívnym vplyvom** na rozvojový zámer z územia národného parku; týka sa to lesníctva, poľovníctva, ťažby nerastných surovín, budovania cestnej a sídelnej infraštruktúry s dosahom na príslušnú legislatívu a jej úpravu v duchu umožnenia vylúčenia takýchto činností zo záujmovej oblasti, prípadne A a B zóny.

Očakávame pritom nasledujúce súvislosti, dosahy (pozitívne alebo negatívne), presahy a „trece plochy“ realizácie daných opatrení:

- **obmedzenie lesníckych exploatačných činností** (primárne na štátnych pozemkoch) – môže mať dočasný negatívny vplyv na zamestnanosť;
- **zavedenie alternatívnych foriem hospodárskych postupov** – s pozitívnym a dlhodobým udržateľným vplyvom na zamestnanosť a pridanú hodnotu produkcie s dôrazom na identitu a atraktivitu územia v širšom geografickom kontexte;
- **odmietavý postoj k týmto zmenám a očakávaná intervencia** zo strany lesníkov, poľovníkov a majiteľov pozemkov;
- **zvýšená početnosť voľne žijúcich zvierat** s potenciálnym negatívnym vplyvom na poľnohospodárske a lesné kultúry s potrebou aktívneho manažmentu mimo neregulovaného územia s pozitívnym dosahom na poľovníctvo;
- **pozitívny vplyv na lokálnu ekonomiku a demografickú situáciu** – v súvislosti so zväčšujúcim sa rozsahom bezzásahovej zóny a marketingom v kontexte rozvojového rámca;
- **zvýšený tlak na narušenie neregulovanej zóny** zo strany sektorov pôdohospodárstva v prípade prirodzených disturbancií lesných porastov väčšieho plošného rámca. V kontexte rozvojového rámca je takýto scenár irelevantný, potenciálne s pozitívnym vplyvom na atraktivitu územia;
- **zlepšenie vlastností povodia a zvýšenie kvality poskytovaných služieb** v prípade VN Starina;
- **zvýšenie životnej úrovne regiónu, omladenie regiónu, zastavenie negatívneho populačného trendu** ako dôsledok vytvorenia funkčného ekonomického modelu zhodnotenia prírodného potenciálu krajiny;
- **zefektívnenie praktickej ochrany prírody** v súlade s národnými cieľmi a medzinárodnými záväzkami;
- **vznik potenciálnych rizík spojených so zintenzívnením cestovného ruchu** na životné a prírodné prostredie; zvýšená záťaž na turistickú a dopravnú infraštruktúru, odpadové hospodárstvo, režim chráneného územia. V rámci limitovania, predchádzania vzniku a riešenia možných rizík bude dôležité vypracovanie integrovaného manažmentového plánu územia.

Návrh pilotných projektov a riešení a postupu ich implementácie

Pilotné územie neregulovanej prírody a pozorovania zvierat

Z pohľadu realizácie konceptu rozvoja regiónu Snina bude zložitá uskutočniť opatrenia ochrany prírody naraz na celom území NP Poloniny. Z toho dôvodu je potrebné zamerať sa prioritne na **pilotné územie, ktoré by malo predpoklady ukázať v praxi riešenia ochrannárskeho manažmentu, ale aj napojenie ochrany prírody na turizmus blízky prírode, prípadne ďalšie ekonomické využitie územia.**

Kritériá na vymedzenie pilotného územia:

Dosiahnutie cieľov ochrany prírody a vytvorenie potenciálu na turistické využitie si vyžaduje určitú minimálnu plochu. Tá je z pohľadu ochrany prírody dôležitá najmä na:

1. **zabezpečenie ochrany biodiverzity** vrátane viacerých druhov biotopov (napr. rôzne typy lesných ekosystémov, rieky, mokrade, horské lúky atď.);
2. **zabezpečenie ochrany ekologických procesov** vrátane možnosti adaptácie ekosystémov na zmeny, zabezpečenie všetkých fáz vývoja lesov a ich rozmanitosti (teória minimálnej dynamickej plochy), ochrana celých povodí na zabezpečenie ochrany vodných tokov pred eróziou a zmenami chemizmu vplyvom ťažby dreva atď.);
3. **ochranu populácií veľkých bylinožravcov a mäsožravcov** zabezpečujúcu vzťah medzi vegetáciou – bylinožravcami – mäsožravcami (top – down regulácia); veľké zvieratá majú obyčajne rozsiahle domovské okrsky a tiež migrujú medzi zimnými a letnými stanovišťami; v zimnom období pritom bylinožravce potrebujú nižšie položené lokality, obyčajne v nadmorskej výške pod 600 metrov.

Z týchto dôvodov **je potrebné chrániť čo najväčšie územia**, ideálne dolinné celky s veľkosťou minimálne 2 000 ha, obsahujúce aj nižšie položené lokality pod 600 m. n. m. vrátane poľnohospodársky využívaných pozemkov.

Z pohľadu aktivít súvisiacich s pozorovaním divej prírody je potrebné dosiahnuť čo najlepšie podmienky na ochranu populácie voľne žijúcich zvierat. Pri vylúčení poľovníctva na veľkej ploche vrátane nižšie položených oblastí v poľnohospodárskej krajine je možné očakávať:

1. **rýchly nárast počtu zvierat**,
2. imigráciu zvierat z okolia do vnútra chráneného územia,
3. stratu neprimeranej plachosti a **lepšie možnosti pozorovania zvierat**.

V dôsledku týchto zmien bude možné omnoho ľahšie pozorovať čriedy veľkých bylinožravcov aj mäsožravcov.

Koncepcná zonácia národného parku ako pilotný projekt

Návrhy zonácie NP Poloniny doposiaľ nevychádzali z predpokladu dominantnej jadrovej zóny s rozlohou rešpektujúcou IUCN kritériá a tá tak zostala aj v aktuálnom Pláne starostlivosti o Národný park Poloniny **hlboko poddimenzovaná** a vzhľadom na svoj kľúčový význam **pre ochranu lesných spoločenstiev nefunkčná**. Je preto nevyhnutné rozpracovať koncepciu, ako sa k tomuto podielu jadrovej zóny dopracovať.

Riešenia a opatrenia je nevyhnutné navrhnuť a diferencovať na krátkodobý a dlhodobý horizont a tiež vo vzťahu k majetkovo-právnym pomerom v záujmovom území. Rovnako je nevyhnutné podrobne rozpracovať manažmentový model jadrovej a nárazníkovej zóny s dôrazom na potrebu postupnej reformácie časti nárazníkovej zóny na zónu jadrovú. Rozsah zón musí vychádzať z dôsledného pochopenia ekologických princípov fungovania predmetných druhov, spoločenstiev a krajinných celkov. Súčasná podoba Plánu starostlivosti o národný park Poloniny je z tohto pohľadu úplne nevyhovujúca. V tomto kontexte odporúčame prevod štátnych pozemkov na správcovskú spoločnosť zodpovednú za ochranu prírody s centralizovanými právomocami na výkon správy chráneného územia.

Pilotný projekt uplatnenia ekosystémových služieb v rámci povodia VN Starina

VN Starina má vysoký strategicko-bezpečnostný význam. Z dôvodu zachovania potrebnej hygienickej ochrany zberného územia vodárenského zdroja boli v januári 1992 vymedzené ochranné pásma (I., II. a III. stupňa). Zákazy a obmedzenia ľudských aktivít v povodí VN sa týkajú najmä vylúčenia osídlenia, rekreácie, intenzívneho hospodárenia a všetkých činností, ktoré poškodzujú alebo ohrozujú množstvo a kvalitu vody, zdravotnú bezchybnosť vody vodárenského zdroja alebo ktoré môžu negatívne ovplyvniť senzorické vlastnosti vody.¹³⁶

Abiotické podmienky povodia¹³⁷ VN Starina predstavujú významné riziko výskytu geodynamických procesov, pričom medzi najvýznamnejšie z nich patria svahové deformácie a vodná erózia. Geodynamické procesy môžu byť iniciované alebo urýchlené činnosťou človeka. Napriek nepochybnému významu dotknutého územia sú na území vykonávané aktivity súvisiace s lesníckou a poľnohospodárskou činnosťou. Prírodné a antropogénne

¹³⁶ Senzorickými vlastnosťami vôd nazývame také vlastnosti, ktoré pôsobia na zmysly človeka, najmä na chuť, čuch, zrak a hmat. Patria sem teplota, farba, zákal, priehľadnosť, pach a chuť.

¹³⁷ V tomto prípade najmä geologické, geomorfologické a pôdne podmienky prírodného prostredia

hazardy¹³⁸ sú spúšťačom procesov, ktoré **sú reálnou hrozbou poškodenia zložiek životného prostredia a kvality vody** (fekálne znečistenie vodných tokov, erózia pôdy a splach sedimentov, zanášanie nádrže, splavovanie živín do rezervoára, svahové deformácie). Uvedené hrozby majú vyčísliteľné (a zároveň vyčíslené) finančné škody prevyšujúce príjmy z konvenčného využívania územia. Zarážajúci je fakt, že súčasné **využívanie územia je v konflikte s jeho deklarovaným primárnym poslaním (ochrana pôdy, vegetácie a vodných zdrojov)**.

Environmentálne škody a finančné straty vyplývajúce zo súčasného využívania územia poskytujú priestor, resp. možnosť využiť povodie VN Starina ako pilotný objekt (územie) výskumu a uplatňovania ekosystémových služieb a ich ekonomizácie v priestore Slovenskej republiky. Uzavreté a prirodzené gravitačné územie, kde je možné relatívne ľahko identifikovať a kvantifikovať energeticko-materiálovo-finančné vstupy a výstupy, predstavuje výborné podmienky na objektívny výskum sukcesie ekosystémov (evolučných procesov) s prepojením na ich funkcie a služby obyvateľstvu. Ideálnym teoretickým predpokladom je však minimum až vylúčenie antropogénnych vplyvov v zbernom území, čo bude nevyhnutné zakomponovať do modelu oceňovania a refundovania ekosystémových funkcií vo vzťahu k dotknutým a týmto zámerom obmedzovaným hospodáriacim subjektom.

V prípade BAU (business as usual)¹³⁹ je potrebné detailne identifikovať škody na pôde, vegetácii a vodných zdrojoch (s presahom na predmet ochrany). Doteraz vyčíslené finančné ujmy sú vzťahované len na zlomok škôd na pôdnom fonde. Identifikovaná bola len malá časť narušení pôdy (len časť cestnej siete, jej reálna dĺžka a výmera je vyššia). V celkovej cestnej sieti nie je zahrnutá väčšina zemných približovacích ciest 3L (zväžnice). V pilotnom projekte je potrebné počítať s plochou územia, kde bolo ťažbou a inými narušeniami zasiahnuté do celistvosti pôdy. V ďalších prácach vykonávaných mimo terénnej obhliadky je možné identifikovať dĺžku ciest – resp. zberného územia, z ktorého priteká povrchový odtok do svahových deformácií.

Nový pilotný koncept správy chráneného územia

V súvislosti s rastúcimi požiadavkami na väčšie zapojenie zainteresovaných subjektov a prispievanie chránených území k miestnemu a regionálnemu sociálnemu a ekonomickému rozvoju stojí v poslednom období pred organizáciami spravujúcimi tieto chránené územia mnoho nových výziev. Patria k nim predovšetkým **prehodnotenie účelu, pre ktorý bolo chránené územie zriadené, revízia, prepracovanie manažmentovej stratégie v závislosti od výsledkov efektívnosti manažmentu, rozvoj organizačnej kultúry a nových zručností a prístupov, nové schopnosti a kompetencie pracovníkov, zmena formy a napokon aj zmena štruktúry organizácie.** Súčasná štruktúra a fungovanie Štátnej ochrany prírody SR, resp. jednotlivých správ chránených území tomuto konceptu z väčšej miery nezodpovedá.

K hlavným úlohám, ktoré vykonávajú správy chránených území, patrí **stanovenie cieľov manažmentu, stratégií a postupov** na ich dosiahnutie. Patrí sem **zabezpečenie starostlivosti o ekosystémy a udržanie prírodných ekologických procesov na území, ale tiež potrebných kompetencií a personálne, technické a finančné zabezpečenie.** Realizáciou týchto aktivít sa **buduje a posilňuje jedinečná identita chráneného územia.** Nositeľom tejto úlohy **nemusí byť nevyhnutne štátna inštitúcia**, ale aj mimovládna organizácia alebo súkromná spoločnosť (napr. Santa Elena Cloud Forest Reserve¹⁴⁰ v Kostarike je príkladom komunitne spravovaného chráneného územia. O túto 310 ha prírodnú rezerváciu sa stará miestna stredná škola, ktorá zabezpečuje nielen ochranu územia, ale aj výskum, vzdelávanie a ekoturizmus). Výber vhodného typu organizácie je určený právnym rámcem územnej ochrany štátu a posúdením dlhodobých potrieb územia. **Väčšina hlavných úloh organizácií spravujúcich chránené územia spočíva v ochrane abiotickej, biologickej a krajinnej diverzity a v jej integrácii s udržateľným využívaním územia.**

Výkon správy chráneného územia do veľkej miery určuje práve interná štruktúra zodpovednej organizácie a jej exekutíva, existencia poradných alebo vedeckých orgánov, ako aj stupeň participácie zainteresovaných subjektov. Vo väčšine prípadov má táto organizácia niekoľko oddelení podliehajúcich vedeniu (administratíva, envirovýchova a vzdelávanie, starostlivosť o ekosystémy, vzťahy s návštevníkmi a verejnosťou a pod.). Existuje viacero modelov v závislosti od vlastníckych vzťahov (napr. v USA väčšina národných parkov pod správou federálnej vlády), rozhodovacích právomocí (napr. v Poľsku výkon štátnej správy

¹³⁸ Patria sem riziká spojené s (nevhodnou) činnosťou človeka s dosahom na kvalitu vody, napr. zvýšená erózia pôdy, fekálne a iné znečistenie, vytváranie zosuvných území, prehustenie cestnej siete a pod.

¹³⁹ Normálny nezmenený výkon činností v povodí vodnej nádrže

¹⁴⁰ <https://www.reservasantaelena.org/>

organizáciou ochrany prírody na území národných parkov). Zo susedného Rakúska je známy model, pri ktorom správy národných parkov využívajú dodávateľské služby iných organizácií (napr. lesníctvo), ako aj sezónne zamestnávanie, napr. strážcov. Personálna a organizačná štruktúra sa môže upraviť v závislosti od spätnej väzby, ktorou sú pre vedenie inštitúcie výsledky posudzovania účinnosti a efektívnosti manažmentu chráneného územia, ale tiež meniaci sa právny rámec, rozvoj dialógu so zainteresovanými subjektmi a ďalšie. K rozhodujúcim personálnym zdrojom správy chráneného územia patria motivácia, odborná kompetencia, tvorivosť a zručnosti jednotlivých zamestnancov a organizačných zložiek.

Lesné hospodárstvo

Stručný opis aktuálneho stavu

V rámci navrhovaného konceptu rozvoja okresu Snina je základnou a nevyhnutnou podmienkou **zachovanie a uvedomelé zhodnocovanie miestnych prírodných zdrojov**. Cieľom je nájsť a aplikovať také riešenia, ktoré umožnia využívať a zároveň chrániť. Územie Národného parku (NP) Poloniny ponúka vysoko atraktívnu kombináciu posledných zvyškov jedinečných prírodných a kultúrnych hodnôt, ktoré majú šancu stať sa základom pre naštartovanie pozitívnych socioekonomických zmien v rámci celého okresu Snina. Obrovskou príležitosťou pre región je práve prírodný turizmus, ktorý by mohol výraznou mierou prispieť k rozvoju lokálnej ekonomiky a zvýšeniu zamestnanosti. Zásadným spôsobom ho však ovplyvňuje a limituje súčasné lesného hospodárstvo, ktoré je v tejto oblasti (napriek tomu, že ide o chránené územie prírody) dlhodobo dominantným odvetvím. Je preto nevyhnutné **hľadať riešenia, ako transformovať súčasný, s ochranou prírody nekonzistentný model hospodárenia v lesoch a prispôbiť ho dlhodobo perspektívnejším odvetviam**, ako je cestovný ruch, agroturistika či ekologické poľnohospodárstvo.¹⁴¹

Základné informácie o lesoch

Lesy zaberajú celkovo 61 % územia okresu Snina. Lesný pôdny fond v rámci okresu predstavuje celkovú výmeru **49 229 ha**. Z tejto plochy je **27 248 ha na vlastnom území NP Poloniny a 8 133 ha v jeho ochrannom pásme**. V nasledujúcej tabuľke je uvedený prehľad kategórií lesov (v zmysle lesníckeho členenia podľa ich funkcie a užívania) za celý okres Snina.¹⁴²

Hospodárske lesy ¹⁴³	Spolu	38 431 ha
Ochranné lesy ¹⁴⁴	Lesy na mimoriadne nepriaznivých stanovištiach	121
	Vysokohorské lesy	1 023
	Ostatné lesy s prevažujúcou funkciou ochrany pôdy	2 023
	Spolu	3 168 ha
Lesy osobitného určenia ¹⁴⁵	Lesy v ochranných pásmach vodárenských zdrojov	6 011
	Lesy v chránených územiach	1 618
	Vojenské lesy	1,7
	Spolu	7 630 ha

Z pohľadu drevinového zloženia lesov v rámci okresu Snina je **najviac zastúpenou drevinou s podielom až 65 % buk** a následne hrab (6,4 %), breza (6,4 %), dub (3,9 %), smrekovec (3,8 %), javor (3,6 %), smrek (2,8 %) a borovica (2 %). Z hľadiska vekovej štruktúry **prevažuje prvá a tretia veková trieda**.¹⁴⁶

V rámci organizačnej štruktúry lesy okresu Snina zasahujú do **9 lesných hospodárskych celkov (LHC)**:

Názov LHC	Platnosť Programu starostlivosti o les (obdobie v rokoch od do)
Starina	2010 – 2019
Sobrance	2010 – 2019
Snina	2011 – 2020
Vojenské lesy a majetky	2011 – 2020
Udavské	2011 – 2020
Nižná Jablonka	2012 – 2021

¹⁴¹ Pozri tematické časti Ochrana prírody, Poľnohospodárstvo, Cestovný ruch a Lokálna ekonomika.

¹⁴² Z lesníckej evidencie a LGIS

¹⁴³ Ich hlavným účelom je produkcia dreva.

¹⁴⁴ Lesy, ktorých ochranná funkcia by mala byť prioritná pred ostatnými. Sú to lesy na mimoriadne nepriaznivých stanovištiach, lesy nad hornou hranicou lesa, vysokohorské lesy a lesy s prevažujúcou funkciou ochrany pôdy.

¹⁴⁵ Vyhlasujú sa na ochranu napr. vodných zdrojov, lesov významných z hľadiska ochrany prírody, výskumu, obrany štátu a pod.

¹⁴⁶ 1. vekovú triedu tvoria 0 až 20-ročné lesné porasty a 3. vekovú triedu 41- až 60-ročné porasty.

Topoľa	2014 – 2023
Ulič	2014 – 2023
Zboj	2014 – 2023

V súčasnosti je na území NP Poloniny vrátane jeho ochranného pásma (ako aj v ostatných lesoch v rámci okresu) **dominantným hospodárskym spôsobom tzv. podrastový hospodársky spôsob** (jeho najčastejšou formou je maloplošný alebo okrajový clonný rub v pásoch na 2 výšky porastu s dvomi zásahmi v desaťročí). Konkrétne na základe tzv. modelov hospodárenia, ktoré sú súčasťou Programov starostlivosti o les (PSoL)¹⁴⁷ je možné konštatovať, že na území NP Poloniny ani v jeho ochrannom pásme **nie je uvažované s výberkovým hospodárskym spôsobom, ktorý je považovaný za jemnejší hospodársky spôsob ťažby drevnej hmoty**. Účelový hospodársky spôsob (jednotlivý či skupinový) je plánovaný v kategórii ochranných lesov, ojedinele aj v kategórii hospodárskych lesov. Holorubný hospodársky spôsob je plánovaný výnimočne pri tzv. premenách,¹⁴⁸ kde dochádza k zmene drevinového zloženia.

Certifikácia lesného hospodárstva

Zo subjektov hospodáriacich v okrese aj priamo v NP Poloniny nemá žiadny svoje hospodárenie certifikované v systéme **FSC**¹⁴⁹, ktorého snahou je ekologické, environmentálne a sociálne zodpovedné hospodárenie v lesoch. LESY Slovenskej republiky, š. p. (LESY SR) sú v regióne Východ držiteľmi platného certifikátu podľa slovenského systému certifikácie lesov, ktorý je uznaným systémom certifikácie zo strany organizácie **PEFC**. Daná certifikácia sa vzťahuje aj na Lesopoľnohospodársky majetok Ulič, š. p. (LPM Ulič), ktorý má osvedčenia o účasti na tejto certifikácii.¹⁵⁰ Kritériá certifikácie PEFC však v porovnaní s certifikáciou FSC **nie sú dostatočne prísne a nepresahujú rámec platnej legislatívy** (certifikácia FSC predstavuje vysoký nadštandard, kým certifikácia PEFC vlastne len potvrdzuje, že užívateľ lesa dodržiava pri hospodárení platnú legislatívu).

Subjekty hospodáriace na záujmovom území

LPM Ulič

Hlavným lesohospodárskym subjektom na záujmovom území NP Poloniny je **LPM Ulič**, ktorý sa okrem lesníctva zameriava aj na poľnohospodársku výrobu a spracovanie drevnej suroviny v piliarskej výrobe. V súčasnosti podnik **obhospodaruje 24 759 ha lesného pôdneho fondu, z ktorých je vo vlastníctve štátu 18 457 ha**. Priamo v pásmach hygienickej ochrany vodného zdroja Vodárenskej nádrže Starina (VN Starina) LPM Ulič obhospodaruje celkovo 3 600 ha. V rámci NP Poloniny a jeho ochranného pásma podnik obhospodaruje celkovo 19 710 ha lesných pozemkov, čo predstavuje **48 % tohto územia**.

Prevažná časť tržieb podniku pochádza z tržieb z predaja dreva, v posledných 5 rokoch je to cca 70 – 75 % tržieb. Tržby za dodávky dreva sa zvyšovali, od roku 2009 (1,9 mil. €) až po roky 2015 a 2016 (cca 3,8 mil. €). Priemerné speňaženie dreva je približne 44 €/m³. **Tržby podniku za posledné roky stúpili iba mierne a zamestnanosť v rámci podniku nedosiahla výraznejší nárast**.

Objem ťažby dreva LPM Ulič sa v posledných rokoch pohybuje na úrovni **90-tis. m³ ročne** s postupným nárastom ťažby. V porovnaní s objemom ťažby pred desiatimi rokmi ide o **nárast o 60 %**. **K výraznejšej ekologizácii výrobných procesov v lesníckej činnosti za toto obdobie nedošlo**.¹⁵¹

Rok	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Výška ťažby (m ³)	57 222	58 102	67 996	73 968	72 720	72 169	85 250	93 763	91 680
Predrubná ťažba (m ³)	33 020	24 652	11 438	19 859	29 753	27 183	19 591	28 095	29 040
Náhodná ťažba (m ³)		5 968	26 884	11 210	5 884	3 412	25 336	12 519	1 571
% náhodnej ťažby		10,27	39,54	15,16	8,09	4,73	29,72	13,35	1,71

¹⁴⁷ V minulosti nazývaný Lesný hospodársky plán (LHP).

¹⁴⁸ Forestportal <https://goo.gl/k9NEZh>

¹⁴⁹ FSC (Forest Stewardship Council) je značka zodpovednejšieho obhospodarovania lesov. Ide o celosvetový systém certifikácie lesov a produktov z dreva, ktoré pochádzajú z týchto lesov. <https://ic.fsc.org/en>

¹⁵⁰ PEFC (The Programme for the Endorsement of Forest Certification) je organizácia zastrešujúca národné certifikačné systémy prispôbené národným prioritám a podmienkam. <https://www.pefc.sk/>

¹⁵¹ Na základe informácií z výročných správ LPM Ulič

V rámci lesov v správe a užívaní LMP Ulič **obnovná ťažba prevyšuje ťažbu výchovnú**. Oproti priemerným porastom v rámci Slovenska je tu (aj vzhľadom na drevinové zloženie) **relatívne nízky podiel náhodných ťažieb**. Napriek tomu, že tento štátny podnik pôsobí v chránenom území s prevažne 3. stupňom ochrany, vykonáva **bežné a pomerne intenzívne obhospodarovanie lesov**. Podľa dostupných podkladov z platných Programov starostlivosti o lesy je evidentné, **že v tomto trende hospodárenia hodlá aj naďalej pokračovať**. **Podľa plánovaného vývoja ťažieb sa dá zo strany LPM Ulič očakávať na území NP Poloniny zvýšenie objemu ťažieb**.

V Stakčíne má LPM Ulič vybudovanú **drevársku výrobu**. Na pile vykonáva ročne porez cca 3 500 m³ piliarskych výrezov dreviny buk. Hlavné výrobné zameranie je výroba nábytkových hranolov pre nábytkárske závody. Okrem lesníckej a výrobnej činnosti sa podnik venuje aj **poľovníctvu**. V súčasnosti obhospodaruje dva režijné poľovné revíry (Beskyd a Nastaz) s celkovou výmerou 8 814 ha. Zároveň poskytuje **na prenájom ubytovacie zariadenia**.

Ostatní obhospodarovatelia lesov

Okrem LPM Ulič, ktorý je z pohľadu navrhovaného konceptu rozvoja najdôležitejším lesohospodárskym subjektom, hospodári v rámci okresu Snina ďalších celkovo **74 prevažne súkromných obhospodarovateľov, z toho 45 je pozemkových spoločenstiev**¹⁵². Patria medzi nich napr.:

- Lesy SR, š. p.,
- Vojenské lesy a majetky SR, š. p.,
- Súkromné lesy Kredba a Murdoch, s. r. o.,
- Gréckokatolícke arcibiskupstvo Prešov,
- Lesopoľnohospodárske a urbárske pozemkové spoločenstvo Ruské,
- Lesopoľnohospodárska urbárska spoločnosť, pozemkové spoločenstvo Zvala.

Zamestnanosť a podnikanie v lesníctve

Na základe výskumu Mariána Janigu z roku 2012 bolo v 22 obciach okresu Snina v sektore *Poľnohospodárstvo, lesníctvo, poľovníctvo a rybárstvo* **zamestnaných 867 obyvateľov, čo predstavovalo 6,3 %** zo všetkých 13 762 ekonomicky aktívnych obyvateľov týchto obcí (vrátane mesta Snina to boli obce zasahujúce do územia NP Poloniny a pokrývajúce 80 % rozlohy okresu). V obciach ležiacich len **na území NP Poloniny to bolo 20,7 % zo všetkých 1 027 ekonomicky aktívnych obyvateľov** týchto obcí.¹⁵³ Predpokladáme, že k výraznému zvýšeniu zamestnanosti v tomto sektore v posledných rokoch nedošlo. Aktuálnejšie informácie o počte a podrobnejšej štruktúre ľudí z okresu Snina zamestnaných konkrétne iba v lesnom hospodárstve pre verejnosť nie sú k dispozícii. Ich získanie, spracovanie a vyhodnotenie bude predmetom ďalšej fázy tvorby konceptu.

V súčasnosti je **najvýznamnejším regionálnym zamestnávateľom v lesnom hospodárstve LPM Ulič**, ktorý podľa oficiálnych údajov zamestnáva v priemere zhruba do 200 pracovníkov ročne a spolupracuje s ďalšími zhruba 70 živnostníkmi v rámci dodávateľsky poskytovaných služieb. Zo zamestnancov pracuje priamo v lesníckej činnosti alebo súvisiacej administratíve v **priemere okolo 120 ľudí ročne** (napr. v roku 2016 to podľa výročnej správy bolo 100 zamestnancov v lesníckej činnosti a 27 zamestnancov v lesníckej administratíve). Napriek tomu, že ide (na miestne pomery) o pomerne veľkého zamestnávateľa, paradoxne tento štátny podnik (z pohľadu navrhovaného konceptu) možno považovať skôr za prekážku ekonomického rozvoja územia a nevyhnutná sa javí jeho **zásadná reštrukturalizácia a diverzifikácia pracovných miest**, ktoré dnes vytvára.¹⁵⁴

Prehľad vývoja zamestnanosti v LMP Ulič v posledných rokoch je uvedený v nasledujúcej tabuľke.¹⁵⁵

	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Priemerný prepočítaný počet zamestnancov	201	200	205	210	210	201
Stav zamestnancov ku dňu, ku ktorému sa zostavuje účtovná závierka	173	172	177	183	179	178

¹⁵² V zmysle zákon č. 97/2013 Z. z. o pozemkových spoločenstvách

¹⁵³ Dudíková A. 2014. Economic evaluation of future management scenarios of Poloniny National Park, master thesis, 101 p.

¹⁵⁴ Pozri tematickú časť Lokálna ekonomika.

¹⁵⁵ Podľa informácií z účtovných závierok

Podľa aktuálne dostupných údajov Štatistického úradu SR¹⁵⁶ k 31. 12. 2016 pôsobilo na území okresu Snina z celkového počtu 573 podnikov **10,64 % firiem v poľnohospodárstve a lesníctve**. Z celkového počtu 2 094 živnostníkov pôsobilo v poľnohospodárstve a lesníctve **7,64 % živnostníkov**. Podľa vyjadrení miestnych starostov väčšina mužov živnostníkov (ktorí zostali pracovať v obci, resp. regióne) poskytuje subdodávateľské služby práve v lesnom hospodárstve.

Právne východiská hospodárenia v lesoch v jednotlivých zónach NP

V zmysle zákona o ochrane prírody a krajiny

Vytváranie zón národného parku upravuje § 30 zákona č. 543/2002 Z. z. o ochrane prírody a krajiny (zákon OPaK). Zóny sa vymedzujú tak, aby piaty (najprísnejší) stupeň ochrany bol určený v zóne A. Ďalšie zóny môžu byť vymedzené postupne nižšími stupňami ochrany s možnosťou členenia na podzóny.

Rámec pre hospodárenia v lesoch tak vytvárajú jednotlivé stupne ochrany stanovené pre zóny. **Z pohľadu diferencovaného obhospodarovania lesov jednotlivých zón národného parku vytvára zákon o OPaK len veľmi nedostatočný rámec**. Okrem zákazu akejkoľvek lesníckej činnosti v 5. stupni ochrany (v prírodných rezerváciách) a zákazu ťažiť drevnú hmotu holorubným hospodárskym spôsobom **v súčasnosti v 4. stupni ochrany nie je možné využiť platný zákon o OPaK na stanovenie spôsobu obhospodarovania** v zónach s tzv. aktívnym manažmentom¹⁵⁷.

Určité možnosti ponúka zadefinovanie spôsobu obhospodarovania v programe starostlivosti o národný park v zmysle zákona OPaK. Ten okrem iného určuje strategické ciele ochrany prírody a krajiny a opatrenia na ich dosiahnutie, vymedzuje chránené územia a ich ochranné pásma, biotopy chránené týmto zákonom, chránené druhy a územia medzinárodného významu, stanovuje zásady ich vývoja vo vzťahu k činnostiam jednotlivých odvetví a obsahuje návrh asanačných, rekonštrukčných, regulačných alebo iných zásahov do územia.

V súčasnosti je základným koncepčným dokumentom pre riešené záujmové územie **Program starostlivosti o NP Poloniny (PSoNP)**, schválený uznesením vlády SR č. 293/2016 **na roky 2017 – 2026**. V rámci tohto dokumentu sa navrhla úprava hospodárenia v lesoch prostredníctvom vyčlenenia tzv. ekologicko-funkčných priestorov.¹⁵⁸ **Právna záväznosť a vymožitelnosť takto schváleného dokumentu je však otázná, keďže Štátna ochrana prírody SR (ŠOP SR) nepatrí medzi obhospodarovateľov lesov a pri schvaľovaní lesníckych PSoL má značne limitované možnosti ovplyvniť ich obsah**. Aktuálne platné PSoL, ktorých sa týka navrhovaná úprava hospodárenia, sa začnú postupne obnovovať až v nasledujúcich rokoch, čo prakticky znamená, že sa ich tieto navrhované ochranné zmeny a opatrenia vôbec nedotkli (PSoNP nemá v súčasnosti vplyv na PSoL). V prípade ekologických funkčných plôch 1 a 2 by však dohodnutý manažment mali obhospodarovatelia na týchto územiach uplatňovať na základe dohody už dnes.

Podľa zákona o ochrane prírody teda už dnes síce existuje rámec na úpravu hospodárenia v lesoch chránených území, no implementácia týchto opatrení je podmienená dohodou s majiteľmi a obhospodarovateľmi pozemkov a ich následným zapracovaním do PSoL. Tento **proces je náročný a v prípade chýbajúcich prostriedkov na kompenzáciu obmedzení obhospodarovateľov v praxi len ťažko aplikovateľný**.

V zmysle zákona o lesoch

Zákon č. 326/2005 Z. z. o lesoch (zákon o lesoch) nezohľadňuje špecifické poslanie národného parku. Obhospodarovanie lesov diferencuje len na základe kategorizácie lesov (na lesy hospodárske, lesy ochranné a lesy osobitného určenia), v ktorých diferencuje hospodárske postupy vo vzťahu k funkciám jednotlivých kategórií.

V NP Poloniny sa nachádza najviac **hospodárskych lesov** (až 64,6 %). Táto kategória zahŕňa lesné porasty, ktorých prvotnou funkciou je v zmysle zákona o lesoch produkcia dreva, čo sa nezohoduje so štatútom národného parku, v ktorom by ochrana prírody mala byť nadradená nad ostatné činnosti. Ak má mať národný park zmysel, mali by sa v ňom nachádzať výhradne lesy osobitného určenia alebo ochranné lesy.

¹⁵⁶ www.statistics.sk/

¹⁵⁷ Táto koncepcia sa v praxi uplatňuje mimo chránených území a znamená vykonávanie všetkých lesníckych opatrení bez obmedzenia. Použitie tohto spôsobu manažmentu na chránených územiach je viac-menej teoretické. Jeho aplikácia v plnej miere by viedla v podmienkach dnešnej legislatívy k strate statusu chráneného územia. Viac <https://goo.gl/JmqPDL>

¹⁵⁸ Pozri tematickú časť Ochrana prírody.

Ochranné lesy majú svoje funkčné zameranie odvodené od prírodných podmienok, pričom majú primárny ochranný a stabilizačný účel. Táto kategória teda zahŕňa porasty, ktorých hlavnou funkciou je chrániť pôdu (pôdu pod porastom, v prípade vetrolamov aj vedľa porastu), brehovú čiaru alebo nižšie (po svahu) položené porasty. Hlavným cieľom hospodárenia v týchto porastoch je zabezpečenie trvalého plnenia ochrannej funkcie. Ochranné lesy, či už v národnom parku (v 3. stupni ochrany) alebo mimo neho, sú vždy presne definované a hospodárenie v nich sa prispôsobuje stanovištným podmienkam **bez ohľadu na to, v ktorom stupni ochrany (v zmysle zákona OPaK) sa nachádzajú** (ak práve nie sú v 4. alebo 5. stupni ochrany). Napriek názvu teda ochranné lesy **nie sú lesmi vyhlásenými za účelom ochrany prírody**.

Lesy osobitného určenia sú lesy, ktoré slúžia na zabezpečovanie špecifických potrieb (spoločnosti, právnických osôb alebo fyzických osôb), na zabezpečenie ktorých sa významne zmení spôsob hospodárenia oproti bežnému hospodáreniu. Jednou zo subkategórií lesov osobitného určenia sú **lesy v chránených územiach a na lesných pozemkoch s výskytom biotopov európskeho významu alebo chránených druhov**. Ich ustanovenie **nie je automatické, ale je potrebné o ne požiadať** v dostatočnom časovom predstihu pred vyhotovením PSoL. Zároveň je potrebné predložiť návrh osobitného režimu hospodárenia, ktorý musí obsahovať súhlas vlastníka alebo správcu s vyhlásením lesov osobitného určenia a dohodu o určení výšky a spôsobe poskytnutia náhrady za obmedzenie vlastníckych práv v dôsledku osobitného režimu hospodárenia.

Ani samotný **štatút lesov osobitného určenia však automaticky neznamená garanciu obhospodarovania týchto lesov v záujme zachovania a zlepšenia stavu biotopov alebo chránených druhov**, ktoré sa v nich nachádzajú. Je to z dôvodu, že **nie je jasný mechanizmus a pravidlá zapracovania požiadaviek programu starostlivosti o chránené územie alebo chránený druh do PSoL**, ktorý má v súčasnosti rozhodujúce postavenie pri obhospodarovaní lesov, okrem prípadov, keď orgán ochrany prírody vylúči alebo obmedzí toto hospodárenie z dôvodu ochrany biotopov alebo druhov. Tento proces prebieha v rámci správneho konania, a teda okrem obmedzenia ťažby v 5. stupni ochrany, ktorý vyplýva zo zákona o ochrane prírody a krajiny, musí byť podaný podnet na jeho začatie, ktorý paradoxne nemá vždy kto podať. Často je problémom aj **nesprávne aplikovanie požadovaných opatrení v rámci lesov osobitného určenia**, hlavne zo strany subjektov, ktorých poslaním nie je plnenie požiadaviek ochrany prírody na danom území, ale ekonomické záujmy.

Zákon o lesoch v dnešnej podobe teda neponúka možnosti do PSoL jednoducho implementovať špecifické požiadavky ochrany prírody, a je teda na obhospodarovateľovi lesa, ako sa postaví k požiadavkám v procese schvaľovania PSoL, ktoré ho zvyčajne obmedzujú vo vykonávaní hospodárskej činnosti na územiach označovaných ako národné parky.

Dotačná politika a jej dosahy na využívanie ekologických foriem hospodárenia

Možnosti financovania a prípadných kompenzácií pri obmedzení alebo zákaze lesného hospodárenia v NP Poloniny, prípadne pri podpore prírode blízkeho hospodárenia v lesoch sú v súčasnosti dané zákonom OPaK alebo podporami v rámci dotačnej politiky prevažne prostredníctvom Pôdohospodárskej platobnej agentúry. V rámci Operačného programu kvalita životného prostredia na roky 2014 – 2020 je aktuálne opatrenie *Špecifický cieľ 1.3.1 Dobudovanie sústavy Natura 2000 – realizácia schválených dokumentov starostlivosti*.

V zákone OPaK sú možnosti získania kompenzácií za obmedzenie hospodárenia v lesoch špecifikované najmä v § 60 a § 61. Ide o tieto možnosti:

- **finančný príspevok** zo štátneho rozpočtu,
- **zámena** pozemku za iný vhodný pozemok vo vlastníctve štátu,
- **nájom** pozemku,
- **výkup** pozemkov do vlastníctva štátu,
- **zmluvná starostlivosť**,
- **finančná náhrada**.

V súčasnosti je z týchto možností **využívaná prakticky len finančná náhrada**. Nájom pozemkov, prípadne výkup pozemkov v chránených územiach bol využitý v minulosti, napr. v NP Slovenský raj.

Finančná náhrada sa týka hlavne prípadov chránených území v 5. stupni ochrany, kde priamo zo zákona vyplýva zákaz hospodárenia. Vzniká tak obmedzenie bežného obhospodarovania na lesných pozemkoch a strate výnosov, či už pri úmyselných alebo náhodných ťažbách. Tento nástroj je pritom možné využiť aj v iných

prípadoch mimo 5. stupňa ochrany. V rámci územia NP Poloniny je táto možnosť využívaná súkromnými vlastníckmi lesov za obmedzenie hospodárenia v 5. stupni ochrany (pozri nasledujúca tabuľka). V minulosti finančnú náhradu získal aj LPM Ulič (za obdobie 2000 – 2009).

Rok vydania rozhodnutia	Žiadateľ	Priznaná výška náhrady	Obdobie, za ktoré bola priznaná náhrada
2005	Súkromné lesy Kredba a Murdoch, s. r. o.	64 900,12	1994 – 2003
2015	Súkromné lesy Kredba a Murdoch, s. r. o.	193 434,84	2004 – 2013
2017	Súkromné lesy Kredba a Murdoch, s. r. o.	24 586,86	2014, 2015
2017	Pozemkové spoločenstvo urbárska spoločnosť Ulič	22 700,35	2004 – 2013
2018	Lesopoľnohospodárska a urbárska spoločnosť, PS Smolník	18 666,01	2010 – 2015
	Lesopoľnohospodárske a urbárske pozemkové spoločenstvo Ruské	49 190,59	2010 – 2015

Ďalšími možnosťami v zmysle zákona OPaK v rámci obmedzenia bežného obhospodarovania lesov v chránených územiach prírody sú **nájom, výkup, zámena alebo zmluvná starosť**. Využívanie týchto možností je zatiaľ **skôr v teoretickej rovine**. Viaceré ponuky na odkúpenie pozemkov v chránených územiach v rámci Slovenska štát doteraz odmietal. Zo zákona vyplýva, že pri oznámení zámeru vyhlásiť chránené územie je povinnosť zo strany štátu o. i. navrhnuť možnosť riešenia spôsobu a určenia výšky poskytnutia náhrady za obmedzenie obhospodarovania.

Tieto finančné nástroje je však možné realizovať **len na základe dobrovoľného zmluvného vzťahu medzi vlastníkom pozemkov a štátom**. Najviac rozpracované sú možnosti nájmov pozemkov. Výška nájomného sa počíta pre jednotlivé hospodárske súbory lesných typov a mala by byť podkladom na uzatváranie nájomných zmlúv. Tento postup bol po prvýkrát uplatnený v NP Poloniny v roku 2018 pre pozemky patriace pozemkovým spoločenstvám, na ktorých sa nachádzajú lokality UNESCO Karpatských bukových pralesov. **Ponuka ŠOP SR na dlhodobý prenájom (30 rokov) však nateraz zo strany pozemkových spoločenstiev nebola akceptovaná.**

Rámec pre výpočet výšky nájomného a zmluvnej starostlivosti dáva vzorec v nariadenie vlády SR č. 7/2014 Z. z. **Finančná podpora prírode blízkeho obhospodarovania lesov alebo prechodu naň v chránených územiach s tzv. aktívnym manažmentom by mala byť realizovaná najmä prostredníctvom zmluvnej starostlivosti.** Táto možnosť je daná v § 61d zákona OPaK. **Na základe dobrovoľného vzťahu by vlastníkom bol viazaný dodržiavať stanovené podmienky a zabezpečiť starostlivosť o pozemok. Za to by mali byť kompenzované zvýšené náklady, resp. znížené výnosy vyplývajúce z obmedzeného obhospodarovania.** Spôsob určenia výšky odplaty za zmluvnú starostlivosť o pozemok stanovuje v súčasnosti uvedené nariadenie vlády. Takáto finančná podpora sa však netýka lesných pozemkov vo vlastníctve štátu, čo je prevažná časť lesných pozemkov v NP Poloniny. V takýchto prípadoch sa ako najvýhodnejšie riešenie zdá **účelová dotácia na zabezpečenie plnenia požadovaných funkcií a úloh v národnom parku nad rámec „produkcie dreva“.**

Obhospodarovanie lesov vo vzťahu k medzinárodným záväzkom

Na základe existencie chránených území s medzinárodným štatútom, ktoré ležia na území okresu Snina, má Slovenská republika **viaceré medzinárodné záväzky**, vyplývajúce z požiadaviek organizácií udeľujúcich daný štatút.¹⁵⁹ Tieto chránené územia by mali dlhodobo spĺňať kritériá a normy, pre ktoré boli vyhlásené, a preto je v nich zo strany medzinárodných organizácií priebežne monitorovaný aktuálny stav a vývoj ochrany prírody. Zásadné požiadavky z hodnotiacich správ, resp. nominačných dokumentov týkajúce sa lesného hospodárstva sú zhrnuté v nasledujúcom prehľade.

¹⁵⁹ Pozri tematická časť Ochrana prírody.

Aktivity z akčného plánu na implementáciu Integrovaného manažmentového plánu pre UNESCO Karpatské bukové pralesy:

- **vytýčiť ekologické koridory,**
- **zabezpečiť bezzásahový a prírode blízky manažment predmetných lokalít v rámci programov starostlivosti o lesy,**
- **vypracovať akčné plány na ochranu biodiverzity v jadrovej a nárazníkovej zóne, ako aj v ekologických koridoroch UNESCO lokality.**

Požiadavky Európskej komisie vyplývajúce z titulu udelenia Európskeho diplomu pre NP Poloniny:

- **vypracovať nový manažment pre lesy** smerujúci k zohľadneniu požiadaviek ochrany biologickej rozmanitosti európskeho významu vrátane vypracovania strategického plánu pre udržateľný rozvoj lesov,
- **vypracovať manažment poľovníctva** v súlade s biológiou veľkých bylinožravcov,
- **vytvoriť funkčnú sieť chránených území** spĺňajúcich medzinárodné štandardy pri dodržaní princípov ochrany Európskej sústavy chránených území a požiadaviek na zonáciu chránených území,
- **sústrediť pozornosť na plošný prechod na výberkové obhospodarovanie lesov** na štátnych pozemkoch a na ostatných pozemkoch s vhodnými podmienkami začať komunikáciu s vlastníkmi o aplikovaní rovnakého manažmentu.

Žiaľ, podarilo sa čiastočne naplniť iba niektoré z uvedených záväzkov¹⁶⁰, všeobecne je však **ich reálny dosah na funkčné a koncepcné obhospodarovanie lesov na území NP Poloniny nepatrný a z pohľadu medzinárodných štandardov absolútne nedostačujúci.**¹⁶¹

Pre naplnenie medzinárodných záväzkov je teda **nevyhnutné pristúpiť k ochrane prevažne lesných biotopov vytvorením primeranej zonácie s adresným manažmentom vychádzajúcim z dlhodobej vízie rozvoja tohto územia.** Pre zachovanie a ochranu druhovej rozmanitosti by tento manažment okrem princípov reprezentatívnosti a biotopovej/stanovištnej vhodnosti (habitat suitability) mal klásť **dôraz aj na znižovanie fragmentácie cez zachovanie čo najväčšej konektivity** (aj pomocou nárazníkových zón) a tiež na princíp priestorového plánovania (spatial design) a tým zabezpečiť minimálnu veľkosť s dôrazom na dynamiku ekosystémov (minimum dynamic area), ochranu všetkých vývojových štádií (minimum structure area), ich celkovú variabilitu (patch size) a zníženie obvodu týchto zón v pomere k ich rozlohe (edge effect). **Aktivity lesného hospodárstva by mali byť v nárazníkovej zóne a na území ekologických koridorov primárne zamerané na podporu cieľov ochrany tohto územia s postupným znižovaním územia, kde sa budú uplatňovať.**

Príklady dobrej lesníckej praxe

V aktívne obhospodarovaných zónach¹⁶² v rámci národných parkov by malo hospodárenie vychádzať z koncepcie trvalosti lesa (výberkové hospodárenie, trvalo etážové porasty). Pri tomto spôsobe hospodárenia sa zachováva lesná klíma, nedochádza k negatívnym zmenám v pôde, k výraznej zmene bylinnej etáže, de facto odpadá umelá obnova lesa, nedochádza k šíreniu nepôvodných druhov, k strate druhov fauny viazanej na staré porasty, pričom sa zároveň zachováva estetická hodnota lesa a krajiny. Ako ukazujú niektoré príklady zo Slovenska, **takéto hospodárenie poskytuje 2- až 3-krát vyššie hektárové výnosy, hodnotnejšie sortimenty a celková ekonomická bilancia takéhoto hospodárenia je lepšia ako pri uplatňovaní klasickej, tzv. rúbaňovej formy podrastového hospodárskeho spôsobu.**

¹⁶⁰ Program starostlivosti o NP Poloniny, príprava Príručky pre prírodu blízke obhospodarovanie lesa na územiach Natura 2000; dohoda medzirezortnej skupiny z roku 2015 o zmene lesného manažmentu v NP Poloniny na systém ProSilva a vyhlásenie novej rezervácie Borsukov vrch

¹⁶¹ <https://rm.coe.int/16806f230a>

¹⁶² Sú to zóny chránených území, kde je obhospodarovanie zamerané primárne na zabezpečenie cieľov ochrany a rozvoja daného územia.

Výberkové hospodárenie

Možnosti na uplatnenie výberkového hospodárenia¹⁶³ sú omnoho vyššie, ako je súčasná výmera výberkových lesov. Najväčší potenciál na efektívne uplatňovanie výberkového lesného hospodárenia je v ihličnatých smrekovo-jedľových lesoch a v zmiešaných bukovo-smrekovo-jedľových lesoch v stredných a vyšších horských polohách. V podstate je však výberkové hospodárenie **možné so všetkými stanovištnými domácimi drevinami, pokiaľ sa môžu prirodzene zmladzovať**. Výberkové hospodárenie v bučinách je výnimočné a zatiaľ na Slovensku neexistuje rozsiahlejší komplex bučín obhospodarovaný výberkovým hospodárskym spôsobom. Všetky tzv. objekty výberkových lesov na Slovensku boli zakladané v zmiešaných porastoch alebo porastoch s dominanciou ihličnatých drevín a tzv. prebudova (zmena hospodárskeho spôsobu) lesných porastov s dominanciou buka na výberkové lesy sa v niektorých lokalitách začala pomerne nedávno. Napriek tomu **existujú aj príklady listnatých výberkových lesov, z ktorých najväčší význam má niekoľkotisíc hektárový bukový výberkový les v nemeckom spolkovom štáte Thüringen**.¹⁶⁴

Širšie uplatnenie výberkového obhospodarovania má svoje úskalia. Dôležitú úlohu zohráva **neochota opustiť tradičné zabehané spôsoby hospodárenia** lesov vekových tried na úrovni plánovania (vyhotovenie PSoL) aj na úrovni obhospodarovateľa lesa, keďže na oboch úrovniach **kladie podstatne väčšie nároky na prácnosť a odbornosť**. Tento spôsob zahŕňa komplikovanejšie a časovo náročnejšie vyznačovanie ťažby, zložité hospodársku úpravu lesa, väčšiu prácnosť pri zisťovaní stavu zásob a určení plánu hospodárskych opatrení. Počiatočnou prekážkou môže byť aj vyššia odborná náročnosť a nevyhnutný zodpovednejší prístup vykonávateľov ťažby a približovania dreva. Je nevyhnutné zabezpečiť kvalitných ľudí a lesnú techniku, a tak treba na uvedené činnosti rátať s vyššou sumou oproti bežnému hospodáreniu minimálne o 20 %. Po objasnení základných kritérií výberkových postupov pre konkrétny lesný porast je **naplnenie stanovenej ťažby pomocou výberkového rubu pomerne jednoduché**. Určitým rizikom pri uplatnení tohto spôsobu je hlavne v chránených územiach potreba hustej siete približovacích liniek, čo vo flyšových oblastiach prináša pri použití súčasných technológií dopravy dreva problémy. Preto by sa mali lokality s vyšším sklonom dôkladne prehodnotiť z pohľadu ich zaradenia do siete výberkových lesov a v chránených územiach, kde sa očakáva ich budúce zaradenie do jadrovej alebo nárazníkovej zóny, by sa malo uvažovať skôr s jednorazovým účelovým zásahom alebo s ich preventívnym bezzásahovým režimom.

Aj napriek počiatočným problémom pri prechode na tento spôsob obhospodarovania treba konštatovať, že jeho uplatňovanie prináša **v porovnaní s lesmi vekových tried výhody nielen v oblasti ochrany prírodných hodnôt a zabezpečení všetkých funkcií aj mimo produkčných služieb lesa, ale aj v oblasti ekonomickej**.

Smolnícka osada

Lesný celok Smolnícka osada¹⁶⁵ zaberá územie vo výškovom rozpätí od 450 m. n. m. po vrchol hory Kloptaň s nadmorskou výškou 1 154 metrov, leží v katastrálnom území Smolnickej Huty (Košický kraj, okres Gelnica) v pohorí Volovských vrchov. Výmera Smolnickej osady je **2 131,73 hektárov**.

Prevažná časť územia (objektu) patrí do 5. lesného vegetačného stupňa.¹⁶⁶ V drevinovej skladbe dominuje buk lesný, vysoké zastúpenie má jedľa biela a smrek obyčajný. Z hľadiska kategorizácie lesov výrazne **prevažujú hospodárske lesy**. Na časti objektu Smolnícka osada sa postupne **od roku 1952 začali uplatňovať prírode blízke hospodárske postupy**. Významným atribútom v stanovení ťažbových možností je prírastok¹⁶⁷. Všeobecne možno konštatovať, že v lese vekových tried sa prírastok pohybuje na úrovni cca 4 – 6 m³ na hektár ročne. **V prípade výberkových lesov dosahuje prírastok hodnotu 12 až 14 m³ na hektár ročne**.

¹⁶³ Výberkový les je založený na ťažbe jednotlivých stromov. Teda je možné rúbať jednotlivé stromy, najmä poškodené a napadnuté škodcami, no ostatné stromy zostávajú na mieste, čím sa zachováva štruktúra aj podmienky a funkcie lesného prostredia. Tieto pomáhajú chrániť všetky zložky tohto ekosystému a zabezpečujú tiež jeho kontinuálnu prirodzenú obnovu. Tento spôsob lesného hospodárenia je najekologickejší, je najlepším a najbezpečnejším porastovým typom pre ochranné lesy a pre dobré lesné hospodárstvo.

¹⁶⁴ <http://franzjosefadrian.com/wp-content/uploads/2013/05/Plenterwaelder.pdf>

¹⁶⁵ Informácie boli čerpané z publikácií Prírode blízke hospodárenie na príklade lesov Smolnickej osady a Veľkého Folkmaru http://www.lesy.sk/files/o_prirode/pro_silva/lesy_smolnik_folkmar.pdf. ŠOP SR, 2016 a Pomník plný lesa, Lesy SR, š. p., a ŠOP SR, 2017 a informácií od Ing. Michala Tomčíka, konateľa Obecných lesov Veľký Folkmár, s. r. o.

¹⁶⁶ Jedľovo-bukový vegetačný stupeň (nadmorská výška od 500 do 1000 m) – popri buku sa prirodzene vyskytuje aj jedľa, miestami aj smrek.

¹⁶⁷ Prírastok (objemový) je množstvo dreva, ktoré prirastie za rok na všetkých stromoch, ktoré rastú na jednom hektári lesa.

V lesoch obhospodarovaných výberkovým hospodárskym spôsobom **ťažbové možnosti stúpajú a stúpa aj hodnotová produkcia. Základom obnovy porastov je prirodzená obnova.** Od roku 2004 do roku 2013 bolo pri vyťaženiach 95 111 m³ realizované umelé zalesňovanie len v dvoch porastoch s výmerou umelej obnovy 6,49 hektárov. Aj ostatné výkony pestovateľskej činnosti sú v porovnaní s lesoch vekových tried podstatne nižšie, čo ďalej **vylepšuje ekonomickú bilanciu výberkového hospodárenia.** V prepočte na m³ vyťaženého dreva dosahujú **náklady na pestovanie spolu s nákladmi na ťažbu dreva približne 12 eur**, pričom v lesoch vekových tried sa pohybujú na úrovni priemerne okolo 17 eur.

Smolnícka osada je najväčším a zatiaľ najlepším reálnym príkladom v rámci celého Slovenska, ktorý dokazuje, že les je možné hospodársky pomerne intenzívne využívať a zároveň zachovať ekosystém lesa takmer bez poškodenia.

Veľký Folkmar

Lesný celok Obecné lesy Veľký Folkmar, s. r. o., má celkovú výmeru **1 159,45 ha**, z čoho výmera lesných porastov predstavuje 1 128,30 ha. Územie obecných lesov sa rozprestiera vo výškovom rozpätí od hladiny vodnej nádrže Ružín – 320 m. n. m. po vrchol Folkmarskej skaly s nadmorskou výškou 915 metrov (Košický kraj, okres Gelnica).

Drevinové zloženie v tejto lokalite je pomerne pestré, porasty tvoria hlavne buk lesný, jedľa biela a hrab obyčajný. Z celkovej výmery je 839 hektárov lesov zaradených do kategórie hospodárskych lesov a 289 ha do kategórie ochranných lesov. Prevažná časť lesných porastov v štádiu rubnej zrelosti je jednovrstvová. Do roku 2014 tu bol používaný najmä podrastový hospodársky spôsob. **Od roku 2014 došlo k zmene na prírode blízke hospodárenie.** Momentálne sú v podstate v štádiu tzv. prebudovy porastov z lesa vekových tried na **porasty výberkové alebo trvalo viacetážové.** Ekonomickým cieľom Obecných lesov Veľký Folkmar, s. r. o., je **trvalá produkcia dreva, resp. trvalá ekonomická stabilita podniku a ekologickým cieľom je neodkrývanie holín a pestovanie zdravých, vekovo a druhovo diferencovaných lesných porastov.**

Možnosti ťažieb v rámci desiatich rokov (2014 – 2023) sú na úrovni viac ako 60-tis. m³. Počas doterajších rokov sa reálne ročné ťažby pohybovali na úrovni 5 500 m³ (rok 2014, zväčša náhodná ťažba po kalamite), v ďalších rokoch by to malo byť 4 800 m³, 4 400 m³ a 4 900 m³ ročne. Tržby v Obecných lesoch Veľký Folkmar klesli v porovnaní s minulými rokmi pred začiatkom hospodárenia blízkeho prírode z dôvodov vyššieho podielu kvalitných a ihličnatých sortimentov pri schematických ťažbách podrastového spôsobu, vyšších celkových objemoch ťažby na úrovni 100 % prírastku, aktuálnej orientácii na ťažbu nekvalitnej hmoty (vláknina predstavuje až 75 % ťažby). **Tieto zmeny si vyžiadali principiálnu rekonštrukciu ekonomiky Obecných lesov, ktorá je spôsobená znížením nákladov v odvoze, personálnymi zmenami, zefektívnením odbytu dreva doma aj v zahraničí, zavedením vlastnej výroby palivového dreva, využitím programov z úradu práce, zdrojov z Programu rozvoja vidieka a pod.**

Ďalšie spôsoby prírode blízkeho obhospodarovania lesa

Na zabezpečenie trvalého hospodárskeho lesa nie je vždy nevyhnutné uvažovať o výberkovom hospodárskom spôsobe. **Jemnejšie formy hospodárenia sa dajú zabezpečiť aj cez podrastový hospodársky spôsob jemnejších foriem alebo použitím účelového hospodárskeho spôsobu.** Tieto sa uplatňujú využitím maloplošných clonných rubov nepravidelných tvarov, skupinovitou a skupinovou obnovou, jednotlivým výberom, účelovým rubom alebo mozaikovitým umiestnením rubov v porastoch. Na Slovensku sa nachádza viacero lokalít, kde sa uplatňujú tieto postupy, ktoré sa združujú pod hlavičkou **Pro Silva**.¹⁶⁸ Tieto lokality sa nachádzajú na území obhospodarovanom štátnymi lesmi, napr. v listnatých lesoch **v okolí obce Hanušovce** (objekt Kráľovčák¹⁶⁹), ale aj **na území mestských lesov, napr. Košice¹⁷⁰ alebo Banská Bystrica¹⁷¹.** Z pozemkových spoločenstiev hospodáriacich výhradne spôsobom blízkeho prírode je **možnosť inšpirovať sa napr. v pozemkovom spoločenstve bývalého urbáriátu Hrabušice**, ktorý hospodári na pozemkoch v NP Slovenský raj.

¹⁶⁸ Medzinárodná lesnícka organizácia, ktorá podporuje obhospodarovanie lesa blízke prírode. <http://www.prosilva.org/>

¹⁶⁹ http://www.lesy.sk/files/o_prirode/kovac2014.pdf

¹⁷⁰ http://www.lesy.sk/files/o_prirode/ml-kosice2014.pdf

¹⁷¹ http://www.lesy.sk/files/o_prirode/apfel2014.pdf

Zhrnutie výhod prírode blízkeho hospodárenia

Prírode blízke hospodárenie v lesoch v rámci dlhodobého horizontu (hlavne na základe 30-ročných skúseností zo Smolníckej osady, ale aj z iných oblastí Slovenska a tiež Poľska, kde sa táto metóda uplatňuje v oveľa väčšej miere) je s bežným hospodárením porovnateľné. Za jeho **zásadné výhody** pritom možno považovať najmä:

- **zvýšenie biodiverzity,**
- **zlepšenie podmienok na výskyt širšieho spektra druhov a pestrejšie drevinové zloženie,**
- **vytvorenie podmienok na trvalý výskyt starších stromov,**
- **nevytváranie rúbanísk napriek relatívne vysokým ťažbám,**
- **nižšie poškodzovanie zverou,**
- **poskytovanie podstatne väčšieho priestoru na podporu genetických a ekologických zákonitostí,**
- **výrazné znížovanie nákladov na obnovu, pestovanie a ochranu lesa,**
- **zlepšenie vodného režimu a mikroklimatických pomerov,**
- **zvýšenie odolnosti proti vetru,**
- **zvýšenie podielu mŕtveho dreva,**
- **zvýšenie potenciálu na rekreačné využitie územia.**

Čiastková SWOT analýza

Silné stránky

- **stabilita** (nízky podiel kalamitnej ťažby) **a relatívna zachovanosť prirodzeného drevinového zloženia**
- **silné prirodzené zmladenie**
- **pri bezzásahovom manažmente nehrozí zvýšenie veľkoplošného rozpadu porastov**
- **LPM Ulič ako užívateľ štátnych (aj neštátnych) pozemkov je samostatný právny subjekt**
- **lesnícka tradícia regiónu využiteľná aj v turizme** (napr. na spôsob lesníckeho skanzenu¹⁷²)
- **potenciál pre diverzifikované obhospodarovanie územia**

Slabé stránky

- **základom príjmov sú príjmy z predaja dreva s nízkou pridanou hodnotou**
- **lesné hospodárstvo pri tradičnom manažmente devastuje, resp. znižuje potenciál pre rozvoj prírodného turizmu, rekreačný potenciál a samotné prírodné hodnoty**
- **lesné hospodárstvo je dlhodobo v rozpore so samotným cieľom navrhovaného konceptu rozvoja regiónu Sniny na báze prírodného turizmu**
- **dvojkoľajnosť rozhodovania** (územie je pod správou viacerých subjektov)
- **lesníci sa necítia zodpovední za ochranu prírody, resp. svoju činnosť nepovažujú za deštruktívnu** voči životnému prostrediu
- **samotné lesnícke postupy pri obhospodarovaní lesa,** keďže neexistuje diferenciácia v závislosti od predmetu ochrany
- **samotný režim riadenia a politiky v lesnom hospodárstve,** keďže v súčasnej podobe neponúka žiadny potenciál pri rozvoji územia

Príležitosti

- **relatívne vysoké zastúpenie štátnych pozemkov a územia užívaného štátom**
- **aplikácia prírode blízkeho obhospodarovania** (nielen na území s primárnou funkciou ochrany prírody)
- **prechod na obhospodarovanie blízke prírode môže z dlhodobého hľadiska pomôcť financovať ochranu prírody** (za podmienok jednotného spravovania daného územia)
- **diverzifikácia hospodárskych činností a produkovaných tovarov a služieb**

¹⁷² <http://www.lesy.sk/showdoc.do?docid=727>

Ohrozenia

- **v prípade nekonceptnej transformácie lesného hospodárstva je riziko ohrozenia zamestnanosti a zdrojov príjmu** (lesné hospodárstvo je dnes dôležitý zamestnávateľ a zdroj príjmu v regióne, predovšetkým na území NP Poloniny)
- **nedostatok personálu so skúsenosťami v oblasti obhospodarovania lesov blízkeho prírode**
- **nedostatok finančných zdrojov na kompenzácie v procese transformácie lesného hospodárstva**

Opis dvoch scenárov vývoja

Negatívny scenár

V rámci monitoringu európsky významných druhov živočíchov¹⁷³ bolo **lesníctvo a vplyvy spojené so súčasnými spôsobmi obhospodarovania lesov identifikované za hlavný ohrozujúci faktor neumožňujúci dosiahnutie priaznivého stavu chránených druhov a biotopov** s celkovým podielom na úrovni 14,8 % a s očakávaným nárastom podielu až na úroveň **20,1 %**, pričom tento podiel je prerátaný na všetky európsky významné druhy vrátane vodných druhov a druhov viazaných na nelesné biotopy. V rámci lesných druhov je tak nepriaznivý vplyv lesníctva možné označiť za všeobecne platný. Dokazujú to aj iné zjavné negatívne javy spôsobené bežným obhospodarovaním lesov:

- **Skrátenie generačného obdobia drevín na rubné obdobie** (cca 100 rokov) so sebou **prináša výrazné nepriaznivé vplyvy na lesné druhy s väzbou na neskoré sukcesné štádiá lesa** (napr. pralesné indikátory, pre NP Poloniny charakteristický fuzáč *Macroleptura thoracica*).
- **Pri podrastovom hospodárskom spôsobe dochádza k narušeniu kontinuity pôdneho prostredia** z dôvodu vytvorenia holiny alebo rúbane s nízkym zastúpením prirodzeného zmladenia. Regenerácia pôdnych spoločenstiev vyžaduje dobu dlhšiu ako je stanovené rubná doba, a na celé desaťročia po zásahu zostáva pôdne spoločenstvo výrazne pozmenené a ochudobnené.¹⁷⁴
- **Asanácia lesných kalamít ako direktíva lesnej praxe likviduje charakteristickú štruktúru biotopov a životné podmienky pre širokú škálu lesných druhov.** Nespracované vetrové polomy zohrávajú kľúčovú úlohu v dynamike druhov nielen európskeho významu a vzácnych druhov ohrozených vyhynutím. Táto úloha lesných kalamít je nezastupiteľná a nemožno ju nahradiť kompaktným lesným porastom.¹⁷⁵
- Aj keď hospodárenie v lesoch na úrovni tzv. jednotiek priestorového rozdelenia lesa je vykonávané podľa PSoL, a teda v zmysle zákona o lesoch ide o bežné hospodárenie, nie je možné toto stotožňovať s tzv. bežným obhospodarovaním v zmysle kritérií NATURA 2000. Bežné hospodárenie tam zohráva kľúčovú úlohu pre zachovanie priaznivého stavu druhov a biotopov, ktoré sú takýmto hospodárením podmienené. Z vyššie uvedených dosahov je však zrejmé, že **podrastový hospodársky spôsob atribúty bežného hospodárenia nenapĺňa a jeho vplyv na citlivé lesné druhy a biotopy je nepriaznivý.**

Pri pokračovaní súčasného spôsobu lesného hospodárenia v chránených územiach bude teda aj naďalej dochádzať k poklesu biodiverzity. Toto bude mať za následok **znižovanie prírodnej hodnoty územia a zároveň aj potenciálu pre prírodný turizmus** ako jedného z reálnych alternatív rozvoja regiónu. Nezanedbateľným bude aj **dosah na estetický dojem z návštevy národného parku**, v ktorom budú všade prítomné znaky ťažby a približovania dreva (tak ako je to už v súčasnosti v NP Poloniny, a to aj priamo na turistických chodníkoch).¹⁷⁶ Toto bude mať za následok **znižovanie záujmu turistov o takúto destináciu.**¹⁷⁷

Súčasnú lesné hospodárstvo na dotknutom území prináša aj **ďalšie negatívne javy a dosahy:**

- Pri hospodárskej činnosti predovšetkým **na flyšovom podklade dochádza k významnej erózii pôdy.** Negatívny vplyv má takáto prax nielen na **zanášanie existujúcej vodnej nádrže Starina**¹⁷⁸, ale aj na **biodiverzitu vodných organizmov** vo všetkých tokoch ležiacich na území zasiahnutom ťažbou.

¹⁷³ Černecký et al. 2015 <https://goo.gl/AD7Ufi>

¹⁷⁴ Chauvat et al. 2011 <https://goo.gl/HZuVZD>

¹⁷⁵ Wermelinger et al. 2002 <https://goo.gl/o48yR8>

¹⁷⁶ Pozri tematická oblasť Cestovný ruch.

¹⁷⁷ Tyrväinen et al. 2016 <https://goo.gl/5bSXL1>

¹⁷⁸ Pozri tematická oblasť Ochrana prírody.

- Aj napriek dominantnému postaveniu a preferovaniu lesného hospodárstva zo strany štátu (hlavne prostredníctvom LPM Ulič) v regióne **dlhodobo pokračuje trend vyst'ahovalecva a vyľudňovania a nedochádza k žiadnemu zlepšeniu zamestnanosti** a ekonomickej situácie (región naďalej upadá).¹⁷⁹

Aktuálny trend obhospodarovania lesov predovšetkým v NP Poloniny, ale aj v rámci celého okresu Snina, žiaľ, **neponúka pozitívne vyhliadky na rozvoj regiónu, nárast zamestnanosti či diverzifikáciu činností v lesnom hospodárstve**. Navyše, aktuálna prax má dokázateľne **negatívny dosah na ochranu prírodných hodnôt** na tomto území. Ak nedôjde k zásadným zmenám v lesnom hospodárstve, je reálne očakávať, že **situácia v regióne sa bude ďalej iba zhoršovať**.

Pozitívny scenár

Aby regionálny rozvoj mohol byť postavený na trvalo udržateľnej ochrane a ekonomickom využití prírodných a kultúrnych hodnôt regiónu, lesné hospodárstvo by malo pomôcť vytvoriť podmienky, ktoré by toto smerovanie umožňovali. **Lesné hospodárstvo by teda malo byť integrálnou súčasťou tohto konceptu a jeho činnosť by sa mala zameriavať na podporu cieľov smerujúcich k takto definovanému rozvoju územia**. Z krátkodobého hľadiska by tieto činnosti mali byť **zamerané na transformáciu subjektov hospodáriacich v záujmovom území** (predovšetkým na území plánovanom ako nárazníková zóna národného parku) s cieľom prechodu z pestovania lesov vekových tried podrastovým hospodárskym spôsobom na prírode blízkemu pestovaniu lesov cez účelový alebo výberkový hospodársky spôsob. Z dlhodobého hľadiska je dôležité zamerať sa na **diverzifikáciu činností hospodáriacich subjektov smerom k poskytovaniu rôznych produktov a služieb** (nielen drevnej hmoty) pre narastajúci počet návštevníkov tohto územia, ktorý by mal kompenzovať vyššie náklady na prírode blízke obhospodarovanie lesov prípadne na obmedzenie hospodárenia. V prechodnom období je samozrejme nevyhnutné **mať k dispozícii finančné mechanizmy podporujúce túto transformáciu**.

Momentálne hlavným a plošne najvýznamnejším vykonávateľom lesníctva v okrese Snina je štát v podobe štátnych podnikov. Napriek rozsahu táto forma správy územia je súčasťou úpadku regiónu, neumožňuje dostatočný regionálny rozvoj, čiastočne zabezpečuje spomalenie úpadku, avšak z dlhodobého hľadiska ide o neperspektívny postup. Priamy rozpor s rozvojovým konceptom na báze prírodného turizmu si bude vyžadovať **priame zaangažovanie a aktivity vlády v rámci celkového prestavenia štátnej správy územia a prehodnotenia priorít a hospodárskych rámcov**.

Vo všeobecnosti je obzvlášť kritický **vplyv náhodnej ťažby na lesné spoločenstvá a predmet ochrany**, keďže ide o plošne a časovo neregulovanú činnosť s charakterom veľkoplošného odlesnenia. Negatívny vplyv bol preukázaný najmä na spoločenstvách vo väzbe na mŕtve drevo (saproxylické druhy) a spoločenstvách citlivé na narušenie lesného kontinua.¹⁸⁰ Z krátkodobého hľadiska nie je v záujmovom území vysoký predpoklad na vznik rozsiahlych kalamitných narušení (premnoženie podkôrneho hmyzu), najmä z dôvodu relatívne prirodzeného druhového zloženia lesných porastov s prevahou listnatých drevín, zo strednodobého a z dlhodobého hľadiska je vysoké riziko narušenia lesných porastov najmä vetrom, prípadne v kombinácii s klimatickými zmenami a možnými vlhkosťnými extrémami. Samotný **vznik kalamitnej situácie nie je pre predmet ochrany rizikový, problémom je eventuálne spracovanie kalamity s priamym devastačným dosahom na predmet ochrany, ekosystémové funkcie územia a vysoko negatívnym vplyvom na atraktivitu a potenciál na využitie v rámci predkladaného rozvojového rámca**.

Riešenie tohto problému vyžaduje zmenu kategorizácie lesov v jadrovej a nárazníkovej zóne, optimálne na úroveň lesov osobitného určenia so striktným vylúčením akejkoľvek formy náhodnej ťažby (momentálne nerealizovateľné z dôvodu dikcie zákona o lesoch).

Jadrová zóna

V jadrovej zóne národného parku sa nevykonávajú žiadne hospodárske zásahy. Je potrebné vytvoriť plán, podľa ktorého by sa rozloha jadrovej zóny postupne v dlhodobom horizonte zväčšovala až na úroveň v súlade s medzinárodným štandardom (IUCN). Štátne pozemky by boli do budúcej jadrovej zóny priradené podľa plánu bezodkladne, súkromné postupne podľa dohody s vlastníkami na základe férových kompenzácií (optimálne formou zmluvného vzťahu medzi štátom a vlastníkom územia). V rámci ochrany lesných biotopov by mali byť do prísnej ochrany zahrnuté biotopy všetkých lesných vegetačných stupňov vyskytujúcich sa na území NP Poloniny, a teda aj porasty s dominantným zastúpením duba, predovšetkým v katastri obce Ulič a Stakčín.

¹⁷⁹ Pozri tematické oblasti Komunitný rozvoj a Lokálna ekonomika.

¹⁸⁰ Thorn et al. 2017. <https://goo.gl/sE84cg>

Nárazníková zóna

V nárazníkovej zóne národného parku budú dočasné zásahy zamerané na priblíženie sa k prirodzenému stavu lesa, to znamená účelným hospodárskym spôsobom formou jednotlivého a skupinového výberu stromov presvetliť príliš husté porasty tak, aby v nich bolo viac svetla a porasty sa diferencovali. Tiež je vhodné udržiavanie lokálnych čistín, prípadne bezlesia. Takúto štruktúru je možné dosiahnuť aktívnymi zásahmi, ktoré by však mali byť dočasné, keďže len imitujú vytváranie štruktúry krajiny, ktorá by tu mala vzniknúť prirodzene.

Zonácia a manažment územia

Čo sa týka lesného hospodárstva, ale aj organizačnej štruktúry pri hospodárení v chránenom území typu národný park, príkladom by nám mohla byť prax v **poľskom Bieszczadskom národnom parku**, ktorý má takmer totožnú rozlohu ako NP Poloniny. **Celé územie, ktoré je vo vlastníctve štátu, je v správe jednej organizácie, ktorá zabezpečuje jeho celkový manažment.** Aj napriek výskytu len malej časti pralesov v celom národnom parku (len okolo 2 100 ha¹⁸¹) je v súčasnosti v národnom parku chránených **v bezzásahovom režime až 70 % všetkých lesov.**¹⁸² **Na ostatnom území prebieha aktívny manažment smerujúci k zabezpečeniu cieľov ochrany prírody v národnom parku na báze účelového výberu.**

Ak by sme si za **základ budúcej zonácie pre NP Poloniny** stanovili dokumentáciu, ktorá vznikla pri vyhlásení Biosférickej rezervácie Východné Karpaty alebo pri vyhlásení UNESCO Karpatských bukových pralesov (plochy jadrovej a nárazníkovej zóny sa v oboch prípadoch značne prekrývajú), náklady na takéto riešenie pozostávajúce z prenájmu všetkých týchto pozemkov bez ohľadu na formu ich vlastníctva (cena vychádza z ponuky ŠOP SR pre pozemkové spoločenstvá nad Starinou z roku 2018) by dnes predstavovali sumu okolo **1,34 mil. € za rok** (pre plochu podľa zonácie UNESCO z roku 2007), **resp. 1,57 mil. € za rok** (pre plochu podľa zonácie Biosférickej rezervácie z roku 1992) – pozri tabuľka. Väčšiu časť týchto pozemkov v súčasnosti vlastní štát a spravuje ich LPM Ulič, ktorý by peniaze určené na prenájom týchto pozemkov mohol dostať ako účelovú dotáciu pri zvýšených nákladoch na hospodárenie v nárazníkovej zóne národného parku.

Návrh vymedzenia jadrovej a nárazníkovej zóny v zmysle návrhov z roku 1993 a 2007:

	Jadrová zóna (ha)	Nárazníková zóna (ha)	Ročný prenájom (EUR)
Biosférická rezervácia Východné Karpaty (1993)	2 643	14 373	1 572 959
UNESCO Karpatské bukové pralesy (2007)	3 188,4	11 300	1 339 308

Z hľadiska sledovaného cieľa (navrhovaného konceptu rozvoja) je **spôsob obhospodarovania lesov národného parku v súčasnej podobe neudržateľný.** Lesné biotopy tvoria až 90 % územia národného parku, a tak ich stav a spôsob obhospodarovania a využívania rozhodujúcim spôsobom určuje a ovplyvňuje krajinný ráz, prírodné hodnoty územia, rekreačný potenciál, pracovno-sociálne väzby a ekonomické toky. Na základe uvedeného je zrejmé, že zmeniť spôsob obhospodarovania je v súčasnej legislatívnej situácii pomerne zložitá. **Vyžaduje si to úzku súčinnosť a koordináciu orgánov a organizácií ochrany prírody a lesného hospodárstva.**

Za najvhodnejší model zabezpečenia požadovaného cieľa považujeme **vytvorenie verejno-prospešnej organizácie s právnou subjektivitou**, ktorá by spravovala štátne pozemky na území NP Poloniny a v jeho ochrannom pásme (najmä lesný a poľnohospodársky pôdny fond). Jej hlavnou úlohou by malo byť **zabezpečiť ochranu prírodných hodnôt národného parku, území sústavy NATURA 2000 a medzinárodných území vyhlásených na území Polonín.** Zároveň by mala zabezpečiť **prírodne blízke obhospodarovanie lesov v tých častiach parku, kde by uplatňoval aktívny manažment s cieľom diverzifikácie lesného hospodárenia.**

Riešenia pre územia mimo národného parku

Mimo územia národného parku je vhodné uplatňovať **prírode blízke postupy hospodárenia – výberkový a účelový rub – s využitím jemnejších foriem pre zachovanie rozmanitosti prírody, ale aj hospodárneho využitia lesa.** Zároveň je žiaduce prioritovať využívanie zamerané na **vytvorenie a zachovanie esteticky**

¹⁸¹ https://www.bdpn.pl/dokumenty/nauka/2009/roczniki16/art_01.pdf

¹⁸² <http://dzikiezydzie.pl/archiwum/2009/maj-2009/ochrona-przyrody-w-gorskich-parkach-narodowych>

hodnotného krajinného rázu s rekonštrukciou, prípadne vytvorením starých tradičných foriem využitia zeme vhodných aj ako turistické zaujímavosti s historickým odkazom (napr. pasienky, pasienkové lesy s pravidelným vypásaním, míle, tradičné pily, zvernice, chovy vodného vtáctva v okolí dedín – optimálne na princípe prepojenia rôznych foriem využívania (aj poľnohospodárskych) na menších územných jednotkách).

V rámci diverzifikácie lesného hospodárenia v celom regióne sa javia ako vhodné aj nasledujúce možnosti ekonomického využitia lesa a jeho produktov:

- **Agrolesníctvo:** Na projektovom území sa nachádza niekoľko tisíc hektárov bývalých pasienkových lesov bez vhodného manažmentu. Tieto pozemky je možné využiť spolu s príslušnými lúkami na chov hovädzieho dobytku. Presvetlené lesy s lúčkami môžu užiť s nízkymi nákladmi veľký počet dobytku, ktorý by bol chovaný na mäso. Je to tiež spôsob na udržanie biologickej rozmanitosti.¹⁸³
- **Med:** Produkcia medu má v regióne tradíciu a v určitej miere sa stále realizuje. Je potrebné preskúmať, či by nebolo možné výrobu zefektívniť a rozšíriť o ďalšie produkty ako medovinu, včelí vosk, peľ a ďalšie včelárske a súvisiace výrobky. Jednou z podmienok je však pestovanie rozmanitejších lesov.
- **Lesné plody:** Do úvahy prichádzajú najmä huby. Dôležité je zabezpečiť, aby sa nezbierali v jadrovej zóne.
- **Olej z bukvic:** Výroba oleja z bukvic je stará miestna tradícia. Ak by sa obnovila, mohol by to byť zaujímavý lokálny produkt s pridanou hodnotou.
- **Píla a drevovýroba:** Je potrebné hľadať v regióne možnosti širšieho spracovania dreva na rezivo a následne produkty s pridanou hodnotou. S využitím pomerne lacnej pracovnej sily v kombinácii s nižšími nákladmi na prepravu sa tak vytvára predpoklad pre vyššie zhodnotenie.
- **Drevné uhlie:** Tradičná výroba drevného uhlia už u nás neexistuje. Jej rentabilita bude pravdepodobne nízka, no v prípade jej zakomponovania v rámci cestovného ruchu (ako tradičné špecifikum regiónu a lesníctva) sa môže uplatniť. Je to súčasť kultúrneho dedičstva.
- **Palivové drevo:** Vyťažené palivové drevo je dôležité čo najlepšie zhodnotiť na mieste. Nízkokvalifikovaná pracovná sila sa dá využiť pri spracovaní palivového dreva pre miestne potreby (štiepanie, sušenie, ukladanie do paliet).

Zhrnutie a možnosti využitia v rámci riešeného územia na lesných pozemkoch

Podiel HDP lesného hospodárstva predstavoval v roku 2016 len 0,33 % z HDP hospodárstva SR. Tento podiel je však v regiónoch s vysokou lesnatosťou významne vyšší a lesné hospodárstvo, predovšetkým v chudobných regiónoch s málo rozvinutým alternatívnym hospodárstvom, môže predstavovať relatívne významného zamestnávateľa. V prípade bežného hospodárenia však, ako už bolo spomenuté vyššie, okrem slabého potenciálu pre rozvoj takto využívaného regiónu dochádza aj k degradácii prírodných hodnôt, čo je hlavne na území s vysokou zachovalosťou lesných biotopov mrhanie jeho potenciálom. Pritom lesné hospodárstvo môže byť **významným prvkom pri zachovaní prírodných a krajinných hodnôt tohto regiónu ako jeho neoddeliteľná súčasť s historickým presahom a zároveň môže byť aj ekonomicky oveľa výnosnejšie pri súčasnej podpore rozvoja regiónu na báze ochrany prírody a rozvoja turizmu.**

Súčasná finančná nástroje, resp. celková možná **dotlačná politika v lesnom hospodárstve je pre potreby uplatňovania moderných postupov nedostatočná, často neadresná a krátkodobá** (napr. 5-ročná pri tzv. lesnícko-environmentálnych platbách v rámci Programu rozvoja vidieka). Z finančného hľadiska je vhodná **podpora pre súkromných vlastníkov lesov v 5. stupni ochrany** (platby v rámci Programu rozvoja vidieka na územiach NATURA 2000 na lesnom pozemku v 5. stupni ochrany a súčasne aj finančná náhrada podľa zákona o ochrane prírody a krajiny). Ani v tomto prípade to však nie je systémové riešenie. Takmer úplne **absentuje dotlačná politika na koncepčnú podporu prírode blízkeho obhospodarovania lesov. Zákonná možnosť zmluvnej starostlivosti je zo strany štátu v praxi nevyužívaná.** Možnosť podpory takýchto lesníckych postupov v rámci operačného programu Kvalita životného prostredia na roky 2014 – 2020 je len v štádiu prípravy.

Možnosti riešenia je vhodné rozdeliť na opatrenia vhodné pre neštátnych vlastníkov lesných pozemkov a na opatrenia na štátnych pozemkoch.

¹⁸³ Pozri tematická oblasť Poľnohospodárstvo.

Na lesných pozemkoch v obhospodarovaní súkromných vlastníkov lesov:

- Systém musí byť prehľadný, jednoznačný, praxou overený a postavený čo najviac na báze dobrovoľnosti a partnerských vzťahoch.
- Vlastníkom pozemkov musia byť kompenzované ich oprávnené nároky na náhradu za obmedzenia v chránených územiach, resp. vyplývajúce z požiadaviek ochrany prírody v primeranej výške.
- Právomoci a kompetencie nemôžu byť oddelené od zodpovednosti. Zabezpečovanie záujmov ochrany prírody musí byť prenesené aj do zodpovednosti za zachovanie, resp. zlepšovanie stavu chráneného územia, zodpovednosti za následky rozhodnutí či prípadné škody.
- Pri požiadavkách na zmenu obhospodarovania smerom k jemnejším spôsobom hospodárenia musia byť finančné nástroje motivačné.

Na základe uvedeného by v lesoch s požiadavkou bezzásahovosti mali byť **zo strany štátu preferované výkupy pozemkov, zámény pozemkov, prípadne dlhodobé prenájmy pozemkov**. Na územiach s nižším stupňom ochrany v národnom parku, kde sa predpokladá aj vykonávanie hospodárskych činností v lesoch, považujeme za vhodné **využiť zmluvnú starostlivosť**. **Motivovať vlastníkov na prechod na obhospodarovanie lesov, kompenzovať zvýšené náklady, prípadne znížené výnosy**. Systém takejto vzájomnej dohody by mal byť jednoduchý a prehľadný (napr. paušálnou platbou na hektár lesa).

Na štátnych pozemkoch obhospodarovateľ lesa nemôže využívať finančné nástroje dané zákonom o ochrane prírody a krajiny. Rovnako nie je oprávnený žiadateľ na podporu v rámci Programu rozvoja vidieka. Z dlhodobého hľadiska je **najvhodnejším riešením z pohľadu ochrany prírody, ale aj rozvoja celého regiónu vytvorenie jednej silnej organizácie**, ktorá by mala pod správou celé územie vrátane hospodárenia v lesoch s jasne definovanými pravidlami trvalo udržateľného hospodárenia v lesoch a vyčlenením účelových finančných prostriedkov zo štátneho rozpočtu na plnenie zadaných kompetencií.

Z krátkodobého horizontu (10 rokov) je možné využiť možnosti v rámci operačného programu Kvalita životného prostredia a v spolupráci s viacerými zainteresovanými predložiť **projekt na prechod na prírode blízke hospodárenie v lesoch** na spravovanom území. Predkladateľom žiadosti o príspevok by mal byť samotný štátny podnik LPM Ulič v spolupráci so ŠOP SR. V rámci projektu by sa zadefinovali podmienky vykonávania lesohospodárskych činností, ich lokalizácia, obdobie udržateľnosti celého projektu a súčasne by boli stanovené spôsob a výška platby.

Poľovníctvo

Jedným z najdôležitejších ekologických procesov v každom ekosystéme je regulácia populácií rozmanitých druhov organizmov. Bylinožravce regulujú vegetáciu a mäsožravce regulujú početnosť bylinožravcov. Tieto **regulácie majú význam predovšetkým v zachovaní ekologickej stability ekosystémov a formovaní ich špecifickej štruktúry**. Bez regulácií totiž často dochádza k „premnoženiu“ niektorých druhov, čo môže mať za následok vytlačenie ich konkurencie. Napríklad nepasená lúka bez narušenia spoločenstva rastlín pastvou stráca svoju rozmanitosť na úkor konkurenčne silnejších druhov tráv, menej narušenia v lesoch prospieva k šíreniu tieňomilných druhov, ako je buk, na úkor svetlomilných, chýbajúci predátor môže znamenať viac jeleňov na úkor iných bylinožravcov, napríklad zubrov alebo srncov.

Prirodzené vzťahy medzi predátormi, bylinožravcami a vegetáciou sú teda kľúčové pre formovanie štruktúry ekosystémov a ich autoregulačné schopnosti. Človek však svojou činnosťou reguluje stavy bylinožravcov (lov raticovej zveri), rovnako ako aj ich predátorov (priamo lovom aj nepriamo regulovaním počtu koristi). Okrem ťažby dreva preto prispieva k narušovaniu prirodzených procesov v ekosystémoch aj formou lovu. **Dosiahnutie aspoň čiastočne prirodzených vzťahov je v európskych podmienkach náročné** s ohľadom na veľké priestorové nároky veľkých bylinožravcov aj mäsožravcov. Tie dosahujú bežne tisíce hektárov. **Malé chránené územia preto nepostačujú na udržanie prirodzenej hustoty populácií týchto druhov**. Ak by mali byť vytvorené reálne funkčné územia, **mali by dosahovať čo najväčšiu rozlohu a súčasne by mali obsahovať aj nižšie položené lokality**, kde zvieratá obyčajne zimujú. Zóna ochrany zvierat by preto mala byť zložená z dolinových celkov, ideálne z viacerých na seba naväzujúcich dolín.

Pri súčasnej rozdrobenosti poľovných revírov v záujmovom území, kde výmera jednotlivých revírov dosahuje obyčajne 2 – 4 000 hektárov, je na dosiahnutie vyššie spomenutých prirodzených vzťahov v ekosystéme potrebné uvažovať s celým revírom, resp. s viacerými revírmi. V takom prípade môže byť ohrozený záujem

miestnych poľovníkov a môže to vyvolať nesúhlas miestnej komunity. Správny manažment zveri však vytvára predpoklady pre vyšší výnos z lesov. Riešenie by mohlo spočívať:

- vo vzniku väčšieho pilotného územia vo vlastníctve štátu alebo nadácie Aegis, ku ktorému by sa neskôr mohli postupne dobrovoľne pripojiť ďalšie príľahlé územia v prípade, že by bol projekt úspešný a prinášal by očakávané zhodnotenie na báze pozorovania divokých zvierat;
- vo vzniku „združenia“ viacerých poľovných revírov alebo vytvorenie jedného veľkého revíru, ktorého členmi by boli poľovníci zo všetkých pôvodných revírov.

Tento koncept by umožnil **vytvoriť veľkú jadrovú zónu bez poľovania určenú pre pozorovanie divokých zvierat a prírody a súčasne by umožnil v rámci toho istého revíru vytvorenie nárazníkovej zóny určenej na lov**. S ohľadom na predpokladanú veľkú populáciu zveri v jadrovom území by dochádzalo k značnej migrácii do okolia a tým aj možnosti odlovu zveri na uspokojenie potrieb všetkých poľovníkov s právom poľovať v nárazníkovej zóne.

Rizikami sú najmä:

- predpokladaná neochota poľovníkov vytvoriť jedno poľovné združenie,
- konflikty s legislatívou poľovného hospodárstva (normované kmeňové stavy zveri), lesného hospodárstva (škody na lesných porastoch v prípade, že lesy nebudú určené na prirodzený vývoj) a poľnohospodárstva (v nárazníkovej zóne).

Navrhujeme preto v prípade vzniku tohto konceptu:

- zaradiť relevantné množstvo lesov ale aj bezlesia do bezzásahového režimu,
- pestovať v nárazníkovej zóne čo najsvetlejšie lesy (potravná ponuka pre zvieratá a priblíženie sa prirodzeným lesom), aj keď by to malo byť na úkor výnosu z dreva,
- vytvoriť aj špeciálny **fond z príjmov z lovu a pozorovania zveri, ktorý by bol určený na kompenzáciu prípadných škôd a realizáciu preventívnych opatrení** (elektrické ohradníky a pod.).

Pre rozvoj regiónu postavený na divokej prírode a zvieratách budú teda v budúcnosti riziká a nevýhody tohto manažmentu poľovníctva vyvážené príjmami z pozorovania a poplatkového lovu zveri, prípadne z predaja produktov z ulovenej zveri na týchto miestach.

Požiadavky na zmeny legislatívy

- Zmeniť zákon o lesoch tak, aby mohlo byť dosiahnuté nižšie zakmenenie, ako je predpísané zákonom.
- Upraviť legislatívu ohľadom náhodnej ťažby, tá je nežiaduca v jadrovej a nárazníkovej zóne.
- Umožniť v chránených územiach vyššie ako normované kmeňové stavy zveri ako formu manažmentu krajiny na zachovanie biodiverzity.
- Zlepšiť možnosti na využívanie výberkového hospodárskeho spôsobu. Podľa zákona o lesoch § 18 ods. 1 písm. b) sa uvádza, že výberkový hospodársky spôsob sa uplatňuje tam, kde existujú vhodné podmienky alebo kde je možné také podmienky vytvoriť. Teoreticky je ho po právnej stránke možné uplatňovať voľne podľa možností, ale chýba záväznosť, napr. využitie tohto spôsobu v závislosti od stupňov ochrany a vypracovanie modelov hospodárenia pre výberkový spôsob.
- Zabezpečiť koncepčné zosúladenie kompetencií súvisiacich s obhospodarovaním chránených území.
- Upraviť dotačnú politiku v rámci lesného hospodárstva, aby motivovala k vyššej aplikácii prírode blízkeho obhospodarovania.
- Zabezpečiť, aby ŠOP SR pri schvaľovaní PSoL pre lesy v chránených územiach mala širšie možnosti presadiť opatrenia zabezpečujúce priaznivý stav biotopov a druhov chránených živočíchov na pozemkoch v správe štátu a aby bola v prípade súkromných pozemkov schopná po dohode s vlastníkom ponúknuť primeranú a štátom garantovanú náhradu za obmedzenie hospodárenia v záujme väčšej ochrany prírody.

Poľnohospodárstvo

Stručný opis východísk a aktuálneho stavu

Poľnohospodárstvo horských oblastí dlhodobo zápasí s existenčnými problémami, ktoré sa týkajú aj okresu Snina. Hlavnými príčinami zaostávania produkcie a efektivity výroby oproti úrodnejším oblastiam Slovenska a západným krajinám sú nedostatok úrodnej pôdy, nepriaznivé klimatické podmienky, svahovitý terén, chýbajúca modernizácia a investície. Prebytok potravín na európskych trhoch a následne nízke výkupné ceny sú príčinou nerentability jej výroby v horských oblastiach. Aj z tohto dôvodu sme svedkami poklesu stavov hospodárskych zvierat, úbytku poľnohospodárskej pôdy (zarastanie plôch náletovými drevinami – stromami a krami) aj poklesom zamestnania v tomto odvetví. Dá sa teda reálne očakávať, že **pokračovaním v nastavenom (súčasnom) trende v poľnohospodárstve sa situácia v tomto segmente reálne zhorší, čo bude mať priame dosahy aj na iné oblasti života** v okrese Snina.

Takmer celé územie okresu Snina je súčasťou flyšového pásma, ktoré je typické menej úrodnými pôdnymi druhmi a zvýšenými nárokmi na vstupy. V rámci pôdneho fondu prevažuje hnedá lesná pôda kambizem,¹⁸⁴ v najvyšších polohách podzol.¹⁸⁵ Na riečnych nivách sa nachádza nivná pôda fluvizem¹⁸⁶ a na sprašiach pod Vihorlatom ilimerizovaná pôda luvizem.¹⁸⁷ Z klimatického hľadiska má územie charakter podhorskej a horskej oblasti. **Poľnohospodársky pôdny fond okresu Snina predstavuje výmeru 24 345 ha, z toho 18 422 ha sú trvalo trávnaté porasty a 5 924 ha je orná pôda**, čo predstavuje 24,33 % zornenie.¹⁸⁸ **Skutočne obhospodarovaná** výmera obhospodarovanej pôdy je pritom len **17 653 ha**. Takmer **7 000 ha pôdy sa nevyužíva** a v súčasnosti zarastá, prípadne je zarastená krovitou a stromovou vegetáciou.

V poľnohospodárskej výrobe okresu **v súčasnosti pretrváva extenzívny¹⁸⁹ spôsob rastlinnej a živočíšnej výroby charakteristický nízkymi hektárovými úrodami a nízkou úžitkovosťou hospodárskych zvierat** (stav hospodárskych zvierat v okrese k 31. 1. 2016: hovädzí dobytok celkovo 4 335 ks, z toho kravy 2113 ks, ošípané 575 ks, ovce 3 072 ks a kozy a capy 442 ks; kravy sú pritom hlavné hospodárske zvieratá v oblasti a po prepočítaní na plochu pripadá jedna krava na viac ako 10 ha poľnohospodárskych pozemkov, čo poukazuje na obrovský deficit a nevyužitý potenciál územia). Tento aktuálny stav, žiaľ, odzrkadľuje dlhodobý **nekoncepčný prístup k rozvoju poľnohospodárstva** v regióne. Regiónu by pritom výrazne pomohla revitalizácia ekologicky akceptovateľnej poľnohospodárskej výroby.

Ďalší zdroj¹⁹⁰ uvádza nasledujúcu štruktúru poľnohospodárskeho pôdneho fondu (v ha):

Okres	PP	OP	CHM	VIN	ZAH	SAD	TTP
Snina	25 346	5 377	-	-	809	5	19 154
Prešovský kraj	381 988	148 571	-	23	10 823	1 942	220 627

Vysvetlivky: PP (poľnohospodárska pôda), OP (orná pôda), CHM (chmelnica), VIN (vinohrad), ZAH (záhrada), SAD (ovocný sad), TTP (trvalý trávny porast)

Napriek rozdielnym absolútnym hodnotám sa všetky zdroje zhodujú vo vysokom zastúpení trvalo trávnatých porastov a v nízkom podiele ostatných zložiek. Vytvárajú sa tým predpoklady na zameranie poľnohospodárskej výroby. Významným prvkom ovplyvňujúcim možnosti rozvoja poľnohospodárskej výroby je pritom kvalita pôdy. Podľa Pôdneho portálu¹⁹¹ v okrese Snina **prevládajú menej kvalitné pôdy**, ktoré výrazným spôsobom obmedzujú zaradenie niektorých náročných plodín.

¹⁸⁴ <http://old.agroporadenstvo.sk/rv/poda/kambizem.htm>

¹⁸⁵ <http://old.agroporadenstvo.sk/rv/poda/podzol.htm>

¹⁸⁶ <http://old.agroporadenstvo.sk/rv/poda/fluvizem.htm>

¹⁸⁷ <http://old.agroporadenstvo.sk/rv/poda/luvizem.htm>

¹⁸⁸ Konceptia rozvoja cestovného ruchu mesta Snina na obdobie rokov 2012 – 2021

¹⁸⁹ Spôsob, pri ktorom sa zvyšujú celkové výnosy rozširovaním plochy poľnohospodárskej pôdy a nie výnosnosťou plodín

¹⁹⁰ Štruktúra pôdneho fondu k 1. 1. 2012 podľa Štatistickej ročenky o pôdnom fonde v SR, Bratislava, ÚGKaK SR, 2012

¹⁹¹ http://www.podnemapy.sk/portal/reg_pod_infoservis/bh/bh.asp

Zastúpenie kategórií bodových hodnôt pôd:

Okres	Zastúpenie kategórií bodových hodnôt (%)										Bodová hodnota (body)
	0 – 10	11 – 20	21 – 30	31 – 40	41 – 50	51 – 60	61 – 70	71 – 80	81 – 90	91 – 100	
Snina	0,89	4,93	38,34	6,35	27,49	17,71	3,15	1,14	-	-	37,81
Prešovský kraj	1,55	14,51	26,88	17,78	21,77	9,73	5,54	2,13	0,12	-	36,29

Poznámka: Vyššie bodové hodnoty vyjadrujú vyšší produkčný potenciál pôdy a nižšie, naopak, nižší produkčný potenciál pôdy.

Z historických prameňov vyplýva, že vzhľadom na prevažne **horský charakter** okresu Snina a vysoký podiel trávnych porastov (lúk a pasienkov) sa v minulosti v tejto oblasti rozvinul predovšetkým **chov dobytka** a oblasť bola typická aj **chovom koní**. Ten súvisel s ťažbou dreva v okolitých lesoch a s potrebou jeho odvozu. Vzhľadom na nepriaznivé pôdno-klimatické podmienky poľnohospodárstvo nedokázalo v plnej miere zabezpečiť obživu obyvateľstva, a preto ľudia často migrovali za sezónnymi prácami do južnejších oblastí Zemplína, resp. riešili nedostatok iných profesiách. Najčastejšie pracovali ako drevorubači, prevážali tovar, zaoberali sa **včelárstvom**, pálením vápna či dreveného uhlia a živili sa aj tkaním.

Rozmanité využívanie poľnohospodárskej pôdy v minulosti, pestrosť vyprodukovaných potravín a s tým súvisiaca rozmanitosť poľnohospodárskej krajiny postupne vystriedala (aj vplyvom minulého režimu) úzka špecializácia na chov hovädzieho dobytka s produkciou mlieka. V 90. rokoch minulého storočia zaznamenávame aj v tomto odvetví **výrazný pokles počtu hovädzieho dobytka a pracovných miest**. Tento stav nezmenil ani vstup Slovenska do Európskej únie a výrazná finančná podpora poľnohospodárstva.

Dominantné postavenie v obhospodarovaní pôdy v súčasnosti si zachovali bývalé družstvá a štátne majetky, ktoré prešli čiastočnou alebo úplnou reštrukturalizáciou a väčšina z nich je v súkromnom vlastníctve. Medzi najväčšie spoločnosti, ktorí v oblasti poľnohospodárstva v regióne pôsobia, patria: **AGRIFOP**, a. s., Stakčín, **AGRO DLHÉ**, s. r. o. (so sídlom v Dlhom nad Cirochou), **ARATTA**, spol. s r. o. (so sídlom v Stakčíne, ktorej 89 % spoluvlastníkom je spoločnosť AGRIFOP, a. s., Stakčín), **AGRIDEA**, s. r. o. (pôsobiaci v Pichnom so sídlom v Sobranciach) a **ROTAX-ARCH**, spol. s r. o. (pôsobiaci v Pčolinom so sídlom v Humennom).

Výnimkou je **Lesopoľnohospodársky majetok Ulič, štátny podnik (LPM Ulič)**, ktorý je naďalej štátnym podnikom a obhospodaruje prevažnú časť poľnohospodárskej pôdy v rámci Národného parku (NP) Poloniny a jeho ochranného pásma (1 996 ha poľnohospodárskej pôdy, z toho necelých 20 % je ornej pôdy)¹⁹². Podnik sa zameriava na chov hovädzieho dobytka, produkciu mlieka a výrobu objemových krmovín. Práve pôda v užívaní LPM Ulič má veľký rozvojový potenciál, najmä vo vzťahu k ekologizácii a výrobe lokálnych potravín v rámci územia národného parku.

V okrese Snina je **minimálne zastúpenie súkromne hospodáriacich roľníkov (SHR) a malých, resp. rodinných fariem** zaoberajúcich sa prevažne chovom hovädzieho dobytka a oviec (napr. v Runine, Klenovej, Ubli, Dúbrave, Pichnom, Parihuzovciach, celkovo však iba do 10 fariem), čo je škoda, pretože práve takíto farmári sú spravidla producentmi rozmanitejších produktov zásobujúcich lokálny trh.

Podľa expertného odhadu dnes **v rámci okresu v poľnohospodárstve pracuje zhruba 400 – 500 ľudí**.

Posúdenie vhodnosti podmienok záujmového územia

Štruktúra a kvalita poľnohospodárskeho pôdneho fondu založená na vysokom podiele trávnych porastov vytvára v širšom rámci predpoklad pre extenzívnejší **chov hospodárskych zvierat a pestovanie kŕmnych a menej náročných hospodárskych plodín**. Je nutné zdôrazniť, že poľnohospodársku činnosť je potrebné zosúladiť s konkrétnymi podmienkami podľa úrodnosti pôdy, sklonu a orientácie terénu, množstva zrážok a pod.

¹⁹² Stav k 31. 12. 2016. Dokument na stiahnutie: <https://goo.gl/BXfMsN>

V oblasti rastlinnej výroby by sa vzhľadom na dominujúce trvalé trávne porasty malo obhospodarovanie týchto plôch zamerať primárne na **rozvoj pasienkarstva**¹⁹³, ale alternatívou môže byť aj **výroba sena** (napr. výroba sena v biokvalite pre trh spoločenských zvierat). Okrem toho by sa výroba mala sústrediť na **produkciu krmovín na ornej pôde**, ktorá bude zabezpečovať výživu a prikrmovanie zvierat mimo vegetačného obdobia. Podmienky tiež umožňujú rentabilnú **výrobu hustosiatych obilnín a zemiakov**. V nadväznosti na tradičnú výrobu je vhodné **pestovanie pohánky**, ktoré má priaznivé podmienky hlavne v Ubľanskej doline. Pestovanie tu má zároveň tradíciu.

Región má vhodné podmienky na rozvoj špeciálnej poľnohospodárskej výroby – ovocinárstva a zeleninárstva. **Ovocinárstvo** je možné zamerať na pestovanie jadrovín (jablone, hrušky) a kôstkovín (slivky, čerešne, višne). Veľmi dobré podmienky sú na pestovanie drobného ovocia (jahôd, ríbezlí). V horších pôdno-klimatických podmienkach sa dobre uplatnia menej rozšírené ovocné druhy (rakytník rašetliakový, arónia čiernoplodá, muchovník, drieň, zemolez, ruža jabĺčková, jarabina sladkoplodá, baza čierna a i.). Vzhľadom na svoju nenáročnosť sú zároveň mimoriadne vhodné aj do systému ekologického pestovania. Je žiaduca obnova sádov, resp. zakladanie nových sádov (pri výsadbe uprednostňovanie tradičných odrôd) a následne výroba lokálnych produktov (napr. ovocných štiav, džemov, sušeného ovocia a pod.), ktorých pridanou hodnotou by mohla byť okrem biokvality aj špecifická regionálna značka.¹⁹⁴

Zeleninárstvo ako oblasť s vyššími nárokmi na manuálnu prácu poskytne možnosť zamestnania aj menej kvalifikovaných pracovníkov. Región má predpoklady na široké spektrum zeleninárskej výroby, napr. koreňovej (mrkva, petržlen a i.), listovej (šalát, čakanka a i.) alebo strukovín (hrach, fazuľa a i.).

V kontexte s relatívne neznečisteným prostredím by mohlo byť v rámci rastlinnej výroby významným zdrojom **pestovanie liečivých a koreninových rastlín**. Vzhľadom na vysokú diverzitu prostredia má potenciál aj **semenárstvo divorastúcich rastlín** s možnosťou obnovy miestnej flóry, ale aj produkcia rôznych spoločensky žiadaných produktov.¹⁹⁵ Reálnou možnosťou je tiež **pestovanie plodín na biomasu**, resp. zužitkovanie neobhospodarovaných plôch.¹⁹⁶

V oblasti živočišnej výroby je tradícia predovšetkým v chove hovädzieho dobytku a koní. Na túto tradíciu je potrebné nadviazať a zamerať sa na extenzívnejšie formy chovu, napr. chov kráv bez trhovej produkcie mlieka, mäsové plemená a výrobu mäsa. V záujmovom území na trvalo trávnatých porastoch je žiaduce vybudovať pasienkové areály. Odporúčané sú domáce plemená (slovenský strakatý dobytok, pinzgauský dobytok), prípadne zahraničné plemená (simenthal, limousine, charolaise, hereford, aberdeen angus).

Chov koní by sa mal realizovať **v súčinnosti s rozvojom vidieckeho turizmu a agroturistiky**. Tradičný je napr. chov huculských koní (huculov). Postupne by bolo vhodné zaviesť aj **chov oviec** alebo **kôz**. Chov oviec sa pritom môže rozvíjať viacerými smermi:

1. intenzívnejším – s orientáciou na dojnú ovce špecializované na spracovanie mlieka a výrobky z ovčieho mlieka (slovenská dojná ovca, cigája – určená na výrobu špeciálnych výrobkov);
2. extenzívnejším – s uplatnením chovu oviec špecializovaných na výrobu mäsa (mäsové plemená, resp. nedojné, ako napr. suffolk, romney marsh a i.) a odchovu jahniat na pastve spolu s matkami, tzv. anglosaským systémom odchovu, pri ktorom sa dosiahne vysoká kvalita mäsa pri nízkych vstupoch a vysokej rentabilite chovu oviec.

Záujmová oblasť poskytuje tiež jedinečné podmienky na **rozvoj agrolesníctva**¹⁹⁷, a to v kombinácii s výrobou palivového dreva alebo sadovníctva s miestnymi odrodami. Špecializovanou činnosťou vhodnou v daných podmienkach severovýchodného Slovenska je aj **rozvoj včelárstva**. V nadväznosti na už predchádzajúcu iniciatívu vychádzajúcu z miestnych podmienok je možnosťou rozvoja regiónu aj **rybníkarstvo**, t. j. vytvorenie vodných plôch za účelom chovu vybraných druhov rýb.

¹⁹³ Hospodárske využívanie pasienkov

¹⁹⁴ Viď kapitola o podpore prostredníctvom regionálnej značky.

¹⁹⁵ <http://plantanaturalis.com/>

¹⁹⁶ <https://www.biomasa.sk/>

¹⁹⁷ <https://akela.mendelu.cz/~xcepl/inobio/skripta/AGLES.pdf>

V rámci diverzifikácie poľnohospodárskej produkcie je vhodné zamerať sa aj na extenzívne **pestovanie húb**, najmä hľivy ustricovej, pečiariky poľnej a i. Pestovanie hľivy ustricovej je nenáročné, pričom ideálne možnosti jej pestovania s minimálnymi nákladmi sú v početných lesíkoch, ktoré sa v regióne nachádzajú na poľnohospodárskej pôde. Podobne nenáročné je „pestovanie“ pečiariky poľnej v prirodzených podmienkach. Ak by sa výraznejšie obnovil chov hovädzieho dobytku na pastve, zvieratá by svojou činnosťou (pasením a prirodzeným hnojením) prirodzene vytvárali vhodné podmienky na šírenie týchto húb. Lúky, kroviny a lesy vyskytujúce sa na poľnohospodárskej pôde sú zdrojom aj ďalších druhov húb, ktoré môžu byť pri zabezpečení vhodných odbytových možností vhodným doplnkovým zdrojom príjmu z poľnohospodárskej činnosti.

Vzhľadom na environmentálne a socioekonomické podmienky územia **odporúčame orientáciu na integrovanú a ekologickú poľnohospodársku výrobu.**¹⁹⁸ V okrese Snina už dnes na väčšine poľnohospodársky využívaných pôdy prevláda činnosť spĺňajúca podmienky ekologického hospodárenia. Trvalé trávne porasty, ktoré pokrývajú 3/4 využívaných pôdy, sa obhospodarujú **bez chemických postrekov a umelých hnojív**, čo sú základné kritériá na zaradenie pozemkov do ekologického poľnohospodárstva.

Problémom, ktorý bráni zaradeniu celých subjektov do ekologického hospodárstva, je manažment ornej pôdy, kde sa v súčasnosti bežne používajú umelé hnojivá a pesticídy. Zmenou hospodárenia na 1/4 pôdy (pri rôznych subjektoch je pomer TTP a OP rozdielny, ale všeobecne platí výrazne prevládajúce zastúpenie TTP) a dodržiavaním priaznivých životných podmienok v chove hospodárskych zvierat by bolo možné prejsť na ekologické hospodárenie celých subjektov. Tento prechod by umožnil **efektívnejšie využitie poľnohospodárskej pôdy s pridanou hodnotou vyprodukovaných produktov** v podobe značky BIO.

Možnosti využitia dotačných mechanizmov v rámci záujmového územia

V záujme ekonomicky efektívneho využitia produkčného potenciálu pôdneho fondu poľnohospodárstva okresu Snina je vhodné využiť podpornú politiku Európskej únie.¹⁹⁹ V tejto súvislosti treba sústrediť pozornosť najmä na:

oddelené priame platby:

- pre oblasti s prírodnými alebo inými osobitnými obmedzeniami,
- zjednodušený režim základnej platby (SAPS nový),
- na poľnohospodárske postupy prospešné pre klímu a životné prostredie (greening),
- pre mladých poľnohospodárov;

viazané priame platby:

- na pestovanie vybraných druhov ovocia s vysokou prácnosťou,
- na pestovanie vybraných druhov zeleniny s vysokou prácnosťou,
- na ekologické poľnohospodárstvo,
- na ochranu biotopov,
- v rámci sústavy Natura 2000,
- na chov bahníc, jariek a kôz,
- na výkrm vybraných kategórií hovädzieho dobytku,
- na kravy chované v systéme s trhovou produkciou mlieka;

prechodné vnútroštátne platby:

- doplnková vnútroštátna platba na dobytie jednotky.

Poskytovanie priamych platieb upravuje nariadenie vlády SR č. 342/2014 Z. z., ktorými sa ustanovujú pravidlá poskytovania podpory v poľnohospodárstve v súvislosti so schémami oddelených priamych platieb v znení neskorších predpisov. V súlade s cieľmi Spoločnej poľnohospodárskej politiky (SPP) v oblasti rozvoja vidieka na obdobie 2014 – 2020 bude potrebné ich využívanie, ako aj využívanie podporenej štátnej pomoci a národných opatrení. Výmera 25 345 ha poľnohospodárskej pôdy, z toho 19 154 ha trvalých trávnatých porastov a 5 377 ha ornej pôdy, vymedzuje potenciálne **možnosti využívania dotačných stimulov v rastlinnej a živočíšnej výrobe** v rámci okresu Snina.

¹⁹⁸ <http://www.mpsr.sk/index.php?navID=1180&navID2=1180&slID=43&id=8644>

¹⁹⁹ <http://www.apa.sk/priame-a-agro-environmentalne-podpory>

Medzi najväčších prijímateľov agrodotácií z Európskeho poľnohospodárskeho záručného fondu (EPZF) a Európskeho poľnohospodárskeho fondu pre rozvoj vidieka (EPFRV) v okrese Snina za rok 2016 patria:²⁰⁰

- **AGRIFOP**, a. s., Stakčín (1 412 311 EUR),
- **Lesopoľnohospodársky majetok Ulič**, š. p. (736 734 EUR),
- **AGRO DLHÉ**, s. r. o. (239 954 EUR),
- **ARATTA**, spol. s r. o. (200 417 EUR),
- **obec Stakčínska Roztoka** (79 246 EUR),
- **PRATUM**, s. r. o., Runina (54 670,22 EUR),
- **Lesopoľnohospodárske a urbárske pozemkové spoločenstvo Ruské** (53 056 EUR),
- **Michal Rožko**, samostatne hospodáriaci roľník (41 373 EUR).

V uvedenom prehľade najväčších prijímateľov agrodotácií chýbajú viaceré významné spoločnosti podnikajúce na území okresu (napr. AGRIDEA, s. r. o., a ROTAX-ARCH, spol. s r. o.). Dôvodom je, že nesídlia v okrese Snina a údaje o dotáciách, ktoré získali, sú kumulované aj za iné okresy, v ktorých podnikajú (dotácie sa podľa verejne dostupných zdrojov²⁰¹ nedajú vyseparovať iba za okres Snina). **V okrese Snina sa pritom poberajú priame platby na celkovú výmeru okolo 17 000 ha obhospodarovanej poľnohospodárskej pôdy v celkovom finančnom vyjadrení zhruba 5 mil. EUR ročne.**

Využitie a podpora tradičných postupov, receptúr a výrobkov

Rozvoj poľnohospodárstva na regionálnej úrovni by mal byť **previazaný s tradičnými postupmi**, ktoré nadväzujú na historický kontext územia a sú miestnym ľuďom známe, resp. blízke. Žiaduce je **podporiť hlavne malých a stredných podnikateľov a výrobu lokálnych produktov** (vychádzajúc z existujúcich dobrých príkladov), napr.:

- pestovanie pohánky (napr. Jozef Chomanič, Kolonica),
- chov oviec a výrobu kvalitných ovčích syrov (napr. AGRO DLHÉ, s. r. o., Dlhé nad Cirochou),²⁰²
- výrobu syrov, sušených húb, mäsových výrobkov (napr. AJC, o. z., Snina),
- výrobu ručne lepených pirohov (napr. HANY Ulič, s. r. o., Ulič),²⁰³
- výrobu prírodných ovocných sirupov (napr. Vlčie sirupy, Ulič),²⁰⁴
- chov hovädzieho dobytku (napr. Farma na starom mlynisku, Pichne),
- resp. ďalšie, ktoré majú skôr charakter remesiel.

Devízou miestnej poľnohospodárskej činnosti sú **potravinárske výrobky vychádzajúce z tradičných lokálnych receptúr**²⁰⁵, ako napr. pirohy, holubky, mačanka, bobaľky alebo pascha.

Príklady dobrej praxe

Ekologické poľnohospodárstvo na Slovensku sa postupne rozvíja. Na uľahčenie rozvoja v tejto oblasti je možné inšpirovať sa už zavedenými a dobre fungujúcimi farmami či drobnými podnikateľmi, ktorí medzi sebou často spolupracujú, resp. angažujú sa v rámci rôznych záujmových organizácií, v združeníach či partnerstvách na podporu ekologického poľnohospodárstva na Slovensku.

Uvádzame zaujímavé príklady z oblasti ekologického poľnohospodárstva, ktoré má na zreteli ochranu prírody:

- Ekotrend Slovakia²⁰⁶,
- BIO spotrebiteľ²⁰⁷,
- NATURALIS SK²⁰⁸,

²⁰⁰ Finančný rok 2016 obsahuje platby od 16. 10. 2015 do 15. 10. 2016. <http://www.apa.sk/prijimatelia-z-epzf-a-epfrv>

²⁰¹ <http://www.apa.sk/>

²⁰² <http://www.farmadlhe.sk/>

²⁰³ <http://pirohy.eu/vyrabaju-tony-pirohov/>

²⁰⁴ <http://mmmsirupy.eu/>

²⁰⁵ www.po-kraj.sk/sk/kraj-ponuka/ankety-sutaze/tradicna-chut/recepty a dokument na stiahnutie: <https://goo.gl/PZSmnr>

²⁰⁶ www.ecotrend.sk

²⁰⁷ www.biospotrebiteľ.sk/bio-magazin/magazin-ekologicke-polnohospodarstvo.htm

²⁰⁸ www.naturalis.sk

- Agrokarpáty²⁰⁹,
- Sad Lívia²¹⁰,
- BIOAPIS-SK Včelia farma²¹¹,
- Slow Food Tatry²¹²,
- Ekofarm²¹³,
- Farmlandia²¹⁴,
- Biofarma Charolais²¹⁵.

Ako dobrý príklad úspešného podnikania v ekologickom poľnohospodárstve a agroturistike na Slovensku by sme mohli uviesť spoločnosť TBS, a. s., a jej **Biofarmu CHAROLAIS** a **Agropenzión ADAM**.²¹⁶ Táto spoločnosť hospodári na výmere približne 400 ha v katastrálnom území obcí Podkylava, Moravské Lieskové a Krajné v okrese Myjava v Trnavskom kraji. Klimatické podmienky v tomto regióne sú podobné podmienkam v okrese Snina. Rovnako sú porovnateľné aj pôdne podmienky, kde sú limitujúcim faktorom chudobné pôdy neumožňujúce rozvoj intenzívneho poľnohospodárstva. V tomto kontexte sa majitelia rozhodli zamerať na rozvoj ekologického hospodárenia. Spoločnosť je od r. 2002 registrovaná v systéme ekologického poľnohospodárstva a od r. 2005 je držiteľom certifikátu, ktorý jej umožňuje umiestňovanie rastlinných a živočíšnych produktov ako výrobkov ekologickej poľnohospodárskej výroby.

Prevádzka Biofarmy Charolais sa zameriava na **chov hovädzieho dobytka a koní**. Z plemien hovädzieho dobytka sa orientujú na menej náročné plemená mäsového typu charolais a simental, resp. v chove majú zaradené aj plemeno škótsky náhorný dobytok (highland cattle). Celkove chovajú približne 150 ks hovädzieho dobytka za rok. Zvieratá sú celoročne vo výbehoch, resp. na pastve, okrem zimných mesiacov, t. j. od polovice decembra do polovice apríla. Počas zimy sú ustajnené v prístreškoch, z ktorých je voľný prístup na pasienkové plochy. V zimných mesiacoch sú zvieratá kŕmené senom a lucerno-trávnou senážou. Tá sa používa aj na prikrmovanie, hlavne na jar. Väčšinu plôch, z ktorých sa získava krmivo, tvoria pasienky. Časť pozemkov sa periodicky obnovuje (každé 4 až 5 rokov) a zakladá sa ďatelinovo-trávnou miešankou (prevažne lucerno-trávna). V medziobdobí (1 rok) sa pestuje kukurica na siláž. Telenie prebieha viac-menej bez účasti človeka a následne sú chované teľatá s matkami. Na farme sa venujú aj chovu ušľachtilých koní, akými sú muránsky norik, ardénsky kôň, hucul, furiozo a lipican. Hlavným výrobkom farmy je teľacie mäso. Kone sú využívané na jazdenie (na koňoch, resp. na koči).

Okrem farmy spoločnosť prevádzkuje **Agropenzión Adam**, ktorý disponuje ubytovacou kapacitou **53 lôžok a 18 prísteliek** (4 jednolôžkové izby, 15 dvojlôžkových izieb, 4 dvojlôžkové apartmány, 2 trojlôžkové apartmány, 1 päťlôžkový rodinný apartmán). Okrem ubytovania, domácej gastronómie a domácich gastroproduktov (**domáci chlieb, posúchy, nakladaná zelenina, slivkový lekvár** a i.) ponúka aj wellness služby (bazén, sauna, masáže) a športové a kultúrno-spoločenské vyžitie. Celá podnikateľská činnosť spoločnosti je v súčinnosti oboch zložiek (farmy a penziónu) zameraná na **poskytovanie služieb v agroturistike a vo vidieckom turizme**. Je zároveň podporená organizovaním rôznych podujatí (napr. otvorenie pasienkovej sezóny), **školy v prírode** a doplnkovým zázemím pre návštevníkov (napr. galéria historickej poľnohospodárskej techniky, jazda na koňoch alebo bicykloch do okolitej prírody). Prevádzku farmy aj penziónu zabezpečuje celkovo **40 zamestnancov** vrátane manažmentu. V sezóne priberajú ďalších 4 – 5 pracovníkov, najmä pre potrebu konzervovania krmovín.

Vhodným príkladom uvedomelého využívania krajiny na poľnohospodárske účely je aj neformálne medzinárodné združenie **Slow Food**,²¹⁷ združujúce potravinové komunity po celom svete, ktoré produkujú **dobré, čisté a férové potraviny s dôrazom na ich kvalitu, pôvod, férovú cenu a trvalo udržateľný spôsob výroby**. Slow Food podporuje model poľnohospodárstva založený na opätovnom objavovaní **hodnoty lokálnosti, krátkeho**

²⁰⁹ www.agrokarpaty.com

²¹⁰ www.sadlivia.sk

²¹¹ www.biomed.sk

²¹² <http://www.slowfoodtatry.sk/>

²¹³ www.ekofarm.sk

²¹⁴ www.farmlandia.sk

²¹⁵ <http://www.penzion-adam.sk/biofarma.html>

²¹⁶ <http://www.penzion-adam.sk/vitajte.html>

²¹⁷ <https://www.slowfood.com/slowneurope/wp-content/uploads/ING-food-sust.pdf>

distribučného reťazca, tradície miestnej výroby a lokálnej spotreby. Medzi hlavné zásady hospodárenia Slow Food patrí **obmedzenie chemikálií, pesticídov a umelých hnojív** na nevyhnutné minimum alebo úplne eliminovanie intenzívneho hospodárenia a geneticky modifikovaných plodín vrátane krmív, **uprednostňovanie lokálnych odrôd plodín a plemien pri živočíšnej výrobe** v súlade s welfare požiadavkami.²¹⁸

Slow Food zároveň **prepája miestne poľnohospodárstvo s cestovným ruchom, kultúrными a vzdelávacími aktivitami** a pomáha pochopiť dôležitosť ochrany životného prostredia aj vo vzťahu k poľnohospodárstvu.²¹⁹

Tradičnú **lokálnu gastronómiu z čerstvých lokálnych surovín od malých producentov a zážitkovú gastronómiu spojenú s návštevou producenta a farmy** pritom považuje za súčasný celosvetový trend aj v oblasti cestovného ruchu. Slow Food podporuje a organizuje **predajné miesta** – miestne trhy, kam si chodia ľudia nakúpiť regionálne tradičné remeselné potraviny, posediť si s priateľmi, najesť sa a stráviť príjemný čas. Okrem toho, že ponúkané potraviny majú lokálny pôvod, sú sezónne a predáva ich ten, kto ich aj vyrába. Ceny sú férové pre producenta aj kupujúceho.

Vo svete existuje viacero príkladov dobre uplatnenej praxe Slow Food iniciatív **v chránených územiach**, pretože ich spoločnou témou je ochrana biodiverzity.²²⁰ V talianskom Národnom parku Po Delta²²¹ sa napríklad venujú chovu úhorov a ich tradičnému spracovaniu. V regionálnom parku Auvergne vo Francúzsku chovajú špecifické plemeno hovädzieho dobytka a produkujú kvalitné syry.²²² V Katalánsku, v Národnom parku Serra de Collserola²²³, podporujú spoluprácu s miestnymi farmármi zameranú na znovuoobnovenie pôvodnej mozaikovej štruktúry a biodiverzity územia národného parku. Mnohé národné parky v Európe si zároveň vytvorili vlastnú **značku kvality, vzťahujúcu sa na lokálne produkty**, ktorá im umožňuje podporovať **sociálny a hospodársky rozvoj a činnosti v súlade s ochranou životného prostredia**.²²⁴

Ako vybrané príklady zo zahraničia možno spomenúť napr. spoločnosť Organic Nature²²⁵ z Portugalska, ktorá sa venuje pestovaniu húb, alebo spoločnosť SlaniMuscel z Rumunska,²²⁶ ktorá sa zaoberá zberom a spracovaním ovocia a húb z lesov alebo z ekologických fariem.

Podpora prostredníctvom regionálnej značky

Jednou z účinných podporných aktivít v rámci rozvoja regiónu (nielen v oblasti poľnohospodárstva) je aj **certifikácia regionálnou značkou**. Tá by mala byť určená **pre remeselné alebo umelecké výrobky, potraviny alebo prírodné produkty, zážitky a služby**. Žiadosť o udelenie regionálnej certifikácie by sa mala realizovať na regionálnej úrovni. Hodnotiť by sa mali viaceré faktory, a to hlavne kvalita a ekologická bezchybnosť, pôvod výroby v regióne, vlastnosti výrobku, ako je tradícia, ručná výroba či potenciál stať sa atraktívnym regionálnym suvenírom. Výrobky by sa mali dať zakúpiť nielen lokálne (u samotného výrobcu, v turistických informačných centrách, na recepciách ubytovacích zariadení či v miestnych turistických bodoch záujmu a podobne), ale ich ašpiráciou by malo byť dostať sa na trh mimo regiónu, a to nielen z dôvodu byť tzv. marketingovým „komunikátorom“ regiónu, ale aj pre zdroj ďalšieho príjmu pre výrobcu. Najväčší priestor na „export“ z regiónu vzniká v tzv. potravinovom a umeleckom (remeselnom) odvetví.

Značky regionálnych produktov, v širšom kontexte označované ako regionálne značky, sa začali používať v roku 2008, keď Regionálne environmentálne centrum Slovensko skoncipovalo prvé tri značky (Malé Karpaty, Záhorie a Kysuce). Následne došlo k útlmu aktivít až do roku 2012, keď boli do registra ochranných známk zapísané ďalšie dve značky (Ponitrie a Hont²²⁷), ktoré na národnej úrovni aj v súčasnosti koordinuje **Národná sieť**

²¹⁸ Vytvorenie podmienok, v ktorých sú hospodárske zvieratá chránené pred fyzickou a psychickou nepohodou a v ktorých môžu realizovať svoje prirodzené správanie.

²¹⁹ <https://www.slowfood.com/slowlife/en/topics/agriculture/>

²²⁰ Rozmanitosť živočíšnych alebo rastlinných druhov.

²²¹ www.parcodeltapo.it

²²² <http://www.auvergne-tourism.com/articles/the-auvergne-cheese-trail-104-2.html>

²²³ <http://www.parcnaturalcollserola.cat/en>

²²⁴ https://www.slowfood.com/slowlife/wp-content/uploads/150220-Factsheet-biod_ENG_bassa.pdf

²²⁵ www.organicnature.eu

²²⁶ www.slanicmuscel.com

²²⁷ <http://www.produkthont.sk/>

slovenských miestnych akčných skupín (NSSMAS).²²⁸ K významnému pokroku v označovaní regionálnych produktov na Slovensku došlo v roku 2014, keď boli pripravené ucelené koncepcie na používanie ďalších piatich značiek (Malodunajsko-Galantsko²²⁹, Karsticum²³⁰, Podpoľanie²³¹, Gemer-Malohont a Kopanice²³²).

Aktuálne je na Slovensku zaregistrovaných **11 regionálnych značiek** (Hont, Podpoľanie, Ponitrie, Karsticum, Malodunajsko-Galantsko, Kopanice, Záhorie²³³, Gemer-Malohont, Novohrad, Nitrava a Pohronie). Ako dobrý príklad zavedenia regionálnej značky môžeme uviesť **regionálne produkty Kopanice a Záhorie**,²³⁴ medzi ktoré patrí napr. myjavský pršút, sviatočná klobása svaman, myjavské bio surové kravské mlieko či myjavské buchtičky.

Podľa platnej metodiky sa v systéme regionálnych značiek na Slovensku certifikujú:

- **potraviny a poľnohospodárske produkty** (mäso, mlieko, syry, víno, chlieb, zelenina a pod.),
- **prírodné produkty** (kvetiny, bylinky, huby, lesné ovocie, med, čaje a pod.),
- **remeselné výrobky** (tkané, kožené, textilné, drevené, hlinené, kovové, sklenené a pod.),
- **ubytovacie a stravovacie služby**,
- **zážitky** (kultúrne podujatia, vzdelávacie aktivity a pod.).

V rámci verejnej diskusie bol zvolený jednotný dizajn logotypu, ktorým sú označované regionálne produkty a služby na Slovensku. Okrem toho boli prijaté štyri minimálne zásady pre certifikáciu regionálneho produktu alebo služby: tradícia, miestna surovina, ručná práca, jedinečnosť.

Príklady logotypu:

Metodika certifikácie je prevzatá z Českej republiky, kde sú dokonca regionálne značky zastrešené Asociáciou regionálnych značiek (celkovo 26 regionálnych značiek).²³⁵ Certifikovaný subjekt (výrobca alebo poskytovateľ služby) získava **práva na používanie značky po splnení stanovených certifikačných kritérií**. Žiadosť o získanie regionálnej značky u miestnej autority je posudzovaná certifikačnou komisiou po ukončení výzvy na predkladanie žiadostí o pridelenie značky. Výzva je spravidla vyhlasovaná jedenkrát ročne. Po schválení žiadosti je certifikovanému subjektu udelený certifikát, ktorý ho oprávňuje používať značku dva roky. Obnova certifikátu je platná na ďalšie tri roky od skončenia platnosti predchádzajúceho certifikátu.

Čiastková SWOT analýza

Silné stránky

- odľahlý pokojný región bez znečistenia životného prostredia
- nízky vplyv chemizácie v poľnohospodárstve
- vysoký podiel trvalých trávnatých porastov ako dobrý predpoklad na rozvoj ekologického hospodárenia
- vysoké zastúpenie rozptýlenej zelene (stromy, kry, lesíky)

²²⁸ <http://nssmas.eu/o-regionalnom-znaceni/>

²²⁹ <http://www.masdudvah.sk/regionalny-produkt/>

²³⁰ <http://www.karsticum.sk/>

²³¹ <http://www.produkt.podpolanou.sk/>

²³² <http://www.kopanice.regionalneprodukty.sk/>

²³³ <http://www.zahorie.regionalneprodukty.sk/>

²³⁴ <http://www.regionalneprodukty.sk/>

²³⁵ <http://www.regionalni-znacky.cz/>

- dostatok čistej vody
- nezamestnanosť ako potenciál pre zamestnanie miestnych ľudí v rámci potrieb poľnohospodárstva
- kladný vzťah miestnych ľudí k hospodáreniu na pôde (väčšina ľudí si v malom niečo chová a pestuje)
- ideálne podmienky na ekovčelárenie a chov mäsového dobytku
- vhodné podmienky na rozvoj vidieckeho turizmu a agroturistiky

Slabé stránky

- ľudské zdroje – nedostatok kvalifikovaných a motivovaných ľudí
- problematický prístup k pôde v prípade záujmu o hospodárenie
- rozdrobené vlastníctvo pôdy
- nízka diverzifikácia poľnohospodárskej činnosti
- nedostatok malých a mladých farmárov
- slabá možnosť umiestniť na trh produkty za rentabilnú cenu
- chýbajúce služby a infraštruktúra vo vzťahu k využitiu agroturistiky a vidieckeho turizmu
- chýbajúce prevádzky, odbytové miesta, kde by najmä malí farmári mohli umiestniť svoje produkty
- málo úrodnej pôdy – miesto na pestovanie náročnejších plodín
- nízka atraktivita zamestnania v poľnohospodárstve
- neexistencia regionálnej značky v poľnohospodárstve a potravinárstve

Príležitosti

- zvyšovanie biodiverzity v krajine uplatňovaním tradičných a ekologických postupov
- prechod na ekologické poľnohospodárstvo
- rastúci trend ekologického životného štýlu
- rastúci dopyt po tradičných a ekologických potravinách
- záujem o cestovný ruch (agroturistika a vidiecky turizmus) a jeho rastúci význam doma aj vo svete
- umiestnenie vyrobených produktov na lokálnych trhoch, vďaka čomu sa očakáva zvýšenie návštevnosti regiónu
- rastúca kúpyschopnosť domáceho obyvateľstva
- nevyužívané alebo málo využívané poľnohospodárske pozemky
- využitie zarastených plôch na vytváranie pasienkových lesov, získanie palivového dreva a rozvoj agrolesníctva
- diverzifikácia poľnohospodárskej výroby (napr. ovocie, bylinky, huby a i.)
- včelárenie, chov mäsového dobytku

Ohrozenia

- zabehnuté štruktúry a neochota ľudí meniť sa
- nedostatok mechanizmov na reformu, transformáciu zaužívaného spôsobu hospodárenia
- nedostatok kapitálu a kvalifikovaných ľudí
- problémy s kúpou a prenájmom pôdy
- nedostatočná, resp. nevhodná legislatíva a poľnohospodárska a dotačná politika

Opis dvoch scenárov možného vývoja

Negatívny scenár

V okrese Snina napriek pomerne štedrej dotačnej podpore zo zdrojov EÚ (každoročne prichádza do okresu zhruba 5 mil. eur z programu rozvoja vidieka) dlhodobo **nedochádza k rozvoju poľnohospodárstva, ale naopak k jeho stagnácii a postupnému úpadku. Neefektívne využívanie priamych dotácií** (zameraných na výmeru obhospodarovanej plochy) vyhovuje najmä veľkým poľnohospodárskym subjektom, ktoré dlhodobými prenájmi pozemkov (spravidla od drobných spoluvlastníkov a Slovenského pozemkového fondu) majú zabezpečené dominantné postavenie v regióne bez významnejšej konkurencie. Sprievodným javom tohto stavu je **klesajúci počet pracovníkov a nízke mzdy v poľnohospodárstve, pokles stavov hospodárskych zvierat a produkcie, úbytok poľnohospodárskej pôdy a v neposlednom rade strata záujmu (najmä zo strany**

mladých ľudí) o farmárčenie. Množstvo užívaných plôch je dnes obhospodarovaných **len za účelom čerpania dotácií**, a to spravidla formou mulčovania bez akejkolvek produkcie a praktického využitia. S úpadkom poľnohospodárstva, ktoré v minulosti zohrávalo dôležitú úlohu v rámci lokálnej ekonomiky tohto regiónu, súvisí aj **pokles vidieckeho obyvateľstva**. Súčasný trend využívania územia (nielen v poľnohospodárstve, ale aj v lesníctve) je skôr o prežívaní a neriešení danej situácie a ak sa nič zásadné v najbližších rokoch nezmení, je reálne očakávať **rapídne zhoršenie situácie v regióne** (vyľudňovanie, ekonomické zaostávanie, zvyšovanie nezamestnanosti a prehlbovanie sociálnych rozdielov obyvateľstva atď.).

Pozitívny scenár

Jednou z alternatív využívania územia je práve tento koncept rozvoja regiónu, ktorý komplexne navrhuje spôsob rozvoja vidieckych oblastí okresu Snina s dôrazom na územie NP Poloniny tak, aby sa posilnila jeho prírodná hodnota a využil jeho potenciál v rámci ekonomického rozvoja celého regiónu. Poľnohospodárstvo je synergickou súčasťou celého konceptu a manažment poľnohospodárskej pôdy by mal byť zameraný na **vytváranie čo najlepších životných podmienok pre voľne žijúce živočíchy a rastliny a krajinársky prítiažlivú krajinu ideálnu na oddych, rekreáciu ľudí a zážitky vo voľnej prírode**. Nemenej dôležitou úlohou poľnohospodárstva by mala byť **produkcia kvalitných prírodných potravín** zásobujúcich miestny trh s potenciálom rozšíriť sa do ďalších regiónov Slovenska a do zahraničia.

Na realizáciu vytýčených cieľov a jednotlivých činností tohto konceptu z pohľadu rozvoja poľnohospodárstva je potrebné rozčleniť záujmové územie na:

- **prioritné** – územia katastrov v NP Poloniny, ktoré majú veľkú prírodnú hodnotu a patria medzi turisticky vyhľadávané destinácie (najmä katastre obcí Nová Sedlica, Runina a Zboj) a tiež územie nad vodárenskou nádržou Starina (katastre siedmich bývalých obcí); na týchto územiach je vhodné, resp. žiaduce začať s realizáciou tohto konceptu a jeho pilotných projektov najskôr;
- **dôležité** – územia katastrov v NP Poloniny, ktoré majú do budúcna rozvojový potenciál (Topoľa, Ulič, Kolbasov, Uličské Krivé, Ruský Potok a Príslop); v Uliči navrhujeme ponechanie mliečnej farmy, ktorá dosahuje kvalitné výsledky v úžitkovosti pôvodného plemena slovenské strakaté;
- **ostatné** – územia v okrese Snina, ktoré môžu postupne prevziať preverenú a fungujúcu možnosť, resp. riešenia využívania územia.

Aby sa poľnohospodárstvo stalo zaujímavým a opäť sa rozvíjajúcim odvetvím v regióne, navrhujeme:

- **zrealizovať projekt pilotnej (modelovej) ekofarmy** zameranej na aplikáciu ekologických princípov a postupov poľnohospodárskej praxe,
- **vytvoriť lokálny poľnohospodársky fond** na podporu rozvoja ekologického poľnohospodárstva,
- **vyčleniť pôdu Slovenského pozemkového fondu** začínajúcim a malým farmárom,
- **vytvárať priaznivé podmienky pre mladých a malých farmárov v okrese Snina,**
- **vytvoriť regionálne školiace a poradenské stredisko** pre začínajúcich, ale aj fungujúcich poľnohospodárov,
- **podporovať diverzifikáciu a ekologizáciu** poľnohospodárstva,
- **podporiť vznik výkupní a prevádzok** na spracovanie produktov z prvovýroby,
- **podporiť legislatívne zmeny**, ktoré by umožňovali malým a rodinným farmám predávať svoje produkty priamo spotrebiteľovi a do maloobchodnej siete,
- **urýchlene realizovať pozemkové úpravy,**
- **zaviesť regionálnu značku** pre kvalitné prírodné produkty a potraviny.

Realizácia navrhovaných opatrení by mala **prispieť k zastaveniu úpadku** poľnohospodárskej činnosti v regióne a v súčinnosti so systémovými zmenami v rámci konceptu prírodného turizmu by zároveň mala **podporiť jeho celkový rozvoj**. Je reálne očakávať **rast stavov hospodárskych zvierat, rozmanitosť vyrábaných produktov, prílev investícií, vznik nových pracovných miest, zvýšenie atraktivity zamestnania a rastu miezd** v odvetví. Ekologizácia poľnohospodárstva by zároveň mala **zlepšiť stav životného prostredia, priniesť perspektívu pre vidiek a pomôcť regiónu zvýšiť jeho atraktivitu** (nielen pre turistov, ale aj pre ľudí, ktorí hľadajú dobré miesto na bývanie a pre svoj život). Navrhované opatrenia majú šancu byť replikovateľné aj v iných regiónoch.

Návrh konkrétnych pilotných projektov a riešení

Pilotná ekofarma

Poľnohospodárstvo v záujmovom regióne je zamerané najmä na produkciu mlieka a s tým súvisiace činnosti podľa zaužívanej praxe. Myslíme si, že súčasný spôsob hospodárenia nevyužíva dostatočne potenciál, ktorý daná krajina ponúka. Preto **navrhujeme vytvoriť pilotnú farmu, ktorej cieľom by bolo uviesť do praxe spôsoby hospodárenia, ktoré budú kombináciou tradičného a prírodného hospodárenia v súlade so súčasnými poznatkami.** Súčasťou farmy by mala byť aj **agroturistika, vidiecky turizmus s možnosťou pozorovania voľne žijúcich zvierat.**

Dominantnou zložkou farmy na výmere niekoľko sto hektárov by mali byť **pasienky pre celoročný chov mäsového dobytku** vhodného do daných klimatických polôh (napr. slovenské strakaté, limousine, highlander, aberden angus). Celá plocha by bola oplotená elektrickým ohradníkom s jedným drôtom, ktorý by nepredstavoval výraznú prekážku pre voľne žijúcu zver (prax ukázala, že takto oplotené plochy zver bežne využíva). Ide o **ideálny manažment trvalých trávnych porastov so zachovaním a s rozvojom biodiverzity a s minimálnymi ekonomickými nákladmi.** Výsledným produktom bude produkcia kvalitného mladého hovädzieho mäsa s prioritným predajom priamo na farme (obchod, reštaurácia), prípadne v blízkom okolí. Na celej ploche by mal byť vylúčený lov zveri a postupne by sa tu mali vytvoriť ideálne podmienky na život voľne žijúcich zvierat. Na územiach, kde sa dlhodobo neloví zver, dochádza prirodzene k strate ich plachosti, čo umožňuje návštevníkom (v našom prípade návštevníkom národného parku a farmy) časté a pomerne jednoduché **pozorovanie zvierat** (existuje množstvo príkladov zo zahraničia, ale aj zo Slovenska, napr. v TANAP-e, kde sa nepoľuje na kamzíky, je možné pozorovať tieto zvieratá na krátku vzdialenosť, čo prináša turistom nevšedné zážitky).

Dôležitou časťou územia farmy by mali byť tzv. **pasienkové lesy**. Je to riedky až veľmi riedky les s plodonosnými stromami (najmä dubmi, bukmí, prípadne vysokokmennými ovocnými stromami). Takýto les bol a na niektorých miestach Európy je stále využívaný ako pastvina pre ošípané alebo dobytok s produkciou potravy na zemi (tráva a huby) a zároveň v korunách stromov (v podobe žaluďov, bukvic, orechov a ovocia, ktoré po dozretí padajú na zem a sú výživnou potravou pre spomínané druhy hospodárskych zvierat). V produktivite aj v biodiverzite je tento typ biotopu (prírodného životného priestoru) veľmi významný, keďže tu môžu existovať druhy lesných aj nelesných spoločenstiev. Pasienkový les je krásny aj z estetického hľadiska – pripomína park a mohutné stromy a nízka spásaná vegetácia sú ideálnym miestom na prechádzky. Priestor na vytvorenie pasienkových lesov vidíme na poľnohospodárskej pôde zarostenej lesom, ktorý v záujmovom území zaberá veľké plochy. Príklad takéhoto lesa dnes možno vidieť napr. v chránenom areáli Gavurky²³⁶ v okrese Zvolen. Ide o zachovalý dubový háj s približne 200- až 400-ročnými dubmi. V rámci manažmentu je toto územie extenzívne spásané stádom hovädzieho dobytku.

Súčasťou farmy by mal byť aj **ovocný sad**, ktorý by mal byť vysadený na ploche niekoľkých hektárov a tvorený najmä pôvodnými druhmi a odrodami rastúcimi v regióne (genofondová banka). Ďalšou časťou sadu by mali byť aj nové druhy a odrody ovocných drevín, ktoré sa v minulosti nepestovali, ale majú možnosť využitia v budúcnosti (napr. zemolez, aktinídia, arónia, rakytník a i.). Jednotlivé ovocné druhy a odrody by sa tu mali aj rozmnožovať a rozširovať v širšom okolí. Produkcia tu vypestovaného ovocia by sa mala predávať na farme, prípadne na lokálnom trhu pod regionálnou značkou (pozri kapitola o podpore prostredníctvom regionálnej značky). Do budúcnosti je žiaduce vybudovať prevádzku na lokálne spracovanie ovocia a výrobu produktov z ovocia (napr. muštov, džemov, sušeného ovocia a pod.). Inšpiráciou môže byť ovocný sad Španie²³⁷ v Chránenej krajinskej oblasti Biele Karpaty, kde bol tradičným manažmentom obnovený starý jablono-slivkový sad, ktorého plodiny sú využívané na ďalšie spracovanie (výrobu jablkového muštu a džemov).

²³⁶ <https://zurnal.pravda.sk/reportaz/clanok/459544-prebudime-stredoveku-krajinu/>

²³⁷ <https://ozpangaea.wordpress.com/aktualne/>

Vidiecky ráz krajiny okresu Snina a zvlášť NP Poloniny s ochranným pásmom, pokrytý pestrými lúčnymi a lesnými ekosystémami, vytvárajú ideálne podmienky na **rozvoj ekovčelárstva** s produkciou vysokokvalitného medu s možnosťou predaja aj na európskych trhoch. Chov včiel na pilotnej farme má slúžiť najmä na propagáciu a vzdelávanie existujúcich aj budúcich včelárov a takisto na produkciu medu v biokvalite. Včelárenie vnímame ako veľmi perspektívne odvetvie, ktoré je **v súlade s ekologickým rozvojom regiónu**. Kvalitné včelárske produkty, ale aj ostatné produkty miestneho poľnohospodárstva **v biokvalite** navyše môžu zároveň pomôcť propagovať región.

Množstvo potokov tečúcich z hôr je možné využiť na **vybudovanie malých jazierok a rybníkov** zameraných na extenzívny chov rýb (napr. pstruhy, jalce, čereble, kapry a i.). Malé vodné plochy, citlivo včlenené do krajiny, budú krajinársky a biologicky hodnotnou súčasťou farmy.

Kone, kedysi hojne zastúpené hospodárske zvieratá, sa v súčasnosti z územia takmer vytratili. Význam chovu koní v budúcnosti vnímame perspektívne pre pozitívny vplyv, týkajúci sa udržiavania nelesných spoločenstiev a podpory biodiverzity. Kôň pri spásaní uprednostňuje iné druhy tráv a bylín ako dobytok, čím pomáha spestrovať lúčny ekosystém a potláča šírenie drevnej vegetácie. Využitie koní v agroturistike je veľmi obľúbené a putovanie na koni po krajine je vyhľadávanou turistickou atrakciou. Dôkazom je aj veľký záujem o jednodňové exkurzie aj viacdňové putovanie na koňoch Východnými Karpatami.²³⁸ Chov koní by sa preto mal stať neoddeliteľnou súčasťou navrhovanej farmy.

Uvedené činnosti, ktoré navrhujeme realizovať na pilotnej farme, pokladáme pre ďalší rozvoj poľnohospodárstva a cestovného ruchu v regióne okresu Snina vo všeobecnosti za kľúčové. Poľnohospodárstvo je pritom široké odvetvie a žiaduce sú aj ďalšie činnosti, na ktoré sú v regióne vhodné podmienky, napr. pestovanie zeleniny, bylín, zemiakov, húb, pohánky, maku, obilnín, chov hydiny, kôz, oviec, ošpaných atď.

Za ideálne miesto na realizáciu projektu pilotnej farmy považujeme poľnohospodárske pozemky v katastrach obcí Nová Sedlica a Runina, prípadne Zboj. Na vznik farmy je potrebný výkup pozemkov v kombinácii s dlhodobým prenájomom pozemkov.

Na začiatok je potrebné **nájsť a zamestnať minimálne 5 vhodných odborných pracovníkov** (minimálne po jednom) so zameraním, resp. špecializáciou na chov mäsového dobytku, ovocinárstvo (so špecializáciou na pôvodné odrody), včelárstvo, starostlivosť o krajinu (vodné plochy, pasienkové lesy) a chov koní. Títo pracovníci by nemali mať na starosti len manažment farmy, ale mali by zároveň propagovať jednotlivé činnosti v regióne a vzdelávať ľudí v oblasti biopoľnohospodárstva.

Predpokladané náklady na uskutočnenie projektu pilotnej farmy budú závisieť od rozsahu realizácie a môžu sa pohybovať v rozmedzí 500 000 až 1 000 000 EUR. Vybudovanie funkčnej farmy odhadujeme v období do 5 rokov. Po tomto období by mali byť jednotlivé činnosti sebestačné a ziskové. Farma by mala vytvoriť nielen spomínané odborné pracovné miesta, ale aj **ďalších zhruba 15 pomocných pracovných pozícií**, pričom by sa mohla stať významným lokálnym zamestnávateľom. Priamo pri farme by mohli vzniknúť súvisiace zariadenia využívajúce produkty vyrobené na farme (ako napr. obchod, reštaurácia, sušiareň, prevádzka na spracovanie ovocia a i.), v rámci ktorých by sa vytvorili ďalšie pracovné miesta.

Lokálny poľnohospodársky fond

Jedným z nástrojov na podporu rozvoja ekologického poľnohospodárstva v dotknutom regióne by mohlo byť vytvorenie lokálneho **poľnohospodárskeho fondu**, ktorý by spravoval poľnohospodársku pôdu vo vlastníctve štátu, v súčasnosti v správe Slovenského pozemkového fondu (SPF). SPF v okrese Snina v súčasnosti prenájíma pozemky (zhruba 5 000 ha poľnohospodárskej pôdy) hlavne dvom dominantným subjektom – LPM Ulič (2 686 ha) a AGRIFOP (2 314 ha). Celková výmera prenájímaných pozemkov od štátu v okrese pravdepodobne presahuje 7 000 ha. Doplnujúcou možnosťou by bolo odkúpenie poľnohospodárskej pôdy za prijateľnú cenu od neštátnych vlastníkov, ktorí ju nevyužívajú ani v budúcnosti neplánujú obhospodarovať. Po

²³⁸ http://www.aevis.org/nase-aktivity/rozvoj-prirodneho-turizmu/exkurzie/po_vlcich_stopach/

vykonaní pozemkových úprav by sa takto spravovaná pôda stala účinným prostriedkom na rozvoj vidieka okresu Snina. Pôda v správe a/alebo vlastníctve fondu by bola následne rozdeľovaná (prenajímaná) do dlhodobého nájmu záujemcom o hospodárenie na základe podmienok fondu (napr. podmienky ekologickej výroby, diverzifikácie, vytvárania pracovných miest, výroby produktov s pridanou hodnotou a i.). Týmto opatrením by bolo možné vytvoriť **desiatky nových pracovných miest priamo v poľnohospodárskej výrobe a následne by vznikli aj ďalšie pri spracovávaní a predaji poľnohospodárskych produktov**. Príjmy z takéhoto prenájmu by sa dali využiť na **ďalší rozvoj poľnohospodárskej výroby** (napr. na vybudovanie, resp. rozšírenie kapacity alebo modernizácie rôznych spracovateľských prevádzok, prípadne na zvyšovanie prírodnej hodnoty územia budovaním jazierok, výsadbou ovocných stromov, vytváraním pasienkových lesov a i.).

Dôležitou úlohou poľnohospodárskeho fondu by bola aj **priama pomoc farmárom hlavne pri predaji, distribúcii, marketingu či certifikácii** biopotravín a produktov z regiónu. Ďalším poslaním fondu (aj v spolupráci s pilotnou farmou) by malo byť vzdelávanie a poskytovanie poradenstva pre začínajúcich aj súčasných farmárov.

Regionálna značka pre lokálne produkty

Regionálne značky sa zavádzajú ako jedna z možností účinnej **podpory miestnej ekonomiky so zameraním na zvýšenie odbytu miestnych vysokokvalitných výrobkov a služieb**. Ide pritom o **miestne a regionálne výrobky, ktoré sú výnimočné svojou väzbou na región, na jeho charakter, tradície, kultúru či históriu a svojou jedinečnosťou majú veľký potenciál v rozvoji vidieckeho cestovného ruchu**. Regionálne značky vo všeobecnosti zaručujú pôvod produktu z určitého regiónu, **využívanie miestnych surovín a uchovanie tradičných výrobných postupov a receptúr**. Ako pridanú hodnotu nákupu regionálnych produktov konzumenti vnímajú podporu miestnych výrobcov a tým pomoc rozvoju regiónu, uchovávaníu jeho tradícií a zvykov. Samotným výrobcom regionálna značka umožní odlíšiť svoje produkty od konkurenčných a získať tak pridanú hodnotu „značkového produktu“, za ktorú sú spotrebitelia ochotní zaplatiť spravidla vyššiu cenu.

Záujmové územie v rámci okresu Snina zatiaľ takouto regionálnou značkou, ktorá by certifikovala miestne produkty alebo služby, nedisponuje. V rámci pilotného projektu preto navrhuje **zhodnotiť potenciál a reálne možnosti zavedenia a využitia regionálnej značky**.

Cestovný ruch

Stručný opis aktuálneho stavu

Všeobecná východisková situácia

Podľa medzinárodných organizácií je **odvetvie cestovného ruchu najrýchlejšie rastúcim odvetvím vo svete a očakáva sa jeho ďalší rast na úrovni 3,9 % ročne**, čo súvisí s viacerými trendmi v spoločnosti, v životnom štýle, disponibilnom voľnom čase, príjmami a pod. V roku 2016 odvetvie globálne vygenerovalo 7,6 trilióna USD, čo predstavuje 10,2 % globálneho HDP a v globálnej ekonomike zabezpečovalo každé desiate pracovné miesto. Do roku 2027 bude podporovať až 380 miliónov pracovných miest. Cestovný ruch je dôležitým odvetvím aj pre EÚ. Pracuje v ňom 2,3 milióna prevažne malých a stredných podnikov s 12,3 miliónmi pracovníkov. Cestovný ruch je odvetvie s výrazným multiplikačným efektom²³⁹ aj na iné odvetvia, a preto v mnohých národných ekonomikách predstavuje dôležitý ekonomický nástroj štátnych príjmov a lokálnej zamestnanosti. Jeho ekonomický rozvoj závisí však od viacerých premenných, ako je napr. politická situácia, dostupnosť územia, počasie, kvalita služieb, kvalita ponuky atď., a preto musí byť riadený prierezovo a multisektorovo, čo sa na Slovensku dosť výrazne podceňuje.

Podľa aktuálnych trendov sa očakáva, že ľudia budú cestovať kratšie, ale častejšie. Jedna z troch ciest bude perspektívne ďaleká (v závislosti od potreby a motívu cesty). Vplyvy cestovného ruchu sa geograficky ešte rozšíria. Z toho vyplývajú nemalé ekologické riziká, ale i **značné ekonomické príležitosti pre odľahlé regióny**, ktoré sú často štrukturálne postihnuté alebo nikdy nevykazovali významnejšiu ekonomickú aktivitu. Postavenie regenerácie odľahlejších vidieckych regiónov na ekonomike cestovného ruchu je na Slovensku chápané ako určitý experiment. Pritom z viacerých hľadísk **cestovný ruch predstavuje jeden z významných nástrojov tvorby lokálnej zamestnanosti** v periférnych oblastiach, akým je riešené územie okresu Snina. V závislosti od ponuky cestovného ruchu však nemusí byť dominantným a jediným.

Východisková situácia v regióne Snina

Riešené územie bolo v minulosti súčasťou **historického regiónu Zemplín**. V zmysle *Regionalizácie cestovného ruchu SR (2005)*²⁴⁰ je označené ako **región Horný Zemplín**, ktorý má z pohľadu svojho potenciálu **nadregiónálny význam** daný najmä nasledujúcimi turistickými bodmi záujmu: vodná nádrž Domaša, drevené kostolíky, Múzeum moderného umenia Andyho Warhola v Medzilaborciach, Sninské rybníky, chránená krajinná oblasť (CHKO) Vihorlat a národný park (NP) Poloniny. Územne sú do regiónu Horný Zemplín priradené okresy **Humenné, Medzilaborce, Michalovce (len mesto Strážske), Snina, Stropkov a Vranov nad Topľou**. Z pohľadu foriem cestovného ruchu má podľa tohto dokumentu perspektívu na rozvoj najmä: **letný pobyt pri vode a vodné športy, letný pobyt v horskom a lesnom prostredí, pešia turistika, poznávanie kultúrno-historických pamiatok**. Priemerný potenciál má aj pobyt na vidieku, cykloturistika a návšteva podujatí.

V uvedenom dokumente bola v roku 2005 z pohľadu vývoja trhovej pozície regiónu a jeho konkurencieschopnosti uvedená nasledujúca charakteristika, ktorá je s výnimkou budovania lyžiarskych stredísk aktuálna aj po 12 rokoch: *„Región má v súčasnosti len minimálne využívanie pre cestovný ruch. Aj rozsahom obmedzené kapacity sú veľmi málo využívané. V minulosti hlavná atrakcia letnej rekreácie – vodná plocha Veľká Domaša – si vyžaduje modernizáciu vybavenosti, ale aj riešenie problému nízkej hladiny vody. Popri tejto vodnej ploche možno turisticky zužitkovať neporušenosť lesných porastov a tiché lokality, architektúru drevených kostolíkov, múzeum Warholovcov. Vzhľadom na klimatické podmienky možno na vhodných terénoch prevádzkovať menšie a stredné lyžiarske areály, ktoré po otvorení nových hraničných prechodov do Poľska môžu byť komerčne úspešné. Napriek vzdialenej polohe od rozhodujúcich trhov možno v tomto regióne rozvinúť turizmus lákajúci návštevníkov z iných častí Slovenska a priľahlého zahraničia.“*

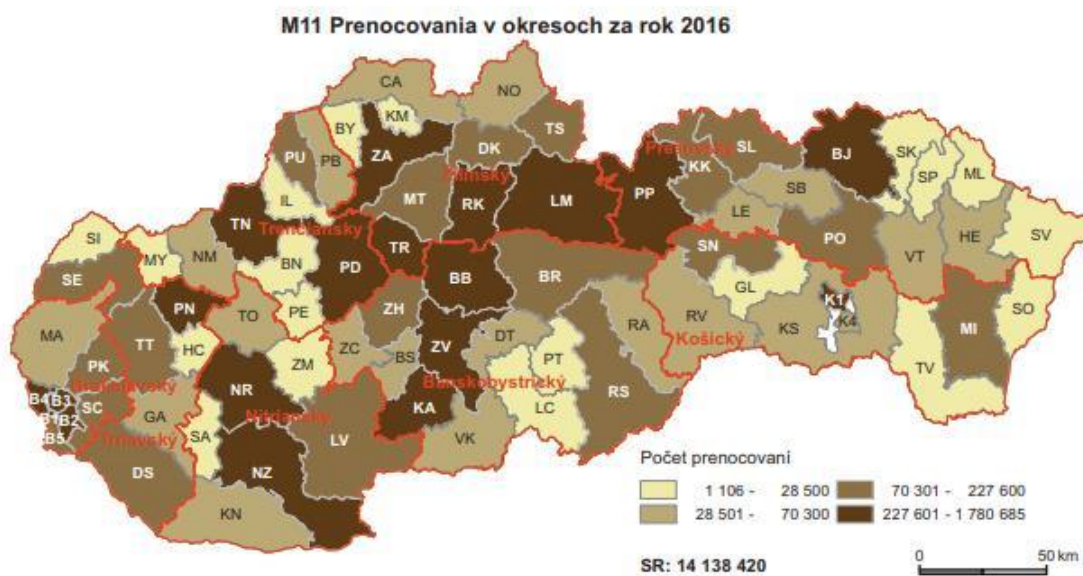
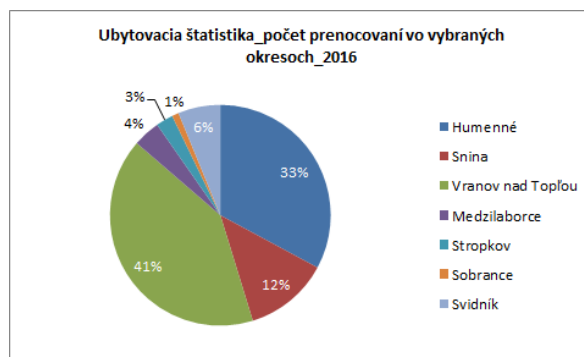
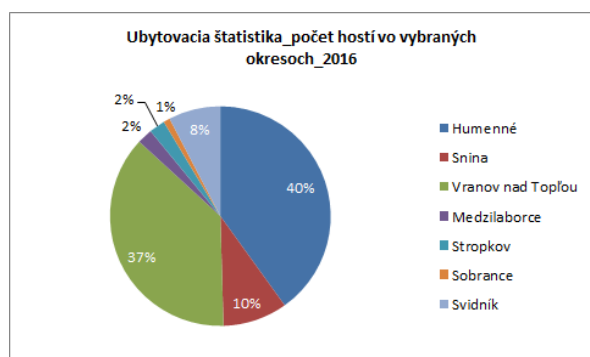
²³⁹ Veľkosť multiplikačného efektu cestovného ruchu vyjadruje podľa C. Halla a A. Lewy (2009) číselný koeficient, ktorý meria množstvo príjmov vygenerovaných v domácej ekonomike dodatočnou jednotkou vydanou návštevníkom v cestovnom ruchu.

²⁴⁰ <http://www.telecom.gov.sk/index/index.php?ids=102432>

Nasledujúce porovnanie poukazuje na pozíciu okresu Snina vo vzťahu k susedným okresom regiónu Horného Zemplína, a to z pohľadu počtu hostí a prenocovaní vygenerovaných ubytovacími zariadeniami v okrese Snina.

	Okresy						
	Snina	Medzilaborce	Humenné	Vranov nad Topľou	Stropkov	Svidník	Sobrance
Počet hostí	5 104	1 202	21 626	20 129	1 263	4 108	518
Prenocovania	13 600	4 354	36 083	45 115	2 761	6 799	1 106

Zdroj: Štatistický úrad SR, 2016

Zdroj: Správa o hospodárskom vývoji v krajoch SR, 2016

Zaujímavé územie okresu Snina má potenciál stať sa zaujímavou turistickou destináciou najmä vďaka kombinácii jedinečného prírodného a kultúrneho dedičstva. Okrem biokúpaliska na Sninských rybníkoch, ponuky peších turistických trás a cyklotrás lokalizovaných v NP Poloniny a CHKO Vihorlat a **výnimočnej svetovej hodnote UNESCO Karpatských bukových pralesov (KBP)** sa tu nachádzajú drevené chrámy východného obradu, vojnové cintoríny, jedinečná história Rusínov a Park tmavej oblohy Poloniny (minimálne svetelné znečistenie).

Podľa oficiálnych štatistických údajov Štatistického úradu SR od ubytovacích zariadení v okrese Snina má cestovný ruch od roku 2012 nasledujúci vývoj (ubytovacia štatistika):

Ukazovateľ ubytovacej štatistiky	Okres Snina / mesto Snina				
	2012	2013	2014	2015	2016
Počet ubytovacích zariadení	17 / 9	17 / 9	17 / 9	17 / 7	19 / 7
Počet lôžok	501 / 434	466 / 310	487 / 309	427 / 233	566 / 333
Využitie lôžok v %	11,2 / 12,0	13,2 / 14,9	12,4 / 12,8	14,9 / 16,5	9,7 / 11,4
Tržby s DPH v EUR (podiel mesta Snina v %)	224 573 / 75,84 %	228 916 / 78,27 %	190 841 / 66,3 %	167 429 / 61,5 %	172 681 / 60,3 %
Počet návštevníkov	6 065 / 4 096	6 448 / 4 307	6 241 / 3 817	5 935 / 3 162	5 104 / 2 775
z toho zahraniční	24,9 % / 28,5 %	25,1 % / 27,5 %	19,4 % / 23,3 %	14,4 % / 15,4 %	15,9 % / 22,7 %
Počet prenocovaní	15 385 / 10 228	19 980 / 14 407	16 038 / 10 196	17 689 / 10 538	13 600 / 8 716
z toho zahraniční	27,2 % / 32,5 %	25,1 % / 25,7 %	28,1 % / 35,4 %	23,1 % / 28,5 %	27,7 % / 38,4 %
Počet nocí	2,54 / 2,50	3,10 / 3,35	2,57 / 2,67	2,98 / 3,33	2,66 / 3,14
z toho zahraniční návštevníci	2,77 / 2,84	3,10 / 3,12	3,72 / 4,06	4,78 / 6,15	4,63 / 5,31

Zdroj: Štatistický úrad SR, 2012 - 2016

Najčastejším dôvodom návštevy záujmového územia je pešia turistika v NP Poloniny a CHKO Vihorlat, ktorú vyhľadávajú najmä slovenskí, českí a poľskí turisti (tvoria 90 % všetkých návštevníkov), pričom navštevujú predovšetkým tieto lokality:

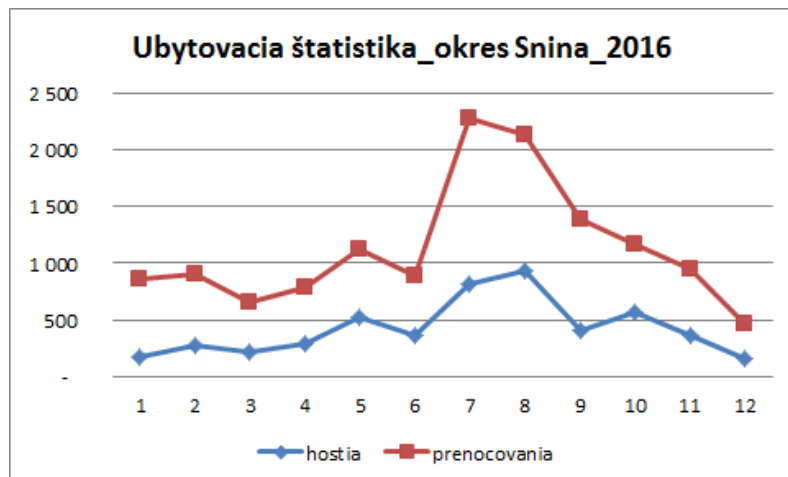
- **Sninský kameň**, považovaný za najkrajší vyhladkový bod vo Vihorlatských vrchoch,
- Veľké Vihorlatské jazero (**Morské oko**) a Malé Vihorlatské jazero (Malé Morské oko) sopečného pôvodu,
- **Kremenec**, trojcíp Slovenska, Poľska a Ukrajiny,
- **Národná prírodná rezervácia (NPR) Rjaba skala**, najkrajší vyhladkový bod Polonín,
- **Ďurkovec** a **Pľaša**, najrozsiahlejšie a prírodovedecky najcennejšie lúky nad hornou hranicou lesa s výskytom východokarpatských druhov,
- **Karpatské bukové pralesy**, predovšetkým **Stužica** (dostupná z Novej Sedlice), **Havešová** (dostupná len so sprievodcom NP Poloniny) a **Vihorlat** (dostupný zo Zemplínskych Hámrov).

O návštevnosti záujmového územia neexistujú objektívne a komplexné štatistické údaje. Hlavným dôvodom je, že v záujmovom území nie je zabezpečený komplexný zber ani vyhodnocovanie týchto údajov oficiálnou autoritou na riadenie cestovného ruchu. Správa NP Poloniny na svojom území takéto aktivity rovnako nevykonáva a na území NP Poloniny nemá inštalované žiadne elektronické ani iné sčítacie zariadenia. Návštevnosť CHKO Vihorlat je Správou CHKO Vihorlat meraná len na jednej z piatich vstupných brán, na prístupovej ceste k Morskému oku (od Remetských Hámrov, okres Sobrance), kadiaľ podľa záznamov automatického sčítacza prešlo v roku 2017 približne 26 600 návštevníkov.

Ďalšími vstupnými bránami sú Zemplínske Hámre, rekreačná oblasť Sninské rybníky, v menšej miere tiež Kolonica a Strihovce, ktoré však automatické sčítacie zariadenie nemajú, preto sa dá predpokladať, že skutočná návštevnosť CHKO Vihorlat je určite vyššia. Všeobecne sa však odhaduje, že **CHKO Vihorlat má vďaka Morskému oku vyššiu návštevnosť ako NP Poloniny, ktorý má podľa expertných odhadov najnižšiu návštevnosť spomedzi slovenských národných parkov** aj napriek tomu, že na jeho území sa nachádzajú vzácne Karpatské bukové pralesy. Expertne sa odhaduje, že NP Poloniny ročne navštívi cca **15 000 ľudí**, a to prevažne zo Slovenska a z Poľska. Napriek tomu, že za severnou hranicou, v poľskom národnom parku Bieszczady, evidujú v období apríl – november 2017 **513 000 vstupov**,²⁴¹ len minimum z týchto návštevníkov navštívi aj NP Poloniny na Slovensku.

²⁴¹ Biuletyn BdPN 2017, https://www.bdpn.pl/index.php?option=com_content&task=blogcategory&id=72&Itemid=179

Návštevnosť záujmového územia má **výrazne sezónny charakter** (prevažne v letných mesiacoch). Najvyššia návštevnosť je počas mesiacov **máj až september**, najnižšia počas mesiacov november až január (pozri nasledujúci graf).

Zdroj: Štatistický úrad SR 2016, vlastné spracovanie

Najnavštevovanejšou lokalitou v záujmovom území je mesto Snina, a to hlavne jeho dva významné turistické body záujmu: **Biokúpalisko Sninské rybníky** s návštevnosťou 43 010 návštevníkov v roku 2017 (pričom v rokoch 2012, 2013 a 2015 to bolo viac ako 70 000) a národná kultúrna pamiatka (NKP) **Kaštieľ v Snine** s odhadovanou návštevnosťou v roku 2017 viac ako 35 000 návštevníkov. V blízkosti Sninských rybníkov sú dostupné aj zachovalé technické diela dvoch bývalých úzkokojajných lesných železníc Snina – Vihorlat a Stakčín – Strihovce, ktoré sú v súčasnosti využívané ako cyklotrasy. **Astronomické observatórium na Kolonickom sedle** s Parkom tmavej oblohy a planetáriom v roku 2017 navštívilo 7 065 návštevníkov (v roku 2016 to bolo až 8 564). Tretím najvyhľadávanejším turistickým miestom záujmu je NKP **pravoslávny chrám v Osadnom** s osáriom (kostnicou s 1 025 pozostatkami vojakov 1. svetovej vojny) s návštevnosťou v roku 2017 až 5 000 návštevníkov, ktorá medziročne rastie približne o 1 000 návštev.

Z gréckokatolíckych drevených chrámov mali v roku 2017 najvyššiu a rastúcu návštevnosť NKP **drevený chrám v Topoli** s expozíciou histórie gréckokatolíckej cirkvi významného Rusína A. Duchoviča (500 návštev), drevené **chrámy v Hrabovej Roztoke** (130 návštev) a **Šmigovci** (70 návštev). **Múzeum Zemplínske Hámre** sprístupnené od roku 2015 s objektmi prezentujúcimi banskú a priemyselnú činnosť na úpätí Vihorlatu vrátane Hámorského náučného chodníka zaznamenalo v roku 2017 návštevnosť 1 732 platiacich návštevníkov, kým v roku 2016 to bolo až 2 188.

Medzi ďalšie vyhľadávané miestne lokality s NKP, ktoré sú navštevované, ale nie oficiálne sprístupnené, a preto tu nie je evidovaná návštevnosť, patria:

- **drevené gréckokatolícke chrámy v Uličskom Krivom** (s najkomplexnejšou a výraznou ikonopisnou výzdobou), v **Ruskom Potoku** (s nezvyčajným oltárnym kameňom a v regióne ojedinelou kamennou ohradou) a **Kalnej Roztoke** (jediný v regióne omietnutý hlinou s bohatou ikonopisnou výzdobou),
- **roľnícky dom v Novej Sedlici** (so slamenu strechou, jeden z najfotografovanejších objektov regiónu).

Medzi najčastejšie **dôvody nízkej návštevnosti** záujmového územia je uvádzaná značná vzdialenosť (odľahlosť) a s ňou súvisiaca zlá dostupnosť individuálnou alebo verejnou dopravou, nedostatočné služby a ich slabá úroveň a chýbajúca a nevyhovujúca infraštruktúra v regióne. Faktom pritom je, že región sa dlhodobou vyľudňuje, mladí a aktívni ľudia odchádzajú, a tak je na území **nedostatok pracovných síl a potenciálnych podnikateľov** pre chýbajúce ubytovacie kapacity a takmer všetky služby pre návštevníkov. Nedostatočná je aj verejná technická infraštruktúra (ako napr. vodovod, kanalizácia či pokrytie internetom), čo znižuje kvalitu života nielen miestnych ľudí a bráni tiež rozvoju trvalo udržateľného cestovného ruchu.²⁴²

²⁴² Pozri tematické oblasti Verejná technická infraštruktúra, Lokálna ekonomika a Komunitný rozvoj.

Územné vymedzenie

Pre potreby destinačného plánovania a destinačného manažmentu²⁴³ sme vytvorili **6 subdestinácií** (na tzv. dolinovom princípe) a do nich sme lokalizovali **34 obcí okresu Snina** (záujmového územia) podľa ich prirodzených vzájomných väzieb, logickej dostupnosti od centrálnej obce (tá je dnes najdostupnejšia), ich atraktívnosti ako zdroja návštevnosti alebo centralizácie ponuky ubytovania. Tieto obce sme ďalej kategorizovali podľa ich súčasného stupňa rozvoja cestovného ruchu do troch kategórií, pričom sme zohľadnili ponuku služieb cestovného ruchu a ich atraktívnosť pre individuálneho aj organizovaného návštevníka.

Subdestinácia	Centrálna obec	Obce s existujúcou návštevníckou ponukou	Obce s potenciálom rozvoja poznávacieho turizmu	Obce s potenciálom rozvoja vidieckeho turizmu
Uličská dolina (9 obcí)	Ulič	Nová Sedlica, Uličské Krivé, Ulič, Ruský Potok, Topoľa, Runina	Zboj, Kolbasov, Príslop	
Ubl'anská dolina (13 obcí)	Ubl'a	Ubl'a, Kalná Roztoka, Stakčínka Roztoka, Kolonica , Ladmírov, Šmigovec	Strihovce, Hrabová Roztoka	Brezovec, Ruská Volová, Klenová, Michajlov, Dúbrava
Pčolinská dolina (6 obcí)	Osadné	Osadné , Pčoliné	Parihuzovce, Hostovice	Čukalovce, Pichne
Dolina Hornej Cirochy	Vystaňované územie VN Starina. Z geografického hľadiska je dolina Hornej Cirochy (v súčasnosti uvádzaná ako dolina nad Starinou) kompaktné situovaná medzi Uličskou a Pčolinskou dolinou.			
Cirošská dolina (5 obcí)	Zemplínske Hámre	Stakčín, Zemplínske Hámre	Belá nad Cirochou, Jalová	Dlhé nad Cirochou
Mesto Snina	Snina	Snina		
CELKOM		17	9	8

Zdroj: vlastné spracovanie

Obce s potenciálom rozvoja poznávacieho turizmu sú obcami s vojnovou históriou, živými tradíciami a folklórom, so zachovanou tradičnou architektúrou a tiež s potenciálom rozvoja vidieckeho turizmu, v ktorých sa po rokoch útlmu vzráha aj chov oviec a dobytky. Realnosť naplnenia tohto predpokladu závisí od spolupráce a správnej koordinácie rozvoja.

Lokality, ktoré je možné v území rozvinúť, aby **doplnili existujúcu ponuku turistických miest záujmu**:

- **Ruské – Via (Porta) Rusica** (NKP): obchodná cesta cez Ruské sedlo (4 km), vybudovaná v rokoch 1864 – 1865, jediná cesta na Slovensku klasifikovaná ako technická pamiatka,
- **Veľká Poľana – vojnové cintoríny** v bývalej obci Veľká Poľana: najvyššie položený vojnový cintorín na Slovensku Hodošík a rotunda z obdobia 1. sv. vojny,
- **Ulič – Arpádova línia**: obranná línia, vybudovaná v rokoch 1943 – 1944 v časti okresu Snina,
- **Zboj – pseudokrasové jaskyne** v masíve Stinská: Kňahyňa, Pustajova a Ďakova,
- **Runina – Tri studničky**: tri pramene s údajne liečivými účinkami,
- **Runina – židovský cintorín** (NKP) a **vodopád**,
- **Topoľa – židovský cintorín** (NKP): druhý najväčší v regióne,
- **Hostovice – Hostovické lúky**: vzácne lúky s najmasovejším výskytom kosatca sibírskeho,
- **Strihovce – Murovaná voda**: plošne najrozsiahlejšie tzv. kamenné more vo Vihorlatských vrchoch, pozostávajúce z veľkých andezitových balvanov na svahu stratovulkánu,
- **Jalová – drevený gréckokatolícky chrám** (NKP) s najstarším ikonostasom v regióne zo 17. storočia.

²⁴³ Destinačný manažment zahŕňa koordinované a integrované riadenie všetkých prvkov destinácie (t. j. atraktivít a podujatí, vybavenosti, dopravy, infraštruktúry a služieb). Efektívny destinačný manažment vyžaduje strategický či dlhodobý prístup založený na cieľovej vízii a plánovaní cestovného ruchu (Morrison, 2013).

Ponuka ubytovacích kapacít v záujmovom území je svojím rozsahom a charakterom prispôsobená súčasnému dopytu po ubytovaní prevažne peších turistov (pozri nasledujúca tabuľka).

Subdestinácia	Ubytovacie zariadenia (UZ)	Ubytovacia kapacita
Uličská dolina	Penzión Kremenec, Nová Sedlica (35 lôžok), Informačné stredisko Správy NP Poloniny Nová Sedlica (15 lôžok), Penzión Beskydy, Ulič (19 lôžok), Ubytovanie u Ľubky, Kolbasov (9 lôžok), Chalupa Runina, Runina (6 lôžok), U Mirka, Runina (6 lôžok), U Mariána, Runina (12 lôžok)	7 UZ/102 lôžok
Ubl'anská dolina	turistická ubytovňa Jurčišín, Ladomírov (12 lôžok), Motorest Milka, Ubl'a (12 lôžok), ubytovanie v súkromí Jozef Chomanič, Kolonica (10 lôžok)	3 UZ/34 lôžok
Pčolinská dolina	turistická ubytovňa Borovka, Osadné (10 lôžok v 2 izbách)	1 UZ/10 lôžok
Cirošská dolina	Penzión Luki, Zemplínske Hámre (20 lôžok), ubytovanie Kvetka, Zemplínske Hámre (12 lôžok), Nad Gichtou, Zemplínske Hámre (7 lôžok), Hotel Armales, Stakčín (40 lôžok), penzión Starý mlyn, Belá nad Cirochou (22 lôžok)	5 UZ/101 lôžok
Mesto Snina	3 UZ na Sninských rybníkoch (Vihorlat Resort 96 lôžok, Hotel Kamei 60 lôžok, Chata Alexander 90 lôžok), 2 UZ na súkromí (Marek Legemza 11 lôžok, Daniela Fridrichová 16 lôžok), Penzión Adria (36 lôžok), Autocamping Snina (250 miest) + chatky pre 4 osoby	7 UZ/333 lôžok
CELKOM		23 UZ/580 lôžok

Zdroj: internet a vlastné zisťovanie

Podľa Štatistického úradu SR (ŠÚ SR) sú údaje ubytovacej štatistiky dostupné z 8 obcí (Belá nad Cirochou, Osadné, Pichne, Runina, Stakčín, Ubl'a, Ulič a Zemplínske Hámre), pričom pri obciach s výnimkou Sniny a Novej Sedlice sú uvedené menej ako 3 ubytovacie zariadenia. Čo sa týka obce Pichne, nenašli sme žiadne ubytovacie zariadenie. Ubytovacie zariadenia v Ladomírove, Kolonici a Kolbasove uvedené v tabuľke vyššie nie sú vedené v oficiálnej ubytovacej štatistike ŠÚ SR (3 UZ a 31 lôžok).

Inštitucionálne zabezpečenie riadenia cestovného ruchu v okrese Snina

Viacere samosprávy v riešenom území (Snina, Ulič, Ubl'a, Kolonica a Zemplínske Hámre) a subjekty tretieho sektora uskutočňujú v oblasti cestovného ruchu rôzne investičné aj neinvestičné aktivity. Nevýhodou je, že zväčša každá samostatne, čím nedochádza k výraznejšiemu synergickému efektu pri porovnaní vynaloženej tzv. hodnoty za peniaze²⁴⁴. V rokoch 2000 – 2017 bolo v okrese Snina realizovaných **19 projektov na rozvoj cestovného ruchu** v celkovej hodnote **14,2 mil. EUR**, pričom projekt s najvyššou hodnotou z roku 2000 (predstupové fondy Phare) preinvestoval 6,7 mil. EUR na projekt *Rozvoj mikroregiónu Sninské rybníky*²⁴⁵. ŠOP SR, Správa NP Poloniny realizovala na riešenom území dva projekty v celkovej hodnote 3,5 mil. EUR (projekt v rokoch 2011 – 2016 *Rozvoj ochrany prírody a chránených území v slovenských Karpatoch* zo Švajčiarskeho finančného mechanizmu a projekt v rokoch 2015 – 2017 *Ochrana prírody ako príležitosť pre regionálny rozvoj* z Nórskeho finančného mechanizmu).

V štyroch územiach samospráv (Nová Sedlica cez ŠOP SR, Snina, Zemplínske Hámre a Ubl'a) sú zriadené **turisticko-informačné centrá (TIC)**, tri z nich (Nová Sedlica, Snina a Zemplínske Hámre) fungujú zatiaľ iba sezónne. Cez víkend je otvorený len TIC Zemplínske Hámre. **Personálne kapacity samospráv** pre riadenie cestovného ruchu sú koncentrované **v týchto informačných centrách**. Mesto Snina a obec Zemplínske Hámre majú ďalšie kapacity alokované v dvoch kultúrnych zariadeniach (Kaštieľ v Snine a Múzeum Zemplínske Hámre).

²⁴⁴ Podstatou prístupu hodnoty za peniaze je posúdiť, či peniaze daňovníkov budú skutočne vynaložené najlepšie, ako je možné na dosiahnutie stanoveného cieľa.

²⁴⁵ Žiadateľom bolo dnes už neexistujúce Združenie Horný Zemplín.

Prehľad údajov k TIC, ich lokalizácia, správa, manažment a návštevnosť sú uvedené v nasledujúcej tabuľke:

Subdestinácia	Lokalizácia TIC	Zriaďovateľ	Personál	Otváracie hodiny	Ročná návštevnosť	
					2016	2017
Uličská dolina	Nová Sedlica	ŠOP, Správa NP Poloniny	1 osoba	apríl – október pon. – pia. (9.00 – 15.30)	643	920
	Zboj, Ruský Potok, Topoľa, Runina, Príslop, Kolbasov		0	celoročne (len propagačné materiály)		
Ubl'anská dolina	Ubl'ľa	Obec Ubl'ľa	1 osoba	celoročne pon. – pia. (9.00 – 15.30)		
Pčolinská dolina	Osadné	Krypta, n. o.	0	celoročne (len propagačné materiály)		
Cirošská dolina	Zemplínske Hámre	Obec Zemplínske Hámre	2 osoby	máj – september pon. – ned. (7.30 – 15.00)	1 399	1 452
Mesto Snina	Sninské rybníky	Mesto Snina	1 osoba	júl – august pon. – pia. (9.00 – 15.30)		
	CA Unitur, Snina (len formálne)	Marcinek – Univerzál, s. r. o.	1 osoba	celoročne pon. – pia. (9.00 – 15.30)		

Zdroj: internetové a vlastné zisťovanie

V regióne Snina pôsobí od roku 2012 **oblastná organizácia cestovného ruchu Horný Zemplín a Horný Šariš** (OOCR HZHŠ), založená na základe zákona č. 91/2010 Z. z. o podpore cestovného ruchu, ktorá zastrešuje 5 okresov (Vranov nad Topľou, Stropkov, Medzilaborce, Humenné a Sninu). Združuje 8 samospráv a 5 podnikateľských subjektov. Za okres Snina sú v nej zastúpené len 3 subjekty – 2 samosprávy (mesto Snina a obec Zemplínske Hámre) a 1 podnikateľský subjekt (detské rekreačné zariadenie Vihorlat resort). Ich členské príspevky v roku 2017 predstavovali celkovú sumu 4 657,08 EUR (mesto Snina 3 906,08 EUR, Zemplínske Hámre 251 EUR a Vihorlat resort 500 EUR, samosprávy majú členský príspevok 0,2 EUR/obyvateľ). V OOCR HZHŠ pracuje k 30. 3. 2018 len 1 zamestnanec (výkonný riaditeľ, na polovičný úväzok). Činnosť organizácie nemožno považovať za dostatočnú, k čomu prispieva nízky ročný rozpočet na úrovni 40 000 EUR, neuplatňovaná koncepcia rozvoja, chýbajúca destinačná stratégia a tiež nedostatočná členská základňa. Porovnaním s ostatnými OOCR na Slovensku z pohľadu zapojenia (sieťovania) podnikateľov a samospráv v členskej základni OOCR je OOCR HZHŠ s 13 subjektmi na 33. mieste z 36. **OOCR HZHŠ nemá v riešenom území dostatočnú autoritu.** Navyše v ponuke nemá žiadny produkt orientovaný na lokalitu KBP. Niektorými subjektmi je vnímaná ako nefungujúca a pravdepodobne je čaká proces transformácie.

OOCR HZHŠ je členom Krajskej organizácia cestovného ruchu Severovýchod Slovenska, ktorá v kraji realizovala poznávaciu kampaň Legendárium (v okrese Snina bol legendou čert Belzebub, legenda o Sninskom kameni) a tiež osadila v okrese Snina tzv. hnedé navigačné tabule na označenie turistických cieľov (Kaštieľ Snina, Sninské rybníky a Krypta Osadné). Ďalšie takéto tabule osadila organizácia Karpatské drevené cerkvi, n. o. (Topoľa – drevený chrám a židovský cintorín, drevené chrámy Hrabová Roztoka a Šmigovec) a Správa NP Poloniny (NP Poloniny a Sninský kameň).

Koncepčné dokumenty a ich návrhy na riešenia v záujmovom území

Všetky koncepčné dokumenty v rámci Prešovského samosprávneho kraja (PSK) uvedené nižšie majú veľmi slabé zameranie na okres Snina.

V **Územnom pláne VÚC Prešovský samosprávny kraj** (ÚPN PSK) sa kladie dôraz na 4 formy cestovného ruchu (horský, rekreačný, kúpeľný a poznávací), pričom vyzdvihuje aj cykloturizmus, ktorý integruje prírodný potenciál krajiny a kultúrne pamätihodnosti. Horský turizmus sa zameriava na lokality s 5. stupňom ochrany prírody a s tým spojený manažment turistických aktivít. Rekreačný turizmus je lokalizovaný v okrese Snina do územia Vihorlat a Bukovské vrchy, poznávací do lokalít národných kultúrnych pamiatok a UNESCO.

V Programe **hospodárskeho a sociálneho rozvoja PSK na roky 2014 – 2020** (spracovaný v roku 2012) sa rieši najmä trvalo udržateľný rozvoj cez zmiernenie ekonomického zaostávania, zastavenie negatívnej migrácie, udržateľné využívanie všetkých zložiek prírody. Dokument konštatuje, že hlavný socioekonomický **rozvojový potenciál** má PSK **vo využití a zveladení kultúrneho a prírodného bohatstva** v prepojení na podporu podnikania v cestovnom ruchu, keďže disponuje najväčším počtom chránených prírodných území a národných kultúrnych pamiatok na Slovensku.

Koncepcia rozvoja cestovného ruchu PSK nie je vypracovaná. Existuje však strategický dokument **Destinačná marketingová stratégia PSK**, v ktorom sa okres Snina spomína v súvislosti s vybudovaním golfových odpalísk, čo je však v protiklade so zvolenou segmentáciou podľa generácií a dôrazom na generáciu X, Y a Z²⁴⁶. Za nosnú ponuku destinácie PSK je tu považovaná **príroda a kultúra**, pričom dokument špecifikuje 5 nosných produktových radov: trasy pre školy z PSK, trasy pre školy mimo PSK, trasy pre turistov sekundárnej voľby, trasy pre špecifických turistov, trasy pre bežného návštevníka TOP atrakcie v okresoch.

V **programe Rozvoja vidieka PSK** z roku 2015 sú stanovené 3 priority rozvoja vidieka: rozvoj miestnych vidieckych ekonomík, **ochrana a zhodnotenie prírodného a kultúrneho potenciálu**, rozvoj sociálneho kapitálu a **podpora služieb na vidieku**. Dôraz sa kladie na riadenie „**zdola nahor**“, čo umožní participáciu vidieckych komunít na rozhodovaní a plánovaní.

V **Programe hospodárskeho a sociálneho rozvoja mesta Snina na roky 2016 – 2022** je vízia mesta v cestovnom ruchu postavená na: histórii, prírodnom bohatstve, vysokom štandarde poskytovaných služieb (s dodatkom, že porovnateľný s inými mestami EÚ), čo sa v porovnaní so súčasným výkonom cestovného ruchu a jeho orientáciou javí ako vysoká ašpirácia.

Cieľom je **zvýšenie atraktívnosti mesta**, ktorý sa ma dosiahnuť vytvorením atraktívnej ponuky a komunikáciou smerom na domáci trh (DCR). Chýba pohľad na príjazdový cestovný ruch. Strategický cieľ je veľmi všeobecný: zvýšenie návštevnosti mesta, predĺženie pobytu a odstránenie sezónnosti cez 4 opatrenia: 1) obnova kultúrneho dedičstva, 2) rozvoj nových foriem CR a dobudovanie infraštruktúry cestovného ruchu (pešie turistické trasy a cyklotrasy), 3) rozvoj cezhraničnej spolupráce, 4) skvalitnenie propagácie mesta vrátane dobudovanie TIC s celoročnou prevádzkou.

Východokarpatské združenie CR okresu Snina spracovalo v roku 2010 **Stratégiu rozvoja produktov cestovného ruchu spojených s astronómiou a astroturistikou**, pričom všeobecne konštatuje potrebu zlepšiť infraštruktúru a služby, vzdelávať ľudské zdroje, propagovať územie a spolupracovať regionálne aj cezhranične.

Strategický dokument OOCR HZHŠ pôsobiacej v riešenom území **Koncepcia rozvoja cestovného ruchu v regióne Horný Zemplín** z roku 2012 nemá lokalitu KBP zahrnutú do cieľov, priorít ani opatrení. V dokumente všeobecne konštatuje, že OOCR chce prilákať viac návštevníkov, predĺžiť ich pobyt, odstrániť sezónnosť a vytvárať nové produkty, podporovať ľudské zdroje, propagovať a spolupracovať.

²⁴⁶ Generácia X (narodení v rokoch 1961 – 1981), generácia Y (narodení v rokoch 1982 – 2000), generácia Z (narodení v rokoch 1995 – 2018) – kategórie zaužívané v marketingovom plánovaní pri segmentácii zákazníkov.

Využitie prírodného dedičstva a prírodného prostredia ako predpoklad trvalo udržateľného cestovného ruchu

V riešenom území sa nachádza niekoľko chránených území (hlavne NP Poloniny a čiastočne aj CHKO Vihorlat a CHKO Východné Karpaty). CHKO Východné Karpaty bola v roku **1993** svetovou organizáciou UNESCO vyhlásená za **Medzinárodnú biosférickú rezerváciu Východné Karpaty** (MBR Východné Karpaty). Od roku **1997** bola (nariadením vlády SR č. 258/1997) časť MBR Východné Karpaty vyhlásená za **NP Poloniny**.

MBR Východné Karpaty tvoria okrem NP Poloniny aj veľkoplošné chránené územia v Poľsku (Bieščadský národný park, Cisniansko-Wetlinský park krajobrazový a Park krajobrazový Doliny Sanu) a na Ukrajine (Užanský národný park a Nadsjanský park krajobrazový). MBR Východné Karpaty sa rozprestiera na celkovej ploche 208 089 ha (z toho poľská časť zaberá 52,25 %, ukrajinská časť 28,16 % a slovenská časť 19,59 %) a je druhou najväčšou biosférickou rezerváciou v Európe.

V roku **2007** boli 4 najhodnotnejšie slovenské lokality, resp. komponenty (Havešová, Rožok, Stučica – Bukovské vrchy a Vihorlat) spoločne so 6 ďalšími lokalitami na Ukrajine **zapísané do Zoznamu svetového kultúrneho a prírodného dedičstva UNESCO ako slovensko-ukrajinská lokalita Karpatské bukové pralesy** (KBP). V roku 2011 bola táto prírodná pamiatka rozšírená o nemeckú lokalitu a v roku 2017 sa pridalo ďalších deväť krajín. Dnes sú KBP spoločnou UNESCO lokalitou **12 európskych krajín** pod oficiálnym názvom Staré bukové lesy a pralesy Karpát a iných regiónov Európy.²⁴⁷

Doterajšia činnosť vo vzťahu k tejto medzinárodnej lokalite Svetového prírodného dedičstva na Slovensku sa za 10-ročné obdobie sústredila viac-menej iba na (dodnes nedoriešený) vážny ochranársko-lesnícky spor ohľadom vymedzenia hraníc a obmedzenia ťažby dreva, čím Slovenská republika značne zaostala oproti iným partnerom v rámci KBP. Dodnes **slovenské komponenty KBP** zapísané v zozname UNESCO **nemajú vypracovaný integrovaný manažmentový plán**, tak ako si to vyžadoval nominačný projekt s dôrazom na rozvoj trvalo udržateľného cestovného ruchu. Hoci sú KBP propagované rôznymi regionálnymi aj národnými inštitúciami, v regióne nie je vybudovaná potrebná úroveň turistickej infraštruktúry a služieb.

Územie KBP v súčasnosti nie je spravované nadrezortne (prierezovo), ale samostatne z pohľadu pôsobnosti ministerstva pôdohospodárstva (lesné hospodárstvo a poľnohospodárstvo), ministerstva životného prostredia (ochrana prírody a krajiny), ministerstva obrany (lokality vojenských lesov vo Vihorlate), ministerstvo vnútra (ochrana štátnej hranice) a ministerstva dopravy (dopravná dostupnosť, cyklotrasy a cestovný ruch). Pri spravovaní územia nie je zohľadnené, že lokality KBP sa administratívne týkajú 2 samosprávnych krajov (Prešovského a Košického). V území neexistuje jednotná prierezová koncepcia rozvoja. Navyše viaceré zákonné úpravy, ktoré majú dosah na toto územie, nie sú navzájom zosúladené (zákon č. 543/2012 Z. z. o ochrane prírody a krajiny, zákon č. 326/2015 Z. z. o lesoch a zákon č. 404/2011 Z. z. o pobyte cudzincov v oblasti pozdĺž hraníc s Ukrajinou a Poľskom). Napriek tomu, že ide o svetové prírodné dedičstvo, lokalita KBP nie je povýšená ako niečo nadradené, definované podľa národnej legislatívy, tak ako je to definované pri ochrane štátnej hranice.

Zo správ inšpekčných ciest UNESCO expertov vyplýva, že **značka Svetového dedičstva UNESCO je v regióne prijímaná prevažne vlažne a obyvatelia si neuvedomujú potenciál, ktorý sa v nej skrýva**. Naopak, časť miestnej komunity, najmä vlastníci lesov, vnímajú značku UNESCO ako ohrozenie ich ekonomických záujmov. Obyvatelia neveria, že cestovný ruch a hospodárenie v lese dokážu existovať a fungovať súbežne. Súvisí to s tým, že pred vyhlásením KBP bola vo veľkej miere zanedbaná komunikácia s vlastníckmi lesov. Zo strany spracovateľov nominačného projektu neboli uskutočnené dostatočné kroky k tomu, aby dotknuté komunity a vlastníci pochopili význam cestovného ruchu a potenciál prestížnej značky KBP. Zároveň nebol zavedený destinačný manažment v území. Napriek existencii organizácie destinačného manažmentu OOCR HZHŠ lokalita dodnes nemá stratégiu využitia prínosov značky UNESCO, OOCR nespolupracuje s miestnymi komunitami a aktérmi, nekomunikuje s návštevníkmi a neovplyvňuje ich správanie, nezabezpečuje financovanie aktivít a investícií, neriadi rozvoj turistickej infraštruktúry, cielene netvorí produkty, zážitky ani kvalitné služby, nemonitoruje výsledky a dosahy trvalo udržateľného cestovného ruchu v území.

²⁴⁷ Pozri tematická oblasť Ochrana prírody.

Špecifickým problémom v regióne je vnímanie turizmu miestnymi ľuďmi. Aj keď sú návštevníci regiónu (turisti) miestnymi vnímaní neutrálne až pozitívne, nie negatívne, prevláda názor, že cestovný ruch sám o sebe nepredstavuje významný spôsob rozvoja regiónu, keďže región nikdy neponúkne návštevníkom dostatočne dobrý dôvod na to, aby prišli a dostali primerané a kvalitné služby. Navyše, pri svojich skorších snahách o naštartovanie prírodného turizmu v regióne Lesoochránárske zoskupenie VLK nezvolilo zjavne vhodný spôsob komunikácie s miestnymi, čo do značnej miery takisto prispelo k prehĺbeniu ich nedôvery voči prírodnému turizmu.

Pomerne veľká výmera chránených území a takmer žiadna priemyselná činnosť (okrem mesta Snina) vytvárajú výborné podmienky aj na využitie tzv. tmavej oblohy (oblohy s nízkym svetelným znečistením). V roku 2010 bol preto v záujmovom území vyhlásený **Park tmavej oblohy Poloniny** s celkovou výmerou 48 519 ha. Jeho územie je vymedzené samotným územím NP Poloniny (29 805 ha), jeho ochranným pásmom (10 973 ha) a katastrálnymi územiami obcí Kolonica, Ladomírov, Kalná Roztoka, Klenová, Ruská Volová (7 741 ha). **Park je najtmavším miestom Slovenska**, kde je nočná obloha zachovaná takmer vo svojej prírodnej podobe. Podobných miest je v civilizovanom svete v súčasnosti veľmi málo. Park tmavej oblohy spravuje Vihorlatská hviezdáreň v Humennom (zriadená PSK) prostredníctvom detašovaného pracoviska – **Astronomického observatória a planetária v Kolonickom sedle**. Počas roka organizuje najmä vzdelávacie podujatia (napr. pozorovania nočnej oblohy) pre žiakov, študentov a širokú odbornú aj laickú verejnosť.

Na záujmovom území nie je v súčasnosti vytvorená stála (interaktívna) expozícia zameraná na prezentáciu a propagáciu prírodného bohatstva regiónu. Malá expozícia o CHKO Vihorlat (o faune a flóre CHKO) formou výstavy fotografií je len v TIC Zemplínske Hámre. Správa NP Poloniny má v Novej Sedlici k dispozícii informačné stredisko, ktorého služby sú však prevažne pasívne a málo atraktívne a inovatívne (jeho najväčšou atraktivitou je vypreparovaný zubor).

V rámci propagácie a využitia prírodného prostredia sú na území NP Poloniny dostupné viaceré outdoorové (športovo-rekreačné) aktivity. V zmysle platného **návštevníckeho poriadku je v NP Poloniny** dovolené napr. **stanovať a bivakovať**, aj keď len na dvoch vyhradených miestach (Sedlo pod Čierťažou – Nová Sedlica a Ruské Sedlo). **Bežecké lyžovanie** je dovolené viac-menej po všetkých turistických chodníkoch vyznačených zimným tyčovým značením. **Jazdu na koni** je v súčasnosti možné vykonávať len na 2 vyhradených miestach po účelových komunikáciách (Nová Sedlica – Medová baba a Nová Sedlica – Lipová). **Paragliding a závesné lietanie** je dovolené len na jednom vyhradenom mieste (Malý Bukovec nad obcou Topoľa).²⁴⁸

Prehľad aktérov vo vzťahu k zachovaniu a využitiu prírodného dedičstva a prírodného prostredia s pôsobnosťou v okrese Snina:

- Správa NP Poloniny (ochrana prírody)
- Správa CHKO Vihorlat (ochrana prírody)
- Správa CHKO Východné Karpaty (ochrana prírody)
- Klub slovenských turistov Humenné (pešia turistika a značenie peších turistických trás)
- Detská organizácia Fénix, o. z., územná organizácia Snina (cykloturistika a značenie cyklotrás)
- Nadácia na ochranu biodiverzity Karpát (ochrana prírody a regionálny rozvoj)
- Lesoochránárske zoskupenie VLK (ochrana prírody)
- Prales, o. z. (ochrana prírody)
- Ochrana dravcov na Slovensku (ochrana prírody)
- SOS/BirdLife Slovensko (ochrana prírody)
- Nezisková organizácia Aevis (ochrana prírody a regionálny rozvoj)
- Vihorlatská hviezdáreň Humenné, Astronomické observatórium na Kolonickom sedle (astroturistika)
- Animoterapeuticko-jazdecké centrum Snina (hipoturistika)
- Miroslav Bober (paragliding)

²⁴⁸ Platný Návštevnícky poriadok NP Poloniny z roku 2006

Správa NP Poloniny a jej činnosť vo vzťahu k cestovnému ruchu

V zmysle Organizačného poriadku ŠOP SR je Správa NP Poloniny **organizačným útvarom ŠOP SR**²⁴⁹, ktorého základnou úlohou je priamy výkon ochrany prírody a krajiny v jej územnej pôsobnosti. V jej kompetencii je okrem iného aj **vykonávanie sprievodcovskej, výchovnej, vzdelávacej a propagačnej činnosti** zameranej na ochranu prírody a krajiny. Na tento účel **zriaďuje a prevádzkuje** najmä **informačné strediská ochrany prírody, náučné chodníky a náučné lokality** a realizuje súvisiace činnosti v nasledujúcom rozsahu:

- **riadenie aktivít na území NP a v jeho ochrannom pásme** podľa platného návštevníckeho poriadku,²⁵⁰
- vybudovanie, **údržba a prevádzka Informačného strediska** v Novej Sedlici; poskytuje sprievodcovskú činnosť a ubytovanie (ďalšie informačné centrá vybudované ŠOP SR v obciach Zboj, Ruský Potok, Topoľa, Runina, Príslop, Kolbasov v rámci projektu z Nórskeho finančného mechanizmu nie sú personálne zabezpečené, a tak v súčasnosti neplnia svoj účel),
- zriadenie, **správa a údržba náučných chodníkov a náučných lokalít**: (1) **Náučný chodník Miroslava Poliščuka** (v katastri obce Ulič), (2) **Geologická náučná lokalita „Dara“** (v katastri obce Stakčín), (3) **oddychovo-náučný areál „Dvere do Polonín“** (v obci Ulič),
- vybudovanie, **správa a údržba turistickej infraštruktúry** (útlne, vyhliadky, informačné panely) v rámci existujúcich turistických chodníkov: Dolinou Hlbokého potoka a ďalšie,
- **sprievodcovská činnosť** do lokality pralesa Havešová, ktoré nie je prístupná oficiálnym turistickým chodníkom a prístup je možný výlučne so sprievodcom ŠOP SR,
- sprievodcovská činnosť pre školské výlety MŠ a ZŠ, študentov, vedeckých pracovníkov, médiá, filmárov a fotografov (12 sprevádzaní v roku 2016 aj 2017)²⁵¹ a sprevádzania v Deň otvorených dverí NP Poloniny a MBR Východné Karpaty (3. víkend v máji),
- **realizácia výstav** (Mystické Karpaty, Nebojme sa pralesa, Poloniny v kocke, Strom je veľký dom a iné),
- **organizácia vzdelávacích podujatí** (environmentálna výchova) najmä pre základné a stredné školy (Deň Zeme, Svetový deň mokradí a ďalšie).

Správa NP Poloniny v rámci strategického dokumentu **Program starostlivosti o NP Poloniny na roky 2017 – 2026** konštatuje, že aktivity cestovného ruchu, rekreácie a športu (ako sú pešia turistika, cykloturistika, stanovanie, táborenie a bivakovanie, bežecké lyžovanie, jazda na koni a nízke lety lietadlom ako paragliding, závesné lietania) majú preukázateľne priamy vplyv na biotopy a rozvoj turizmu si preto vyžaduje **zvýšenie informovanosti o hodnotách NP Poloniny**. V dokumente zdôrazňuje potrebu vypracovať koncepciu rozvoja rekreačného využitia územia v nadväznosti na okolie a zároveň okrem opatrení s cieľom ochrany prírody identifikovala aj opatrenia podpory trvalo udržateľného cestovného ruchu (zabezpečenie bezzásahového režimu v jadrových lokalitách KBP a prírode blízkeho manažmentu v nárazníkových lokalitách KBP, vybudovanie zverničky domácich zvierat a zveri, nízkokapacitných chatiek, rozhľadní, táborísk, oddychových zón a sauny, údržba a tvorba turistickej a cykloturistickej infraštruktúry) a obnovy tradičných foriem hospodárenia. Táto inštitúcia však nie je vlastníkom, resp. skutočným správcom územia v NP Poloniny, preto realnosť dosiahnutia všetkých plánovaných aktivít a opatrení je diskutabilná, rovnako aj v prípade opatrení pre KBP.²⁵²

Využitie kultúrneho dedičstva ako predpoklad trvalo udržateľného CR

V okrese Snina žili v minulosti mnohé národy a národnosti s bohatým kultúrnym dedičstvom (najmä Rusíni a Židia). S odstupom času možno objektívne konštatovať, že **veľkú časť kultúrneho dedičstva** spojeného s ich životom **sa do dnešných čias, žiaľ, nepodarilo zachovať**. V okrese sa v súčasnosti nachádza **56 národných kultúrnych pamiatok (NKP)**, z ktorých viac ako polovica je turisticky sprístupnená (napr. drevené chrámy východného obradu, murované chrámy východného aj západného obradu, židovské cintoríny a mestské kaštiele). Návštevníkom nie sú sprístupnené pamiatky v súkromnom vlastníctve a tiež pamiatky vo vlastníctve štátu, využívané na sociálne účely.

²⁴⁹ Rozhodnutie ministra ŽP SR z 28. januára 2015 č. 3/2015 – 2. o územnej pôsobnosti organizačných útvarov ŠOP SR

²⁵⁰ V zmysle vyhlášky Krajského úradu životného prostredia v Prešove č. 2/2006. <https://goo.gl/s85sXq>

²⁵¹ Informácia poskytnutá zo strany ŠOP SR, Správy NP Poloniny

²⁵² Pozri tematická oblasť Ochrana prírody.

K pamiatkam, ktoré majú potenciál pre kultúrno-poznávací cestovný ruch, patria aj tzv. **pamätihodnosti miestneho významu**, predovšetkým vojnové cintoríny, torzá bývalých lesných úzkokoľajok, objekty tradičnej ľudovej architektúry a iné. Inventarizácia miestnych pamätihodností bola uskutočnená organizáciou Karpatské drevené cerkvi, n. o., len v obciach Stakčín, Ulič a Ubľa. Pre komplexné zmapovanie by bolo žiaduce uskutočniť inventarizáciu aj v ďalších obciach, najmä kvôli objektom tradičnej ľudovej architektúry. V rámci subdestinácie Cirošská dolina sú uvedené aj pamätihodnosti nachádzajúce sa v katastroch bývalých vysídlených obcí, ktoré od vybudovania VN Starina administratívne patria do katastra obce Stakčín.

Subdestinácia	Počet NKP	Obec s najväčším počtom NKP	Počet miestnych pamätihodností (MP)	Obec s najväčším počtom MP
Uličská dolina	19	Ruský Potok (5), Topoľa (4)	22	zmapovaný len Ulič (11)
Ubl'anská dolina	14	Kalná Rostoka (4), Klenová (2)	13	zmapovaná len Ubľa
Pčolinská dolina	10	Parihuzovce (3), Pčoliné (3)		bez mapovania
Cirošská dolina	8	Stakčín (4), Dlhé nad Cirochou (3)	57	zmapovaný len Stakčín
Mesto Snina	6	-	35	-

Problémom v oblasti kultúrneho dedičstva je často **nevyrovnanie majetkových vzťahov architektonicky hodnotných objektov**, vedúce k dlhodobej devastácii a následnej deštrukcii objektov (zanikajú pôvodné obytné domy, sýpky, mlyny, vyhne a pod.) a **neuplatňovanie postihov** v prípade, že o pamiatkovo chránené objekty **sa vlastník nestará**. Vo väčšine samospráv nie sú stanovené systémové pravidlá, ktoré by viedli k zachovaniu pamätihodností miestneho významu. Význam zachovania pôvodného kultúrneho dedičstva pre rozvoj regiónu je u väčšiny predstaviteľov samospráv nedocenený. Realitou je často budovanie nových tzv. atrakcií na úkor žiadnej alebo nesprávnej starostlivosti o autentické historické dedičstvo. Ak k tomu pridáme nízke rozpočty menších obcí a ich prioritné investície do základnej verejnej infraštruktúry, ktorá stále nie je vybudovaná, dá sa predpokladať postupná devastácia a zánik dedičstva. Napriek tomu, že ochrana a obnova kultúrneho dedičstva nepatrí medzi hlavné priority samospráv, práve ona má z dôvodu svojej jedinečnosti významné predpoklady na zvýšenie návštevnosti týchto obcí aj zlepšenia ich sociálno-ekonomickej situácie. V posledných rokoch sa však objavuje nedostatok miestnych remeselníkov s remeselnými zručnosťami na údržbu a starostlivosť o pamiatky.

Zájmové územie **nedostatočne využíva miestne legendy** (napr. O Pohan dievčati s kačacími nohami, O Didovi (Dedovi) Beskydovi – ochrancovi beskydských hôr, O bielej kňaznej Nastí, O čertovi Belzebubovi – legenda o Sninskom kameni) a **pamätné udalosti a významné osobnosti** pre ich sociálno-ekonomický rozvoj. V regióne je organizovaných niekoľko jednodňových kultúrnych podujatí najmä folklórneho charakteru (napr. V Novej Sedlici Fest pod Kremencom a Súťaž vo varení trených pirohov, v Snine Podvihorlatský folklórny festival, v Stakčine podujatie Ľude pud Nastasom, v Topoli Dni obce, v Ubli Folklórny festival, v Uliči Festival kultúry a športu a ďalšie). Okrem Topole nie sú žiadne z podujatí späté s historickými osobnosťami a udalosťami. V rámci podujatí je väčšinou prezentovaný folklór, chýba prezentácia osobitných prvkov a daností miestnych obcí (napr. tradície a zvyky východného obradu), výnimkou sú len podujatia v Topoli a v Novej Sedlici spojené s oslavou Vianoc (Christos Raždajetsja/Roždenstvo Christovo) a v Snine dožinky. V rusínskych obciach sú veľmi živé veľkonočné tradície (Pascha), ktoré však nie sú nijako využívané v rámci turistickej ponuky.

Prehľad významných osobností regiónu (prevažne rusínskeho pôvodu):

- **Peter Lodij** (1764, Zboj – 1829, Petrohrad) – básnik, filozof, prekladateľ
- **Alexander Duchnovič** (1803, Topoľa – 1865, Prešov) – významný predstaviteľ gréckokatolíckej cirkvi a národného obrozenia Rusínov v 19. storočí, detské roky prežil v Stakčine
- **Andrej Ripaj** (1829, Ulič – 1914, Vrútky) – jazykovedec, rusínsky kultúrny činiteľ
- **Michal Pustaj** (1858, Zboj – 1943 Zboj) – rusínsky rozprávkar
- **Anton Hodinka** (1864, Lodomírov – 1946, Budapešť) – rusínsky historik, etnograf a profesor
- **Odon Szatala** (1889, Uličské Krivé – 1956, Budapešť) – vedec – lichenológ
- **Mikuláš Toman** (1894, Ruské – 1967) – ľudový rusínsky básnik
- **Anca Jaburová** (1898, Stakčín – 1984, Stakčín) – rusínska ľudová speváčka
- **Juraj Kolynčak** (1909, Stakčín – 1984, Stakčín) – rusínsky ľudový básnik

- **Vojtech Borecký** (1910 – 1990), Ubľa – významný maliar Zakarpatskej krajinárskej školy
- **Orest Dubay** (1919, Veľká Poľana – 2005, Bratislava) – významný slovenský grafik
- **Vasil' Latta** (1921, Pčoliné – 1965, Bratislava) – etnograf

V regióne tiež pôsobili viaceré známe osobnosti, najmä v súvislosti s vojnovými udalosťami, ako napr. Egon Ervin Kisch (vojnový reportér), Nikolaj Nikolajevič Murbach (ruský generál pochovaný v obci Zboj) a ďalší.

Prehľad miestnych aktérov vo vzťahu k zachovaniu a využitiu kultúrneho dedičstva:

- Karpatské drevené cerkvi, n. o.
- Klub vojenskej histórie Beskydy
- Krypta n. o. (Osadné)
- Múzeum Zemplínske Hámre
- Kaštieľ Snina (Mestské kultúrne a osvetové stredisko Snina)
- pravoslávne cirkevné obce Ruský potok a Osadné
- gréckokatolícka cirkev, najmä farnosti Topoľa, Ulič, Šmigovec, Klenová a Pčoliné

Dopravná dostupnosť regiónu Snina

V rámci existujúcej cestnej siete SR je riešené územie situované **periférne, s pomerne náročnou dostupnosťou**. Cesta návštevníkov zo zdrojových území trvá dlhý čas, bežne od 5 do 12 hodín. Cestná sieť na území je z hľadiska cestovného ruchu dostatočná, avšak mnohé cesty sú v zlom technickom stave, čo síce nebráni preprave návštevníkov po území, ale poškodzuje to imidž destinácie. V záujmovom území nie je počas turistickej sezóny prevádzkovaná okrem verejnej dopravy autobusová transferová doprava, ktorá však nezohľadňuje potreby a nároky cestovného ruchu.

Individuálni návštevníci najčastejšie prichádzajú vlastným osobným automobilom a v prípade organizovaných skupín autobusom, resp. mikrobusedom. Zariadenia dostupné cyklotrasami (ako napr. Astronomické observatórium, Múzeum Zemplínske Hámre, drevené chrámy) navštevujú turisti aj vlastným bicyklom. V záujmovom území nie je zriadená a prevádzkovaná požičovňa bicyklov.

Významným aspektom územia je **bezprostredný kontakt so susednými krajinami**, s ktorými má záujmové územie riešené 3 hraničné priechody:

- s Poľskom: Osadné – Balnica a Ruské sedlo – Ustrzyki Gorne,
- s Ukrajinou: Ubľa – Malý Bereznyj.

Cez uvedené hraničné priechody s Poľskom však v súčasnosti nie je možné organizovane zabezpečiť pohyb návštevníkov. Obe cesty sú oficiálne využívané len bicyklom alebo pešo. Ruské sedlo je technická pamiatka (NKP), kde je potrebné brať do úvahy osobitný režim využívania cesty automobilovou dopravou. Cesta na hraničný priechod Osadné – Balnica sa v určitom bode končí a mení sa na chodník pre peších, keďže prechádza územím s 5. stupňom ochrany.

Pešie turistické trasy a cyklotrasy

Na riešenom území je prístupných **152,5 km značených peších turistických trás** (12 trás), o ktoré sa stará Klub slovenských turistov (KST) Humenné (červená značka: 85 km, 4 trasy; modrá značka: 35 km, 3 trasy; zelená značka: 17,5 km, 3 trasy; žltá značka: 15 km, 2 trasy). Hlavnými turistickými trasami v regióne sú trasy v oblasti Kremenca, najmä červená značka Nová Sedlica – Kremenec (918a a 918b) a hrebeňovka po štátnej hranici s Poľskom. Ďalšími trasami v danej oblasti je niekoľko zostupových trás do Novej Sedlice a Runiny a tiež trasa z hrebeňa do Osadného. Intenzívne sú ďalej využívané trasy v oblasti medzi Sninou a hrebeňom Vihorlatu. Na žiadnej z týchto peších turistických trás nie je umiestnené zariadenie na meranie intenzity peších turistov.

Na riešenom území sa nachádza **281,5 km značených cyklotrás**, niektoré úseky s dĺžkou približne 32 km sú najmä pri magistrálach súbežné, a tak reálna dĺžka oficiálnych cyklotrás je nižšia. Až 3 z 8 tematických cyklotrás sú medzinárodné (č. 16 – Karpatská cyklistická cesta 65 km, Po stopách Herkula 25 km, Zelený bicykel 52 km), z nich 2 spájajúce Slovensko s Poľskom a Ukrajinou a 1 spájajúca Slovensko len s Ukrajinou (zatiaľ však v teréne vyznačená len na Slovensku). Ďalšie 2 tematické cyklotrasy (značené modrou) spájajú významné, prevažne kultúrne turistické body záujmu (Cyklochodník umenia v dĺžke 18 km a Cyklistický chodník ikon v dĺžke 61 km).

Zaujímavé sú aj 2 ďalšie tematické cyklotrasy značené zelenou: Po sninskej úzkokoľajke v dĺžke 12 km a Po stakčinskej úzkokoľajke v dĺžke 9 km. Cyklotrasy sú v správe OZ Kostitras Prešov (cyklotrasa č. 16) a Detskej organizácie Fénix, o. z., územnej organizácie Snina (ostatné cyklotrasy).

Z hľadiska dĺžky oficiálnych (legalizovaných) cyklotrás patrí riešené územie **na popredné miesta v Prešovskom kraji**. Väčšina cyklotrás je zameraná tematicky a prepája významné turistické body záujmu (drevené chrámy, lesné úzkokoľajky a iné). Podobne ako u peších turistických trás aj u cyklotrás je problematická ich nedostatočná vybavenosť turistickou infraštruktúrou (napr. chýbajúce odpočívadlá), nedostatočná údržba a starostlivosť o trasy, obnova značenia.

Sieť trás pre pešiu turistiku a cykloturistiku nie je dostatočná, čo je osobitne významné v územiach s 3. a vyšším stupňom ochrany. Napríklad **pre peších turistov nie sú prístupné zaujímavé lokality, ako sú pralesy Rožok, Stinská či Havešová**, masív Nastazu, značná časť pralesov pozdĺž hrebeňa s Poľskou republikou, malebné veľké územia v povodí VN Starina. Pre cykloturistov nie sú legálne prístupné mnohé lesné cesty severne od VN Starina, v oblasti Nastazu, južne od hranice s Poľskom a iné, po ktorých však paradoxne (aj keď nejde o chránené územie národného parku) môžu premávať ťažké lesnícke mechanizačné prostriedky a nákladné autá. **Vytýčeniu a značeniu nových turistických a cykloturistických trás nie sú naklonení správcovia území** (Lesy SR, LPM Ulič, Správa NP Poloniny) **ani správcovia poľovníckych revírov**.

Segmenty cestovného ruchu regiónu Snina

V zmysle *Regionalizácie cestovného ruchu v Slovenskej republike* sú v riešenom území regiónu Horný Zemplín identifikované tieto hlavné formy cestovného ruchu: **pobyť pri vode, pobyť v lesoch/horách, návšteva múzeí/prírodných expozícií**. Uvedené formy sú v súčasnosti aj realizované, keďže najmä primárna ponuka vytvára predpoklady a podmienky na rozvoj kultúrno-poznávacieho CR (najmä poznávanie kultúrnych a historických pamiatok, Múzeum Zemplínske Hámre, Astronomické observatórium na Kolonickom sedle a Sninský kaštieľ) a športovo-turistického CR (najmä pešia turistika, cykloturistika, pobyť pri vode a kónská turistika).

Prehľad súčasných foriem cestovného ruchu v regióne Snina

Forma CR	Demografia	Krajina pôvodu	Sezónnosť	Motívy
poznávacia turistika (drevené chrámy, vojnová história, astroturistika)	rodiny s deťmi kamaráti/skupiny žiaci MŠ, ZŠ, SŠ dôchodcovia	Slovensko Česká republika Poľsko Maďarsko	január – december (celoročne)	poznávanie dobrodružstvo miestna história
pešia turistika	rodiny s deťmi kamaráti/skupiny	Slovensko Česká republika Poľsko	marec – september december	dobrodružstvo aktívny oddych nedotknutá príroda samota poznávanie so sprievodcom autentický výklad
cykloturistika	rodiny s deťmi individuálni turisti		máj - október	šport aktívny oddych dobrodružstvo poznávanie
živá kultúra (návšteva podujatí)	rodiny s deťmi kamaráti/skupiny	Slovensko	január jún - september december	zážitky zábava spoločnosť stretnutie s rodinou
pobyť pri vode	rodiny s deťmi kamaráti/skupiny	Slovensko Česká republika	jún - august	relax vo vode šport aktívny oddych
pracovné cesty	obchodní cestujúci	Slovensko	január - december (celoročne)	obchod pracovné povinnosti
kónská turistika (hipoturistika)	kamaráti/skupiny rodiny s deťmi	Slovensko Poľsko	máj - október	poznávanie dobrodružstvo aktívny oddych nedotknutá príroda

Podľa dostupných ubytovacích štatistík²⁵³ pochádzajú návštevníci okresu Snina najmä **zo Slovenska (77 %)**, z **Českej republiky (8 %)**, **Poľska (4 %)** a z **Ukrajiny (3 %)**. Ďalšími krajinami v poradí sú **Maďarsko (2 %)** a Nemecko (1 %), pričom v poslednom prípade ide najmä o obchodných cestujúcich. Aj podľa zisťovania návštevnosti u vybraných aktérov cestovného ruchu formou dotazníka sme zistili rovnaké poradie, resp. v niektorých prípadoch je zmena v poradí krajín na 2. a 3. mieste.

Česi vyhľadávajú v tomto regióne najmä prírodu CHKO Vihorlat a NP Poloniny, rovnako sa zaujímajú aj o Karpatské bukové pralesy. V rámci najväčšej skupiny návštevníkov zo Slovenska je značnou skupinou segment škôl (materských, základných aj stredných), ktoré v rámci vzdelávacích programov zvyknú navštevovať viaceré kultúrno-vzdelávacie inštitúcie (najmä Astronomické observatórium na Kolonickom sedle, Sninský kaštieľ, Múzeum Zemplínske Hámre), tiež drevené chrámy východného obradu a VN Starina. Ďalšie skupiny predstavujú rodiny s deťmi, dôchodcovia, kluby turistov, mládežnícke organizácie a rôzne záujmové skupiny aj vďaka organizácii rôznych kultúrno-spoločenských podujatí počas roka.

Marketing cestovného ruchu regiónu Snina

Z osobného zisťovania v odvetví cestovného ruchu je v súčasnosti **destinácia** na slovenskom a českom trhu **relatívne známa ako Poloniny**, pričom dominuje predstava o tom, že ide o romantické územia s hlbokými lesmi a pralesmi, medveďmi a zubrami kdesi nepredstaviteľne ďaleko na východe. Osobitne pre **český trh** ide o de facto veľmi vzdialenú, ale zaujímavú a atraktívnu až tajomnú destináciu. Svoj podiel na tomto vnímaní zanechal aj dokumentárny film Vlčie hory.²⁵⁴ Na ostatných blízkych trhoch (**Maďarsko, Poľsko, Ukrajina**) ide o menej známu lokalitu, ktorá je v tieni iných slovenských alebo cezhraničných destinácií (ako napr. Bieszczady²⁵⁵, Tokaj či Zemplínska šírava). Na **vzdialených a zámořských trhoch** je lokalita neznáma (podobne ako väčšina ostatných destinácií na Slovensku, s výnimkou Bratislavy, Vysokých Tatier, Košíc a Piešťan). Stupeň známosti destinácie je na relevantných trhoch relatívne vyšší v príslušnom segmente prírodného turizmu, pešej turistiky.

Podľa nášho dotazníkového zisťovania u **vybraných aktérov** (samosprávy, podnikateľské subjekty, cirkev, tretí sektor, turistické atraktivity) **sa subjekty propagujú individuálne**, najmä cez vlastné webové stránky a tlačoviny (letáky, brožúry, mapy), niektoré aj cez vlastné profily na sociálnych sieťach (najmä Facebook). Len niektoré zariadenia využívajú propagáciu aj na celoslovenských portáloch cestovného ruchu (napr. slovenskycestovatel.sk, muzeum.sk, slovakia.travel a pod.) umiestnením informačného stánku na podujatiach v regióne či kontaktovaním regionálnych médií. Vo všeobecnosti platí, že online portály, ktoré informujú o atraktivitách v regióne (hornyzemplin.sk, gotocarpattia.sk, sopsr.sk, severovýchodslovenska.sk), neposkytujú dostatočné a aktuálne informácie o turistickej ponuke v záujmovom území, čo je dodatočne pre individuálnych návštevníkov časovo náročné na overovanie informácií, kontaktov, otváracích hodín, vstupného a podobne.

Krajská organizácia cestovného ruchu Košice Regiún Turizmus (KOCR KRT) realizuje od roku 2017 propagačnú kampaň UNESCO na dosah,²⁵⁶ v ktorej je zahrnutý len jeden zo štyroch komponentov Karpatských bukových pralesov, ktorý sa nachádza v Košickom kraji (Vihorlatský prales). Ostatné tri komponenty KBP situované v Prešovskom kraji (Stužica – Bukovské lesy, Rožok a Havešová) nie sú KOCR KRT ani KOCR Severovýchod Slovenska samostatne propagované, ani zahrnuté v spoločnej propagačnej kampani s ďalšími UNESCO pamiatkami kultúrneho charakteru (drevené chrámy v slovenskej časti Karpatského oblúka), čo možno považovať za neefektívne využitie príležitosti pre riešené územie.

Predaj destinácie Poloniny

V súčasnosti **nemožno hovoriť o organizovanom zabezpečení návštev destinácie Poloniny**. Organizovanými skupinami sú jedine školy z okresu a kraja (školské výlety), ktorých počet v posledných rokoch rastie. Školy navštevujú destináciu Poloniny najmä vďaka atraktívnym vzdelávacím programom niektorých zariadení (ako napr. Astronomické observatórium na Kolonickom sedle). **V regióne Snina prevažujú individuálni turisti**, ktorí v rámci destinácie Poloniny navštevujú primárne vybrané, turisticky sprístupnené

²⁵³ Štatistický úrad SR za roky 2012 – 2016

²⁵⁴ Od spoločnosti Arolla Film. <https://youtu.be/CZ0Jorje0jU>

²⁵⁵ https://en.wikipedia.org/wiki/Bieszczady_Mountains

²⁵⁶ <http://www.unesconadosah.sk/>

lokality chránených území KBP a maloplošných chránených území a vďaka variabilnej ponuke územia sekundárne navštevujú aj miestne kultúrne pamiatky. Rovnako je to aj v prípade destinácie Vihorlat. Pešiu turistiku dopĺňa návšteva populárnej rekreačnej oblasti Sninské rybníky ako jednej zo vstupných brán do CHKO Vihorlat a v posledných rokoch aj návšteva obce Zemplínske Hámre s ponukou regionálnej a ekologickej výchovy pre školy (Hámorský náučný chodník). Propagáciu produktov si jednotlivé zariadenia zabezpečujú individuálne.

Turistické aktivity s odborným sprievodcom sú v celom širšom regióne veľmi málo rozvinuté. Nezisková organizácia Aevis v rámci podpory rozvoja prírodného turizmu organizuje v regióne poznávacie exkurzie s odbornými lektormi určené pre malé skupinky návštevníkov. Exkurzie sú spravidla tematicky zamerané (napr. na vtáky, huby a pod.). Organizácia Aevis podporuje tiež rozbiehajúci sa podnikateľský projekt spoločnosti Tajomné Karpaty²⁵⁷ zameraný na poznávacie exkurzie a turistiku na koňoch pod produktovým názvom Po vlčích stopách. Na sprevádzané zájazdy do divokej prírody v rámci tzv. Vlčích hôr sa špecializuje aj cestovná kancelária CARPATICA. Niekoľko sprevádzaní ročne zrealizuje v rámci svojej činnosti aj Správa NP Poloniny.

Organizovaný cestovný ruch prostredníctvom produktov vybraných cestovných kancelárií (CK) a cestovných agentúr (CA) ponúkaných v záujmovom území je minimálny. Najmä CA predávajú svoje produkty v záujmovom území len ako súčasť širšieho programu v tzv. subtranzitnom režime pri organizovaných výletoch na Ukrajinu (Podkarpatská Rus) a do Poľska. S takouto ponukou sa prezentuje napr. CK Karpaty Travel CZ²⁵⁸ (sprevádzanie, výlety s koňmi na Poloniny, jazdecká škola, pešie výlety po Karpatoch, pobyty v divočine, ubytovanie v Užhorode). Viaceré CA sa však už pre sezónu 2018 sústreďujú prevažne na lokality na Ukrajine.²⁵⁹ Česi si v NP Poloniny zabezpečujú najčastejšie skupinové výlety dobrodružného charakteru (pešie dobrodružné pochody a prechody, cykloturistiku) individuálne, nie cez sprostredkovateľa. Na portáloch booking.com a expedia.com sa odporúčania na výlety v NP Poloniny spomínajú len minimálne. V regióne pôsobí CA UNITUR²⁶⁰, u ktorej sa spomína špecializácia aj v regionálnom cestovnom ruchu a ponúka produkt astroturistika, ktorý však ponuke nie je rozpracovaný ako konkrétny zájazd alebo produkt. V meste Humenné pôsobí špecializovaná cestovná agentúra CK Viver Tour²⁶¹ na pútnické zájazdy spolu s autobusovou prepravou v rámci cirkevnej turistiky a pútnických miest na Slovensku a vo svete.

Opis príkladov dobrej praxe

Chránené územia sú dnes nielen oázami zachovalých prírodných ekosystémov a refúgiami biodiverzity²⁶², ale ich krása každoročne priťahuje milióny návštevníkov.²⁶³ Len **národné parky USA** ročne navštívi viac ako 300 miliónov turistov. Odhaduje sa, že v **európskych národných parkoch** je ročne viac ako 2 mld. rekreačných návštev, ktoré predstavujú ekonomickú hodnotu 14,5 mld. EUR.²⁶⁴ Do budúcnosti sa **očakáva výrazný nárast príjazdov návštevníkov** (podľa údajov UNWTO²⁶⁵ 3 % rast zahraničných návštevníkov v rámci Európy) **aj v chránených územiach**. Cestovný ruch sa môže stať významným prínosom pre regionálnu ekonomiku. Napríklad v chránených územiach Brazílie generuje cestovný ruch viac ako 43 000 pracovných miest.²⁶⁶

Aj v menej rozvinutých krajinách pôsobí cestovný ruch ako účinný impulz na ochranu prírody, a to tým, že získané finančné zdroje sa spätne použijú na účinnejšiu ochranu konkrétnych území²⁶⁷ alebo motivuje miestne komunity k ochrane, aby neprišli o príjem. **Ochrana území je základným atribútom kvality autentického zážitku**, pri ktorom sa uplatňuje podnikateľský prístup (**produktom je príroda, ponúkaná návštevníkom ako zákazníkom**).

²⁵⁷ www.tajomnekarpaty.com

²⁵⁸ www.karpatytravel.cz, zakarpati.cz, konskaturistika.cz

²⁵⁹ www.kudrna.cz/ukrajina

²⁶⁰ www.unitur.sk

²⁶¹ www.putnickezjazdy.sk

²⁶² Útočisko rozmanitosti živočíšnych alebo rastlinných druhov

²⁶³ Švajda & Sabo, 2013: Manažment chránených území. UMB FPV Belianum Banská Bystrica, s. 67-73

²⁶⁴ Schägner et al., 2017: Monitoring recreation across European nature areas: A geo-database of visitor counts, a review of literature and a call for a visitor counting reporting standard. Journal of Outdoor Recreation and Tourism 18: 44-55.

²⁶⁵ Svetová organizácia cestovného ruchu. <http://www2.unwto.org/>

²⁶⁶ Souza et al., 2018: Economic impacts of tourism in protected areas of Brazil. Journal of sustainable tourism, 1-15 pp.

²⁶⁷ <https://www.sanparks.org/tourism/>

Príklad riadenia destinácie na zabezpečenie udržateľnosti jej rozvoja

Riadenie cestovného ruchu formou destinačného manažmentu je trend, ktorý sledujú všetky vyspelé turistické destinácie v Európe. Formy riadenia a náplň činností organizácií destinačného manažmentu (v zahraničí označované ako **DMO**)²⁶⁸ sa vyvíjajú a prispôbujú súčasným trendom v cestovnom ruchu. Politika cestovného ruchu sa dnes spája s pojmami ako **konkurencieschopnosť a trvalo udržateľný rozvoj**, čo sú dve súčasťou úspešného riadenia destinácie. **Destinačný manažment je stratégia pre tie regióny, ktoré majú odvahu na spolupracovať pre spoločný rozvoj a aktívny predaj svojich kľúčových konkurenčných výhod.**

Systém riadenia destinácie možno označiť ako **systém spolupráce subjektov verejného a súkromného sektora v destinácii**, keď dochádza stále zreteľnejšie k posunom od politických k obchodným motívom spolupráce. Predpokladom efektívneho riadenia destinácie prostredníctvom zásad destinačného manažmentu je **funkčné partnerstvo súkromného, verejného a neziskového sektora za podpory miestnych obyvateľov**. Z toho vyplýva, že nemenej dôležitá ako komunikácia smerom k návštevníkovi je aj komunikácia medzi destinačnými aktérmi (stakeholdermi)²⁶⁹ a lokálnou komunitou vo vnútri destinácie. Od intenzity spolupráce a komunikácie vrátane akceptovania rolí subjektov, ktoré sa podieľajú na riadení cestovného ruchu v destinácii, sa odvíja úspech destinácie na trhu cestovného ruchu. Pre úspech je kľúčové, aby subjekty poznali ciele a smerovanie destinácie, poznali pravidlá hry a mali spätnú väzbu, ako sa ciele naplňujú. **Pravidelnosť stretnutí s destinačnými aktérmi** na spoločné hľadanie riešení destinačných problémov je nevyhnutná.

Základnými piliermi destinačného manažmentu by mali byť **komunikácia, koordinácia a kooperácia**. DMO je **strategický partner** pri uskutočňovaní konkrétnych zámerov a projektov cestovného ruchu v destinácii, a to pre všetky spolupracujúce subjekty pôsobiace v oblasti cestovného ruchu, ale aj mimo tejto oblasti v rámci medzisektorovej spolupráce. Jej cieľom je koordinovať a podporovať aktivity poskytovateľov služieb a spolupracovať s regionálnymi a národnými turistickými autoritami. Zavedenie systému kooperatívneho marketingu a partnerstva všetkých stakeholderov destinácie je v dlhodobej perspektíve veľkou úsporou z ich nákladov. DMO najmä **riadi procesy vo vnútri destinácie, koordinuje činnosti poskytovateľov služieb a ďalších subjektov** na vytvorenie kvalitných a konkurencieschopných produktov pre cieľové segmenty, komunikuje a využíva nástroje na riadenie značky (branding) a cieľené umiestňovanie destinácie na trhu (pozicioning).

Destinácie prostredníctvom svojich DMO vytvárajú **produkty cestovného ruchu zamerané na zážitky, ktoré sa odlišujú od produktov konkurencie** a riadia budovanie značky a jej komunikáciu, ktorá je atribútom produktu destinácie. DMO tiež zodpovedá za distribučné cesty a siete slúžiace predaju produktov destinácie pre kľúčové trhové segmenty a ich umiestnenie na trh cez prvky marketingového mixu. Pod produktom sa rozumie **ponuka turistických atraktivít pre viacdenný pobyt návštevníka v turistickej destinácii**. Tento produkt sa prevažne nepredáva ako jeden balík služieb, ale ako voľná ponuka jednotlivých atraktivít a služieb, ktoré si návštevník zostavuje sám podľa svojich záujmov, potrieb a dĺžky pobytu. Touto cestou DMO pomáhajú návštevníkovi s organizovaním reťazca navzájomných služieb (od riešenia dostupnosti, príjazdu, prijatia, ubytovania, informačného servisu, stravovania, zážitkových aktivít, doplnkových služieb až po riešenie odchodu a starostlivosti po návrate) zodpovedajúci jeho voľbe, ktorý zahŕňa procesy od poskytnutia informácií k pohodlnej rezervácii, bezchybnému priebehu pobytu až po návrat domov a prípadný opätovný návrat, čo je jeden z hlavných atribútov úspechu destinácie. **Pre zabezpečenie opätovného návratu návštevníka je podstatná kvalita služby a zážitku, ktorá podlieha systému riadenia kvality a systému riadenia znalostí** (strategické plánovanie, marketingový výskum – získavanie spätnej väzby z trhu a destinácie, vzájomné informovanie sa a vzdelávanie, štatistické zisťovanie a iné) zastrešených samotnou DMO.

DMO riadi aj tzv. destinačný marketing. **Strategický destinačný marketing** vychádza z vízie destinácie a je postavený na skúmaní životného cyklu produktu destinácie, na identifikácii trhových príležitostí, na segmentácii návštevníkov a výbere cieľových segmentov, skúmaní ich motivácie. Významnou súčasťou je **pozicioning, budovanie značky (branding) a tvorba imidžu destinácie**.

²⁶⁸ Z anglického prekladu Destination Management Organization

²⁶⁹ Stakeholder – zájmová skupina, zainteresovaná osoba, ktorej sa riešená problematika týka

Príklady foriem udržateľného cestovného ruchu a segmentácie návštevníkov

Významným dôvodom, pre ktorý ľudia do destinácie cestujú, je jej **rozmanitosť (diverzita)**. Na záujmovom území Poloniny nejde len o prírodnú diverzitu, ale aj kultúrnu a sociálnu. **Jej zachovanie bude jednou z podmienok rozvoja cestovného ruchu a základom pre destinačné USP** (unique selling propositions) postavené na **trvalo udržateľnom (šetrnom) cestovnom ruchu v jeho troch formách**: prírode blízkom turizme, kultúrno-poznávacom turizme a vidieckom turizme.

V nadväznosti na prírodnú rozmanitosť môže mať **prírode blízky turizmus** podobu bioturizmu (poznávanie biologickej diverzity) alebo geoturizmu (poznávanie geologickej diverzity). Existuje niekoľko základných **typov prírodného turizmu** v chránených územiach (**udržateľný, dobrodružný, prírodne orientovaný, divočinový**).²⁷⁰ Nástrojmi podpory prírode blízkeho turizmu sú napr. aj **greenways**²⁷¹ (zelené cesty), ktoré sú využívané v súlade s ich ekologickou funkciou a potenciálom pre šport, pešiu turistiku a cykloturistiku. Sú súčasťou certifikovaných zariadení a služieb (napr. Vitajte cyklisti a pod.).

Kultúrno-poznávací turizmus vnímame ako formu cestovného ruchu, keď je návštevník motivovaný možnosťou poznávať kultúrne dedičstvo a kultúrnu identitu územia a jeho obyvateľov, v prípade Polonín, navyše zasadeného do pôvabnej prírodnej krajiny a vidieckeho prostredia. Vzniká tak unikátna kombinácia hodnôt, ktorá je pre návštevníka zdrojom poznania, oddychu, regenerácie alebo aktívneho pohybu.

V prípade previazania kultúrno-poznávacieho turizmu a prírode blízkeho turizmu so životom lokálnych komunít na záujmovom území hovoríme o **ekoturizme**. Ten sa vyznačuje environmentálne uvedomelým (šetrným) správaním návštevníka a autentickými zážitkami v prírodnom alebo vidieckom prostredí aj **v spojení s miestnou komunitou**. Ekoturisti vstupujú do krajiny **s rešpektom k jej prírodným a kultúrnym hodnotám v autentickej podobe** a neočakávajú, že bude špeciálne prispôbena pre ich pohodlie. Medzinárodná ekoturistická spoločnosť TIES (The International Ecotourism Society)²⁷² ho definuje ako zodpovednú formu turizmu do prírodných areálov, ktorá **chráni životné prostredie a udržuje prosperitu miestnych obyvateľov**. Práve rozvoj tohto typu turizmu výrazne posilňuje spojenectvo medzi miestnymi komunitami a správami chránených území.²⁷³

Vidiecky cestovný ruch je forma cestovného ruchu, ktorá sa realizuje prevažne vo vidieckej krajine, v oblastiach s nižšou hustotou zaľudnenia a nižšieho počtu obyvateľov. Sem patrí aj chatárčenie a chalupárčenie, ale tiež pobyty na farme (**agroturizmus**). Rozvoj tejto formy cestovného ruchu úzko súvisí s rozvojom vidieka, budovaním peších trás a cyklotrás, fariem s alternatívnym poľnohospodárstvom, miestnych múzeí, skanzenov, obnovou tradičných remesiel, budovaním a obnovou menších turistických a stravovacích zariadení s ponukou gastrošpecialít lokálnej produkcie a lokálnych receptúr. V ponuke vidieckeho cestovného ruchu sa ponúkajú jazdy na koni, rybárčenie, činnosti v poľnohospodárstve, vzdelávacie programy, kurzy varenia tradičných jedál alebo výroby lokálnych výrobkov. Takýto produkt je **ohľaduplný k prírode a umožňuje rozvoj podnikania na vidieku**.

Rozvoju vyššie spomenutých foriem cestovného ruchu nahráva súčasný životný štýl, keď prepracovaní, unavení ľudia smerujú do prírody a vidieckej krajiny oddychnúť si od hluku mesta a mestského životného štýlu. Pre poskytovanie adekvátnych služieb týmto návštevníkom **je potrebné poznať segmenty návštevníkov, ktorí sa pohybujú v chránených územiach. Každý návštevnícky segment si vyžaduje osobitné programy a služby**. Identifikovaným segmentom návštevníkov je potrebné prispôbiť nielen ponuku a príslušné aktivity vrátane cien a poplatkov, ale aj priestorovo diferencovať povolené aktivity na území.²⁷⁴

Návštevnícke segmenty pre zvolené formy cestovného ruchu majú svoje charakteristické znaky. **Návštevníci vyhľadávajú odpočinok a pokoj. Dôraz kladú na zdravý životný štýl a zdravie**. Počas pobytu sú ochotní upustiť od svojich zásad a akceptovať vonkajšie spoločenské podmienky a miestne rituály. Zásady dodržia skôr vo vzťahu k svojej osobe (zdravé stravovanie, kozmetika, pohyb a pod.). **Vo vzťahu k prírodnému a**

²⁷⁰ Worboys et al., 2015: Protected Area Governance and Management. ANU Press Canberra

²⁷¹ <http://www.greenways.sk/>

²⁷² <http://www.ecotourism.org/>

²⁷³ Spenceley et al., 2017: Guidelines for tourism partnerships and concessions for protected areas.

²⁷⁴ MacGregor et al., 2006: Sustainable Tourism Development Strategy for the Retezat National Park Region. Final draft developed in the frame of PANParks program, 123 pp.

vidieckemu prostrediu sa správajú uvedomelo a ohľaduplne, svojim konaním minimalizujú dosahy na životné prostredie výberom vhodnej dopravy, uprednostňovaním certifikovaných výrobkov a služieb a šetrným správaním na území. **Uprednostňujú regionálne výrobky a služby**, čím zároveň podporujú miestnu komunitu. Majú záujem o vzdelávanie a pochopenie súvislostí v navštívenej oblasti a sú ochotní prispievať k ochrane prírody. Majú vyššie vzdelanie, vyššie príjmy, záujem o učenie sa, poznávanie a často sú technologicky zruční.

Príklady manažmentu cestovného ruchu v chránených územiach

Existuje viacero spôsobov,²⁷⁵ ako prispieť k vysokej kvalite zážitkov návštevníkov chráneného územia (napr. poskytovanie jasných informácií, sprístupnenie atraktívnych lokalít, udržiavanie chodníkov vo funkčnom stave, vysoká odborná a ľudská kvalita sprievodcov). Odborná literatúra²⁷⁶ opisuje **manažmentové opatrenia podporujúce orientáciu na trvalo udržateľný turizmus** v chránených územiach. **Priame opatrenia** zahŕňajú napríklad poskytovanie povolení vstupu, zónovanie územia, obmedzenie určitých aktivít v niektorých oblastiach a, naopak, ich povolenie v iných. Známe sú rôzne modely regulácie návštevnosti a podpory trvalo udržateľného turizmu, napr. Visitor Experience and Resource Protection.²⁷⁷ **Nepriame opatrenia** zahŕňajú napr. poplatky za vstup, interpretačné a vzdelávacie aktivity, zlepšenie infraštruktúry. Cieľom interpretácie²⁷⁸ je komunikovať vo vzťahu k návštevníkom význam a hodnoty chráneného územia. Používa viacero metód v závislosti od cieľovej skupiny (osobné cez rozhovory, neosobné cez tlačoviny a pod.). V niektorých krajinách existujú certifikačné programy pre ekosprievodcov,²⁷⁹ ktoré rozdeľujú interpretátorov do rôznych skupín na základe stupňa ich kvalifikácie. Aj v našich podmienkach začína byť sprevádzanie divokou prírodou vyhladávané. Napríklad v Českej republike v Národnom parku Šumava boli správou NP vyškolení sprievodcovia²⁸⁰ z radov miestneho obyvateľstva. Umožňujú tak záujemcom vstup do prvých zón národného parku. V súčasnosti existuje viacero certifikačných schém, ktoré licencujú cestovné agentúry, ktorých aktivity reflektujú princípy trvalo udržateľného turizmu.

O účinnú integráciu cestovného ruchu a ochrany prírody s cieľom vytvorenia spoločnej vízie a stratégie a jej následnej spoločnej realizácie so všetkými zainteresovanými skupinami sa snažia viaceré iniciatívy (napr. **Europarc, European Wilderness Society** a iné).²⁸¹

Jedným z pozitívnych príkladov využitia prírodného dedičstva pre trvalo udržateľný cestovný ruch je **prírodný park Logarska dolina v Slovinsku** spravovaný neziskovou súkromnou spoločnosťou zloženou prevažne z miestnych vlastníkov pozemkov. Na ich webovej stránke²⁸² sú mimoriadne dobre propagované nielen prírodné atrakcie územia, kultúrne dedičstvo, možnosti ubytovania a stravovania, aktivity pre návštevníkov vrátane balíkov (sprievodcovia) a pravidelných podujatí. V centrálnej časti územia je situované aj návštevnícke centrum.

Zaujímavým príkladom je aj **národný park Abruzzo** založený v roku 1922 ako privátna iniciatíva, neskôr oficiálne vyhlásený talianskou legislatívou. Park má niekoľko návštevníckych centier, tematicky zameraných na ikonické druhy živočíchov späté s týmto územím, ako sú vlk, kamzík a medveď. Územie je rozdelené na 4 zóny (s najprísnejšou A zónou, kde sú aktivity aj počet návštevníkov limitované). Ekonomika regiónu je dnes postavená najmä na mäkkom turizme. Samozrejmosťou je tiež ponuka miestnych produktov, ubytovania, vzdelávacích programov, sprevádzania a pod.²⁸³

IUCN portál²⁸⁴ poskytuje množstvo konkrétnych prípadových štúdií aj z oblasti cestovného ruchu. Vzhľadom na cezhraničnú lokalizáciu nami riešeného územia (Slovensko, Poľsko, Ukrajina) môžeme spomenúť príklad

²⁷⁵ Eagles et al., 2002: Sustainable tourism in protected areas - guidelines for planning and management. IUCN Gland Switzerland, Cambridge UK.

²⁷⁶ Leung et al., 2015: Tourism and visitor management in protected areas. Guidelines towards sustainability. Best practice protected area guidelines series. Gland Switzerland IUCN.

²⁷⁷ Hammit et al., 2015: Wildland recreation. Wiley Blackwell.

²⁷⁸ Ham, 1992: Environmental interpretation. A practical guide for people with big ideas and small budgets. North American Press, Golden.

²⁷⁹ <https://www.ecotourism.org.au/>

²⁸⁰ <http://www.npsumava.cz/cz/1081/sekce/pruvodci-divocinou-2016/>

²⁸¹ <http://www.europarc.org/sustainable-tourism/> a <http://wilderness-society.org/>

²⁸² <http://www.logarska-dolina.si/>

²⁸³ <http://www.parks.it/parco.nazionale.abruzzo/Epar.php>

²⁸⁴ <http://panorama.solutions>

trilaterálneho cezhraničného územia **Pasvik-Inari**²⁸⁵ (Fínsko, Nórsko a Rusko), kde spoločne pripravovali smernicu a akčný plán pre udržateľný prírodný turizmus. Ďalším príkladom je **The Kulen Promtep Wildlife Sanctuary** v severnej Kambodži, kde bolo cieľom prezentovať miestnym farmárom ekoturizmus ako zdroj príjmov na zlepšenie ekonomickej a sociálnej situácie miestneho obyvateľstva.

Príklady divočinového produktu (pozorovanie divokých zvierat)

Pozorovanie voľne žijúcich zvierat (wildlife watching) ako aktivita, ktorej **cieľom je stretnúť alebo vidieť živočíchy v ich prirodzenom prostredí**, sa v posledných rokoch stáva čoraz populárnejšou a zrejmy je aj jej presah s niektorými druhmi turizmu, napr. s ekoturizmom. Dostupná literatúra uvádza podrobnú klasifikáciu najčastejších druhov živočíchov, ktoré sú predmetom pozorovania, ako aj typy aktivít a príklady lokalít, kde sa realizujú (od nádherných motýľov monarchov v Mexiku až po majestátné veľryby v oblasti Kanárskych ostrovov).

Dôležitou informáciou je poznať dopyt pre tento typ turizmu (konkrétne veľkosť trhu a hlavné segmenty). Existuje podrobná typológia turistov, ktorí sa vyznačujú konkrétnymi charakteristikami (napr. všeobecný alebo konkrétny záujem). Existujú rozdiely v typológii tohto typu turistov na jednotlivých kontinentoch, ale väčšina z nich sa zhoduje v tom, že ide o **ľudí s vyšším vzdelaním, ktorí sú ochotní cestovať väčšiu vzdialenosť, zdržať sa dlhšie v regióne, mať vyššie výdavky na pobyt, získať informácie z internetu a väčšinou ide o nezávislých cestovateľov**. Rovnako je rozdielna ich úroveň špecializácie. Všeobecne sú **fyzicky aktívnejší, zaujímajú sa aj o vzdelávanie a interpretáciu** a širšie spektrum druhov s prioritou ohrozených. Na druhej strane je potrebné poznať aj základné skupiny destinačných aktérov, ktorí majú záujem na tomto type turizmu (od miestnych komún cez tzv. touroperátorov²⁸⁶ až po poskytovateľov ubytovania).

Z hľadiska ekonomických prínosov sa odhaduje, že **o wildlife watching má záujem zhruba 20 – 40 % medzinárodných návštevníkov**. Asi najviac konkrétnych údajov o počte zahraničných návštevníkov a príjmoch je najmä z východoafrických krajín (Keňa, Tanzánia a Uganda). Nemenej dôležitým aspektom je aj potenciálny príspevok na znižovanie chudoby a rozvoj komún v týchto krajinách. **Časť tržieb by mala byť investovaná do ochrany pozorovaných druhov živočíchov** (čo je aj v záujme samotného sektora cestovného ruchu, keďže bez nich by turisti nechodili pozorovať tieto druhy). Existuje **viacero mechanizmov, ako zabezpečiť toto financovanie** (od výberu vstupného cez poplatky, koncesie, dane až po dobrovoľné darčovstvo).

Pri plánovaní tohto typu aktivít na území je potrebné zodpovedať najmä tieto otázky:

- Je možné tieto aktivity realizovať kompatibilne s ochranou týchto druhov a prostredia, v ktorom žijú?
- Je na území reálny dopyt po tomto type turizmu?
- Aké benefity bude mať z týchto aktivít miestne obyvateľstvo?

Už dopredu je potrebné naplánovať, **ako sa vysporiadať s rizikami**, ktoré pre udržateľnosť tohto typu turizmu predstavuje napr. vyrušovanie zvierat alebo možné nepredvídateľné kolísanie návštevnosti. Nástrojom môže byť **manažment návštevníkov s cieľom minimalizovať ich vplyv na živočíchy** (limitovanie počtu alebo zónovanie územia). V poslednom období sa ukazuje potrebné najmä zlepšenie poznania v oblasti biológie pozorovaných druhov a monitoring vplyvov cestovného ruchu na tieto druhy. Kvalita zážitku návštevníka často závisí aj od **zaškolenia sprievodcov** a spôsobu interpretácie.

Okrem množstva prípadových štúdií uvedených v publikácii Wildlife Watching and Tourism²⁸⁷ sú inšpiratívne viaceré ďalšie príklady, ako napríklad:

- 10 základných pravidiel pri úspešnom pozorovaní zveri **vo Švédsku**,²⁸⁸
- fotografovanie a pozorovanie zveri **vo Fínsku** (prezentované ako jeden z desiatich najlepších produktov, ktoré ponúka príroda v rámci EÚ),²⁸⁹

²⁸⁵ <http://www.pasvik-inari.net/neu/eng/main.html>

²⁸⁶ Cestovná kancelária, ktorá ponúka vlastné produkty (dovolenky, organizované zájazdy), ktoré sú kombináciou viacerých služieb vrátane dopravy do cieľovej destinácie.

²⁸⁷ UN, 2006: Wildlife Watching and Tourism: A Study on the Benefits and Risks of a Fast Growing Tourism Activity and Its Impacts on Species. 66 pp.

²⁸⁸ <https://www.wildsweden.com/about/10-secrets-of-successful-wildlife-watching/>

²⁸⁹ <https://www.wildfinland.org/info/wildlife-tourism/>

- súčasť produktových balíkov (ponuky) pre návštevníkov **vo Švajčiarsku**,²⁹⁰
- priestorové a časové typy vrátane etických zásad pri pozorovaní zveri **v USA**,²⁹¹
- stratégia, typy a etiketa pri pozorovaní zveri **v Kanade**.²⁹²

Viac konkrétnych informácií o wildlife watching ako produkte prírodného turizmu, jeho pozitívnych a negatívnych vplyvoch, ekonomike, interpretácii vrátane ostatných otázok súvisiacich s plánovaním a manažmentom je uvedených v publikácii **Wildlife Tourism**.²⁹³

Známa je napr. štúdia zameraná na **ekonomiku obnovy vlčej populácie v Yellowstonskom národnom parku (USA)**. Zatiaľ čo predpokladaná strata pre sektor poľovníctva bola odhadnutá vo výške 0,5 mil. USD ročne (ktorú mal spôsobiť vlk ako predátor poľovnej zveri), z hľadiska cestovného ruchu (sledovanie divožijúcej zveri) by to znamenalo ročný prínos vo výške 7 až 10 mil. USD. Pozorovatelia vlkov pritom minuli na území v priemere 160 USD za deň na osobu (vrátane nákladov na stravu, ubytovanie, nákup pozorovacej techniky a pod.).²⁹⁴

Príklady certifikácie značkou

Certifikácia je dobrovoľným nástrojom, ktorá vyjadruje a verifikuje žiaduci stav alebo priebeh procesu deklarovaných parametrov produktu, zariadenia cestovného ruchu, služby alebo hmotného produktu, aktivity v spojitosti s destináciou. Certifikácia je zároveň marketingovou výhodou a komunikuje určitú výnimočnosť, príslušnosť, pôvod alebo kvalitu s pridanou hodnotou. Svetová organizácia pre cestovný ruch UNWTO²⁹⁵ vydala súbor odporúčaní, ktorý obsahuje rady pri budovaní certifikačného procesu v službách cestovného ruchu. Každá destinácia si môže na základe týchto odporúčaní definovať základné a pomocné kritériá pre rôzne typy služieb a produktov a **vytvoriť certifikačnú schému** pre destináciu ako celok alebo jednotlivé súčasti. Pre každé požadované kritérium je nutné stanoviť indikátory, ktoré musia byť merateľné a zrozumiteľné pre aktérov cestovného ruchu, ktorí sú súčasťou procesu certifikácie, nositeľmi značky alebo interpretujú jej výstupy. Kritériá by mali byť nastavené na rôzne úrovne požiadaviek tak, aby **podporovali proces postupného zlepšovania**.

Pre značenie výrobku alebo služby v oblasti udržateľnosti je možné využiť **environmentálne značenie (ekoznačenie)**, v oblasti cestovného ruchu doplnené o tzv. **destinačné značenie (označenie pôvodu)**. Vo svete existuje niekoľko možností pre certifikáciu (udržateľných) výrobkov, produktov a služieb v cestovnom ruchu na národných, medzinárodných alebo regionálnych úrovniach v spojitosti s tzv. ekologickým šetrným výrobkom a službou. Tieto značenia sa udeľujú väčšinou **absolvovaním viacerých špecializovaných testov a sú udeľované na národných úrovniach**.

Najznámejšia je tzv. európska ekoznačka **The Flower**²⁹⁶, ktorú je možné získať v 26 produktových skupinách. Za cestovný ruch je **možné certifikovať ubytovacie služby pre turistov a služby v kempoch**.

The Green Key²⁹⁷ (Zelený kľúč) je ekoznačka udelená viac než 2 900 hotelom a ďalším zariadeniam cestovného ruchu v 57 krajinách sveta. Táto značka je podporovaná medzinárodnými organizáciami UNWTO a UNEP (United Nations Environment Programme)²⁹⁸ a patrí dnes k najväčším svetovým ekoznačkám pre ubytovanie. Značkou je možné certifikovať hotely, kempy, malé ubytovacie zariadenia, stravovacie zariadenia a zážitkové atrakcie.

Udržateľnosť a ekoznačenie sú niekedy zamieňané aj so stratégiou CSR (tzv. spoločenskou zodpovednosťou firiem). Je pravdou, že mnoho rysov majú spoločných, ale napriek tomu neznamenajú to isté. Jedným z hlavných indikátorov ekoznačenia je skutočná šetrnosť k prírode, ktorá je definovaná tým, že nositeľ certifikácie popri svojej podnikateľskej činnosti nepoškodzuje životné prostredie nad mieru stanovenú platnými právnymi predpismi

²⁹⁰ <https://www.myswitzerland.com/en-gb/wildlife-watching.html>

²⁹¹ <https://wilderness.org/article/insider-tips-wildlife-watching>

²⁹² <https://goo.gl/dmVVQd> a <https://goo.gl/u2ui2R>

²⁹³ Higginbottom K., 2004: Wildlife tourism. Impacts, Management and Planning. 277pp.

²⁹⁴ <https://goo.gl/whxnTM>

²⁹⁵ UNWTO, 2003 a ďalšie nadväzné doplnenia. <http://www2.unwto.org/>

²⁹⁶ <http://ec.europa.eu/environment/ecolabel/>

²⁹⁷ <http://www.greenkey.global/>

²⁹⁸ <http://drustage.unep.org/>

a dodržiava zásady šetrnosti voči životnému prostrediu: **šetrné narábanie s vodou, energiami, odpadmi, materiálmi, so surovinami, etickým zaobchádzaním so zvieratami** a iné. Byť súčasťou veľkého renomovaného celku na trhu je pre lokálnych výrobcov vždy výhodou. Úspešným príkladmi ekoznačenia je napr. **The Green Globe** (Zelený glóbus)²⁹⁹ a **The Nordic Ecolabel** (severská ekoznačka, tzv. Nordic Swan).

Rozšírené sú i **národné ekoturistické značky**. Dobrým príkladom je napr. **EcoTourism Ireland**³⁰⁰, ktorá bola založená na podporu rozvoja ekoturizmu v Írsku. Táto značka kvality poskytuje štruktúrovaný prístup na vytváranie ekoturistických noriem a zároveň háji etické hodnoty poskytovateľov služieb ekoturizmu a podporuje ekologicky udržateľné postupy. Bola navrhnutá, aby **pomáhala návštevníkom vybrať ekoturistické produkty** na trhu. Značka tiež **podporuje miestne kultúrne hodnoty, rozvoj miestnej ekonomiky a dlhú životnosť ekoturistických destinácií**. Značka je použiteľná pri produktoch cestovného ruchu, ktoré sú na prírodnej báze a obsahujú aj vzdelávací (interpretačný) element, ako napr. výlety za voľne žijúcimi živočíchmi (wildlife watching), školenia, outdoorové aktivity, náučné chodníky, archeologické, geologické a iné výlety, horskú turistiku, čím výrazne **prispieva k ochrane prírody**. V rámci tejto značky sú rozlišované tri úrovne udržateľnosti s väzbou na región: zlatá, strieborná a bronzová. Táto značka kladie dôraz aj na jej využitie v tzv. zodpovednom marketingu a komunikácii. Bola vytvorená spoluprácou turistických autorít a autorít z oblasti ochrany životného prostredia.

Chránené územie ako značka priťahuje návštevníkov a reprezentuje celý región, ktorý z toho profituje. Výborným príkladom môže byť štúdia prezentujúca ekonomický vplyv regionálnych produktov vo švajčiarskej **Biosférickej rezervácii UNESCO Entlebuch**³⁰¹. V roku 2014, teda 13 rokov po zavedení značky, generovali miestne produkty hrubú pridanú hodnotu 5,8 milióna USD, čo zodpovedá 4 % pracovných miest v poľnohospodárstve a lesnom hospodárstve a 1 % všetkých pracovných miest v regióne. Vzhľadom na ich kompatibilitu a synergiu s ochranou biodiverzity a cestovným ruchom sú však ich benefity oveľa vyššie.

Značenie (udržateľných) služieb a produktov v cestovnom ruchu je možné docieľiť aj pomocou **regionálnych značiek**.³⁰² Rozšírenou certifikáciou na úrovni národnej, ale i regionálnej sa stávajú **značky kvality**, ktoré podliehajú kritériám kvality a často sú licencované zaplatením poplatku na určité obdobie.

Konkrétne príklady pozitívnych socioekonomických zmien

Trvalo udržateľný turizmus na Slovensku nemá veľkú tradíciu, a preto zatiaľ nemáme ani spoľahlivé skúsenosti s pozitívnymi vplyvmi turizmu súčasne vo všetkých troch pilieroch trvalo udržateľného rozvoja, teda ekonomickom, sociálnom a environmentálnom. Napriek tomu v niekoľkých prípadoch na Slovensku (Slovenský raj, Banská Štiavnica) sa uplatnenie princípov trvalo udržateľného rozvoja dá rozpoznať. Uvádzame aj jeden príklad dobrej praxe s pozitívnym socioekonomickým vplyvom z obce Hostětín v Bielych Karpatoch.

Príklad dobrej praxe z Hostětína v Bielych Karpatoch

Ojedinelosť prihraničnej obce **Hostětín** s 230 obyvateľmi spočíva v komplexnosti a koncentrácii modelových projektov, v ich vzájomnej previazanosti a funkčnosti s využitím pre cestovný ruch a miestnu ekonomiku. Je príkladom **trvalo udržateľného vidieckeho cestovného ruchu**. Do inak obyčajnej obce je priťahovaná pozornosť nielen tzv. zelených turistov, ale aj tých, ktorí si chcú oddýchnuť v krásnom a čistom prostredí vidieka. Za svoj prínos k ochrane životného prostredia Hostětín získal viacero prestížnych národných a medzinárodných cien. V roku 2010 si modelové projekty prezrel aj britský princ Charles. Za úspechom stojí predovšetkým spolupráca ekologického centra Veronica a samosprávy. Medzi najzaujímavejšie modelové projekty patria:

- **pasívny dom** a zároveň ubytovanie Centra Veronica Hostětín,
- Hostětínska muštárna, **spracovanie muštov a sirupov**,
- **sušiareň ovocia**,
- **fotovoltaická elektrárňa** a **solárne kolektory** na budovách,
- **obecná výhrevňa na biomasu**,

²⁹⁹ <https://greenglobe.com/>

³⁰⁰ www.ecotourismireland.ie

³⁰¹ <http://www.bioone.org/doi/abs/10.1659/MRD-JOURNAL-D-16-00067.1>

³⁰² Pozri tematická oblasť Poľnohospodárstvo.

- ekologické staviteľské budovy,
- koreňová čistiareň odpadových vôd.

Všetky projekty si možno prezrieť s odborným výkladom sprievodcu, ktorý je prispôbený deťom aj dospelým. Vlastný výskum centra Veronica ukazuje, že **odborné exkurzie alebo sprievodcovaný výklad využíva väčšina návštevníkov**.³⁰³ Obyvatelia obce benefitujú nielen z ušetrených nákladov a znížených emisií CO₂, čím prispievajú k ochrane klímy, ale tiež z **možností nových pracovných príležitostí**, ktoré im vidiecky cestovný ruch a agroturistika priniesli. Benefitujú tiež z predaja domácich výrobkov, ovocia, zeleniny alebo poskytovania doplnkových služieb cestovného ruchu (napr. masáže, kaderníctvo, kvetinárstvo a pod.) Realizované projekty majú priaznivý vplyv na stav obce a oblastí, **podarilo sa zastaviť pokles obyvateľov**. Tento príklad je ukázkou aplikácie konceptu trvalo udržateľného rozvoja na miestnej úrovni.

Príklad dobrej praxe z Národného parku Slovenský raj

Národný park Slovenský raj, jeho severná aj južná časť, patria medzi najnavštevovanejšie prírodné destinácie na Slovensku. Odhady návštevnosti podľa Správy NP sú **700 000 návštevníkov ročne**. Počas letnej sezóny navštívia jednu alebo viacero z atraktívnych roklín tisíce návštevníkov denne, čo predstavuje nápor na prírodné prostredie, a to jednak v roklinách aj vo vrcholových partiách a na zostupových trasách. Na druhej strane takáto **návštevnosť poskytuje významný zdroj príjmov za ubytovanie, stravovanie, parkovanie a poskytovanie iných služieb**. Tieto dva aspekty bývajú v našich podmienkach zvyčajne v protiklade, avšak v regióne Slovenského raja môžeme vidieť niekoľko pozitívnych črt.

Väčšinu ubytovacích a stravovacích zariadení v obciach na vstupných miestach do roklín **vlastnia miestni ľudia z obcí**, prípadne z ich širšieho okolia a z väčších miest v regióne. **Príjmy a zisk z cestovného ruchu tak zostávajú v značnej miere na mieste, kde vznikli**. Aktívne sú aj samotné obce. Napríklad **obec Hrabušice prevádzkuje v lokalite Podlesok kemp, reštauráciu, obchod a parkovisko**, a teda príjem a zisk z týchto činností sú príjmom a ziskom obce. Obce navyše platia nájom vlastníkom územia, prevažne miestnemu urbáskemu spoločenstvu, čo opäť predstavuje príjem pre miestnych ľudí.

Významným faktorom je, že obce, v ktorých katastri sa rokliny nachádzajú, **vyberajú od návštevníkov poplatok za používanie technických zariadení v roklinách**. Technické zariadenia teda generujú príjem a je v záujme obce, aby boli funkčné. Vlastníci, obce, preto v dostatočnej miere **investujú do ich údržby a rozvoja**. Technické zariadenia však nielen sprístupňujú rokliny peším turistom a **zabezpečujú bezpečnejší pohyb, ale sú aj nástrojmi ochrany vzácných rastlinných biotopov** európskeho významu v roklinách. Turisti totiž v citlivých lokalitách nekráčajú priamo po skale, ale po stúpačkách, lávkach a rebríkoch, a teda nepošliapu skalnú vegetáciu. Napĺňanie ekonomického záujmu obcí (príjem z poskytovania technických zariadení) tak zároveň predstavuje ochranu vzácných prírodných biotopov. Tento účinok je posilnený dobrou spoluprácou obcí so Správou NP Slovenský raj. Technické zariadenia sú umiestňované a udržiavané aj tam, kde by z hľadiska prostého sprístupnenia rokliny neboli potrebné, ale majú význam práve pre ochranu rastlinných spoločenstiev. Tento mechanizmus má však aj nedostatky, ktoré vyplývajú z časovej koncentrácie peších turistov v hlavnej sezóne v roklinách do časového úseku cca 3 hodín, keď turisti technické zariadenia zväčša obchádzajú (predbiehanie, vyhýbanie a pod.). Správa NP si je tohto problému vedomá a snaží sa ho riešiť.

Problémom roklín Slovenského raja je veľmi **zlý stav zostupových chodníkov**, ktoré sú negatívne poznačené eróziou, rozširovaním, skracovaním serpentín, a teda odnosom pôdneho materiálu, zošľapovaním rastlinného poryvu, zmenou charakteru lesných podmienok a v neposlednom rade aj vizuálnym znehodnotením priestoru a nebezpečenstvom pre turistov. Keďže zostupové chodníky neprinášajú priamy zisk obciam, obce odmietali investovať do ich údržby. Riešenie problémov zostáva na Správe NP, neziskových organizáciách a dobrovoľníkoch. Obce si však postupne uvedomili, aký **význam pre zážitok a bezpečnosť návštevníkov** tieto zostupové chodníky majú a už v roku 2018 sa budú **finančne podieľať na ich údržbe** a postupnej revitalizácii.

Správa NP Slovenský raj uplatňuje na Slovensku ojedinelý spôsob získavania finančných prostriedkov. V roku 2016 **umožnila zaviesť nový zážitkový produkt** – splav Hornádu a formou via ferrata sprístupnila 40 rokov

³⁰³ <https://hostetin.veronica.cz/exkurze-po-ekologickyh-projektech-v-obci>

uzavretú roklinu Kyseľ. Návštevníci za obidve aktivity platia poplatky, ktoré sú síce príjmom ŠOP (štátneho rozpočtu), a nie priamo Správy NP, ale Správa NP má s ústredím ŠOP dohodnutý interný mechanizmus, ktorý viaže získanú sumu finančných prostriedkov na potrebné využitie pre ochranu prírody v národnom parku.

Odporúčania pre NP Poloniny: Je nevyhnutné dosiahnuť, aby **príjmy a zisk z prírody blízkeho turizmu zostávali v regióne a poskytovali živobytie miestnym ľuďom**. Oni potom prirodzene, priamo alebo nepriamo investujú do ochrany prírody, aby neprišli o živobytie. **Spolupráca so samosprávami je kľúčová**, keďže práve oni majú pri ochrane prírody veľké možnosti. V NP Poloniny síce nie sú rovnaké podmienky na získavanie financií z ochrany prírody obcami ako v Slovenskom raji (technické zariadenia v roklinách), ale platí, že Správa NP musí s obcami vytvoriť **otvorené a transparentné partnerstvo**. Do rozvoja cestovného ruchu je dobré vhodnou formou **zainteresovať aj Správu NP** tak, aby z neho mala (aj) **finančný príjem pre ochranu prírody**. Finančné pravidlá to zatiaľ síce priamo neumožňujú, ale je predpoklad, že v blízkom čase to bude možné.

Príklad dobrej praxe z UNESCO lokality Banská Štiavnica

Aj keď **lokality UNESCO Banská Štiavnica** patrí v posledných desaťročiach medzi zaujímavé destinácie cestovného ruchu, jej potenciál sa začína využívať po roku 2000. Dnes **v meste a okolí podniká niekoľko desiatok subjektov** a pôsobia tu dve štátne múzeá.

Mesto sa v posledných rokoch stretáva s negatívnymi dosahmi intenzívneho rozvoja cestovného ruchu, ako je vysoký počet návštevníkov v letnej a zimnej sezóne a z toho vyplývajúcich negatív (nevôľa nezainteresovaných domácich obyvateľov, problémy s parkovaním v historickom centre, znečistenie verejných priestranstiev, rušenie nočného pokoja, ohrozovanie pamiatkového fondu mestskej pamiatkovej rezervácie a pod.). Vzniká potreba tieto ohrozenia riešiť. Mestská samospráva ani OOCR Región Banská Štiavnica, najmä z dôvodu nedostatku kapacít, toho nie je schopná. V meste sa však objavil mechanizmus istej miestnej regulácie, ktorý dáva šancu riešeniam. Špecifikom destinácie Banská Štiavnica je, že tu nie je žiadny dominantný hráč v cestovnom ruchu. Branža cestovného ruchu je rozdrobená na množstvo malých súkromných subjektov od živnostníkov cez spoločnosti s ručením obmedzeným, akciové spoločnosti až po občianske združenia a štátne múzeá. Ani jeden z týchto subjektov nemá zásadne väčší vplyv ako iný. To je pre väčšinu slovenských destinácií neobvyklé.

Takáto situácia má niekoľko výhod. Medzi rovnocennými partnermi je lepšia a **férovejšia spolupráca, podniky sú navzájom konkurencieschopné, čo má nepochybne pozitívny dosah na kvalitu služieb**. Napriek tzv. pnutiam, ktoré sú vlastné každej destinácii, vládne v meste pozitívna podnikateľská atmosféra, branža sa stretáva a komunikuje. Významnú rolu v tom zohráva Združenie turizmu Banská Štiavnica, ktorého členmi sú viaceré aktívne podniky (momentálne 31 členov a tento počet neustále rastie).

Výhodou takejto decentralizovanej branže je aj **vyššia schopnosť vyvarovať sa chybám a eliminovať hrozby**, čo je obzvlášť dôležité v prípade, keď oficiálne verejné štruktúry neplnia svoju úlohu. Na jednej strane sa nepresadzuje názor jedného alebo len niekoľkých hráčov, **pôsobenie branže je vyvážené a transparentnejšie** a tiež je oveľa silnejší mandát zástupcov branže, daný väčším počtom subjektov, čo verejná správa nemôže ignorovať.

Aj keď situácia ešte stále nie je ideálna, prvé pozitívne vplyvy pôsobenia „združenia“ na ekonomické a spoločenské prostredie mesta sú evidentné:

- podpora podujatí z mestského rozpočtu sa až na niekoľko tradičných kultúrnych podujatí presunula do obdobia medzi hlavnými sezónami, teda na jar a jeseň, čo oživuje mesto;
- členovia „združenia“ si uvedomujú USP (unique selling propositions)³⁰⁴ destinácie a sú iniciatívni v záchrane kultúrneho dedičstva a vo zvyšovaní povedomia o ňom, a to aj v prípadoch, keď je verejná správa nečinná (záchrana Kalvárie, propagácia tradičných architektonických prvkov pri obnove pamiatok);
- podnikatelia stupňujú tlak na pasívny mestský úrad, aby riešil neúnosne vysokú intenzitu dynamickej a statickej automobilovej dopravy v historickom centre, ktorý mesto dlhodobo nerieši; „združenie“ vypracovalo audit možností pre záchytné parkoviská a propaguje centrum mesta s pokojovou dopravou; tlak „združenia“ spôsobil, že mestský úrad sa po rokoch začal zaoberať práve záchytným parkoviskom;

³⁰⁴ USP je skratka pre jedinečný predajný argument (Unique Selling Proposition) a znamená to opis toho, čo konkrétnu službu alebo výrobok odlišuje od konkurencie tak, aby sa kvôli tomu zákazník rozhodol to kúpiť.

- „združenie“ vyvíja tlak na mestský úrad, aby zlepšilo výber dane z ubytovania a po aplikovaní ním navrhnutých opatrení sa výber dane ozaj zlepšil, a teda v mestskom rozpočte je viac finančných prostriedkov pre všetkých obyvateľov mesta.

Odporúčania pre NP Poloniny: Na príklade Banskej Štiavnice je zrejmé, že **aktéri cestovného ruchu by mali byť rovnocennými hráčmi, aby žiadny z nich nedominoval a aby medzi nimi bola názorová jednotnosť a transparentnosť pri rozhodovaní.** Podnikatelia by si mali byť vedomí, že obhajovaním svojich záujmov obhajujú aj záujmy komunity a nie záujmy silných hráčov na úkor miestnych ľudí. Tento princíp je potrebné aplikovať aj pri rozvoji destinácie Poloniny. Je kľúčové čo najskôr **vytvoriť transparentnú a kvalitnú platformu spolupráce a komunikácie miestnych podnikateľov v cestovnom ruchu.**

Posúdenie vhodnosti podmienok záujmového územia

Z hľadiska produktu cestovného ruchu musíme riešené územie, v ktorom chceme produkt rozvíjať, ponúkať a predávať, posúdiť z niekoľkých hľadísk. Vytvorenie ponuky produktov destinácie Poloniny ako integrálnej súčasti tohto konceptu sme rozdelili **do dvoch časových horizontov.** V prvej fáze bude z krátkodobého hľadiska v ponuke prevládať produkt, ktorý využíva súčasnú primárnu ponuku územia, a v dlhodobej perspektíve dobudujeme a zaradíme do ponuky aj tzv. divočinový produkt (wildlife) ako súčasť prírody blízkeho turizmu.

Zámerom produktu cestovného ruchu vyvíjaného v prvej fáze je **rozvinúť dopyt a ponuku v regióne Poloniny s využitím súčasnej primárnej ponuky získať skúsenosti, dotvoriť podmienky pre cestovný ruch a získať meno a povedomie destinačnej značky a tým pripraviť destináciu na tvorbu ponuky prírody blízkeho turizmu ako súčasť udržateľného cestovného ruchu.** Územie preto posudzujeme z hľadiska oboch fáz.

Primárna ponuka alebo dôvody, pre ktoré návštevníci prichádzajú na územie

Krátkodobý cieľ (kultúrno-poznávací turizmus, pešia turistika, cykloturistika, astroturistika)

Primárna ponuka, ktorú územie poskytuje, nie je síce z hľadiska dopytu úplná, ale na zintenzívnenie cestovného ruchu a pre dosiahnutie krátkodobého cieľa je dostatočná. Územie má **vhodný potenciál prírodného a kultúrneho dedičstva**, ktoré môže byť pri vhodnom prezentovaní (interpretácii) **dostatočne atraktívne pre voľbu regiónu ako destinácie na víkendovú návštevu či dovolenkový pobyt.** Ide najmä o pralesy zaradené v zozname UNESCO, celkový charakter krajiny (z hľadiska jej vnímania), hranica s Ukrajinou a najvýchodnejší bod Slovenska (Kremenec), observatórium a Park tmavej oblohy, drevené chrámy (cerkvi), miesta spojené s ľudovou slovesnosťou a rusínskou kultúrou, bojiská a lokality vojenskej histórie, prírodné kúpaliská.

Bariéry lepšieho využitia tohto potenciálu sú nasledujúce:

- **nevyhovujúca dostupnosť niektorých atraktivít na území** – do viacerých pralesov nevedú značené turistické trasy a pohyb mimo nich je zakázaný, rozľahlé územia inak prírodne hodnotnej krajiny nie sú návštevníkom legálne prístupné, vstup do drevených chrámov je komplikovaný;
- **nízka zážitkovosť a autenticita primárnej ponuky** – s výnimkou tematických cyklotrás a Parku tmavej oblohy sú jednotlivé prvky primárnej ponuky málo interaktívne, neprezentujú autentický lokálny príbeh;
- **chýbajúce informovanie, sprievodcovanie a interpretácia** – návštevník, ktorý príde do regiónu, má len obmedzené možnosti získať informácie o atraktivite, ktorú chce navštíviť alebo pri ktorej sa práve nachádza, región nedisponuje dostatkom sprievodcovských kapacít v rôznych jazykoch;
- **zhoršujúce sa prírodné prostredie** – najmä ťažba dreva, ale aj poľovníctvo a ochrana hraníc poškodzujú charakter a autentický ráz krajiny a tým aj dobré meno destinácie (vizuálne vplyvy ťažby, hluk motorových píl, prítomnosť ťažkej techniky a áut na turistických trasách, rozbahnenie ciest a chodníkov, viditeľná vysoká prítomnosť polície a pod.);
- **nedostatočný marketing a predaj destinácie.**

Potenciálnou bariérou môže byť aj **zatiaľ nejasný postoj vlastníkov a správcov pozemkov k cestovnému ruchu ako podnikateľskej činnosti na ich území**, keďže v zmysle aktuálneho znenia zákona o lesoch č. 326/2005 Z. z. by mali vlastníci aktivitám, realizovaným za účelom dosahovania zisku (t. j. sprievodcoví, cestovnej kancelárii alebo cestovnej agentúre), vyjadriť súhlas.

Dlhodobý cieľ (divočinový produkt ako súčasť turizmu blízkeho prírode)

Záujmové územie je pre divočinový produkt zatiaľ pomerne málo atraktívne. Chýba rozsiahla plocha divokej prírody, územie je príliš fragmentované a neustále narúšané intenzívnymi ľudskými aktivitami (hlavne lesníckou činnosťou). Nachádzajú sa tu síce lokality, kde je dobrý predpoklad na pozorovanie voľne žijúcej zveri a zážitky z divokej prírody, avšak tieto lokality sú navzájom izolované a nedostatočne plošne veľké. Je potrebné **na čo najväčšej časti územia obmedziť rušivé aktivity ľudskej činnosti – zastaviť ďalšiu fragmentáciu biotopov a dosiahnuť pokojový stav územia** tak, aby sa doň vrátil prirodzený les, pôvodné druhy rastlín a zver v množstve a zložení, ktorý je pre samotný divočinový produkt ako súčasť turizmu blízkeho prírode dostatočný.

Bariéry v zlepšení situácie a vo zvýšení potenciálu územia:

- **vlastnícke pomery, zámery vlastníkov** – nedostatočné pochopenie a podpora z ich strany;
- **obmedzený prístup návštevníkov na územie** – z dôvodu už spomínaného obmedzenia v zmysle zákona o lesoch, ako aj v zmysle platnej legislatívy ochrany prírody³⁰⁵ (keďže v NP ide spravidla o 3. a vyšší stupeň ochrany prírody, návštevníci sa môžu pohybovať iba po vyznačených turistických alebo náučných chodníkoch, čo je pre divočinový produkt zásadnou bariérou);
- **rozpory v lesníckej a ochranárskej legislatíve** – zákon o ochrane prírody a zákon o lesoch majú rozdielne ciele pôsobenia v lese a neustále dochádza ku konfliktom a k obmedzeniam na území s negatívnym dosahom na rozvoj prírody blízkych foriem cestovného ruchu;
- **indiferentný vzťah ŠOP SR, Správy NP Poloniny k rozvoju divočinového turizmu** – nemá dostatočnú kompetenčnú, organizačnú a odbornú kapacitu, aby aktívne pôsobila v cestovnom ruchu a usmerňovala jeho rozvoj, zabezpečovala monitoring a manažment dosahov, zastrelila interpretáciu prírodného dedičstva, zabezpečila licencovaných sprievodcov, osvetu medzi návštevníkmi a pod.

Sekundárna ponuka alebo ponuka služieb pre návštevníka na území

Krátkodobý aj dlhodobý cieľ

Sekundárna ponuka vo vymedzenom regióne zatiaľ nie je dostatočná. **Infraštruktúra, ako aj služby cestovného ruchu sú značne limitované** a prevažne sústredené excentricky v Snine a Stakčine (ubytovanie, stravovanie, bankomaty, špecializované obchody a služby, zdravotná starostlivosť, servisy a pod). Chýbajú ubytovacie a stravovacie služby, úplne **chýbajú dopravné služby** (transfery), **požičovne, regionálne cestovné kancelárie, sprievodcovské služby** a iné. **Obmedzené sú aj informačné služby**, ktoré majú sezónny charakter a nie sú dostupné cez víkend (s výnimkou Zemplínskych Hámrov v sezóne). Výhodou riešeného územia je jeho relatívne **vysoká bezpečnosť** a jej udržiavanie, keďže v blízkosti Schengenskej hranice sú prítomné početné policajné hliadky a tiež tu pôsobí Horská záchranná služba.

Pre ďalší rozvoj cestovného ruchu je potrebné **dostať čo najviac chýbajúcich základných služieb aj dovnútra destinácie**, aby návštevník nemusel zakaždým cestovať do Sniny a Stakčína, zostal na území čo najdlhšie a tam využíval dostupné služby a platil za ne.

Identifikované bariéry rozvoja sekundárnej ponuky:

- **vyľudňovanie regiónu** - mladí a šikovní ľudia odchádzajú z regiónu, populácia, ktorá v regióne zostáva, nemá veľký záujem o podnikanie, resp. poskytovanie potrebných služieb cestovného ruchu,
- **chýbajúce súkromno-verejné partnerstvo** za účelom riadenia rozvoja cestovného ruchu na území,
- **chýbajúca** a všeobecne akceptovaná **vízia a koncepcia rozvoja regiónu**,
- **slabá investičná schopnosť miestnych obyvateľov**, ktorí nemajú dostatok finančných zdrojov na investície do zariadení poskytujúcich služby,
- **nevhodné podnikateľské prostredie**, čo odrádza ľudí od podnikania – prevádzka ubytovacieho alebo stravovacieho zariadenia je veľmi regulovaná a byrokraticky náročná, regulované sú aj sprievodcovské a dopravné služby, vo všeobecnosti sa prejavuje nízka kvalita a ústretovosť orgánov štátnej a verejnej správy vo vzťahu k riešeniu problémov podnikateľov.

³⁰⁵ Zákon o ochrane prírody a krajiny 543/2002, § 14 ods. 1., písm. b) a c), §15 ods. 1., písm. a) a §16, ods. 1., písm. a)

Ako doplnok uvádzame **odpovede z dotazníkového zisťovania** od respondentov (aktérov cestovného ruchu v regióne) na otázku „Čo považujete za najväčšiu bariéru rozvoja cestovného ruchu v našom regióne?“:

Kaštieľ v Snine: Chýbajú ubytovacie a stravovacie zariadenia, málo kultúrnych pamiatok a možností využitia voľného času pre rodiny s deťmi, slabá spolupráca medzi organizáciami, slabá informovanosť na internete, neaktuálne informácie na webovej stránke mesta Snina, slabá informovanosť o pamiatkach priamo na mieste, chýbajúce infocentrum, chýbajúce požičovne bicyklov a bežiek, slabé turistické značenie turistických chodníkov, chýbajúca cyklotrasa Snina – Stakčín, nedostatok propagačných materiálov.

Biokúpalisko Sninské rybníky: vzdialená poloha mesta Snina a s tým spojená priestorová dostupnosť regiónu. Veľmi zlá dopravná infraštruktúra (cesty, letisko...), ale aj technická; nevhodná ekonomická štruktúra; uvítali by sme vytvorenie profesionálneho infocentra v meste Snina, ktoré by bolo celoročne prístupné a pomohla by aj organizácia zaoberajúca sa reálnym manažmentom turistickej destinácie.

Múzeum Zemplínske Hámre: chýbajúca reálna koncepcia rozvoja cestovného ruchu pre región, v ktorej by boli zaangażované mestá, obce a všetky zariadenia cestovného ruchu a manažérske napĺňanie tejto koncepcie cez oficiálnu autoritu OOCR HZHŠ, ktorú je potrebnú znovu naštartovať a nasmerovať k efektívnej činnosti; región potrebuje oveľa silnejšiu podporu zo strany štátu pri financovaní jednotlivých aktivít, ktoré majú prispievať k rozvoju cestovného ruchu; návštevníkov nie je možné zdržať dlhšie ako jeden deň; v regióne chýba väčšia turistická atrakcia, napr.: lyžiarske stredisko, akvapark, lesná železnica a pod., chýbajú aj ubytovacie zariadenia, najmä v obciach, a takisto stravovacie zariadenia, ktoré by poskytovali tradičné regionálne špeciality. **TIC Zemplínske Hámre:** Neochota podnikateľov či iných subjektov spolupracovať, región „pracuje“ bez koncepcie a dlhodobého spoločného cieľa v rozvoji regiónu; potreba skvalitnenia služieb; nedostatok ľudských zdrojov.

Správa NP Poloniny: veľká dopravná vzdialenosť v dôsledku regionálnej odľahlosti územia; nedostatočná spolupráca medzi organizáciami pôsobiacimi na území; nedostatočná turistická infraštruktúra (turistické chodníky, atraktívne prvky); strety záujmov na území (ochrana prírody/lesníci/vlastníci pôdy/poľovníci).

Astronomické observatórium na Kolonickom sedle: chýbajúca infraštruktúra regiónu pre ľahší prístup návštevníkov (rýchlostná cesta od Prešova).

Pravoslávna cirkevná obec/Krypta, n. o. (pravoslávny chrám v Osadnom): legislatíva a viac možností na čerpanie eurofondov; viac možností stravovania a ubytovania.

Gréckokatolícka cirkev, farnosť Topoľa (drevený chrám v Topoli): Na zahraničných turistov nie sme v súčasnosti nijako pripravení, chýba nám aj audionahrávka v cudzích jazykoch, propagačné letáky v jazykových mutáciách; pre skvalitnenie návštevníckych služieb chýba sociálne zariadenie (verejné WC) a možnosť stravovania/občerstvenia (aspoň bufet); nie je tu možnosť žiadneho ubytovania, čo je dosť žiadané.

Gréckokatolícka farnosť Podhorod' (drevený chrám v Inovciach, okres Sobrance): Cestovný ruch nie je účelovo rozvíjaný dotáciami; MK SR dotuje iba reštaurovanie pamiatok, aj to po čiastkach, a tak sa reštaurovanie naťahuje (jeden ikonostas trvá aj 10 rokov). Nie všetky kultúrne pamiatky (Beňatina, Podhorod') sú označené pri hlavnej ceste. Sprístupnenie pamiatok nie je vyriešené stálym zamestnancom, sprievodca nemôže byť človek na aktívnych prácach, ktorý nedokáže podať pútavý a obohacujúci výklad. Pracovníci obnovy a sprístupňovania pamiatok nemajú spoločné porady, informačné semináre, nevymieňajú si skúsenosti. Propagácia pamiatok (Inovce, Podhorod', Beňatina) nemôže byť ponechaná na jedného človeka – správcu farnosti v Podhorodi, čo nie je jeho prioritou. Pravidelné skrášľovanie okolia pamiatok (kosenie trávy, odpratávanie snehu a pod.) je na starostovi a ľuďoch s veľmi slabými pracovnými návykmi. Židovský cintorín v Podhorodi nie je označený, je zarastený v lese. Zatraktívnenie pamiatok je ponechané na „neviem koho“ – nerieši to ani biskupský úrad (pretože na to nedostal financie), ani obec. Je to problém, ktorý presahuje starostu aj kňaza a vyžaduje si angažovanie odborníkov, ktorí budú hľadať riešenia. Jazierko v kameňolome nie je udržiavané, je v ňom množstvo odpadkov. Miestne obyvateľstvo si neváži prírodu a turisti v nej nachádzajú odpadky, ktoré tam ležia aj niekoľko desaťročí. Chýba environmentálna výchova a osveta, ktorá tiež nemôže stáť na jednom človeku – starostovi.

Obec Ulič: *neprimerane vysoká ochrana prírody a chýbajúca infraštruktúra.*

Hotel Kamej, Sninské rybníky: *nerozvinutá infraštruktúra, zlý stav ciest, nedostatočné označenie turistických trás, málo možností na rekreáciu v zimných a letných mesiacoch (chýbajúca krytá plaváreň, bežecké trate, cyklotrasy, zimný štadión alebo ľadové plochy pri školách), slabá propagácia regiónu Snina.*

Čiastková SWOT analýza

Analýza za oblasť cestovného ruchu vychádzajúca zo súčasného stavu pri zohľadnení atribútov navrhovaného konceptu trvalo udržateľného rozvoja cestovného ruchu na báze turizmu blízkeho prírode.

Silné stránky

- **zachovaná príroda a krajina Východných Karpát ako destinačné USP** (unique selling proposition), relatívne vysoká koncentrácia biodiverzity, prítomnosť ohrozených a endemických druhov, pralesové lesné ekosystémy, charakter krajiny a pomerne tradičný spôsob jej obhospodarovania; krajina nad VN Starina, hlboké a scénické lesy, najvýchodnejší bod Slovenska atď.
- **viaceré medzinárodné statusy priznané tejto lokalite** (Karpatské bukové pralesy ako svetové dedičstvo UNESCO, NATURA 2000, Medzinárodná biosférická rezervácia, diplom Rady Európy); najmä značka UNESCO je značkou vysokej kvality turistického zážitku danej krajiny, a to dokonca aj v prípade, ak lokalita neposkytuje kvalitné služby cestovného ruchu
- **cezhraničný koncept ochrany Karpatských bukových pralesov** (Slovensko, Poľsko, Ukrajina) s partnerskou podporou **medzinárodných inštitúcií** na ochranu a zachovanie prírodného dedičstva
- **vybudovaná sieť turistických chodníkov a tematických cyklotrás** – v regióne je značených 152,5 km peších turistických trás a 281,5 km cyklotrás; pešie trasy vedú aj do dvoch pralesov (Stužica, Vihorlat), ktoré sú predmetom najvyššej ochrany, a teda prístup do nich býva štandardne limitovaný
- **vhodná sídelná štruktúra vo vzťahu k mobilite návštevníkov** – obce v regióne sú pomerne vhodne lokalizované pre rozvoj služieb cestovného ruchu, nachádzajú sa v dobrých vzdialenostiach od pralesov, umožňujú robiť okruhy, môžu budovať informačné body a turistické body záujmu
- **ľudský interpretačný potenciál** – v regióne žije niekoľko autorov, ktorí sú schopní zostaviť kvalitné interpretačné a sprievodcovské publikácie a poskytnúť zaškolenie na dobré sprievodcovské služby
- **kultúrno-historické jedinečnosti** (koncentrácia drevených chrámov, vojenských pamiatok 1. svetovej vojny, technických pamiatok, kultúra Rusínov a Židov a ich tradície)
- **Park tmavej oblohy** (ako súčasť **Triparku tmavej oblohy Východné Karpaty**, prvého trilaterálneho parku tmavej oblohy na svete, ktorý tvoria Park tmavej oblohy Poloniny na Slovensku, Park hviezdneho neba Bieszczady v Poľsku a Zakarpatský park tmavej oblohy na Ukrajine)

Slabé stránky

- **chýbajúca a nedostatočná základná turistická infraštruktúra a ponuka služieb cestovného ruchu** (zážitkové a autentické miestne atraktivity, ubytovanie, stravovanie) – primárna ponuka je len ojedinele prezentovaná interaktívne a zážitkovo s prepojením na miestny príbeh; v regióne sa nachádza málo ubytovacích zariadení, čo má za následok nižší počet prenocovaní a následne únik zisku mimo regiónu; kvalita stravovacích zariadení je uniformná, bez zážitku a často na úrovni miestneho hostinca
- **chýbajúca ponuka produktov** (sprevádzanie, aktivity a pod.) – subjekty, ktoré občas tieto služby poskytnú (napr. DO Fénix, Správa NP), to nemajú ako hlavnú náplň a ani ich otvorene neponúkajú
- **zlá dopravná dostupnosť sídiel v turistickej sezóne** (málo autobusových spojov verzus parkovanie) – ide najmä o dostupnosť východiskových a koncových bodov túr, čo spôsobuje intenzívnejšie používanie áut a znižuje možnosť využívania lineárnych trás túr (je potrebné vrátiť sa do východiskového bodu túry)
- **nedostatočné informačné služby a slabé poskytovanie informácií o pralesoch** návštevníkom – návštevníci vedia, že pralesy tu sú, ale nevedia, kde sa nachádzajú, aký je ich význam a prečo sú považované za svetové dedičstvo, často ani nevedia, že prechádzajú cez prales, ako ho môžu rozpoznať, čo si majú všimnúť a pod.; univerzálne informačné tabule o pralesoch UNESCO, ktoré sú v regióne umiestnené, nespĺňajú požadovanú informačnú funkciu

- **absencia destinačného manažmentu a slabá spolupráca** aktérov v cestovnom ruchu – miestni aktéri cestovného ruchu spolupracujú iba na náhodnom, príležitostnom princípe, najčastejšie na konkrétnych projektových zákazkách; žiadne združenie s ambíciou alebo možnosťou združiť aktérov nevyvíja dostatočnú činnosť a výsledné efekty spolupráce sú oveľa nižšie ako v iných slovenských destináciách
- **málo hraničných priechodov do Poľska a na Ukrajinu** – z priľahlých poľských Bieszczad (700-tisíc až milión návštevníkov ročne) prechádza na Slovensko iba zlomok návštevníkov, pretože neexistuje vhodné dopravné prepojenie, najbližšia cezhraničná autocesta s Poľskom je až Laborecký priesmyk nad Palotou pri Medzilaborciach. Hraničný priechod na Ukrajinu v Uliči nie je otvorený
- **nejednoznačný režim ochrany a starostlivosti o lokality svetového dedičstva a roztrieštenosť kompetencií** (rozporuplné záujmy vlastníkov, resp. správcov územia) – časť lokalít UNESCO má štatút chráneného územia s najprísnejším stupňom ochrany, avšak časť takýto status nemá a prebieha tam ťažba, čo znehodnocuje lokality a môže vyústiť do straty prestíže, v krajnom prípade až k vyškrtnutiu zo zoznamu; tento stav je aj dôsledkom rozdelenia kompetencií, kde subjekty vlastniace či spravujúce lesy majú zodpovednosť za stav lesa, jeho hospodárske využívanie a nie za ochranu, za ochranu prírody a krajiny zodpovedá iná štátna organizácia (ŠOP SR)
- **absencia destinačného marketingu**
- **nedostatočné podnikateľské a jazykové zručnosti** lokálnych ľudí

Príležitosti

- **globálny trend rastu záujmu o neporušené „pôvodné“ lokality**, o ekoturizmus – prejavom tohto trendu v stredoeurópskom priestore je stále sa zvyšujúci počet peších turistov (trekerov) na dlhšie vzdialenosti v neporušenej prírode (indikovaný napríklad neustále rastúcim záujmom o ukrajinské a rumunské Karpaty), ale aj vyšší počet návštevníkov v málo rozvinutých regiónoch (na Slovensku napríklad Hont, Medzibodrožie a pod.)
- **silne rozvinutý cestovný ruch na poľskej strane hranice** (Bieszczadzki Park Narodowy) – podľa kvalifikovaných odhadov je počet návštevníkov poľských Beskýd cca 700-tisíc až milión ročne, ktorí využívajú bohatú sieť turistických zariadení a atrakcií; pre nie práve ideálny hraničný priechod a chýbajúce základné služby nie je tento potenciál zdroja návštevnosti slovenskou stranou využitý
- **cezhraničná blízkosť Poľska a Ukrajiny a možnosti cezhraničnej spolupráce**
- **rastúci záujem o cykloturistiku** – aj špecificky na danom území je viditeľný nárast počtu návštevníkov využívajúcich bicykel; ich podiel na celkovom množstve návštevníkov síce nie je vyčíslený, ale podľa miestnych aktérov sú cykloturisti bežnou a častou skupinou návštevníkov
- **vytváranie ekomúzeí** (živých múzeí v prírode) – podľa vzoru priľahlého regiónu v Poľsku aj obce na slovenskej strane zvažujú tento spôsob, ako návštevníkom prezentovať súčasný, ale najmä bývalý spôsob života miestnych obyvateľov, hospodárenie, zvyky, hodnoty, kultúru, jedlá a pod.
- **potenciál pre vedecké štúdium prírodných procesov.**
- **diverzifikácia miestnej ekonomiky** spojená so zabezpečením príjmu pre miestne obyvateľstvo vrátane rozvoja sociálnej ekonomiky a jej využitia pre obnovu kultúrneho dedičstva a údržbu turistických infraštruktúr

Ohrozenia

- **ťažba dreva a jej negatívne dôsledky na územie** – oslabenie základnej komparatívnej výhody regiónu – pralesových ekosystémov, sťaženie prístupov do pralesa po chodníkoch zničených ťažobnými mechanizmami, vizuálne dosahy na celkový krajinný ráz, rozbité miestne komunikácie po kamiónoch s drevom, hluk motorových píl a lesných mechanizmov, ťažobná prevádzka (ťažké autá a stroje na lesných cestách a turistických trasách)
- **nízke povedomie miestnych obyvateľov o hodnotách regiónu a slabá podpora cestovného ruchu zo strany miestneho obyvateľstva** – obyvatelia nemajú dostatočné vedomosti o tom, že na ich území sa nachádzajú vzácne lokality svetového dedičstva (pralesy), nevedia, prečo sú vzácne a čo by to pre nich mohlo znamenať; prírodné dedičstvo nevnímajú ako šancu, ale iba ako o predmet záujmu expertov a vedcov a zanedbateľného množstva návštevníkov, jeho ochrane viac-menej nepripisujú dôležitosť
- **zanedbávanie regiónu centrálnymi inštitúciami a nedostatok finančných zdrojov na rozvoj** – región Horného Zemplína nie je z hľadiska cestovného ruchu považovaný za prioritný (napr.

Regionalizácia cestovného ruchu v SR ho zaraďuje medzi stredne prioritné regióny), takže nie je zo strany štátu podporovaný (dotácie, eurofondy, štátny marketing a pod.)

- **poddimenzovaná personálna a odborná kapacita inštitúcií ochrany prírody a krajiny** z hľadiska cestovného ruchu – týka sa to systému ochrany prírody na Slovensku; správy NP nemajú odborníkov na cestovný ruch – na vyhodnocovanie vplyvov cestovného ruchu na prírodné prostredie a na jeho využitie v prospech ochrany prírody; v cestovnom ruchu ani v manažmente krajiny nemajú takmer žiadne kompetencie, nie sú správcami štátnych území a nie sú ani rovnocenným partnerom súkromných vlastníkov pôdy a lesa
- **nehodné investičné zámery v regióne** – zámery, ktoré svojím charakterom a rozsahom môžu byť v príkrom rozpore so zámermi preferovaného prírodného turizmu (ako napr. v minulosti presadzovaný projekt výstavby lyžiarskeho strediska Biele kamene v cenných prírodných lokalitách pod Sninským kameňom na Vihorlate)
- **nevyhovujúci legislatívny rámec pre sprievodcovskú činnosť v prírodnom prostredí**

Opis dvoch scenárov vývoja

Negatívny scenár

Nulový scenár predpokladá, že rozvojový koncept, ktorý je predmetom tohto konceptu, sa nebude realizovať. V takom prípade môžeme v oblasti cestovného ruchu a v jeho širšom kontexte predpokladať vývoj opísaný nižšie.

Riešené územie bude aj naďalej destináciou cestovného ruchu, ale jej potenciál nebude využitý a jej kvalita a atraktivnosť sa bude znižovať.

Potenciál územia pre cestovný ruch spočíva v prírodnom a kultúrnom dedičstve; prírodné je dokonca v kategórii svetového dedičstva UNESCO. V prípade, že manažment destinácie sa nebude zlepšovať, **očakávame postupný a výrazný úpadok hodnoty tohto prírodného dedičstva**. Turisticky zaujímavé územia, ktoré sú dnes v 5. stupni ochrany (ide najmä o zvyšky pôvodných pralesov, prípadne o vzácne lúky a rašeliniská), síce ostanú zachované, ale prírodné prostredie bude celkovo významne negatívne poznačené ťažbou dreva, a to jednak fyzicky (všadeprítomné lesné cesty, blato, holiny, poškodené potoky atď.), jednak vizuálne, teda **hodnota územia pre cestovný ruch sa zníži**. Predbežne nemôžeme vylúčiť ani odobratie značky UNESCO, resp. zníženie jej významu pre územie. Kultúrne pamiatky, napr. drevené chrámy, vojenské a židovské cintoríny, ľudová architektúra, kaštiele a pod., budú upadať a **strácať na atraktivite pre návštevníkov**. Je možné, že vďaka príležitostným iniciatívam sa niektoré atraktivity kultúrneho dedičstva podarí zveľadiť a lepšie sprístupniť pre návštevníkov, ale pôjde iba o ojedinelé prípady, ktoré nebudú mať vplyv na úpadok destinácie.

Popri pokračujúcom úpadku prírodného a kultúrneho dedičstva **sa nebude pravdepodobne zlepšovať ani informovanosť návštevníkov a poskytované služby**. Návštevníci dnes iba ťažko priamo na mieste získavajú informácie o destinácii, jej hodnotách a službách v nej. V regióne chýbajú kvalitné informačné centrá a informačné body, interpretácia dedičstva a i. Správa NP nebude sprevádzať viac návštevníkov a nebude monitorovať vplyvy cestovného ruchu na prírodné prostredie. Návštevníci sú a budú odkázaní na náhodné dopytovanie sa, neaktualizované letáky, informačné tabule rôznej kvality a vlastný mobilný internet. Táto **situácia sa bez kvalitného destinačného manažmentu so zaangažovanými odbornými kapacitami nebude zlepšovať**. Aj keď nebude hlavným dôvodom nevyužitia potenciálu destinácie, rozhodne k nemu prispeje.

Dôležitým aspektom stagnujúceho cestovného ruchu v destinácii je a bude **nedostatok služieb cestovného ruchu a ich nízka úroveň**. Destinácia ponúka iba základné ubytovacie a stravovacie služby, aj to iba v obmedzenej miere z pohľadu kvality a polohy. V prípade, ak sa pre miestnych ľudí nezlepší podnikateľské prostredie a ich miera podnikavosti nebude rásť, nebude rásť ani počet návštevníkov. **Služby cestovného ruchu nebudú predstavovať významný zdroj príjmov miestnych obyvateľov** a tí budú aj naďalej preferovať tradičné spôsoby živobytia poškodzujúce prostredie (najmä ťažba dreva) a budú odchádzať z regiónu.

Nulový scenár teda môžeme sumarizovať tak, že aj naďalej bude prírodné a kultúrne dedičstvo v regióne upadať, a to najmä z dôvodu ťažby dreva a nedostatočnej starostlivosti o pamiatky, čím bude klesať potenciál destinácie pre cestovný ruch, nebudú sa rozvíjať služby a obyvatelia budú pre obživu nútení pokračovať v aktivitách, ktoré poškodzujú prostredie a/alebo budú odchádzať z regiónu.

Pozitívny scenár

Pozitívny scenár predpokladá, že sa bude realizovať rozvojový koncept, ktorý je predmetom tohto dokumentu. Uvádzame však iba čiastkový scenár, pretože v kontexte štúdie je cestovný ruch iba jednou z riešených oblastí a je neoddeliteľne prepojený aj s ostatnými oblasťami (ochranou prírody, lesníctvom, poľnohospodárstvom atď.).

Zámerom rozvojového konceptu je rozvoj riešeného územia prostredníctvom rozvoja **turizmu blízkeho prírode**, t. j. takého, pri ktorom je hlavným motívom príjazdu návštevníka do destinácie príroda, a to formou spoznávania divokej prírody a pozorovania zveri. Vzhľadom na potenciál destinácie nielen pre prírodný, ale vo všeobecnosti pre poznávací cestovný ruch bude **súčasťou ponuky nielen prírodné, ale aj kultúrne dedičstvo regiónu**.

Pre dosiahnutie uvedeného zámeru v oblasti cestovného ruchu je potrebné zabezpečiť tieto čiastkové ciele:

- **Efektívne riadiť rozvoj cestovného ruchu na princípoch participácie a spoločného prospechu.**
- **Vytvoriť, ponúkať a miestnymi obyvateľmi kvalitne poskytovať ziskové produkty cestovného ruchu**, najmä (ale nielen) poznávacieho cestovného ruchu, v prvej fáze zamerané aj na prírodné, aj na kultúrne dedičstvo a v ďalšej fáze, keď nastanú vhodné podmienky, najmä na prírodné dedičstvo (ako napr. pozorovanie voľne žijúcich zvierat, návštevy pralesov s výkladom, pobyty v divokej prírode a i.).
- **Zlepšiť turistickú a informačnú infraštruktúru** na záujmovom území tak, aby umožnila organizovaným aj neorganizovaným návštevníkom zážitkovo spoznať a využiť potenciál regiónu.
- **Vylúčiť, resp. eliminovať negatívne činnosti na území, ktoré ohrozujú rozvoj prírodného turizmu** (najmä lesné hospodárstvo v najcennejších prírodných lokalitách národného parku).
- **Vyvinúť značku destinácie a premyslene s ňou marketingovo pracovať na cieľových trhoch** tak, aby sa destinácia stala známa a žiadaná v tých segmentoch, ktoré sú pre región perspektívne.

Pre dosiahnutie čiastkových cieľov sme zostavili dve hlavné **opatrenia v oblasti cestovného ruchu**, ktoré je potrebné v regióne realizovať v krátkodobom horizonte (do troch rokov):

1. **Vytvoriť efektívnu štruktúru manažmentu destinácie**, ktorá bude riadiť alebo sa bude zúčastňovať na riadení regiónu ako turistickej destinácie. Malo by ísť o vhodnú formu členskej organizácie (zo systémového pohľadu je najvhodnejšia oblastná organizácia cestovného ruchu³⁰⁶), pričom je veľmi dôležité, aby jej **aktívnymi** členmi boli nielen samosprávy, ale najmä miestne podnikateľské subjekty.³⁰⁷ Presnú štruktúru destinačnej organizácie a spôsob jej začlenia do správy regiónu v zmysle tejto štúdie je potrebné dohodnúť s ostatnými sektormi (ochrana prírody, lesné hospodárstvo a poľnohospodárstvo, ekonomika a i.). Destinačná organizácia by mala prevziať alebo sa podieľať na nasledujúcich aktivitách:
 - **vzájomná koordinácia, komunikácia a spolupráca členov organizácie** pri ich aktivitách, poskytovaných službách, pri destinačnom plánovaní v regióne, presadzovaní záujmov a pod.,
 - **obhajoba záujmov svojich členov a cestovného ruchu** v regióne, napríklad na úrovni samosprávy, vlastníkov a správcov územia, orgánov a inštitúcií štátnej správy a pod. pri destinačnom plánovaní rozvoja regiónu a jeho spravovaní,
 - **vytváranie a údržba turistickej a informačnej infraštruktúry** v regióne – údržba značených turistických a cykloturistických trás, budovanie a údržba informačných bodov (napríklad v obciach, pri jednotlivých pamiatkach a pod.), vytvorenie a prevádzka návštevníckeho centra so zážitkovou expozíciou, prevádzka požičovní, zabezpečovanie prepravných služieb a pod.,
 - **výpomoc miestnym obyvateľom s tvorbou a umiestňovaním produktov cestovného ruchu** - malá grantová schéma a fond mikropôžičiek na rozvoj produktov, vzdelávanie miestneho obyvateľstva v podnikateľských zručnostiach a v sprievodcovskej činnosti,
 - **marketing územia ako turistickej destinácie** – práca s destinačnou značkou a destinačný marketing, tvorba digitálneho obsahu, organizovanie podujatí, zber dát a zabezpečovanie návštevníckych prieskumov, zlepšenie informačných služieb a návštevníckeho servisu,
 - **osвета a vysvetľovanie benefitov cestovného ruchu** obyvateľom regiónu, a to aj tým, ktorí nemajú z cestovného ruchu priame prínosy.

³⁰⁶ V zmysle zákona 91/2010 o podpore cestovného ruchu

³⁰⁷ Pozri tematická oblasť Manažment rozvoja.

2. **Zlepšiť podnikavosť miestnych ľudí v cestovnom ruchu.** V regióne je momentálne málo poskytovateľov služieb cestovného ruchu a navyše z regiónu odchádzajú ľudia. Je potrebné začať vhodne premyslený program podpory podnikania, ktorý by pozostával z dvoch častí:
- **vzdelávanie miestnych podnikateľov** – školenia a kurzy podnikateľských zručností: základy malého podnikania (administratíva, účtovníctvo a pod.), podnikanie v ubytovaní, stravovaní, doprave, sprievodcovských službách a i. Ak ide o aktivity, pre ktoré treba viazanú živnosť (t. j. odbornú spôsobilosť, absolvovanie vzdelávania a pod.), tieto kurzy by mali byť zavŕšené získaním spôsobilosti, osvedčenia a pod. na udelenie živnosti.
 - **podporný mechanizmus financovania** – grantový program, pôžičky a mikropôžičky, seed funding³⁰⁸ a pod. pre podnikateľov v cestovnom ruchu, cez ktorý by podnikatelia mali možnosť získať aj podporné finančné zdroje za výhodnejších podmienok ako v banke.

Pre realizáciu navrhnutých opatrení je potrebné zabezpečiť niekoľko nevyhnutných podmienok:

- **Zachovanie zápisu lokality Karpatské bukové pralesy na Zozname svetového dedičstva UNESCO** je veľmi dôležité z hľadiska zachovania hodnôt a ich následného marketingu, ale aj z hľadiska prístupu k moderným metódam destinačného manažmentu, výmeny know-how a skúseností a i.
- **Eliminácia legislatívnych bariér a zlepšenie podnikateľského prostredia** – toto je síce úloha štátnej úrovne, ale je potrebné vytvárať tzv. tlak zdola. Ide jednak o všeobecné podnikateľské prostredie (neúmerná byrokracia, administratíva a neprehľadnosť, korupcia, vymožitelnosť práva, komplikované zamestnávanie a pod.), ale aj o špecifické turistické otázky (napr. neúmerne prísna kategorizácia ubytovacích služieb a jej kontrola, neúmerne prísne predpisy, normy a kontrola v stravovacích službách, komplikovanosť sprievodcovských a dopravných služieb, obmedzenia pohybu mimo značených trás na chránených územiach a pod.).
- **Aktivizácia Správy NP Poloniny v oblasti cestovného ruchu** – ak má byť v budúcnosti prírodný turizmus hlavnou motiváciou návštevy regiónu, je nevyhnutné, aby sa Správa NP dobre pripravila. Ide najmä o zvýšenie jej odbornej a metodologickej kapacity a úpravu jej kompetencií a postavenia pre priame ovplyvňovanie a čiastočné napojenie na príjmy z cestovného ruchu, monitoring a manažment vplyvov cestovného ruchu na prírodné prostredie, rozvoj environmentálnej výchovy pre miestnych obyvateľov. Nevyhnutnou podmienkou je tiež prijatie zonácie národného parku a integrovaného manažmentového plánu, na ktorých prijatí musí Správa NP aktívne pracovať a rokovať so zainteresovanými stranami.
- **Prechod štátnych lesných a poľnohospodárskych pozemkov na území pod Správu NP Poloniny alebo vytvorenie správcovskej organizácie** zameranej na skutočné spravovanie územia.

Ak budú realizované vyššie uvedené opatrenia a nastanú vyššie uvedené podmienky, môžeme očakávať naplnenie pozitívneho rozvojového scenára približne s nasledujúcimi dosahmi:

- **Región sa stane vyhľadávanou turistickou destináciou** domáceho aj príjazdového cestovného ruchu najskôr v oblasti poznávacieho cestovného ruchu, pešej turistiky, cykloturistiky a astroturistiky, neskôr v oblasti prírodného turizmu a pozorovania zvierat. Zážitkové a interaktívne formy poznávania miestnych hodnôt budú dostupné a návštevníkmi vysoko hodnotené. V regióne bude **dostatok služieb cestovného ruchu v potrebnej kvalite, ktoré budú poskytovať živobytie miestnym obyvateľom.**
- **V regióne budú v symbióze³⁰⁹ existovať rôzne aktivity v krajine**, popri cestovnom ruchu aj lesníctvo, poľnohospodárstvo a poľovníctvo, pričom všetky budú reflektovať potreby ochrany prírody.
- Vďaka ekonomickému a spoločenskému rozvoju, ktorého bude **cestovný ruch jedným z hlavných motorov**, sa **zastaví odchod obyvateľstva z regiónu a naopak, začne priťahovať podnikavých a kreatívnych ľudí, ktorí tu nájdu domov a uplatnenie**, a to nielen v oblasti cestovného ruchu.

Genius loci³¹⁰ (USP) riešeného územia a vnímanie destinácie Poloniny v očiach návštevníka vidíme pri pozitívnom scenári nasledujúco: **Destinácia Poloniny – ide o atmosféru neobjavenej divokej prírody, možno ako jednej z mála na svete, bezpochyby jedinečná v rámci strednej Európy na území troch štátov, ktorá prináša unikátne zážitky pre ľudí. Čaro miesta dotvárajú osamelé sakrálné pamiatky a drevené kostolíky,**

³⁰⁸ Seed capital (predštartovné financovanie) – financovanie skorých štádií firiem v procese zakladania. Patrí sem financovanie vývoja prototypu, získavanie patentu, financovanie prieskumu trhu ohľadom produktu či výberu pracovného tímu.

³⁰⁹ V obojstranne výhodnom spoložití

³¹⁰ Určitá charakteristická atmosféra, ktorú má dané miesto, lokalita alebo región

kultúra Rusínov, utajené lesné zákutia s dokonale tmavou nočnou oblohou na pozorovanie hviezd, ktoré lákajú výletníkov na bicykloch a milovníkov pešej turistiky na chránenom území národného parku.

Dobre riadený šetrný a prírodný cestovný ruch rodinného typu môže priniesť znovuzrodenie tohto genia loci, ktorý sa tu v posledných desaťročiach neprejavuje. Takýto cestovný ruch vyvolá premenu tradičných zanedbaných alebo vyprázdňujúcich sa domov na citlivo opravené a premenené penzióny, opravu sakrálnych a kultúrnych pamiatok či tvorbu nových turistických ciest a možností, využívanie ekologickej prepravy osôb a iných služieb, ktoré slúžia najmä miestnej komunite a zvyšujú jej ekonomický blahobyt a životnú úroveň. Pokiaľ sa región nechce pozerieť na odchod (kvalifikovaných) ľudí a neustále sa sťažovať, mal by sa pokúsiť o **návrat k tradičnej pozitívnej hodnote regiónu** a jednou z nich môže byť i **šetrný cestovný ruch postavený na zachovalom, resp. prirodzenom prírodnom prostredí.**

Rast cestovného ruchu sám o sebe nezaručuje automatickú rentabilitu pre región. Aj keď dopyt po prírodnom turizme rastie, **čoraz dôležitejšiu úlohu zohráva konkurencia a schopnosť zaujať a prilákať návštevníkov** v stále sa rozširujúcej ponuke lukratívnych cestovateľských destinácií. Región, ktorý očakáva od prírodného turizmu profit, **musí byť zároveň nositeľom unikátnej regionálnej pridanej hodnoty**, ktorú môžu priniesť divočinové produkty postavené napr. na pozorovaní (safari) v západnej Európe dnes už ojedinelých divokých zvierat (vlka, medveďa, zubra, rysa či mačky divej), ktoré majú potenciál vytvárať zvýšený záujem o jeho návštevu, obzvlášť ak ide o geograficky alebo inak znevýhodnený región. Táto pridaná hodnota musí byť zároveň **dobre marketingovo a organizačne riadená**, aby bol jej vysoký potenciál dostatočne zhodnotený.

Nižšie sme rozpracovali kľúčové pilotné projekty a riešenia, ktoré by v zmysle pozitívneho scenára vývoja urýchlili rozvoj trvalo udržateľného cestovného ruchu v destinácii Poloniny:

- **Organizácia destinačného manažmentu a nástroje jej riadenia**
- **Pilotné územie pre wildlife watching a aktivity turizmu blízkeho prírode**
- **Sprievodcovské služby**
- **Návštevnícke centrum**

Návrh pilotných projektov, riešení a postupu ich implementácie

Organizácia destinačného manažmentu a nástroje jej riadenia

Jedinou možnou cestou pre záujmové územie je **riadiť destináciu Poloniny podľa všeobecne platných zásad a princípov destinačného manažmentu**. Znamená to najmä intenzívnu komunikáciu so zainteresovanými destinačnými aktérmi so zámerom vzdelávať ich a informovať, zisťovať a vyhodnocovať spätnú väzbu od návštevníkov a tým postupne dotvárať model fungovania destinačnej organizácie akceptovaný miestnym prostredím a jeho špecifikami.

Na Slovensku sa súčasný systém destinačného manažmentu riadi Zákonom o podpore cestovného ruchu³¹¹ a súvisí primárne so systémom tzv. **organizácií cestovného ruchu**.

V zmysle princípov destinačného manažmentu je pre záujmové územie potrebné zabezpečiť tieto aktivity:

- **sfunkčniť, resp. vytvoriť organizáciu destinačného manažmentu** a podnietiť intenzívny záujem verejného sektora, najmä samospráv, o komunikáciu s podnikateľskými a nepodnikateľskými subjektmi cestovného ruchu pôsobiacimi v destinácii,
- **zaviesť pravidelné stretnutia s destinačnými aktérmi a komunikovať s nimi**, organizovať spoločné stretnutia a diskutovať o potrebných návrhoch na riešení destinačných problémov,
- **zaviesť strategické plánovanie rozvoja destinácie a marketingové plánovanie** postavené na segmentácii návštevníkov,
- prostredníctvom nástrojov destinačného marketingu **vyvolať nové potreby u existujúcich a nových cieľových návštevníckych segmentov**,
- **vytvoriť destinačnú značku s novým prístupom k jej používaniu** (v prípade, ak destinácia spravuje viaceré územné celky, zároveň spravuje aj viaceré subdestinačné značky),
- v partnerstve s miestnymi aktérmi **zaviesť postupné inovácie produktov a infraštruktúry a skvalitniť existujúcu ponuku produktov** v zmysle USP a v nadväznosti na prírodne blízky cestovný ruch,

³¹¹ Zákon č. 91/2010 Z. z. o podpore cestovného ruchu

- **postupne vytvoriť nové produktové portfólio, resp. produktové línie** pre tých návštevníkov, ktorí doteraz do destinácie neprišli,
- **profesionálne komunikovať s návštevníkmi a partnermi** (tzv. B2C a B2B komunikácia³¹²),
- **pravidelne zbierať a vyhodnocovať dáta** o návštevníckom správaní v destinácii a o vnímaní imidžu destinácie návštevníkmi.

Zaviesť a nastaviť marketingové plánovanie

Jednou z principiálnych podmienok riadenia rozvoja cestovného ruchu v destinácii je **strategické plánovanie**, v ktorom má svoje miesto aj **marketingové plánovanie**, ktoré má vychádzať z **poznania potrieb návštevníka**. Každá destinácia si prostredníctvom svojej destinačnej organizácie na základe jedinečnosti svojej destinačnej ponuky ako súčasť plánovania zvolí **návštevnícky segment**, ktorý v procese marketingovej komunikácie **oslovuje a následne vyhodnocuje jeho reakciu na toto oslovenie**, ktoré sa prejavuje plánovaním návštevy destinácie, jej návštevou, ďalším odporúčaním návštevy u známych alebo opätovným návratom do destinácie.

Rôznorodá atraktivnosť záujmového územia Poloniny ako základ pre rozvoj jednotlivých foriem cestovného ruchu (turizmu blízkeho prírode, kultúrno-poznávacieho turizmu a vidieckeho turizmu) dokáže **súčasne naplniť potreby viacerých návštevníckych segmentov**. Destinácia Poloniny by preto mala vytvárať svoju produktovú skladbu tak, aby ich postupne uspokojovala, a to v nasledujúcej súslednosti: od regionálneho produktu pre regionálneho návštevníka (napr. návšteva víkendových rusínskych folklórnych podujatí) do nadregionálneho produktu pre slovenského a cezhraničného návštevníka (napr. Park tmavej oblohy na Kolonickom sedle), prípadne až s aspiráciou do medzinárodného produktu pre medzinárodného návštevníka (napr. pozorovanie výnimočnej divokej prírody a zvierat a spoznávanie prestížnej UNESCO lokality).

Úspešný produkt cestovného ruchu je výstupom dlhodobej stratégie rozvoja destinácie. Predpokladom pre tento úspech je **dodržanie niekoľkých zásad pri tvorbe dlhodobo udržateľného produktu**:

- **reflektovať jedinečné a odlišné atribúty destinácie,**
- **rešpektovať princípy udržateľného rozvoja,**
- **mať podporu lokálnych komunit,**
- **zohľadniť trendy, inovácie, očakávania a potreby návštevníkov** podľa cieľových segmentov a trhov,
- pre každý destinačný produkt **definovať vlastné cieľové segmenty a marketingové stratégie,**
- pre cieľový segment **komunikovať autentický a jedinečný obsah** (skutočný, presvedčivý, postavený na uveriteľných základoch a emóciách),
- **zohľadniť posun v poskytovaní produktu od tzv. sightseeing do sightfeeling**³¹³,
- **zážitok postaviť ako jadro produktu.**

Naštartovať proces budovania značky destinácie

Od 90. rokov 20. storočia sa v marketingovej komunikácii destinácií cielene a pomerne úspešne využíva prístup označovaný ako **budovanie značky** (z anglického branding). Konceptným a systematickým vytváraním imidžu destinácie cez komunikáciu **nezameniteľnej a jedinečnej identity destinácie** (jej kľúčových hodnôt) tzv. USP (unique selling propositions) sa destinácia významne **odlíši od konkurenčných alebo substitučných destinácií a ich produktov**. Komunikáciou značky a jej hodnôt je destinácia umiestňovaná v mysli návštevníkov, čomu hovoríme **pozicioning**. Pozicioning nevyužíva len logo, slogan, inzerciu či reklamnú kampaň, ale ucelený **komunikačný koncept, ktorý vychádza z identity destinácie**, ako aj z celkovej destinačnej stratégie a s tým spojenou budúcou trhovou pozíciou destinácie.

V praxi je vizuálna podoba značky destinácie kombináciou loga (ako grafického symbolu) a sloganu (tzv. claimu, komunikačného posolstva). Pri ich tvorbe je podstatné stanoviť si, aké **pozitívne emócie má vyvolať** a aké informácie má sprostredkovať, aby dlhodobo podporovala predaj destinácie. Pre použitie loga by mal byť vypracovaný **logomanuál**, pre použitie vizuálnej identity destinácie **dizajnmanuál** a pravidlá pre kreatívnu prácu a príbeh značky by mali byť definované v **brandmanuáli**.

³¹² B2B (business to business) je obchodný vzťah medzi dvomi obchodnými stranami spravidla za účelom ďalšieho predaja a B2C (business to customer) je vzťah medzi zástupcom obchodnej strany a koncovým spotrebiteľom.

³¹³ Sightseeing je prehliadka atraktivity v destinácii a sightfeeling je precítenie atmosféry miesta cez zážitkové spoznávanie.

Destinačný branding je v princípe o prepožičiavaní hodnoty značky produktom a službám cestovného ruchu ponúkaných v destinácii. Je to dlhodobá záležitosť a pomerne finančne náročná. Je preň potrebné **získať zhodu a prijatie od všetkých kľúčových aktérov** v destinácii, a preto je nevyhnutné nepodceňovať komunikáciu súvisiacu so stratégiou tvorby značky. Napriek tomu, že branding je jedna z najdrahších súčastí destinačného marketingu, v dlhodobej perspektíve prináša veľké úspory z nákladov na marketingový mix.³¹⁴

Záujmové územie Poloniny v nadväznosti na svoju (potenciálnu) ponuku a produkty môže svoj **imidž strategicky vytvoriť a zlepšiť najmä zavedením destinačnej značky**. Výhodou záujmového územia Poloniny je pomerne slabý imidž a jeho vnímanie. Je však dôležité, pre aký pozicioning a branding sa destinácia Poloniny v rámci marketingovej komunikácie rozhodne. Ten môže ovplyvniť a nastaviť imidž vnímania záujmového územia na niekoľko rokov, prípadne natrvalo. Pre Poloniny **navrhujeme postup tvorby zastrešujúcej (globálnej) destinačnej značky v kombinácii so značkami pre produktové línie** prírodný turizmus, kultúrny turizmus a vidiecky turizmus, ktoré môžu byť umiestňované aj na tzv. nikových³¹⁵ a špecializovaných trhoch samostatne, ale musia byť v súlade s globálnou značkou destinácie.

Pre záujmové územie Poloniny je dôležité **definovať, neustále analyzovať a následne aj komunikovať vlastnú identitu**, pretože inak sa o ich obraz v očiach návštevníkov môže postarať niekto iný, napr. trhovo silnejší subjekt alebo destinácia. V takomto prípade už nepôjde o branding, ale o tzv. labeling³¹⁶ (negatívny dosah). Negatívne asociácie a vnímanie imidžu tak môžu reálne znížiť záujem návštevníkov o Poloniny. V tejto súvislosti je potrebné takisto si uvedomiť, že čím väčší bude rozdiel medzi imidžom a skutočnosťou, medzi očakávaniami a skúsenosťami, tým väčšia bude pravdepodobnosť, že imidž destinácie bude vnímaný negatívne.

Pri tvorbe aj budovaní značky navrhujeme dodržať nasledujúci postup:

- **Zdokumentovať.** Zrealizovať marketingový výskum a výskum vnímania imidžu destinácie u minulých a potenciálnych návštevníkov a následne určiť, ktoré benefity návštevníci v destinácii hľadali a hľadajú. Tento výskum treba zrealizovať z rôznych hľadísk (napr. s ohľadom na ročné obdobie, sezónnosť, ponúkané produkty a cieľové segmenty).
- **Porovnať a rozhodnúť sa.** Na základe zisteného súčasného vnímania imidžu destinácie u minulých a potenciálnych návštevníkov sa rozhodnúť, aké zmeny vykonať, aby sa u nich dosiahol želaný imidž a vnímanie.
- **Odlíšiť sa.** Zvoliť destinačnú marketingovú komunikáciu zameranú na vyzdvihnutie odlišností destinácie v porovnaní s inými konkurenčnými destináciami.
- **Dizajnováť.** Marketingovú komunikáciu značky nastaviť v súlade so zodpovedajúcim obrazom produktov destinácie a jeho konkurenčných výhod, a to vierohodným spôsobom. Všetci destinační aktéri sa stávajú reprezentantmi tzv. značkového produktu, aj preto je z ich strany potrebná akceptácia marketingových posolstiev značky destinácie.
- **Doručiť.** Implementovať, monitorovať a vyhodnocovať, či zvolený prístup a pozicioning je na vybraných trhoch a návštevníckych segmentoch želateľne vnímaný.

Viacere destinácie vo svete blízke prírode sa zameriavajú aj na budovanie **tzv. dlhodobu udržateľných značiek vo forme ekologických alebo regionálnych značiek**, ktoré je spojený s **procesom certifikácie**. Na Slovensku je oblasť certifikácie týchto značiek v cestovnom ruchu a destináciách stále určitou novinkou. Na záujmovom území Polonín bude z tohto dôvodu potrebné zaviesť a systematicky budovať regionálnu značku, resp. značky a súbežne realizovať osvetu a vzdelávanie návštevníkov o prospešnosti zavádzania a podpory takýchto konceptov.

Pripraviť a spustiť destinačný portál

V prvom kroku plánovania a rozhodovania väčšina návštevníkov zamieri na internet. Ak tam nenájdu destinačnú ponuku v dostatočne atraktívnej podobe, destinácia pre nich akoby neexistovala. Aj preto je samotná atraktivita destinácie pre návštevníka vo výraznej miere daná **spôsobom prezentácie a komunikácie destinačnej**

³¹⁴ Súbor marketingových nástrojov, ktoré subjekt využíva na uspokojenie potrieb a želaní zákazníkov

³¹⁵ Slangový výraz pre „niche market“, čo je medzera na trhu. Stratégia trhovej niky sa zameriava na jeden, prípadne viac úzkych trhových segmentov vyžadujúcich vysoko špecializovaný produkt a/alebo službu.

³¹⁶ Nálepkovanie, z angl. label – nálepka, v pozitívnom alebo negatívnom ponímaní, väčšinou označované v negatívnom zmysle, tzv. nechcený, nežiaduci imidž vytvorený treťou stranou

ponuky v online priestore. Online marketingová podpora destinačnej ponuky by nemala len **využívať vhodné a moderné informačné technológie**, ale mala byť najmä **kvalitná** (obsahovať pútavé, kompaktné, praktické a stručné informácie) a **aktuálna**. Základom je **vytvorenie a správa destinačného web portálu**, ktorý bude nosným médiom destinácie a ktorého obsah bude tvorený flexibilne, podľa potrieb a očakávaní návštevníka.

Destinačný portál by nemal plniť len **informačnú a propagačnú funkciu**, ale **hlavne predajnú a komunikačnú na budovanie vzťahu s návštevníkom** ako súčasť integrovanej (digitálnej) komunikácie. Základom komunikácie s návštevníkom by mala byť **práca so špecifickým obsahom, ktorým sa komunikuje s cieľovými segmentmi** (content marketing³¹⁷). Zároveň by mal byť aj **prostriedkom na tvorbu partnerstva v destinácii** (odporúčania a vzájomný predaj destinačných partnerov, prelinkovanie na partnerské stránky apod.). Mal by byť aj **nástrojom marketingového výskumu**, zbierať informácie o návštevníkoch a užívateľoch, poskytovať priestor na prieskumy, štatistiky alebo priamu spätnú väzbu. Mal by mať zakomponovaný tzv. **e-commerce kanál**³¹⁸ (pre online rezervácie ubytovania a služieb, predaj miestnych produktov cez e-shop, rezerváciu vstupeniek na podujatia a pod.). V neposlednom rade by sa mal stať **nástrojom tvorby vzťahov** (prepojenie na sociálne médiá) s návštevníkmi, obchodnými partnermi a s lokálnou komunitou.

Pri tvorbe destinačného portálu by mali byť dodržané nasledujúce **zásady**:

- Vizualný štýl destinačného portálu by mal **korešpondovať s vizuálnou identitou destinácie**.
- Komunikácia prostredníctvom destinačného portálu by mala mať **vyvážený multimedialný obsah založený na vizuálnych príbehoch**.
- **Jeho štruktúra** musí byť prehľadná a intuitívna.
- Štruktúra aj texty musia byť **prispôsobené potrebám a očakávaniam konkrétnych cieľových skupín**.
- Nevyhnutná je systematická **práca s originálnym a autentickým obsahom** (copywriting, fotografie a pod.).
- Žiaduce je **sledovanie hodnotenia destinácie na cestovateľských portáloch** (napr. TripAdvisor).
- Na destinačný **portál je potrebné prepojiť ďalšie nástroje digitálneho marketingu**:
 - **odporúčanie na profily destinácie na sociálnych sieťach**,
 - **direct marketing** (adresné newslettere s novinkami v destinácii),
 - **geolokačné hry** (tzv. advergamings s motivačným využitím v prírodnom turizme),
 - **virtuálne prehliadky**,
 - **mobilné aplikácie** (poskytujúce aktuálne informácie, mapy, možnosti vyhľadávania a pod.),
 - **systémové integrácie rezervačných systémov** (ubytovania a iných služieb),
 - **integrácie e-shop modulov** (napr. na predaj lokálnych produktov).

Pilotné územie pre wildlife watching a aktivity turizmu blízkeho prírode

Predpoklady na záujmovom území z hľadiska budovania divočinového produktu

Vzhľadom na to, že ide o tzv. divočinový produkt, nároky na územie z hľadiska poskytovania produktu nemusia byť vysoké. **Základným predpokladom je prítomnosť divokých (voľne žijúcich) zvierat a relatívne spoľahlivá možnosť ich pozorovania**. Lokalita musí byť na tento účel **vhodná z hľadiska štruktúry jej biotopov**. Mala by zahŕňať priestranné lúky, riedke pasienkové lesy, prípadne rašeliniská alebo bobroviská. Mala by mať vhodnú polohu voči vodným tokom, dobrým miestam na pozorovanie a prevládajúcemu smeru vetra. Nie je podmienkou, aby bola lokalita prístupná autom, pretože hlavným spôsobom presunu pri prírodnom cestovnom ruchu by mala byť chôdza (v zime prípadne na bežkách alebo snežniciach).

Už dnes existujú na záujmovom území lokality, ktoré sú z tohto hľadiska vhodné a ak sa naplnia podmienky v oblasti ochrany prírody, lesníctva, poľnohospodárstva a spravovania územia, tieto lokality sa budú môcť ďalej rozširovať, a to najmä **v doline Zbojského potoka, v okolí obce Runina**, prípadne väčšie oblasti **v povodí VN Starina**. Dobrým doplnkovým fenoménom v regióne sú **lokality Karpatských bukových pralesov**. Tie síce nie sú priamo vhodné na pozorovanie zvierat, ale nepochybne sú kľúčové, keďže **exkurzie do pralesa s**

³¹⁷ Pojem využívaný v digitálnom marketingu na prácu s obsahom

³¹⁸ B2C (business to consumer) vzťah medzi zástupcom obchodnej strany a koncovým spotrebiteľom realizovaný na internete a prostredníctvom virtuálnych obchodov alebo webových aplikácií

kvalitným sprievodcom sa môžu stať súčasťou (doplňkom) produktu zameraného na pozorovanie zvierat. Navyše niektoré druhy, najmä vtáky, sa dajú veľmi dobre pozorovať práve v lesnom prostredí (**birdwatching**). Súčasťou pozorovania zvierat je aj ich **stopovanie** (animal tracking). Veľký potenciál pre celoročné pozorovanie aj stopovanie má najmä oblasť Starina (pozorovanie zubrov, bobrov, vydier a i.).

Problém, ktorý však na záujmovom území bude treba riešiť, je **legálnosť vstupu na územia** vhodné pre turizmus blízky prírode. Buď bude potrebné dosiahnuť zrušenie zákazu pohybu mimo značených turistických chodníkov v 3. a vyšších stupňoch ochrany, alebo doplniť značené turistické trasy o tie, ktoré vedú do lokalít vhodných na pozorovanie zveri. Týka sa to nielen samotného vstupu na vhodné územia, ale aj prístupu do oblasti VN Starina, ktorá je dnes pre turistov značne obmedzená. V súvislosti s pohybom návštevníkov bude zároveň potrebné, aby **Správa NP Poloniny priebežne monitorovala a manažovala vplyvy cestovného ruchu na prírodu**. Ak sa nepodarí splniť tieto podmienky, bude potrebné využívať režim výnimiek zo zákona o ochrane prírody a krajiny, čo však bude nesystémové riešenie, na ktorom sa nebude dať dlhodobo budovať spoľahlivý produkt a ekonomicky výhodná turistická ponuka.

Región má tiež vhodné podmienky na doplnkový **poznávací turizmus prírodného a kultúrneho dedičstva**, čo bude určite atraktívnou súčasťou pobytu v regióne aj pre primárne prírodne orientovaných návštevníkov.

V regióne bude potrebné **vybudovať základnú infraštruktúru pre turizmus blízky prírode** s minimálnymi, resp. dočasnými zásahmi do prírodného prostredia. Ide najmä o upravené **oficiálne miesta na táborenie a miesta na pozorovanie zvierat** (tieto lokality môžu byť aj spojené). Musí ísť o čo najjednoduchšie zariadenia z **prírodných materiálov** a s možnosťou ich prípadného zrušenia, presunu a následného prirodzeného návratu súvisiacej plochy, resp. lokality do pôvodného stavu.

Problémom v regióne môže byť **nedostatok sprievodcov na pozorovanie zvierat**, keďže sprievodca musí mať špecifické schopnosti a zručnosti (veľmi dobrú znalosť prírodného a podľa možnosti aj kultúrneho dedičstva v regióne, veľmi dobrú znalosť správania zveri, orientáciu na klienta a jeho priania, prirodzený záujem o prírodu, ovládanie cudzích jazykov, organizačné schopnosti, príjemné a pútavé vystupovanie a i.) Predpokladáme, že identifikovať vhodných adeptov na sprevádzanie spomedzi miestnych obyvateľov nebude ľahké a prinajmenšom v prvých fázach bude potrebné osloviť aj sprievodcov mimo regiónu.

Ideálne **lokality pre pilotné územie wildlife watching** sa nachádzajú nad VN Starina a v okolí obce Runina, pretože hlavným predpokladom úspechu by mali byť **čo najväčšie tzv. pokojové územia, v ktorých by sa nemalo ťažiť drevo ani poľovať**. Tieto územia by súčasne mali obsahovať aj **nižšie položené lokality**, dôležité pre pobyt zvierat v zimnom období. Súčasnne by mali obsahovať **voľné plochy bez stromov**, na ktorých sa dá zver pozorovať ľahšie ako v lese. Ideálnou lokalitou je hlavne **okolie obce Runina**, kde však pozemky nevlastní štát. Vhodné lokality sú aj na pozemkoch v súkromnom vlastníctve nad Starinou, najmä v lokalite v okolí bývalej obce **Ruské**, ktorá je priamo prepojená s Runinou. Ďalšia vhodná lokalita vo vlastníctve štátu je **dolina Zbojského potoka** s príľahlými lúkami **nad obcou Nová Sedlica**.

Možnosti rozvoja divočinového produktu do budúcnosti

Všade vo svete sú najcharizmatickejšie a najžiadanejšie druhy na pozorovanie **veľké šelmy**. **Pri zabezpečení dobrej ochrany rozsiahlych území je možné aj v záujmovej lokalite NP Poloniny pozorovať najmä medvede a vlky**. Medvede predovšetkým na jar (apríl, máj, keď sa pasú na lúkach) a na jeseň (september, október v starých ovocných sadoch). Vlky je teoreticky možné pozorovať celoročne, prípadne pozorovanie vlkov kombinovať s ich stopovaním v zimnom období. **Predpokladom pre úspešné pozorovanie, resp. stopovanie zvierat je však rozsiahla ochrana územia najmä bez poľovania** (napríklad v povodí Stariny). Tento cieľ však nie je reálne dosiahnuť v krátkodobom horizonte a bez spolupráce s vlastníkmi dotknutých pozemkov.

Ďalší veľmi atraktívny a na pozorovanie vhodný druh je **zubor**. Zubry sa dajú pozorovať nad VN Starina alebo aktuálne aj pri obci Osadné a Hostovice. Lepšia ochrana na poľskej strane by mohla zvýšiť ich celkovú populáciu na území, čím by sa ich pozorovanie mohlo stať ešte dostupnejšie.

Bobor je síce v porovnaní so zubrom menej atraktívne zviera, no na druhej strane je možné takmer s istotou garantovať jeho pozorovanie, resp. fotografovanie. Navyše lokality, kde sa dá pozorovať bobor pravidelne, navštevujú aj ďalšie druhy, napríklad vydry, ale aj vlky.

V Európe stále rastie záujem o **pozorovanie vtáctva** (birdwatching).³¹⁹ Existuje veľký počet tzv. **birdwatcherov**, najmä vo Veľkej Británii, ktorí by mohli mať v NP Poloniny záujem najmä o druhy, ako je sova dlhochvostá, ďateľ bielochrbtý či muchárik malý.

Navrhovaný manažment produktu a infraštruktúry

Systém manažmentu navrhovaného pilotného územia by mohol fungovať nasledujúco:

Vlastník územia (pozemkov) na základe zmluvného vzťahu prenajme svoj majetok správcovi územia. Správca bude vyberať poplatky a zároveň **budovať základnú infraštruktúru a starať sa o ňu**. Infraštruktúra by mala pozostávať z výrazne redukovanej cestnej siete pre vstup motorovými vozidlami (väčšina ciest nie je a nebude potrebná) a siete chodníkov pre vstup pešo alebo aj na koňoch a bicykloch. Okrem toho bude budovať a starať sa hlavne o **pozorovateľne**, ktoré majú turistom zabezpečiť komfort pri pozorovaní zvierat. **Výnos z pozorovania zvierat by sa mal realizovať najmä prostredníctvom platieb za sprievodcovské služby**. Návštevníci nepoznajú územie, nevedia, kde hľadať divoké zvieratá, boja sa ich, nemôžu ísť do prísne chránených území legálne, čo ich bude motivovať, resp. nepriamo nútiť objednať si služby sprievodcov. Sprievodcovia budú svojou činnosťou zarábať na vlastnú mzdu, ale budú vyberajú aj poplatok pre správcu územia. Z týchto príjmov bude správca platiť prenájom pozemkov a budovať infraštruktúru. **Ďalším zdrojom príjmov môže byť zapožičanie potrebného vybavenia** (napr. ďalekohľadov, fototechniky, bicyklov alebo koní).

Kalendár wildlife watching pre NP Poloniny

Niektoré pozorovania sa dajú zabezpečiť takmer **celoročne**. Napríklad zubry (ak vieme, kde sa črieda nachádza), sa dajú pozorovať **aj v zime a pomerne zblízka**. Obdobne je možné pozorovať aj jelene alebo bobry, aj keď vo všetkých prípadoch existujú lepšie a horšie obdobia na pozorovanie. Celoročne je možné realizovať **náučné výlety do pralesa**, kde možno turistom vždy niečo zaujímavé povedať a ukázať a nemusí to byť nutne spojené s wildlife watchingom. Dajú sa tiež ponúkať špecializované **fotografické kurzy, kurzy prežitia v divočine, pobyty pre školy v prírode** (hlavne v lete), **teambuildingové firemné akcie** a pod.

- December – marec: **stopovanie zvierat**, najmä vlkov, zubrov ale aj vydier. Kurzy stopovania sa dajú v zime realizovať aj na bežkách, resp. snežniciach.
- Apríl – máj: **birdwatching** zameraný napr. na sovy (aj v noci) a iné vzácne druhy lesných vtákov, ako je ďateľ bielochrbtý, muchárik malý a iné
- Apríl – jún: medvede pasúce sa na lúkach a medvedia ruja
- Marec – október: pozorovanie bobrov. Na bobrích jazierkach je okrem bobrov možné vidieť aj rôzne vtáky, jelene a mnoho ďalších druhov. Je to produkt osobitne vhodný pre fotografov.
- September: **jelenia ruja**
- September – október: pozorovanie medvedov v starých ovocných sadoch, prípadne v bukových lesoch
- September – február: za vhodných okolností počúvanie zavýjania vlkov
- Leto: najmä klasická **turistika**, keďže podmienky na pozorovanie v tomto období nie sú veľmi vhodné

Sprievodcovské služby

Odborné sprevádzanie návštevníkov patrí medzi základné a veľmi efektívne spôsoby podnikania v turizme, najmä v regiónoch postihnutých ekonomickým zaostávaním. Na rozdiel od prevádzky ubytovacích zariadení, poskytovania stravovacích a dopravných služieb či prevádzky atrakcií sprevádzanie **vyžaduje minimálne investície a zanedbateľné prevádzkové náklady**. Výhodou je, že **vysoký podiel príjmu zo sprevádzania zostáva v regióne** (ak sa destinácia dobre riadi). Kvalitné sprevádzanie zároveň **patrí aj medzi najúčinnějšíe formy interpretácie**, čo vo výraznej miere prispieva nielen ku kvalite samotného produktu, ale aj k dosiahnutiu širších cieľov v ochrane prírody.

³¹⁹ <https://www.cbi.eu/market-information/tourism/birdwatching-tourism/>

Podstata produktov uvažovaných v tomto koncepte rozvoja regiónu je **založená na osobnom sprevádzaní**. Osobitne to platí pre wildlife watching, keďže ten **vyžaduje veľmi dobré znalosti** (najmä regiónu a správania a výskytu zvierat), ktoré sa nedajú dostatočne naštudovať z odborných publikácií či z internetu pred príchodom do regiónu či počas pobytu v ňom. Platí to aj pre ostatné produkty v regióne, pretože kvalitné osobné sprevádzania – interpretácie prírodného a kultúrneho dedičstva (napr. pralesov, vidieka, kultúrnych pamiatok a pod.) oproti nesprevádzaným pobytom **zásadným spôsobom zvyšujú kvalitu zážitku** pre účastníkov a **prospech, resp. benefity pre sprievodcov a celkovo pre destináciu** (vyšší zisk, lepší imidž destinácie atď.).

Je preto nesporné, že **sprevádzanie je nevyhnutnou a dôležitou súčasťou produktu destinácie**, a to aj napriek tomu, že finančný obrat sprevádzania nie je v porovnaní s ostatnými spôsobmi podnikania v turizme vysoký (čo však do určitej miery kompenzuje jeho vysoká efektívnosť). Navyše **vytvára lokálne pracovné miesta, ktoré prispievajú k udržaniu miestnych ľudí v regióne**, resp. k ich návratu. Popri finančných dosahov sú dôležitými aj **spoločenské a environmentálne vplyvy kvalitného sprevádzania**. Na strane návštevníka ide o dobré spoznanie regiónu a jeho hodnôt, prípadne aj o zmenu jeho názorov a správania a na strane poskytovateľa (sprievodcu) ide o hrdosť na svoj región, poznanie jeho výnimočnosti a dôležitosti jeho ochrany.

Súčasná situácia destinácie v oblasti sprevádzania nie je vyhovujúca. Ponuka sprievodcovských služieb je mizivá, ich legálnosť je otázná a kvalita nie je oficiálne hodnotená. Na záujmovom území nepôsobí žiadny člen Slovenskej spoločnosti sprievodcov cestovného ruchu a Asociácie horských sprievodcov. V značne obmedzenej miere a často aj v modifikovanej forme ponúka sprievodcovské služby iba nezisková organizácia **Aevis**³²⁰ (vo forme exkurzií), **Správa NP Poloniny** a cestovná agentúra **Jantárová cesta**³²¹.

Vytvorenie ponuky sprievodcovských služieb Na záujmovom území je jednou z nevyhnutných podmienok akýchkoľvek úvah o rozvoji turizmu v regióne. Je pritom potrebné zamerať sa na niekoľko základných úloh:

- **odstránenie legislatívnych bariér,**
- **výber sprievodcov,**
- **vyškolenie a vzdelávanie sprievodcov,**
- **tvorba sprievodcovských produktov,**
- **zabezpečenie logistiky sprievodcovských produktov,**
- **koordinácia činností sprievodcov v regióne,**
- **marketingová podpora predaja sprievodcovských produktov.**

V rámci tvorby tematických sprievodcovských produktov je vhodné zamerať sa najmä na:

- **wildlife watching** (stopovanie a pozorovanie špecifických druhov divokých zvierat v prírode),
- **birdwatching** (pozorovanie a spoznávanie vtákov),
- **pralesy** (spoznávanie lesa ako komplexného a zložitého ekosystému),
- **krajinná ekológia** (interpretácia krajinných prvkov a ich významu),
- **botanika** (spoznávanie typických karpatských druhov rastlín),
- **geoturistika** (významné geologické lokality),
- **fotografické túry** (krajinkárske fotografovanie),
- **tematicky zamerané túry a cyklotúry** (príroda, kultúrne dedičstvo, vojenská história a pod.),
- **kultúrne dedičstvo regiónu** (Rusíni, drevené kostolíky, tradičná starostlivosť o krajinu, stopy dejín),
- **vojenská história regiónu** (významné miesta, cintoríny).

Pri súčasnej legislatíve je najmä **v regióne NP Poloniny veľmi problematické realizovať sprievodcovanie**. Dôvodom je všeobecne veľmi **vysoká miera regulácie sprievodcovskej činnosti** na Slovensku. Osoba, ktorá chce na tomto území sprevádzať, by v zmysle platnej legislatívy mala **absolvovať najmenej dva odborné kurzy** (kurz sprievodcu cestovného ruchu a kurz horského sprievodcu).

³²⁰ <http://www.aevis.org/nase-aktivity/rozvoj-prirodneho-turizmu/exkurzie/prales-spieva/>

³²¹ <http://www.jantarovacesta.sk/cestovna-agentura/tury-divocinou/>

Kurz sprievodcu cestovného ruchu je potrebný v prípade poskytovania služieb v zmysle Zákona o zájazdoch.³²² Pre potreby sprevádzania v Poloninách je však **väčšina získaných poznatkov z tohto kurzu v praxi nevyužiteľná**, keďže kurz sa špecializuje na iný typ sprievodcu (činnosť delegáta cestovnej kancelárie na Slovensku alebo v zahraničí, vedúceho zájazdu, animátora a pod.) a v značnej miere sa venuje všeobecným reáliám Slovenska ako takého (historický vývoj, kultúra, architektúra a pod.).

Kurz horského sprievodcu vyžaduje zákon o Horskej záchranej službe³²³, v zmysle ktorého sú Poloniny zaradené medzi horské oblasti. Drvivá väčšina jeho obsahu je však **pre prácu sprievodcu a poskytovanie sprievodcovských služieb v Poloninách irelevantná** (od tréningu pohybu vo vysokohorskom teréne cez obsahlu problematiku vysokohorskej zimnej turistiky až po povinnosť tréningových túr v zahraničných veľhorách). Tento kurz je veľmi náročný (kondične, časovo aj finančne) a pritom sa nijako nešpecializuje na oblasť Polonín, naopak, robí sa výhradne v rozsahu štandardov na získanie oprávnenia medzinárodného horského sprievodcu.

Riešenie tejto situácie, ktorá značne obmedzuje a komplikuje rozvoj sprievodcovských produktov a služieb v Poloninách (najmä vo forme podnikania), by mala priniesť **zmena legislatívy súvisiacich zákonov a zavedenie osobitného štatútu tzv. regionálneho sprievodcu**. Regionálni sprievodcovia by buď nemuseli mať žiadne špecializované oprávnenie (v zmysle živnostenského zákona by išlo o voľnú živnosť), alebo by sa zaviedol povinný akreditovaný kurz regionálneho sprievodcu (zatiaľ neexistuje). Regionálny sprievodca je dnes oficiálne uznané povolanie³²⁴, ale živnostenský zákon takúto živnosť vo svojom zozname odporúčaných živností nepozná.

Návštevnícke centrum

Cestovný ruch v chránených územiach si vyžaduje nielen informačné a sprievodcovské služby, ale aj **interpretačné zariadenia** (návštevnícke centrá). Ich cieľom je **nielen zvýšenie kvality poskytovaných služieb v chránených územiach, ale aj väčšia ochrana prírodného a kultúrneho dedičstva**. Tieto nástroje rovnako pomáhajú **vytvoriť väčšiu osobnú zaangažovanosť v oblasti rozvoja** konkrétneho územia. Na záujmovom území Poloniny má Správa NP Poloniny vybudované návštevnícke centrum v Novej Sedlici, ktoré však nie je dostatočne atraktívne, pútavé a neposkytuje očakávaný štandard služieb.

Ako inšpirácia pre interpretačné a zážitkovo atraktívne návštevnícke centrá uvádzame **viaceré úspešné príklady zo zahraničia** (už aj z dávnej minulosti, napr. Národný park Volcan Poás, Costa Rica, v 60. rokoch minulého storočia). Tieto interpretačné atraktívne návštevnícke centrá boli **jedným z nástrojov zvýšenia povedomia verejnosti o výnimočných hodnotách územia** z hľadiska biodiverzity a o potrebe jeho ochrany.

- v Austrálii (prepojenie prezentácie prírodných a kultúrnych hodnôt územia),³²⁵
- vo Veľkej Británii (excelentné architektonické riešenie a dizajn),³²⁶
- v Spojených štátoch amerických (zameranie na mladú generáciu a poskytovanie rôznych služieb),³²⁷
- v Kanade (použitie tzv. zelené technológie s cieľom minimalizovať vplyvy na životné prostredie),³²⁸
- v Českej republike (napr. návštevnícke centrá Srní a Kvilda v NP Šumava; okrem energetickej pasívnej budovy s rekuperáciou vzduchu a energiou z obnoviteľných zdrojov majú aj výbeh pre zvieratá),³²⁹
- v Poľsku (v Tatrzańskom parku narodowom) alebo vo Švajčiarsku (využitie najnovších technológií vrátane interaktivity a 3D s dôrazom na environmentálnu výchovu návštevníkov).³³⁰

Samotnému vybudovaniu návštevníckeho centra na záujmovom území by malo predchádzať **vypracovanie interpretačného projektového plánu**, ktorý musí vychádzať zo základných zásad interpretácie. Pre inšpiráciu sú dostupné viaceré dokumenty.³³¹ V súvislosti s plánovaním a výstavbou návštevníckeho centra netreba

³²² Zákon č. 281/2001 Z. z. o zájazdoch, podmienkach podnikania cestovných kancelárií a cestovných agentúr a o zmene a doplnení Občianskeho zákonníka v znení neskorších predpisov

³²³ Zákon č. 544/2002 Z. z. o Horskej záchranej službe

³²⁴ <https://www.istp.sk/karta-zamestnania/7608/Regionalny-spievodca>

³²⁵ <https://parksaustralia.gov.au/kakadu/plan/visitor-centres/>

³²⁶ <http://www.peakdistrict.gov.uk/visiting/visitor-centres>

³²⁷ <https://www.nps.gov/yell/planyourvisit/visitorcenters.htm>

³²⁸ <http://www.env.gov.yk.ca/camping-parks/Tombstone-Interpretive-Centre.php>

³²⁹ <http://www.npsumava.cz/cz/5801/sekce/navstevnicke-centrum-kvilda/>

³³⁰ <http://tpn.pl/poznaj/wystawy>, <http://www.nationalpark.ch/en/visit/national-park-centre/information/>

³³¹ Napr. http://www.parks.ca.gov/pages/449/files/FT_ROSS_VC_IPP_2014.pdf

zabúdať na **negatívne vplyvy a environmentálne riziká** (od stavebných aktivít, po zvýšenú koncentráciu ľudí). Rovnako pri ich výstavbe a prevádzke by malo byť splnených niekoľko zásad ako dizajn budovy, použité materiály, kvalita služieb až po implementáciu udržateľných postupov a zapojenie miestneho obyvateľstva.

Návštevnícke centrum musí byť **nastavené na určitý segment návštevníka** (nielen projekciu týkajúcu sa kvantity, ale aj kvality návštevníkov, ako napr. vek, vzdelanie, národnosť atď.). Poskytovanú interpretáciu (a vzdelávanie) je možné rozdeliť na osobnú (napr. sprievodcovia, programy pre deti, festivaly a pod.) a neosobnú priamo v návštevníckom centre, na území alebo dostupnú online (napr. audiovizuálne programy, interpretačné panely a pod). Tomu je samozrejme potrebné následne prispôsobiť nielen infraštruktúru, ale aj zamestnancov so zodpovedajúcim zaškolením. Výhodou aj pri tejto činnosti by mala byť **spolupráca, podpora a partnerstvo s relevantnými subjektmi etablovanými na území**.

Návštevnícke centrum by malo teda spĺňať niekoľko cieľov:

- **miesto prvého kontaktu** návštevníka s územím,
- **predstavenie územia a orientácia pre návštevníka na území**,
- **pochopenie hodnôt územia a vplyvov ľudskej činnosti na územie**,
- **inšpirácia, fyzické a emocionálne prepojenie s územím**,
- **zážitkové spoznávanie a interaktivita**,
- **výchovnovzdelávací proces detského návštevníka** (školy v prírode, detské tábory, výuka v teréne).

Návštevnícke centrá vo svete predstavujú jednu z hlavných investícií na chránených územiach a poskytujú nielen široké možnosti informačných, interpretačných a rekreačných služieb, ale aj **služieb zameraných na zvýšenie bezpečnosti návštevníkov územia**. Keďže sú často **klúčovým bodom aj z hľadiska dopravy a dostupnosti**, mali by byť vhodne umiestnené (zvyčajne v blízkosti vstupu na chránené územie) a dostatočným zázemím na umiestnenie parkovísk. Využívajú sa aj na **naplnenie viacerých cieľov manažmentu**, najmä v chránených územiach, ktoré majú veľký počet návštevníkov (regulácia návštevnosti).

Návštevnícke centrum **musí mať v sebe silný interpretačný komponent**, aby pomohlo návštevníkom pochopiť význam a dôležitosť územia, na ktorom sa nachádzajú. Zároveň by malo návštevníkom **poskytovať aj ďalšie služby** (napr. predaj lokálnych produktov a suvenírov, stravovacie služby, požičiavanie turistického vybavenia a pod.), ktoré môžu byť dôležitým príjmom na zabezpečenie jeho financovania. Je však potrebné ustrážiť, aby tieto služby neboli v konflikte so základným poslaním chráneného územia.

V niektorých krajinách sú návštevnícke centrá **dobрым príkladom verejno-súkromného partnerstva**. V bohatších krajinách (napr. na Novom Zélande) sú oba sektory, súkromný aj verejný, poskytovateľmi informácií.³³² V chudobnejších krajinách (napr. v Afrike) súkromní prevádzkovatelia poskytujú informácie a verejný sektor infraštruktúru.

Pri samotnej prevádzke návštevníckeho centra **netreba zabúdať na otázku ľudských zdrojov**. Najmä pracovníci v návštevníckych centrách sú pre verejnosť viditeľným vyjadrením filozofie chráneného územia. Ak sa vytvorí pozitívny vzťah medzi zamestnancami a návštevníkmi centra, bude to znamenať množstvo ďalších pozitívnych benefitov (napr. motivovanie návštevníkov osobnou angažovanosťou pracovníkov pri ochrane hodnôt územia). Inšpiráciou v tejto súvislosti je aj správa EUOPARC-u³³³ z európskych chránených území, ktorá uvádza niektoré vhodné príklady, **ako komunikovať prírodu smerom k návštevníkom, a tak ovplyvniť ich správanie**. Manažéri chránených území by mali venovať väčšiu pozornosť pochopeniu toho, **ako zaktivizovať návštevníkov** a ktoré metódy najefektívnejšie využiť na podporu proenvironmentálneho správania v chránených územiach (napr. aplikácia, ktorá zaznamenáva interakciu návštevníkov vo Švajčiarsku).³³⁴

Primárnym cieľom teda bude vytvoriť z návštevníckeho centra bod, do ktorého budú smerovať návštevníci regiónu, aby sa dozvedeli, **čo je v regióne zaujímavé a prečo** (prírodné a kultúrne dedičstvo, remeslá, tradície, turistika a pod.), **kam sa môžu dostať a ako, čo a ako je potrebné chrániť**. Bod, ktorý zároveň návštevníkom

³³² <http://www.doc.govt.nz/visitorcentres>

³³³ http://www.euoparc.org/wp-content/uploads/2017/12/REPORT_Visitors-in-European-protected-areas.pdf

³³⁴ Eagles et al., 2002: Sustainable tourism in protected areas – guidelines for planning and management. IUCN Gland Switzerland, Cambridge UK

ponúkne aj možnosť komerčných služieb alebo ich sprostredkovanie za províziu (napr. výlety so sprievodcom, sprostredkovanie ubytovania, požičovňa bicyklov a pod.). Sekundárnym cieľom je **vytvorenie priestoru pre spoluprácu, koordináciu a komunikáciu aktérov** najmä v cestovnom ruchu, ale aj v ďalších odboroch napojených na cestovný ruch (napr. remeslá, umenie, turistické služby, podnikateľské aktivity a pod.). V záujme synergie pôsobenia rôznych aktérov je možné uvažovať aj o doplnkovej funkcii **co-workingového priestoru a podnikateľského inkubátora**.³³⁵

Doplňujúce zdroje

- Stratégia rozvoja cestovného ruchu do roku 2020³³⁷
- Organizačný poriadok Štátnej ochrany prírody Slovenskej republiky³³⁸
- Conservation Capital: Wolf Mountains – Enterprise Feasibility Assessment. Interný materiál Aegis Foundation
- Dudíková, A., 2014: Economic evaluation of future management scenarios of Poloniny national park. Vienna University of Technology. Masther Thesis, 101 pp.
- Krajhanzl, J., Skalík, J., Špaček, O., Chabada, T., Čada, K., Lechnerová, Z., Svobodová, R., 2016: Ochrana divoké prírody očima české verejnosti 2015. Prezentace pro strategické plánování Hnutí Duha. Katedra environmentálních studií, Fakulta sociálních studií, Masarykova univerzita Brno
- Lucie Sára Závodná – Udržitelný cestovní ruch, Univerzita Palackého v Olomouci, 2015, ISBN 978-80-244-4576-2, 123 s.

³³⁵ Coworking predstavuje štýl práce a podnikania vo flexibilnom kancelárskom prostredí spoločnom s ďalšími nezávislými pracovníkmi. Je to takisto komunita nezávisle pracujúcich ľudí, ktorým spoločné priestory umožňujú deliť sa o hodnoty, skúsenosti, nápady a profitovať zo synergického efektu, ktorý prináša sústredenie talentov na jednom mieste.

³³⁶ Pozri tematická oblasť Lokálna ekonomika.

³³⁷ <http://www.telecom.gov.sk/index/index.php?ids=143964>

³³⁸ <http://www.sopsr.sk/dokumenty/org-final.pdf>

Inštitucionálny a ekonomický rámec pre manažment rozvoja

Stručný opis východísk aktuálneho stavu

Pri vytváraní hodnoty sa prírodné zdroje zdajú potenciálne najperspektívnejšie vzhľadom na lesnatý charakter regiónu Snina, jeho starnúcu a zmenšujúcu sa populáciu a relatívne slabú lokálnu ekonomiku. Okrem využívania existujúcich prírodných zdrojov štandardným spôsobom, ako je napríklad intenzívne prebiehajúca ťažba dreva, **je možné v Európe využiť ojedinele zachovanú divokú prírodu, ktorá má potenciál prilákať aj zahraničných návštevníkov.** Poznávací turizmus a divočinová turistika so sprevádzaním, vzdelávaním, s regulovaným lovom na okolitých územiach, kurzmi fotenia divokých zvierat a prírody, skupinovými zájazdmi a pod. môžu vytvoriť **poskytovanie služieb s vyššou pridanou hodnotou a predaj lokálnych produktov s vysokou maržou.** Úspech v tejto oblasti by prilákal aj **investície do ubytovacích kapacít, stravovacích zariadení, turistických atrakcií a ostatnej infraštruktúry** s ďalšími pozitívnymi sekundárnymi ekonomickými efektmi.

Na efektívne a zároveň šetrné využitie zdrojov prírodného charakteru, ako sú **Národný park (NP) Poloniny a Karpatké bukové pralesy ako svetové prírodné dedičstvo UNESCO,** je však potrebná **koordinácia činností rôznych záujmových skupín v regióne v záujme eliminácie ich možných konfliktov** a tým znižovania hodnoty prírodných zdrojov. Na rozvoj lokality za účelom rozvoja turizmu blízkeho prírode a naviazaného poskytovania služieb a predaja lokálnych produktov je potrebné aspoň na časti riešeného záujmového územia utlmiť niektoré prebiehajúce činnosti, napríklad v lesnom hospodárstve či poľovníctve, a iné aktivity, ako napríklad v poľnohospodárstve, modifikovať smerom k ekologickému poľnohospodárstvu. Na druhej strane však niektoré služby, ako napríklad ubytovanie, stravovanie či dopravu do územia aj okolia národného parku, je potrebné zintenzívniť a podporiť investíciami. Keďže celé územie v súčasnosti nekontroluje a nekoordinuje jeden správca subjekt (jedna entita), tieto náklady možno považovať za vyvolané náklady, tzv. negatívne externality. Na druhej strane, prípadné výnosy jednotlivých podnikateľských subjektov z cestovného ruchu a predajov lokálnych produktov návštevníkom, ktorí do územia prídu, hlavne pre zachovalosť miestnych prírodných zdrojov, možno rovnako považovať za pozitívne externality. Pod externalitami rozumieme pozitívne alebo negatívne efekty rozhodnutí subjektu, ktoré nie sú zahrnuté v jeho výnosoch alebo nákladoch, ale sú prenesené na jeho okolie. **V záujme maximalizácie hodnoty prírodných zdrojov regiónu pri ich dlhodobom udržateľnom využívaní je preto potrebná koordinácia činností v regióne v kombinácii s redistribúciou časti nákladov a výnosov vytvorením vhodnej formy správcovskej inštitúcie alebo inštitúcií.**

V súčasnom stave takáto podoba **synchronizácie rozvojových aktivít na záujmovom území chýba.** Jednotliví vlastníci tak využívajú len čiastkové zdroje (aktíva), ktoré vlastnia alebo sami priamo kontrolujú. Absentuje tu synergia vyplývajúca z kombinácie využívania viacerých aktív a aktív, ktoré majú všetci aktéri spoločné (spoločné zdroje) – ide o tzv. **problém spoločnej pastviny.** Tento problém definuje znižovanie hodnoty (drancovanie) zdroja v spoločnom vlastníctve z dôvodu existencie externalít, keď nedochádza k ich optimálnemu využívaniu a zároveň trpia nedostatkom investícií do ich obnovy a zvyšovaním ich hodnoty investíciami do komplementov (doplnkov, ako je napríklad infraštruktúra).

Potenciál prestížnej a celosvetovo uznávanej značky UNESCO nie je v cestovnom ruchu vôbec využívaný, naopak, je intenzívnou lesohospodárskou činnosťou na území dlhodobodecimovaný. Chýba efektívny manažment záujmového územia. Subjekty, ktoré by mohli chránené územia spravovať (Správy NP Poloniny a Chránenej krajiny oblasti Vihorlat) však na to nemajú kompetencie ani právnu subjektu (sú organizačnými zložkami Štátnej ochrany prírody so sídlom v Banskej Bystrici). Samosprávy, ktoré podnikajú rozvojové aktivity v cestovnom ruchu, konajú samostatne bez koordinácie a realizácie synergických efektov. Turistické informačné centrá fungujú len sezónne a iba v troch samosprávach (Zemplínske Hámre, Nová Sedlica a Ubl'a). V regióne pôsobí Oblastná organizácia cestovného ruchu Horný Zemplín a Horný Šariš (OOCR HZHŠ), pričom jej činnosť v riešenom záujmovom území možno označiť za nedostatočnú a bez potrebnej authority. Združuje 8 samospráv a 5 podnikateľských subjektov, pričom za okres Snina sú v nej zastúpené len 2 samosprávy (mesto Snina a obec Zemplínske Hámre) a 1 podnikateľský subjekt (ubytovacie zariadenie na Sninských rybníkoch). Aktivity OOCR HZHŠ dopĺňa Krajská organizácia cestovného ruchu Severovýchod Slovenska (Prešov), ktorá je k riešenému záujmovému územiu príliš vzdialená a nemá k voči nemu „žiadny

vlastnícky vzťah“. V záujmovom území pôsobia aj dve miestne akčné skupiny (MAS), ktoré sieťujú partnerov zo súkromného a z verejného sektora pre rozvoj vidieka. MAS Poloniny, ktorá bola založená v roku 2007, je momentálne neaktívna z dôvodu nepodporenej stratégie z Programu rozvoja vidieka. Naopak, aktívna je MAS Pod Vihorlatom³³⁹, založená v roku 2011, ktorá združuje 32 samospráv, 24 podnikateľov, 19 členov z tretieho a občianskeho sektora a ktorej stratégia by mala byť podporená od roku 2018. V oblasti cestovného ruchu v regióne aktívne pôsobia aj neziskové organizácie DO Fenix Snina³⁴⁰, Klub vojenskej histórie Beskydy³⁴¹ a Karpatské drevené cerkvi³⁴².

Významnejšia pridaná hodnota je v záujmovom území generovaná takmer výlučne tradičným lesným hospodárstvom a vodným hospodárstvom bez využitia prírodných aktív v podobe unikátnej divokej prírody, ktorá je hlavnou konkurenčnou výhodou územia v európskom meradle. Napriek tomu, že ide o prírodné zdroje s pôvodom v riešenom záujmovom území, výnosy z ťažby dreva a predaja vody ho opúšťajú bez výrazného pozitívneho vplyvu na lokálnu ekonomiku a miestne obyvateľstvo.

Definovanie problému

Pri rozvoji riešeného záujmového územia a v snahe o zvrátenie negatívnych demografických a ekonomických trendov **sa nemožno spoliehať iba na transfery financií z verejných alebo zo súkromných zdrojov. Ak okolo seba nevytvoria fungujúce, hodnotu produkujúce riadiace štruktúry, ich efekt bude dočasný a zanedbateľný.**

Cestou k udržateľnému rozvoju by mohla byť **maximalizácia hodnoty a príjmov z existujúcich prírodných zdrojov (prírodných aktív) pre lokálnych aktérov (stakeholderov)³⁴³ a externých investorov cez ekologické generovanie ekonomickej hodnoty.**

Správna voľba inštitucionálneho nastavenia by mala **umožniť investície, riadenie a zmenu motívácií** zaangažovaných aktérov a investorov tak, aby bolo možné na základe cieľov a preferencií vygenerovať **participatívnu stratégiu rozvoja územia** a jej osvojenie stakeholdermi v záujmovom území. Zároveň by táto stratégia rozvoja na základe príkladov dobrej praxe mala byť postavená na nasledujúcich zásadách a princípoch:

- **Zabrániť nadmernému užívaniu prírodných zdrojov** a zároveň investovať do ich obnovy a infraštruktúry zvyšujúcej ich hodnotu – riešenie problému tzv. spoločnej pastviny.
- **Zachovať jedinečné prírodné bohatstvo** ako vzácny zdroj hodnoty na území.
- **Zabezpečiť efektívny manažment využitia miestnych zdrojov a zvyšovania ich hodnoty.**
- **Riešiť vznikajúce konflikty** využitia vzácných zdrojov.
- Bez kompromisov **zachovať priority smerovania rozvojových aktivít** v dlhodobom horizonte.
- **Zosynchronizovať záujmy a konanie** lokálnych stakeholderov, externých investorov a klientov.
- Na základe čo najlepších informácií o obmedzeniach prostredia a na základe preferencií lokálneho obyvateľstva, investorov a klientov **optimálne alokovať faktory produkcie** (prácu, kapitál) **do rozvoja územia.**
- **Znížiť časové preferencie a natiehnúť investičný horizont** stakeholderov – maximalizácia dlhodobej hodnoty namiesto krátkodobých výnosov a s tým súvisiaca vyššia miera investícií v regióne.
- **Prijať pozitívne a negatívne externality** a s tým súvisiace prerozdelenie nákladov a výnosov – konsolidovať hospodársky výsledok záujmového územia nad úroveň jednotlivcov alebo menších subjektov tak, aby bolo správanie zvyšujúce hodnotu záujmového územia odmeňované a za správanie znižujúce jeho hodnotu niesli zodpovednosť a s tým súvisiace náklady tí, ktorí to spôsobili.
- **Reinvestovať väčšiu časť vygenerovanej hodnoty z užívania spoločných aktív do miestnych ľudí a lokálnej ekonomiky.**

³³⁹ <https://www.maspodvihorlatom.sk/>

³⁴⁰ <http://snina.do-fenix.sk/>

³⁴¹ <http://www.kvhbeskydy.sk/onas/sprievodcovske-sluzby/>

³⁴² <http://karpatskecerkvi.org/>

³⁴³ Stakeholder je človek, skupina alebo subjekt zasiahnutý rozhodnutiami – zainteresovaná strana.

- **Zapojiť čo najširšie spektrum lokálnych ľudí do rozvoja**, umožniť imigráciu ľudí z iných regiónov.
- **Umožniť subjektom experimentovanie a učenie sa.**
- **Zabezpečiť relatívnu odolnosť samosprávnych inštitúcií** voči personálnym zmenám, politickým zmenám v samosprávach, centrálnej vláde a u jednotlivých stakeholderov.

Teoretické východiská

Časť riešeného záujmového územia tvoria významné prírodné hodnoty – národný park a Karpatské bukové pralesy ako medzinárodne uznaná prírodná pamiatka UNESCO. Tieto prírodné zdroje nemožno zaradiť medzi súkromné ani čisto verejné statky.³⁴⁴ Uznávaná ekonómka, nositeľka Nobelovej ceny za ekonómiu Elinor Ostrom³⁴⁵, tieto statky klasifikuje ako **spoločné zdroje, o ktoré sa treba deliť**. Tie sú **kľúčové pre život tradičných komunít**. So súkromnými statkami majú spoločné to, že dochádza k ich spotrebe, s verejnými statkami zasa to, že je problematické vylúčiť ľudí z ich spotreby. Táto kombinácia vedie k problémom s ich správou a riadením.³⁴⁶

Pri spoločných zdrojoch je nutné hľadať a definovať pravidlá na ich kontrolu komunitou a ich následnú racionalizáciu a stabilizáciu vytvorením tzv. správcovských inštitúcií.³⁴⁷ Ostrom navrhla 8 princípov dizajnu úspešných správcovských inštitúcií na udržateľnú samosprávu takýchto spoločných prírodných zdrojov³⁴⁸ (tieto boli neskôr na základe empirických štúdií mierne modifikované³⁴⁹):

1. **Hranice:** musí byť jasne zadefinované, kto je a kto nie je členom správcovských inštitúcií, rovnako ako musí byť jasne zadefinovaný rozsah zdrojov, ktoré sa alokujú do správy ako spoločne spravované zdroje.
2. **Zhoda:** pravidlá spoločnej správy by mali byť v zhode s prevažujúcim miestnym prostredím, rovnako ako s profilom prevažujúcich členov (zadefinované miestnymi a pre miestnych).
3. **Participácia:** rozhodnutia sa prijímajú spoločne a tie osoby, ktorých sa spoločne prijaté rozhodnutia týkajú, by sa mali spolupodieľať na ich formulovaní a prijímaní.
4. **Monitorovanie:** dodržiavanie pravidiel by mali monitorovať samotní členovia alebo nimi určené agentúry.
5. **Proporcionalita:** sankcie za porušenie pravidiel by mali byť odstupňované a mali by zabezpečiť, aby trest za nedodržanie bol úmerný závažnosti porušenia.
6. **Konflikty:** inštitúcia by mala poskytnúť rýchle, účinné a efektívne využívanie mechanizmov na riešenie konfliktov a predchádzanie konfliktom.
7. **Autonómia:** akékoľvek pravidlá, s ktorými členovia súhlasia, že budú riadiť ich záležitosti, by žiadna vonkajšia autorita nemala sponchybníť a negovať.
8. **Systém systémov:** v rámci väčších a komplexnejších systémov, akým je napríklad región, by mali existovať viaceré vrstvy (úrovne) riadenia.

Opis príkladov dobrej praxe

Pri výbere vhodného inštitucionálneho a ekonomického rámca pre manažment rozvoja záujmového územia sa možno inšpirovať mnohými úspešnými fungujúcimi projektami s podobným zameraním.

Príkladom úspešnej správy spoločného prírodného zdroja súkromnou inštitúciou je napr. prírodný park Logarska dolina v Slovinsku³⁵⁰, vyhlásený v roku 1987 s cieľom podporovať udržateľný a kvalitný turizmus blízky prírode. Tento park v roku 2005 získal od organizácie CIPRA International³⁵¹ najvyššie ocenenie, týkajúce sa alpských chránených území za inovatívny manažment chráneného územia a jeho úspešné fungovanie. Územie spravuje **nezisková súkromná spoločnosť zložená prevažne z miestnych vlastníkov pozemkov**.

³⁴⁴ Statok je predmet alebo služba, ktorá slúži na uspokojovanie ľudských potrieb (napr. stroje, potraviny, zručnosti). Statok je možné chápať ako predmet chcený na nejaký účel v ekonomike.

³⁴⁵ https://en.wikipedia.org/wiki/Elinor_Ostrom

³⁴⁶ <http://www.scielo.br/pdf/asoc/v20n1/1809-4422-asoc-20-01-00203.pdf> a <https://goo.gl/WXbfV1>

³⁴⁷ <https://goo.gl/terzai>

³⁴⁸ Ostrom's (1990) Governing the commons: the evolution of institutions for collective action a <https://goo.gl/8SHU3V>

³⁴⁹ <https://goo.gl/MdSeIT>

³⁵⁰ <http://www.logarska-dolina.si/>

³⁵¹ <http://www.cipra.org/en/cipra/international>

Príjmy z prevádzky sú **späťne investované do územia, do budovania infraštruktúry, informačného centra, vzdelávacích aktivít, ochrany prírodného a kultúrneho dedičstva alebo kompenzácií za koncesie**, ktoré sú bežným nástrojom na posilnenie ochrany chránených území, zlepšenie ich financovania a dosiahnutie udržateľného a spravodlivého rozvoja.

Systém koncesii je využívaný najmä v manažmente cestovného ruchu v chránených územiach a je príkladom verejno-súkromného partnerstva. **Koncesie zabezpečujú prístup návštevníkov k vysokokvalitným službám pri súčasnom zachovaní prírodných hodnôt územia a predmetu ochrany.** Koncesionári (súkromné subjekty) majú v zmysle zmluvy so správcom územia právo využívať pôdu alebo iný majetok na spravidla časovo limitované obdobie (5 – 40 rokov) a špecializujú sa na ponuku služieb, ktoré nezabezpečuje priamo správca chráneného územia (napr. stravovanie, ubytovanie, maloobchod, vzdelávacie a interpretačné služby, ponuka rôznych outdoorových aktivít). Len v amerických národných parkoch je uzatvorených **viac ako 500 zmlúv s ročnou hodnotou 1 mld. USD a koncesionári zamestnávajú 25 000 ľudí.** Existuje viacero typov kontraktov a obchodných vzťahov v zmysle legislatívy, ktoré treba pri individuálnom území zvážiť (môže ísť o insourcing alebo outsourcing,³⁵² koncesiu, licenciu, kontrakt alebo povolenie).

Dobрым príkladom je aj taliansky národný park Abruzzo,³⁵³ ktorý bol založený v roku 1922 zo súkromnej iniciatívy a neskôr oficiálne vyhlásený talianskou legislatívou. Výmera vlastného územia a ochranného pásma tohto parku sa postupom času zväčšovala a **v súčasnosti má park rozlohu 50 000 ha a rozprestiera sa na území 24 obcí.** Miestna ekonomika je postavená najmä na mäkkom, resp. prírodnom turizme,³⁵⁴ menší význam majú tradičné aktivity, ako je poľnohospodárstvo, pastierstvo a remeslá. **Úspech chráneného územia spočíva v kombinácii ochrany prírodného bohatstva so socioekonomickým rozvojom miestnych komúnit.** Samozrejmosťou je ponuka miestnych produktov, ubytovania, vzdelávacích programov, sprievodcovstva, ale aj predaj suvenírov.

Verejno-súkromné partnerstvá využíva aj **národný park Cairngorms National Park v Spojenom kráľovstve.**³⁵⁵ The Cairngorms Economic Forum je orgán národného parku vedený partnerstvom súkromných podnikateľov pod názvom Cairngorms Business Partnership. Ekonomické fórum je **zodpovedné za pomoc a poradenstvo pri strategických otázkach**³⁵⁶ ohľadom rozvoja udržateľnej ekonomiky národného parku, monitoruje dodržiavanie a implementáciu strategického akčného plánu parku, identifikuje a komunikuje dôležité body v spolupráci so súkromnými a verejnými partnermi v parku, poskytuje príklady dobrej praxe, poradenstvo a znalosti vo veciach dlhodobej udržateľnosti ekonomiky parku.

American Prairie Reserve je súkromná iniciatíva v USA,³⁵⁷ ktorá sa pomocou súkromných zdrojov z darov a vlastnej činnosti snaží vytvoriť najväčšiu prírodnú rezerváciu na kontinentálnej časti USA. Táto iniciatíva pozostáva z viacerých subjektov, ktoré skupujú pôdu alebo napríklad pôsobia aj v mäso spracujúcom priemysle.³⁵⁸ **Spolupracujú s lokálnymi chovateľmi a farmármi,** ktorí môžu v prípade dodržiavania pravidiel zameraných na ochranu spoločných prírodných zdrojov predávať svoje produkty za výhodnejšie ceny.

Spolupráca súkromných investorov s tradičnými samosprávami pri udržiavaní a riadení využívania spoločných prírodných zdrojov prebieha úspešne počas uplynulých 25 rokov aj v rámci viacerých projektov **v Afrike.**³⁵⁹ Tento prístup je označovaný ako tzv. „Community Conservancy“.³⁶⁰ **V Namíbii**³⁶¹ tvorí 13 registrovaných komunitných ochranných území v regióne Zambezi kľúčovú mozaiku ochrany divokých zvierat, v rámci ktorej žije najväčšia populácia slonov v Afrike. Iniciatíva **Northern Rangelands Trust v Keni**³⁶² dnes predstavuje a zastupuje **27**

³⁵² Insourcing znamená začlenenie (včlenenie) pôvodne externe zabezpečovaných služieb (outsourcing), procesov a činností späť dovnútra organizácie alebo o začlenenie cudzích procesov do vlastnej činnosti s cieľom zefektívniť súvisiace procesy.

³⁵³ <http://www.parcoabruzzo.it/>

³⁵⁴ Vid' tematické časti Cestovný ruch a Ochrana prírody.

³⁵⁵ <http:// Cairngorms.co.uk/authority/>

³⁵⁶ <http:// Cairngorms.co.uk/wp-content/uploads/2015/10/151001CNPEconomicStrategyV1.pdf>

³⁵⁷ <https://www.americanprairie.org/mission-and-values>

³⁵⁸ <http://wildskybeef.org/>

³⁵⁹ <https://goo.gl/GpdV2d> a http://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PA00JRSE.pdf

³⁶⁰ <http://www.conservation-capital.com/conservation-empowerment>

³⁶¹ <http://pubs.iied.org/pdfs/74151IED.pdf>

³⁶² <http://cdn1.buuteeq.com/upload/20229/nrt-map-and-factsheet.pdf> a <https://goo.gl/3j5m45>

komunitných rezervácií s celkovou rozlohou 31 000 km², čo zodpovedá veľkosti viac ako 60 % kenského formálneho chráneného územia národných parkov a rezervácií. Komunitné rezervácie sú v súčasnosti považované za referenčný benchmark³⁶³ pri ochrane prírody, pričom tento model je už zakotvený v nových právnych predpisoch na ochranu prírody v Keni.

Čiastková SWOT analýza

Silné stránky

- **perspektívne prírodné zdroje** na vytváranie miestne príslušnej hodnoty
- **relatívne nízky počet subjektov pôsobiacich na území** na integráciu v rámci manažmentu územia

Slabé stránky

- **neexistencia dlhodobej stratégie rozvoja územia** vypracovanej na princípe participácie
- **správa chráneného územia je dnes formálna a nemá dosah na reálnu ochranu a správu** cenných prírodných aktív
- **neexistencia prirodzených „miestnych autorít“ a lídrov** v regionálnom rozvoji
- **slabá znalosť potrieb spoločnej správy** rozvoja územia

Príležitosti

- **rozvojový cezhraničný koncept** ochrany spoločne s Poľskom a Ukrajinou
- **tvorba strategického dokumentu okresu Snina** na obdobie 5 rokov – Akčného plánu okresu Snina ako najmenej rozvinutého regiónu
- **záväzky Slovenskej republiky vyplývajúce z medzinárodných dohovorov**, platných pre územie, ako napríklad UNESCO, diplom rady Európy
- **pozitívne rozvojové efekty pre územie vyplývajúce z implementácie stratégie rozvoja regiónu pod Vihorlatom** združením MAS Pod Vihorlatom

Ohrozenia

- **pretrvávajúci konflikt medzi ochranou prírody, lesným hospodárením a poľovníctvom**
- **ekonomická stagnácia územia** spôsobená útlmom dominantného odvetvia – ťažby dreva z dôvodu nedostatku drevnej hmoty
- **nezáujem štátu a investorov a nedostatok investícií**
- **legislatívne bariéry**

Opis dvoch scenárov možného vývoja

Negatívny scenár

Správa NP Poloniny ako správcovský subjekt s pomerne nízkou autoritou v záujmovom území, ktorý má správcovský vzťah k cenným prírodným aktívam v tomto území, **nie je schopná tieto aktíva spravovať v záujme zvyšovania ich hodnoty**. Navyše ide o čisto štátom zriadenú organizáciu, ktorá má len neformálne prepojenia na miestnych aktérov a miestne komunity. Miestni aktéri nemajú vedomosť, že dokážu ovplyvniť budúci rozvoj územia a uplatniť si svoj názor na jeho smerovanie (syndróm nevypočutia). **Rozvoj nie je riadený, koordinovaný** a má charakteristiku „riešenia samospádom“. **Neexistuje spoločná vízia rozvoja**, ktorú akceptujú a delia sa o ňu všetci miestni aktéri. **Pozitívne socioekonomické dosahy na územie sa neprejavujú, územie sa vyľudňuje, hodnota spoločných aktív sa znižuje, investori nemajú záujem o investície do územia, miestni, ktorí nemajú prácu na území, sa spoliehajú na externý „zásah“**, ktorý by túto stagnáciu rozvoja na území „zázrakom“ vyriešil.

³⁶³ Ukazovateľ, indikátor, s ktorým sa dajú merať a porovnávať výsledky, výkon alebo kvalita s istými štandardami.

Pozitívny scenár

Na úspešný rozvoj spiacich aktív (t. j. nevhodne využívaných a nevhodne spravovaných aktív), akými sú v našom záujmovom území uvádzané jedinečné prírodné zdroje, sú potrebné vysoké investície na území, koordinácia činnosti viacerých skupín obyvateľstva a ekonomických subjektov, manažment destinácie vrátane budovania značky. Okrem samotného kapitálu je potrebný know-how, ľudské zdroje a kvalitný operačný manažment. Predpokladom očakávaného úspechu rozvojového projektu je **kombinácia súkromných a verejných zdrojov (súkromno-verejné partnerstvo)**, čo by mala zohľadňovať aj tvorba (dizajn) inštitúcií na správu spoločných prírodných zdrojov a rozvoja územia.³⁶⁴

Výsledkom by nemala byť nemenná štruktúra právnych subjektov a právnych foriem, ale **system spoločností a ekonomických vzťahov schopný adaptácie, ktorý sa mení vzhľadom na meniace sa prostredie, veľkosť a úspešnosť projektu rozvoja, meniacich sa potrieb lokálnej komunity**, napríklad jedno záujmové združenie alebo klastrov alebo rovno viacero spolupracujúcich klastrov.³⁶⁵ Dôležitý pritom nie je výber „víťazov“ – konkrétnych firiem, ktoré budú profitovať zo správy spoločných zdrojov –, ale vytvorenie prostredia, v ktorom môžu subjekty alebo ich združenia vzniknúť, súťažiť, zaniknúť a navzájom sa preskupovať podľa aktuálnych potrieb.

Pri voľbe konkrétneho optimálneho inštitucionálneho mixu (výberu vhodného typu právnických osôb a ich vzájomných vzťahov) treba brať do úvahy:

- zdroj a objem investícií do rozvoja,
- preferencie investora/donora,
- množstvo a druh stakeholderov,
- výhody/nevýhody rôznych foriem úpravy vzájomných vzťahov,
- flexibilitu – možnosť úpravy štruktúry v prípade vstupu ďalších partnerov do projektu rozvoja.

V nasledujúcich tabuľkách sú uvedené výhody a nevýhody rôznych podôb súkromno-verejných partnerstiev.³⁶⁶

Spolupráca na zmluvnom základe

Výhody	Nevýhody	Vhodnosť partnerstva
flexibilná forma vo vzťahu k predmetu spolupráce, jednoduché prispôsobenie sa rozličným rámcovým podmienkam minimálne náklady na založenie a manažment zmluvného vzťahu	obmedzená istota pre samosprávu, ktorá výkon zabezpečuje komplikované garancie výkonu, kvality, úhrady škôd	pre oblasti s minimálnymi kapitálovými výdavkami správne úlohy by nemali byť predmetom zmluvnej spolupráce, keďže ide o multilaterálne partnerstvo

Združenie³⁶⁷

Výhody	Nevýhody	Vhodnosť partnerstva
minimálne náklady na založenie môže spolupracovať každý, kto chce realizovať ciele združenia jednoduchý vstup a výstup, hocikedy je možné vypovedať členstvo	táto forma negarantuje, že sa na činnosti podieľajú všetci členovia menej stabilná organizácia, pretože neexistuje dlhodobá väzba členov a je možný okamžitý výstup bez	nevhodné na dlhodobú spoluprácu, skôr pre oblasti bez kapitálových výdavkov: <ul style="list-style-type: none">• marketing• kultúra• úlohy, projekty so širokým

³⁶⁴ Pozri kapitola Návrh pilotného modelu správcovskej inštitúcie.

³⁶⁵ Klastrov je geograficky blízka skupina vzájomne prepojených firiem a súvisiacich inštitúcií v konkrétnom odbore, prepojených spoločnými rysmi a komplementaritami. Zahraničný príklad fungujúceho klastra: Southeast Alaska Cluster Initiative <http://www.jedc.org/seclusterinitiative>, slovenský klastrov: Slovak Smart City Cluster <http://smartcluster.sk>. Viac o fungovaní klastrov: <https://goo.gl/StBnCF> a <https://goo.gl/oitdcl>.

³⁶⁶ Zdroj: Komunálne výskumné a poradné centrum, n. o., www.komunal.eu

³⁶⁷ V zmysle zákona č. 83/1990 Zb. o združovaní občanov a č. 40/1964 Zb. Občianskeho zákonníka

otvorené pre verejné aj súkromné inštitúcie a osoby	formálnych komplikácií náklady na manažment žiadne hospodárske aktivity, len členstvo, nepredpokladá sa prerozdeľovanie príjmov členom	súkromným alebo verejným záujmom
---	--	----------------------------------

Spoločnosti podľa súkromného práva³⁶⁸

Výhody	Nevýhody	Vhodnosť partnerstva
samostatná organizácia mimo správy trvalé definovanie právomocí členov (kontrola, rozhodovanie, rozdelenie zisku a i.) relatívne dobrá možnosť riadenia daňové a personálne výhody flexibilita v rozpočte, nepodliehanie pravidlám vo verejnom rozpočtovaní ručenie možnosť realizácie projektov ppp (public private partnership) možnosť získania cudzích zdrojov	vyššie náklady na založenie zvýšené náklady na účtovníctvo daňová povinnosť riadenie iba v rámci zákonov nižšia transparentnosť	pre zásobovanie, na ktorom sa podieľa viac samospráv pre oblasti, kde je zastúpený aj súkromný kapitál komplikovaný vstup pre samosprávy, ktoré nemôžu zabezpečiť správne úlohy nákladné založenie pre malé projekty

Spoločné združenie na zabezpečovanie výkonu verejnej správy³⁶⁹

Výhody	Nevýhody	Vhodnosť partnerstva
jednoduché založenie nie je potrebná právna subjektivita	nemá právnu subjektivitu, a preto nemôže vystupovať a konať vo vlastnom mene môžu spolupracovať iba obce	nevhodné pre správu nehnuteľností, riadenie podnikov nevhodné pre úlohy, kde sú veľké výdavky (technické služby a i.)

Združenie obcí³⁷⁰

Výhody	Nevýhody	Vhodnosť partnerstva
samostatná právnická osoba prevzatie nadobecných úloh verejné rozhodovacie štruktúry právne aj hospodársky samostatné vlastný rozpočet rovnocenné partnerstvo orientácia na dlhodobú spoluprácu financovanie zodpovedá záujmom	vznik a zmeny sú viazané na povolenie relatívne dlhý proces zakladania pomerne komplikovaná dohoda na rozpočte komplikované rozhodovacie procesy pre každú úlohu je možné založiť združenie, čo vedie k rozširovaniu administratívnych štruktúr	pre všetky úlohy, t. j. pre úlohy spojené s kapitálovými výdavkami, ale aj pre správne úlohy

³⁶⁸ V zmysle zákona č. 513/1991 Zb. Obchodného zákonníka

³⁶⁹ V zmysle zákona č. 83/1990 Zb. o združovaní občanov a č. 40/1964 Zb. Občianskeho zákonníka

³⁷⁰ V zmysle zákona č. 83/1990 Zb. o združovaní občanov a č. 40/1964 Zb. Občianskeho zákonníka. Viac informácií v dokumente na stiahnutie: <https://goo.gl/c4qqgT>

Navrhujeme zároveň zväžiť aj možnosť využiť právnu formu **neziskovej organizácie** založenej v zmysle zákona č. 213/1997 Z. z. o neziskových organizáciách poskytujúcich všeobecne prospešné služby.

Zhrnutie návrhu riešenia

Efektívnejšie a šetrnejšie využitie spoločných prírodných zdrojov v záujmovom území, ako je v Európe ojedinele zachovaná divoká príroda, môže vytvoriť **priestor na podporu miestnej ekonomiky poskytovaním služieb s vyššou pridanou hodnotou a predajom lokálnych produktov s vysokou maržou**. Za týmto účelom je však **nutná čiastočná koordinácia činnosti na území, utlmenie intenzívnejších, no z hľadiska dlhodobej hodnoty prírodného zdroja neoptimálnych činností a naopak podpora investícií do ľudského kapitálu, infraštruktúry a rozvoja regiónu**. Vyriešenie týchto problémov a internalizácie externalít môže **správna voľba a nastavenie štruktúry inštitúcií, ktoré budú záujmové územie spravovať**. Aby sa dosiahol úspech, je kľúčové **zapojiť lokálne formálne a neformálne autority** a zohľadniť ich preferencie, ciele a požiadavky pri voľbe riešenia. Inštitucionálne nastavenie zároveň musí **umožniť investície a dostatočnú kontrolu nad ich použitím** a cieľmi ohľadom ich návratnosti. Inšpiráciu možno čerpať z existujúcich zahraničných príkladov úspešnej správy, no **akýkoľvek fungujúci model je nutné prispôbiť lokálnym podmienkam**. Bez vytvorenia vhodnej kombinácie správckovských inštitúcií sa nemožno spoliehať, že transfery financií z verejných alebo zo súkromných zdrojov budú mať na riešený región dlhodobo pretrvávajúci pozitívny efekt.

Návrh konkrétnych pilotných projektov a riešení

Návrh pilotného modelu správckovskej organizácie

V rámci pilotného projektu navrhujeme pripraviť a spracovať konkrétny návrh modelu inštitucionálneho nastavenia (správckovskej organizácie, prípadne organizácií, klastrov) pre manažment rozvoja záujmového územia. V procese tvorby (dizajnu) správckovských inštitúcií, ktorých vzájomný vzťah (interakcia) by riadil rozvoj v záujmovom území, by nemali chýbať nasledujúce kroky:

1. Zmapovať aktíva na území a ich možné využitie

Prvým krokom je **mapovanie kľúčových aktív z hľadiska rozvojového projektu a identifikácia úloh a úprav, ktoré je potrebné uskutočniť na rozvinutie ich hodnoty**. Okrem Národného parku Poloniny, Karpatských bukových pralesov a pasienkov využiteľných v poľnohospodárstve je nutné zmapovať aj ostatné aktíva na území s potenciálom ich využitia v rámci rozvoja (kultúrne a prírodné pamiatky, pamätihodnosti, lokálnu produkciu, tradičné remeslá, miestne tradície a i.).

2. Identifikovať lokálne formálne a neformálne autority a ich preferencie

Aby bol rozvoj úspešný, je nutné v diskusiách **identifikovať lokálne formálne a neformálne autority, ich vzájomné vzťahy a už existujúce štruktúry spolupráce, súvisiace s nimi. Stratégia rozvoja by mala vznikať v spolupráci s nimi (participatívne) a mala by akceptovať preferencie týchto skupín**.

Je potrebné dohliadnuť na to, aby pri tvorbe (dizajne) inštitúcií neprevážili len predstavy donora/investora a boli dostatočne zohľadnené lokálne autority, ich preferencie, motivácie a znalosti. Experti vyslaní donorum/investorom majú často nedostatok lokálnych vedomostí a ich znalosti a schémy myslenia nie sú univerzálne platné v každom prostredí. „Je to ako keby mal taxikár pracovať na dizajne auta.“³⁷¹

Ignorovanie tradičných lokálnych inštitúcií, vzťahov a autorít a nanútenie nových pravidiel zhora viedlo k neúspechu mnohých projektov manažmentu spoločných prírodných zdrojov a k ich nadmernému využívaniu bez adekvátnych pozitívnych ekonomických efektov na lokálne obyvateľstvo. V slovenskom prostredí boli a naďalej sú tradičným riešením problémov správy spoločných prírodných zdrojov v podobe spoločných sociálno-ekologických lesných systémov, urbáriaty (pozemkové spoločenstvá). Hľadanie inštitucionálneho nastavenia v riešenom území by túto tradičnú formu manažmentu lesa malo akceptovať a zohľadňovať, keďže empirické štúdie ukazujú, že využitie kapacít už existujúcich inštitúcií hrá kľúčovú úlohu. Zrelosť tradičných (dlho

³⁷¹ Do institutions for collective action evolve? Elinor Ostrom

prežívajúcich) inštitúcií, ich organizačná kultúra a dôvera, ktorou v záujmovom území disponujú, sú kľúčové faktory robustných inštitúcií, ktoré sú schopné adaptácie na zmeny komplexného prostredia.³⁷²

V počiatočných fázach je nutné **identifikovať relevantných stakeholderov a nadviazať s nimi komunikáciu a spoluprácu**. Patria sem napríklad miestne samosprávy, urbárske spoločnosti a vlastníci pôdy, poľovnícke združenia, podnikateľské subjekty, Štátna ochrana prírody a jej organizačné zložky Správy NP Poloniny, CHKO Vihorlat a Východné Karpaty, OOCR a miestne združenia MAS, mimovládne organizácie, Lesopoľnohospodársky majetok Ulič, š. p., a LESY SR, š. p., Ministerstvo pôdohospodárstva a rozvoja vidieka SR a Ministerstvo životného prostredia SR, Prešovský samosprávny kraj atď.

3. Vybrať optimálnu štruktúru inštitúcií na samosprávu riešeného záujmového územia

Optimálna štruktúra inštitúcií by mala okrem stability smerovania rozvoja územia a flexibility voči meniacemu sa prostrediu riešiť aj problém externalít – čiže **redistribúovať časť výnosov z využívania prírodných zdrojov do miestnej ekonomiky**. Tým by sa mohlo **zabrániť uprednostneniu krátkodobých výnosov na úkor dlhodobej hodnoty spoločných prírodných zdrojov**. Nástroje redistribúcie môžu mať napríklad podobu kompenzačných platieb, poplatkov samospráve, financovania projektov a pracovných miest pre lokálne obyvateľstvo, príplatku k cene produkcie, garantovaného odbytu, vstupu do distribučnej siete, použitia spoločnej značky, certifikácie, povolenia na lov alebo ťažbu, povolenia na vstup do územia, podielu na zisku a pod.

Ďalšími nástrojmi na úspešný inštitucionálny dizajn správy spoločných prírodných zdrojov je intenzívna **komunikácia s obyvateľstvom**, čiastočné vlastníctvo dlhodobého úspechu rozvojového projektu – cez podiel na rozhodovaní a výnosoch, kontrola stakeholderov nad smerovaním projektu cez členstvo, vlastníctvo alebo funkcie v kľúčových orgánoch, monitoring.³⁷³

4. Vytvoriť štruktúru, založenie právnických osôb a výkon správy, spätná väzba, korekcie

Po zmapovaní aktív a existujúcich lokálnych formálnych autorít je možné **vybrať vhodnú štruktúru inštitúcií na samosprávu záujmového územia**. Po založení a vzniku príslušných subjektov je nutné v priebehu správy zbierať informácie o jej nedostatkoch a túto spätnú väzbu zapracovať do prípadnej zmeny štruktúry a jej optimalizácie.

³⁷² Kluvánková, T., Gežík, V., Survival of commons? Institutions for robust forest social – ecological systems. J. Forest Econ. (2016), <http://dx.doi.org/10.1016/j.jfe.2016.01.002>

³⁷³ Kluvánková, T., Gežík, V., Survival of commons? Institutions for robust forest social – ecological systems. J. Forest Econ. (2016), <http://dx.doi.org/10.1016/j.jfe.2016.01.002>

Riešiteľský tím

Ing. Juraj Švajda, PhD.

Špecialista na manažment chránených území a ochranu prírody

Je vysokoškolským pedagógom a odborným asistentom na Fakulte prírodných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, kde vyučuje predmety v rámci študijného programu Ekológia a ochrana ekosystémov. Profesne sa venuje najmä problematike manažmentu chránených území - osobitne vplyvom turizmu, ekosystémovým službám a humánnej dimenzii manažmentu prírodných zdrojov.

Tematická oblasť v rámci dokumentu: Cestovný ruch, Ochrana prírody

prof. Ing. Rudolf Holúbek, DrSc.

Špecialita na ekologické poľnohospodárstvo

Vo svojej dlhoročnej vedecko-výskumnej činnosti sa zameriava na štúdium využitia trávnych porastov, predovšetkým pasenia vo vzťahu ku kvantitatívnym aj kvalitatívnym parametrom produkcie. Zaoberá sa tiež ekonomikou exploatacie trávnych porastov. Osobitnú pozornosť venuje manažmentu trávnych porastov vo vzťahu ku agroenvironmentu a ekologickému hospodáreniu.

Tematická oblasť v rámci dokumentu: Poľnohospodárstvo

doc. Ing. Michal Wiezik, PhD.

Špecialita na ekológiu lesa a ochranu prírody

Ekológ, so zameraním na manažment chránených území, ochranu prírody a biodiverzity, so špecializáciou na vplyv využitia zeme. Pôsobí na Technickej univerzite vo Zvolene, Fakulte ekológie a environmentalistiky, Katedre aplikovanej ekológie.

Tematická oblasť v rámci dokumentu: Ochrana prírody, Lesné hospodárstvo

RNDr. Ján Roháč

Špecialista na trvalo udržateľný cestovný ruch, udržateľnú dopravu a cykloturistiku

Od roku 1996 pracuje v nadácii Ekopolis na projektoch, ktoré sa zaoberajú trvalo udržateľným turizmom, dopravou, cykloturistikou. Zároveň od roku 2001 aktívne pôsobí aj v združení Jantárova cesta, kde sa venuje sprevádzaniu turistov a manažmentu turistických produktov.

Tematická oblasť v rámci dokumentu: Cestovný ruch

Mgr. Jana Luptáková, PhD, MBA

Špecialistka na cestovný ruch a destinačný manažment

Vyštudovala manažment kultúry a marketing cestovného ruchu. Pôsobí ako destinačný manažér a výkonný riaditeľ v destinačnej spoločnosti ŠTRBSKÉ PLESO marketing.

Tematická oblasť v rámci dokumentu: Cestovný ruch

Ing. Erik Baláž**Špecialista na ekológiu lesa a ochranu prírody**

Vyštudoval Ekológiu lesa na Lesníckej fakulte Technickej univerzity vo Zvolene. Venuje sa záchrane prirodzených lesov na Slovensku a ochrane veľkých šeliem. Je spoluautorom viacerých významných dokumentárnych filmov zameraných na ochranu divokej prírody, za ktoré získal viaceré medzinárodné ocenenia.

Tematická oblasť v rámci dokumentu: Ochrana prírody, Lesné hospodárstvo, Poľnohospodárstvo

Rastislav Mičaník**Špecialista na ochranu divokej prírody, regionálny rozvoj a prírode blízky turizmus**

Podieľal sa na viacerých úspešných aktivitách a projektoch zameraných na ochranu prírody a spolupracoval s viacerými mimovládnyimi organizáciami na Slovensku. Od roku 2013 je riaditeľom Nadácie Aevis.

Tematická oblasť v rámci dokumentu: Lokálna ekonomika, Komunitný rozvoj

Ing. Tomáš Vida, PhD.**Špecialista na ekológiu lesa a ochranu prírody**

Pôsobil ako vedecko-výskumný pracovník Technickej univerzity vo Zvolene, Lesníckej fakulty a výskumného ústavu Národného lesníckeho centra. Od roku 2013 sa venuje tematike lesníctva a ochrany prírody ako projektový manažér v neziskovom sektore.

Tematická oblasť v rámci dokumentu: Lesné hospodárstvo

Ing. Marián Jasík**Špecialista na ochranu prírody a environmentálny dozor**

Pôsobil ako odborný pracovník Okresného úradu životného prostredia, neskôr v Štátnej ochrane prírody na rôznych pozíciách, v období 2002-2007 ako riaditeľ Správy národného parku Nízke Tatry. Profesne sa venuje výskumu a prieskumu lesnej a nelesnej vegetácie a fauny, spracovaniu dokumentácie ochrany prírody a vykonávaniu environmentálneho dozoru.

Tematická oblasť v rámci dokumentu: Ochrana prírody, Lesné hospodárstvo

doc. Ing. Ľuboš Vozár, PhD.**Špecialista na ekologické poľnohospodárstvo**

Vo svojej vedecko-výskumnej činnosti sa zameriava na štúdium trávnych porastov, predovšetkým možností využitia alternatívnych spôsobov výživy vo vzťahu ku kvantitatívnym aj kvalitatívnym parametrom produkcie. Dôraz pritom kladie na diverzitu a udržateľnosť pri ich obhospodarovaní. Zaoberá sa tiež problematikou regulácie zaburinenosti trávnych porastov. Ďalej sa venuje výskumu trávnikov jednak z pohľadu rôznych možností ich výživy, ale aj zvyšovaniu odolnosti voči klimatickým zmenám, predovšetkým suchu. V oblasti výskumu poľných krmovín sa sústreďuje na využitie alternatívnych suchu odolných druhov.

Tematická oblasť v rámci dokumentu: Poľnohospodárstvo

Ing. Tomáš Lepeška, PhD.

Špecialista na krajinnú ekológiu

Krajinný ekológ so zameraním na ekohydrologiu a integrovaný manažment povodí. Pôsobí ako vysokoškolský pedagóg na Technickej univerzite vo Zvolene, Fakulte ekológie a environmentalistiky.

Tematická oblasť v rámci dokumentu: Ochrana prírody (časť vodné hospodárstvo)

Ing. Daniela Galandová

Špecialistka na udržateľný cestovný ruch a regionálny rozvoj

Absolventka Obchodnej fakulty Ekonomickej univerzity v Bratislave, odboru Cestovný ruch a služby. Venuje sa záchrane kultúrneho dedičstva, predovšetkým kultúrneho dedičstva menšín. Iniciátorka niekoľkých rozvojových aktivít v cestovnom ruchu v regióne Snina. Aktívne pôsobí v organizácii Karpatské drevené cerkvi, n.o.

Tematická oblasť v rámci dokumentu: Cestovný ruch, Komunitný rozvoj

PaedDr. Michal Smetanka

Špecialista na sociálnu ekonomiku a regionálny rozvoj

Špecializuje sa na sociálne podnikanie a regionálny rozvoj prostredníctvom participatívneho zapájania komunit. Má bohaté dlhoročné skúsenosti ako facilitátor a tvorca strategických plánov rozvoja. Je členom expertnej skupiny splnomocnenca vlády SR pre najmenej rozvinuté okresy.

Tematická oblasť v rámci dokumentu: Lokálna ekonomika, Komunitný rozvoj

Juraj Zamkovský

Špecialista na komunálnu energetiku, enviro infraštruktúru a regionálny rozvoj

Špecializuje na regionálny rozvoj, podporu budovania kapacít občianskych organizácií, pomoc spoločenstvám ohrozeným komerčnými záujmami a vzdelávanie v oblasti udržateľnej ekonomiky. Je spoluautorom regionálnych energetických koncepcií a viacerých metodických, didaktických a informačných dokumentov zameraných na energetickú autonómiu samospráv. Je členom expertnej skupiny splnomocnenca vlády SR pre najmenej rozvinuté okresy.

Tematická oblasť v rámci dokumentu: Verejná technická infraštruktúra a energetika

Branislav Baláž

Špecialista na ekologické poľnohospodárstvo

Farmár zaoberajúci sa ekologickým chovom dobytky a pestovaním ovocia v horských podmienkach. Špecializuje sa na možnosti využívania prírody v symbióze s človekom.

Tematická oblasť v rámci dokumentu: Poľnohospodárstvo, Lesné hospodárstvo

Ing. Pavel Mathé

Špecialista na lesníctvo a ochranu prírody

Vo svojej súčasnej profesnej praxi sa venuje najmä poradenstvu pre obhospodarovateľov lesov najmä v chránených územiach pri spracovaní dokumentácií a žiadostí o podporu v rámci podporných mechanizmov, dokumentácií ochrany prírody, prieskumov a monitorovaní.

Tematická oblasť v rámci dokumentu: Lesné hospodárstvo

Mgr. Juraj Karpiš

Špecialista na ekonomiku, hospodársku politiku a manažment

Je ekonomickým analytikom a spoluzakladateľom protrhového think tanku INESS - Inštitútu ekonomických a spoločenských analýz. Je autorom bestselleru Zlé peniaze. Špecializuje sa na finančný manažment, hospodársku a monetárnu politiku.

Tematická oblasť v rámci dokumentu: Manažment rozvoja, Lokálna ekonomika

Ing. Zuzana Burdová

Absolventka Technickej univerzity vo Zvolene, Fakulty ekológie a environmentalistiky, odboru Ochrana a využívanie krajiny. Pracuje v turistickom informačnom centre v Zemplínskych Hámroch v oblasti CHKO Vihorlat. Špecializuje sa na rozvoj trvaloudržateľného cestovného ruchu a prírodného turizmu v regióne Snina.

V rámci tvorby dokumentu sa venovala analytickej podpore pre členov riešiteľského tímu

Mapa záujmového územia

Tento Rozvojový koncept môže byť podľa potreby priebežne aktualizovaný a dopĺňaný. Dátum a číslo jeho aktuálnej verzie je uvedené na titulnej strane. Informácie o jeho najaktuálnejšej verzii získate na info@aevis.org

www.aevis.org